

Božo Repe
Jože Prinčič

PRED
ČASOM

Modrijan

Portret Staneta Kavčiča

BOŽO REPE, JOŽE PRINČIČ
PRED ČASOM
Portret Staneta Kavčiča

Božo Repe, Jože Prinčič
PRED ČASOM

© Modrijan založba, d. o. o.

Jezikovni pregled
Aleksandra Kocmut

Oprema in oblikovanje
Branka Smodiš

Prelom
Dušan Obštetar

Izdala in založila
Modrijan založba, d.o. o.

Za založbo
Branimir Nešović

Slikovno gradivo *arhiv družine Kavčič, Fotodokumentacija Dela (Svetozar Busić, Foto Slovenija, Miloš Švabič, Srđan Živulović), izseki iz oddaj TV Slovenija*

Fotografiji na naslovnici *Edi Šelhaus in Joco Žnidaršič*

Natisnila
Tiskarna Impress, d. d.
Naklada 1200 izvodov
Ljubljana 2009
Prva izdaja

Izid knjige so podprli Nova ljubljanska banka d. d., Riko, d. o. o.
in Zavarovalnica Triglav d. d., Območna enota Ljubljana.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929Kavčič S.
94(497.4)''1945/1975''

REPE, Božo

Pred časom : portret Staneta Kavčiča / Božo Repe, Jože Prinčič ;
[slikovno gradivo arhiv družine Kavčič ... et al.], - 1. izd. -
Ljubljana : Modrijan, 2009

ISBN 978-961-241-370-5

1. Prinčič, Jože
247415808

Božo Repe
Jože Prinčič

PRED ČASOM

Portret
Staneta Kavčiča

KAZALO

MED REVOLUCIJO IN LIBERALIZMOM (Božo Repe)	7
GOSPODARSKI IZZIVI 1945–1965 (Jože Princič)	55
<i>Leta zorenja</i>	55
<i>Gospodarska reforma kot imperativ</i>	68
PARTIJSKI LIBERALIZEM (Božo Repe)	73
VLADA IN NJENA GOSPODARSKA POLITIKA (Jože Princič) . . .	95
<i>Politične razmere in pogoji gospodarjenja</i>	98
<i>Na široki fronti</i>	106
<i>Dolgoročni razvojni koncept</i>	114
<i>Zasnova policentrizma</i>	119
<i>Proti zvezni državi</i>	122
<i>Družbeni plan razvoja Jugoslavije od leta 1971 do 1975</i>	131
AFERE (Božo Repe)	135
<i>Cestna afera</i>	135
<i>Obisk Cirila Žebota v Sloveniji</i>	165
<i>Akcija 25 poslancev</i>	172
<i>Vprašanje teritorialne obrambe v Sloveniji in akcija Vrh</i>	176
GOSPODARSKI RAZLOGI ZA OBRAČUN (Jože Princič)	183
KRISTALIZACIJA (Božo Repe)	189
KAVČIČ PO PRISILNI UPOKOJITVI IN NJEGOVA GOSPODARSKA DEDIŠČINA (Jože Princič)	197
STANE KAVČIČ V ZGODOVINI (Božo Repe)	207

Kratice

AFŽ	Antifašistična fronta žena	P CK ZKS	Predsedstvo Centralnega komiteja
ARS	Arhiv republike Slovenije		Zveze komunistov Slovenije
AVNOJ	Antifašistično vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (Protifašis- tični svet narodne osvoboditve Jugoslavije)	RK	Republiška konferenca
		RS	Republiški svet
		RSNZ	Republiški sekretariat za notranje zadeve
BG	Bela garda	SANU	Srbska akademija znanosti in umetnosti
BiH	Bosna in Hercegovina		
CK	Centralni komite	SDK	Služba družbenega knjigovodstva
DARS	Družba za avtoceste v Republiki Sloveniji	SDV	Služba državne varnosti
		SFRJ	Socialistična federativna republika Jugoslavija
EGS	Evropska gospodarska skupnost		
EKK	Energokemični kombinat Velenje	SKOJ	Savez komunističke omladine Jugoslavije (Zveza komunistične mladine Jugoslavije)
FDV	Fakulteta za družbene vede		
FLRJ	Federativna ljudska republika Jugoslavija	SLO	Splošni ljudski odpor
		SLS	Slovenska ljudska stranka
FSPN	Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo	SR	Socialistična republika
		SRS	Socialistična republika Slovenija
GŠSLO SRS	Glavni štab za splošni ljudski odpor Socialistične republike Slovenije	SZDL	Socialistična zveza delovnega ljudstva
		SZDLS	Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije
GZS	Gospodarska zbornica SR Slovenije		
IB P ZKJ	Izvršni biro predsedstva Zveze komunistov Jugoslavije	TO	Teritorialna obramba
		UDV	Uprava državne varnosti
IB	Izvršni biro	USAOJ	Ujedinjeni savez socialističke omladine Jugoslavije (Zveza socialistične mladine Jugoslavije)
IBI	Industrija bombažnih izdelkov (tovarna v Kranju)		
IK	Izvršni komite	VKP-b	Vsezvezna komunistična partija – boljševikov
IS	Izvršni svet		
KPJ	Komunistična partija Jugoslavije	VOS	Varnostno-obveščevalna služba
KPS	Komunistična partija Slovenije	ZIS	Zvezni izvršni svet
LB	Ljubljanska banka	ZKJ	Zveza komunistov Jugoslavije
LRS	Ljudska republika Slovenija	ZKS	Zveza komunistov Slovenije
MVAC	Milizia volontaria anticomunista (Prostovoljna protikomunistična milica)	ZMS	Zveza mladine Slovenije
		ZSMS	Zveza socialistične mladine Slovenije
NOB	Narodnoosvobodilni boj	ZSNO	Zvezni sekretariat za narodno obrambo
NSKS	Narodni svet koroških Slovencev		
OF	Osvobodilna fronta	ZSS	Zveza sindikatov Slovenije

MED REVOLUCIJO IN LIBERALIZMOM

Stane Kavčič je bil rojen 30. oktobra 1919 v porodnišnici v Ljubljani kot drugi nezakonski sin kmečke deklice Marije Kavčič (rojena 20. marca 1891 v Šentjoštu nad Horjulom, umrla 27. januarja 1982 v Ljubljani) in kovaškega pomočnika. Njegovi predniki so izhajali iz Rovt. Po treh letih se je mati poročila z delavcem Ivanom Žitkom in prevzela možev priimek ter se leto kasneje z družino preselila v staro bajto na Dol pri Borovnici. Stane Kavčič je v Dnevniku in spominih zapisal, da njegov prihod na svet ni bil zaželen, staršem da je rojstvo prineslo le zaskrbljenost in obup. Vaške klepetulje in opravljivke so se zgražale, prav tako rimskokatoliška cerkev. Njegovo rojstvo je vaško javno mnenje razdelilo na dva tabora. »Moje prvo samostojno politično dejanje je bilo moje rojstvo,« je zapisal.¹

Da je v življenju hodil svoja pota in mislil z lastno glavo, ne oziraje se na to, ali je komu všeč ali ne, je deloma pripisal tudi okoliščinam, v katerih se je rodil. Mama je bila brez dela in sredstev in z dvema nezakonskima otrokoma (Stanetov polbrat je bil ob njegovem rojstvu star štiri leta in pol), zato so na tihem upali, da bo »socialen« in bo umrl. Družine se je v času največje stiske usmilila stara ženica, Kržetova, ki jim je dala streho nad glavo in tako omogočila materi, da je s priložnostnimi deli preživela družino na robu lakote. Živeli so v samotni hiši v bližini Vrhnike, ob kamnolomu pod Čelom, na križišču ceste za Podlipo in Horjul. Pri hiši so se, kot mnogi v prvih letih po prvi svetovni vojni, ukvarjali s tihotapstvom, kar je bilo tudi nevarno. Kavčič v Dnevniku opiše zgodbo o tem, kako so nekega večera pripravljali tobak za tihotapljenje, ko sta v hišo nenadoma vdrla dva maskirana moža in namerila pištolo vanj v maminem naročju. Zahtevala sta, naj jim izročijo ves tobak.

Kavčič je pogosto sedel na pragu hiše in opazoval voznike, ki so pokali z biči, medtem ko so konji vlekli težke tovore v klanec. V mislih je spremljal

¹ Stane Kavčič: Dnevnik in spomini (1972–1979), prva knjiga, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana 1988, str. 4 (v nadaljevanju: Dnevnik).

popotnike in razmišljal, od kod prihajajo in kam gredo. »Cesta pred hišo je bila moj prvi širni svet, poln neznanih skrivnosti in mikavnosti. Vedno so me podili z nje in vedno znova sem uhajal nanjo. Privlačevalo me je vse, kar je bilo na njej: samotni popotnik in gruča veselih in glasnih ljudi; vozniki, konji in vozovi; rad sem imel njen prah in njeno blato. Vznemirjala in privlačevala me je nevarnost, ki mi je pretila na njej. Hrepenel sem po neznanih krajih, ki sem jih slutil na obzorju tam za Vrhniko ali za hribom, kjer je cesta delala ovinek in se izgubila v meni neznane daljave.«²

Stane Kavčič kot birmanec

Po preselitvi v Dol pri Borovnici se mu je življenje močno spremenilo. Družinsko vzdušje z očimom v novem domu je bilo pogosto trdo, napeto, negotovo, včasih celo brezupno in sovražno. Očim je bil odličen delavec in garač, ker pa je bilo njegovo delo sezonsko, je bil mnogokrat nezaposlen, zato je večni strah pred brezposelnostjo tlačil družino ves čas Stanetovega otroštva. »Bilo je dobro, zelo dobro, kadar ni bilo najhujše. Živeli smo trdo življenje družine vaškega polproletarca in sezonskega delavca.«³ Kadar je očim kaj zaslužil, so to vložili v staro hišo, v kateri so stanovali. Leta so jo popravljali, prezidavali in preurejali. Okolje, v katerem je živel, je verjetno pripomoglo k temu, da se je za-

piral vase in bežal od stvarnosti, hkrati pa je v protislovju s tem zaradi težkih razmer razvijal občutek za realnost. V šoli je bil odličen učenec. Učil se je malo, zadoščala sta pamet in dober spomin. V tretjem razredu je pobegnil iz šole, zaradi česar je bil po pouku zaprt, a je s tveganim skokom z okna v prvem nadstropju na žleb znova pobegnil.

V tem je videl hrepenenje po svobodi. Kljub revščini ga je mama vpisala na klasično gimnazijo v Ljubljani, kamor se je vsak dan vozil z vlakom. Prvi razred je moral ponavljati, potem je bilo bolje. V tistem času je v njihovo hišo prišel stanovat železniški delavec Jože Gruden, ki je pred fašizmom

² Prav tam, str. 6.

³ Prav tam, str. 7.

pribežal s Primorskega. Postal je Kavčičev mentor. Iz njegovih ust se je poučil o fašizmu, prvič slišal za Marxa, Lenina in Stalina; Gruđen mu je razlagal pomen oktobrske revolucije, ga podučil, kdo so in kaj hočejo boljševiki in komunisti. Od njega se je navzel »revolucionarne in humanistične romantike«, ki ga je odtlej spremljala vse življenje.

Stane Kavčič (osmi z leve v prvi vrsti) kot šolar

Jeseni leta 1935 je pustil gimnazijo in se zaposlil, čeprav bi šolanje lahko nadaljeval, kot je želela mama. Vzroka za tako odločitev sta bila neuspeh v šoli in želja, da postane finančno neodvisen in da se ukvarja s tistim, kar ga zanima: literatura, dramatika, politika, glasba in kasneje tudi ekonomija. Zdelo se mu je, da mu gimnazija ne daje dovolj možnosti za spoznavanje tistega, kar ga je zanimalo. V dnevniku je zapisal, da je bil »premlad, preveč nestrpen, mogoče tudi preveč samorastniški, da bi doumel, da je slavistiki potrebna tudi slovnica in višji matematiki tudi poštevanka.«⁴ K njegovi odločitvi je pripomoglo tudi prepričanje, da stvari v Jugoslaviji ne gredo dobro, da sta njena usoda in prihodnost mračni in negotovi. Prepričanje, da bo nekaj eksplodiralo, je bilo med mladimi precej razširjeno, in v takih razmerah ga je tovarna privlačila bolj kot šola.

Delati je začel na bližnji žagi, kjer je bilo zaposlenih okrog petdeset delavcev. Začel je na dnu, kot nekvalificirani delavec. Nosil je žaganje v peč in pobiral »žamanje« pri krožnih žagah, starejšim delavcem pa je hodil po

⁴ Prav tam, str. 10.

cigarete, kruh, slanino ter jim delal še razne druge usluge. Po nekaj mesecih je napredoval in imel tudi večjo plačo. Včlanil se je v sindikat in začel sodelovati v političnih razpravah. Veliko je bral, stike in prijateljstva pa je ohranjal tudi s svojimi sošolci in znanci iz gimnazije. Vneto je igral nogomet v lokalnem moštvu. Postal je sindikalni aktivist in prvi tajnik novoustanovljenega delavskega kulturnega društva Vzajemnost v Borovnici, v katerem je bilo od 30 do 40 aktivnih delavcev ter tudi nekaj levo usmerjenih srednješolcev in študentov. Ker se je sindikat posvečal predvsem mezdam, je Vzajemnost postala središče za drugo, zlasti politično in kulturno delovanje. Pri nekem gostilničarju so dobili kletne prostore in jih s prostovoljnim delom preuredili v dvorano, ki je lahko sprejela okrog sto ljudi. Kupili so radio in se začeli zbirati v teh prostorih. Debate so trajale pozno v noč. Igrali so socialno in politično obarvane igre. Verjeli so v prihodnost in čutili, da jih čakajo boj in žrtve. S sindikalnim vodstvom niso bili posebej povezani, zdelo se jim je preveč oportunistično, prav tako ne s komunistično partijo. Dva ali trije med njimi so sicer verjetno bili člani, njihov vpliv je bil večji, vendar so morali svoje stališče vedno znova dokazovati in uveljavljati z močjo argumentov. Razprave so bile demokratične, brez tabujev in avtoritet. V bistvu so se imeli za komuniste; bili so proti kapitalistom in za socializem; svoj ideal so videli v Sovjetski zvezi, niso zaupali Hitlerju ter njegovi demagogiji. Sočustvovali so s Češkoslovaško in se bali, da bi tudi Slovenija in Jugoslavija doživeli isto usodo in konec. V Vzajemnosti so po agresivnih nastopih Hitlerja čutili, kako se tudi v dolini zaostrujejo odnosi; s Sokoli so imeli zaradi nacionalne zavesti vedno več skupnega, do klerikalcev pa so čutili odpor.

V takih razmerah se je oblikoval Kavčičev nekonvencionalen način razmišljanja in iskanja odgovorov na izzive, ki mu je kasneje kot partijcu povzročal precej težav in bil nazadnje tudi glavni razlog za prisilni odhod iz politike.

Januarja 1938 so se na žagi dogovorili, da bodo zahtevali povišanje plač in da bodo »štrajkali«, če lastnik zahtevi ne bo ugodil. Stavka ni uspela, nekaj delavcev, tudi Kavčiča, so odpustili.

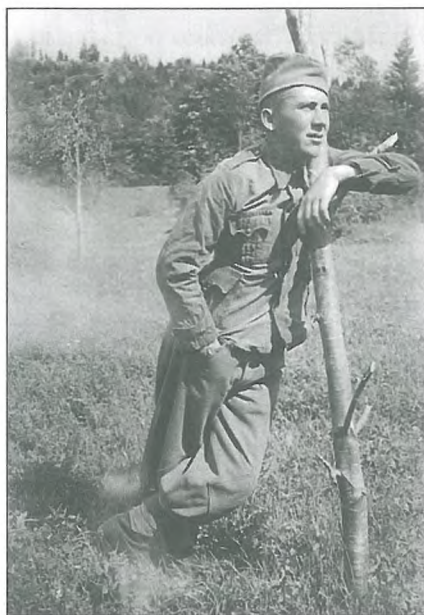
»Zdi se mi, da sem v tistih februarjskih dneh leta 1938 stopil na pot brezkompromisnega boja za pravice delovnega človeka in za njegovo boljšo prihodnost. Ko to pišem – natanko 36 let kasneje – me prevzema prijetna zavest, da sem tej svoji poti, spoznanju in boju po svojih močeh, pameti in vesti ostal zvest vedno in povsod. Tako torej o razredni borbi nisem zvedel iz knjig ali bil podučen na sestanku, ampak sem jo že zelo zgodaj občutil na svoji grbi: materialno, politično in tudi čustveno sem doživljal nasprotje

med revščino in bogastvom, med izobiljem in pomanjkanjem, med tistimi, ki so imeli vse, in onimi, ki niso imeli nič. V tem pogledu sta pri meni razum in čustvo, teorija in praksa bili eno, korakali sta skupaj. Prvi poraz mi je tudi dal spoznanje, da se morajo delavci ne samo organizirati, pač pa morajo imeti tudi poguma in odločnosti za boj, če hočejo kaj doseči. V moji zavesti tudi ni ostalo brez odmeva dejstvo, da sem ostal sam, da sem plačal račun za druge, da so me pustili na cedilu oziroma na cesti. Ob tem spoznanju se je začela v meni oblikovati realna, to se pravi tudi kritična podoba o delavskem razredu. Vedno sem veroval v njegovo zgodovinsko poslanstvo, nisem pa ga nikoli idealiziral ali celo doživljal mistično.«⁵

Aprila se je vnovič zaposlil, tokrat v tovarni petá Mara, kjer je bilo po zaslugi lastnika socialno in politično ozračje bolj demokratično kot na žagi. V tovarni je ostal, dokler ni maja 1940 odšel služiti vojske.

Kavčič je ocenjeval, da je v tistem obdobju živel dokaj polno in zadovoljno življenje. Njegova in bratova plača sta okrepili družinski proračun, še posebej, ker so bili zelo skromni in do tedaj vajeni velikega pomanjkanja. Občutek, da se bližajo prelomni časi, pa je bil močan tako pri njem kot v njegovem krogu. Bil je posledica splošnega političnega ozračja pa tudi Kavčičeve intuicije. Bil je trdno prepričan, da ne bo vse življenje ostal nekvalificiran delavec.

Drugo svetovno vojno in italijansko okupacijo je dočakal doma, v Borovnici. Vključil se je v odporiško gibanje in Osvobodilno fronto. V domači hiši je imel sestanke, bila je tudi zbirališče ilegalcev, skrivališče orožja in javka partizanov. V njej je imel skrivališče, v katero se je skrnil, ko so ga prišli aretirati. Julija 1941 je postal član Komunistične partije Slovenije. Zaradi svoje aktivnosti je bil sumljiv in so ga trikrat aretirali, avgusta 1941 na mostu v domačem kraju, decembra 1941 v Rovtah, januarja 1942 na domu. Doma mu je postalo

Med služenjem kraljeve jugoslovanske vojske v Makedoniji, Gerovo, 2. avgusta 1940

⁵ Prav tam, str. 12.

prenevarno, zato je sedmega maja 1942, po noči, preživeti v bunkerju, odšel v ilegalo in nato v partizane v Dolomite: »Počasi in neopazno se je priplazil prvi pramen svetlobe v bunker. Prevzel me je občutek, da mi prinaša svobodo in prostost. Počasi in neslišno sem odrinil zapah; napeto sem prisluškoval ... toda slišal sem samo bitje svojega srca, hiša in vse v njej in okrog nje pa je bilo pogreznjeno v tihoto in samoto, samo ptiči so začenjali žvrgeti svoje melodije v svitanju majskega jutra.

Sklepal sem: če so Italijani pustili zasedo pred hišo, potem jo bodo z dnem umaknili. Torej še čakati, čakati sonce. Ko je posijalo, sem zapustil skrivališče. Preoblekel sem se, vzel najnujnejše (puško sem imel zakopano v gozdu) in odšel skozi vrata na vrt in potem dalje proti progi in gozdu v partizane. Moj korak je bil lahkoten; nobenega stresa ali bojazni ni bilo v mojem srcu. Spremljalo me je neko notranje občutje, da grem v novo življenje in v svobodo. Ko sem prišel do vasice ob samem gozdu do Laz, mi je z bližnjega vrta nekdo pomahal in zaklical: »Stane, kam greš?« V partizane, sem veselo in glasno zaklical nazaj. In priletel je odgovor: »Počakaj me, greva skupaj!« Počakal sem ga 15 minut in potem sva šla. Ta, ki se mi je bil pridružil, je bil Ivan Korošec, moj prijatelj in partizanski tovariš (Korošec je padel le nekaj mesecev kasneje, op. p.). Zadovoljno in brezskrbno sva sopihala po gozdnem pobočju proti Pokojišču.«⁶ Kavčič je v partizanih dobil ime Đuro. Njegova domača hiša je bila kasneje izropana, delno požgana in poškodovana.

Čeprav je želel ostati v partizanih, so ga kmalu poslali nazaj k političnemu delu na teren. Proti koncu maja 1942 je v spremstvu kurirja zapustil krimske gozdove in se vrnil v Podlipsko dolino. Kmalu je postal sekretar okrajnega komiteja Partije za območje Vrhnike in Logatca s širšo okolico.

V ta čas sega njegov prvi večji politični spopad, do katerega je prišlo zaradi različnega ocenjevanja dogodkov na terenu med njim in nekaterimi partizanskimi poveljniki, potem ko je pozno spomladi 1942 nastala prva postojanka vaških straž v Št. Joštu nad Vrhniko. Kavčič je, sklicujoč se na odlok Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet in CK KPS, nasprotno temu, da bi partizanska vojska svojevoljno obračunavala s prebivalstvom (šlo je za nekaj aretacij in zaplemb v Št. Joštu). V pismu politkomisarju Dolomitskega odreda je zapisal: »Sigurno Ti je znan odlok Glavnega poveljstva in CK, v katerem je jasno označeno stališče partizanov do terenskih in obratno. Mi se ne smemo vmešavati v vaše akcije, Vi pa ne smete izvajati aretacij, rekvizicij, likvidacij in političnih nastopov brez odobrenja

⁶ Prav tam, str. 14.

pristožnih odborov OF in Kompartije.«⁷ V nadaljevanju pisma je navedel, katerim ljudem v Št. Joštu je bilo rekvirirano blago, čeprav niso sodili v kategorije, ki bi jim bilo po partizanskih zakonih dovoljeno zaseči premoženje (to je denunciantom, veleposestnikom tuje narodnosti in optantom, voditeljem in organizatorjem bele garde in društvu Emona), in energično zahteval, naj blago vrnejo, krivca za rekvizicije (šlo je za terenskega delavca dr. Ceneta Logarja) pa kaznujejo, saj je vaščanom Št. Jošta v imenu Komunistične partije zagotovil njihovo varnost in nedotakljivost premoženja, v zameno pa dobil jamstvo »popolne politične neaktivnosti, to se pravi razbitje bele garde.«

Kot je razvidno iz pisma štaba Dolomitskega odreda Glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet z dne 29. 8. 1942, naj bi partizani večino zaplenjenega blaga vrnili in prepustili Št. Jošt terenskim delavcem, po mnenju komisarja pa so s tem naredili napako, saj če bi »takrat tovariš Đuro tako odločno ne nastopil in dal jamstva za te ljudi, bi partizani prav gotovo aretirali glavne organizatorje bele garde, tako pa so vse skupaj pustili v rokah omenjenega tovariša in dali s tem možnost, da so se ti ljudje med tem časom nemoteno organizirali«, na Kavčiča pa celo streljali, ko je »nič hudega sluteč« šel skozi Št. Jošt.⁸ Nagel porast vaških straž (kmalu za Št. Joštom je nastala postojanka tudi na Zaplani) – ki ni bil le posledica partizanskega nasilja, temveč tudi italijanskih pritiskov in groženj, da bodo obračunali s sorodniki tistih, ki ne bodo vstopili v vrste vaških straž, zaradi česar so prestopili celo nekateri odbori Narodne zaščite – pa tudi aktivno delovanje protirevolucionarnih sil, ki ni bilo neposredno povezano s samoobrambo, sta povzročila, da se je Dolomitski odred osredotočil na boje z vaškimi stražami in za krajši čas zanemaril napade na Italijane. Napadel je Št. Jošt, vendar postojanke ni mogel zavzeti.⁹

Teden dni preden je velika italijanska ofenziva v tretji fazi (po Notranjski in Kočevskem Rogu) zajela tudi Dolomite, je bil v Dolomitski odred poslan tudi France Perovšek, namestnik političnega komisarja II. grupe odredov na Notranjskem, sicer tri leta mlajši od Kavčiča. Štabu je prenesel ukaz, da se mora odred umakniti na Gorenjsko, po končani ofenzivi pa se bo vrnil in obnovil osvobojeno ozemlje, kar se je tudi zgodilo. Perovšek se je po prihodu seznanil s poveljujočimi v štabu odreda in z nekaterimi terenskimi delavci,

⁷ Tovariš komisar!, pismo sekretarja okrožnega komiteja Komunistične partije Notranjska II z dne 26. junija 1942, podpisan Đuro, arhiv Staneta Kavčiča.

⁸ Glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet, Štab Dolomitskega odreda. Na položaju, dne 29. 8. 1942, števil. 218/X. Podpisana sta komandant in politkomisar Dolomitskega odreda, arhiv Staneta Kavčiča.

⁹ Prav tam.

med njimi z najodgovornejšim, Stanetom Kavčičem, po vrnitvi odreda pa je imel nekaj časa tesne stike z njim. Tedanjih razmer se je leta 2007 spominjal takole: »Po vsem tem (v mislih je imel svoj konflikt z Mačkom, ki ga je na podlagi nekega »vira s terena« obtožil arogance) sem se veliko bolj zanimal za politično stanje na terenu, saj mi je prav S. Kavčič o tem veliko govoril. Ocenjeval je politično ozračje tako med najširšimi plastmi prebivalstva kot med aktivističnim kadrom v OF in Partiji ter mladino. Pri tem sem začutil, da se s C. Logarjem povsem ne ujemata pri oceni vzrokov za tako zgodnjo organiziranje vaških straž oziroma »bele garde« na zahodnem obrobju operativnega območja Dolomitskega odreda. Njuna različna ocena je temeljila na ustanovitvi belogardistične postojanke na Šentjoštu. Kavčič je bolj zagovarjal politično reakcijo na tako zgodnji pojav oboroženega belogardizma na Slovenskem, medtem ko je Cene Logar zahteval takojšnjo oboroženo uničenje te prve belogardistične postojanke na obrobju Dolomitov. Če se ne motim, je dejansko šlo za Šentjošt. Ta različna gledanja so nastala še pred začetkom velike italijanske ofenzive v t. i. Ljubljanski pokrajini, torej že daleč pred mojim prihodom v Dolomitski odred. Kasneje svojih stališč nista zaostrovala in sta v okrožnem komiteju korektno sodelovala, osebno pa nista prijateljevala.

Stane Kavčič v skupini aktivistov junija 1942

Stane Kavčič in soborec Anton Curk avgusta 1942

Kot zanimivost naj povem, da je bil Stane Kavčič vedno lepo urejen. Oblečen sicer ni bil vpadljivo, pazil pa je na svojo zunanost, kar je bilo za najodgovornejšega na terenu tudi zgledno. Nosil je kratko puško mavzerico, ki je navadni partizani in poveljniški kader niso imeli, pač pa nekateri častniki jugoslovanske kraljeve armade in takratni četniki. Odvržena je bila prav gotovo med drugim orožjem kapitulirane kraljevske armade. Tako je Stane prišel do nje. Pohlepno sem jo ob vsakem srečanju z njim vedno ogledoval. Sam sem sicer imel tudi skoraj novo mavzerico in tudi pištolo FN, ki sem jo med drugim odvrženim orožjem v domačem kraju do odhoda v partizane varno skrnil. Toda Stanetova mavzerica je bila bolj priročna, skratka, kot bi bila naročena za partizane.«¹⁰

Svoj pogled na dogajanje je Stane Kavčič maja 1985 pojasnil Tone-
tu Kebetu, ki je pisal o razmerah v Dolomitih in vrhniškem okrožju v letih 1941–1942.¹¹

»Tovariš Kebe!

Vračam material in prilagam kratek rezime svojih stališč o beli gardi 1942. leta v Dolomitih.

1.) Bela garda ni posledica napak in politike OF. Ona je nastala kot rezultat zavestne in načrtne odločitve slovenske buržoazije in enega dela cerkve, potem ko je postal očiten revolucionarni značaj OF in težnje ljudstva, da se bori za svojo nacionalno in socialno osvoboditev. BG je torej politična in vojaška kontrarevolucija, ki sta jo spočela in vodila kapital in cerkev!

Stane Kavčič septembra 1943

Stane Kavčič v Kočevskem Rogu leta 1943. Z njim je Slavka Becele, ki se je kasneje poročila z Aleksandrom Rankovičem.

¹⁰ France Perovšek: Pogled na nekaj osebnosti, ki so soustvarjale novejšo slovensko zgodovino (Kratek oris), Ljubljana 2007, str. 88–89.

¹¹ Dnevnik, druga knjiga, str. 531. V opombi k besedilu sta smiselno povzeti tudi obe citirani pismi.

- 2.) Posamezne napake, bodisi sektaške ali oportunističnega, vsebinskega ali taktičnega značaja, ki so jih delali nekateri politični in vojaški forumi ali posamezniki v osvobodilnem gibanju, so sicer olajšale delo organizatorjem bele garde, ali v nobenem slučaju niso bistveno vplivale na njihove odločitve, uspehe ali neuspehe. Tudi brez teh napak bi bela garda in kasneje domobranci nastala in zavzela obseg in vsebino, ki je znana.
- 3.) Logar Cene in Pezdir (Roman Potočnik) sta že leta 1942 razvila tezo, da se je bela garda pojavila v Dolomitih zaradi oportunistične politike okrožnega komiteta Partije Vrhnika in zaradi mojih napak enakega značaja. Žal je to tezo kasneje ponovil tudi Svarun v svoji knjigi »Dolomiti« in še nekateri drugi. Moje mnenje je obratno. Če že ima Partija kaj »zaslug« za belo gardo v Dolomitih, potem jih ima zaradi svojih uspehov, ne pa zaradi napak. Splošni polet NOB v Ljubljanski pokrajini in tudi v Dolomitih spomladi 1945 je dvignil preplah med okupatorji, buržoazijo in cerkvijo in jih »spodbudil«, da ukrepajo.
- 4.) Kdor zna politično in vojaško misliti, mu ni bilo težko ugotoviti, da so bili Dolomiti za okupatorja politično in vojaško zelo občutljivo področje. Kajti:
 - a) Močna NOB v Dolomitih bi prej ali slej začela ogrozati pomembno prometno zvezo Ljubljana–Trst. Postala bi zapah za postojnska vrata. Posledice te nevarnosti so bile zelo pomembne za celotno mediteransko in afriško bojišče.
 - b) Dolomiti so bili moralno politična in vojaško taktična zahodna predso-ba Ljubljane.
 - c) Bili so tudi mostišče za Primorsko in Gorenjsko.
Nič čudnega torej, če je vse to videl tudi okupator in voditelj bele garde. Bilo je logično, da so zato v Dolomitih ustanovili eno izmed prvih dveh oboroženih postojank. Odločitev za Šentjošt je verjetno padla zato, ker so tu imeli nekaj zanesljivih in sposobnih kadrov in močno versko in klerikalno zaledje.
- 5.) Okrožni komitet Vrhnika se je spomladi 1942 znašel sredi vsesplošnega poleta NOB v Dolomitih. Istočasno se je srečal z dvema novima pojavoma:
 - a) belo gardo
 - e) vojvodstvom v partizanih, ki sicer ni zavzelo takega obsega kot na Dolenjskem, ali je kljub temu povzročilo nekaj škode (slučaj Gad). Okrožni komitet je v oceni teh pojavov bil enoten. Samo glede bele garde je imel Cene Logar bolj radikalno stališče. Pri tem je dobil tudi podporo

v štabu odreda, kar vse je ustvarjalo v mesecih junij–avgust 1942 politične napetosti in nesporazume.

Ko je politično in vojaško vodstvo NOB v Sloveniji konec poletja 1942 napravilo analizo splošnega stanja in pri tem upoštevalo tudi grenke izkušnje velike italijanske ofenzive, je imelo to svoj pozitiven politični odmev tudi v Dolomitih. Poglavitne nevarnosti sektaštva in radikalizma so bile odstranjene in v okrožnem komitetu in v odnosih med komite-
tom in štabom odreda je zopet bila popolna enotnost v presoji poglavitnih problemov in dogodkov.

- 6.) Štab Dolomitskega odreda me je v svojem sporočilu Glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet, napisanem 29. 8. 1942, obtožil kot glavnega krivca za nastanek bele garde v Šentjoštu in tudi drugod. Po njihovi oceni sem imel do nje preveč popustljivo stališče. Slične ali podobne ocene, obogatene še z raznimi lažmi in klevetami, so zlasti po moji ostavki obnavljali in širili nekateri posamezniki in med njimi seveda zopet Cene Logar. Prisiljen sem torej nekaj povedati tudi o tem. Svoje politično stališče do bele garde sem zelo jasno povedal v pismu političnemu komisarju bataljona 26. junija 1942 leta. Tam je rečeno: »Mislim pa, da smo dovolj politično zreli in taktično sposobni, da razlikujemo v beli gardi dva tabora; tabor kapitalistov, rafiniranih politikov in petokoloncev in tabor zapeljanega in zaslepljenega ljudstva. Proti prvim se borimo z orožjem, proti drugim pa z besedo, delom, zgledi in s prepričevanjem.« Te besede sem zapisal pred 43 leti. Všeč so tudi danes. Ponovil sem jih na posvetovanju partizanskih aktivistov 5. in 6. julija 1942 na Rogu in dobil zanje v zaključni besedi tovariša Kidriča polno podporo.
- 7.) Med klevetami in lažmi, ki so jih širili o tedanjem mojem političnem delu, je tudi trditev, da sem zaustavil partizanski napad na Šentjošt tik pred njegovo zmago. Mislim, da je ta napad bil 25. julija 1942 leta. Menda naj bi jaz izdal ukaz za umik. Operativno vodstvo napada je bilo v rokah štaba bataljona. V ozadju sem skupaj s politkomisarjem odreda Keršičem spremljal napad, ne da bi se kakorkoli vmešaval v tok operacije. Bil sem prisoten zato, ker sem se z napadom strinjal, in sem hotel, da me vidijo tudi borci, ki so me vsi poznali. Bil sem zelo prizadet, ko nam je štab bataljona sporočil, da napad ni uspel in da se moramo zaradi jutranjega svitanja umakniti. Če bi jaz imel najmanjšo krivdo za neuspeh napad, bi to štab odreda v že omenjenem pismu Glavnemu poveljstvu gotovo sporočil. To bi njemu bil dodatni obtežilni material zoper mene. Ali nič takega ne sporoča, ampak piše: »Mi smo takoj,

kakor hitro se je bela garda pojavila v Št. Joštu, napravili napad na to postojanko. Toda zavzeti je nismo mogli, ker so imeli belogardisti v zvoniku in župnišču postavljene težke mitraljeze. Požgali pa smo ves Št. Jošt, stojita samo še dve cerkvi in župnišče, v katerih so se belogardisti zelo močno utrdili.« Mislim, da citirana izjava oziroma ocena iz štaba odreda pove marsikaj.«¹²

Kavčiču spor v tistem času ni škodil tudi zaradi podpore Borisa Kidriča na partijski konferenci na Cinku in se je uspešno vzpenjal po politični lestvici, njegovo domnevno popustljivost do medvojnih nasprotnikov pa so mu ponovno očitali nekaj desetletij kasneje, leta 1968, ob obisku Cirila Žebota.

Stane Kavčič je na Kidričevo pobudo januarja 1943 postal predsednik Pokrajinskega komiteja komunistične mladine (SKOJ) za Slovenijo, konec leta 1943 pa član Centralnega komiteja SKOJ. Kot predstavnik SKOJ-a in Zveze mladine Slovenije je bil udeleženec na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, kjer je bil izvoljen v delegacijo za drugo zasedanje AVNOJ-a, vendar na zasedanje ni odšel. Bil je tudi član slovenske delegacije na kongresu SKOJ-a v Drvarju od 2. do 5. maja 1944, kjer je prvič poslušal in srečal Josipa Broza - Tita, ki je nanj naredil velik vtis.

Na mitingu kmalu po vojni (nedatirano)

¹² Pismo Staneta Kavčiča Tonetu Kebetu, 30. 5. 1985, arhiv Staneta Kavčiča.

Kavčič sicer kot politični delavec ni neposredno sodeloval v bojih, je pa po tedanji navadi kljub temu iz vojne prišel tudi z vojaškim činom rezervnega polkovnika. Preživel pa je kar nekaj nevarnosti: tri aretacije, napad na Preserski most, ki je bil zanj »prvi pretres«, kot je zapisal, streljanje nanj v Št. Joštu ter vrsto drugih nevarnosti v bunkerjih, na terenu, za katerega je bil zadolžen, na pohodih (zlasti na poti v Drvar), kjer je bil mnogokrat odvisen od »partizanske sreče«. Kljub fizičnim nevarnostim pa je za najtežje dneve v partizanih štel psihične situacije, še posebej konflikt z belo gardo ter dogajanje v zvezi s Št. Joštom. »Kaj je hrabrost?« je zapisal. »Juriš je priznana hrabrost; vendar živiš sredi sovražnika – hodiš sem in tja – lezeš v zasede, progaja; veš,

Na sprehodu v Beogradu leta 1945

Srečanje s Titom leta 1945

tam je lahko zaseda, mitraljez: ubili te bodo, če boš imel srečo; prijeli živega, če si rojen pod nesrečno zvezdo – in vendar greš, včeraj, danes, jutri, napet, pripravljen na vse, na mučenje, na smrt, na neenak boj, na boj brez upa na zmago – in vendar greš! Tako so živeli in delali naši ilegalci, aktivisti po terenu, kurirji, obveščevalci. Tudi to je hrabrost. Premalo priznana in spoštovana.«¹³ Kavčič je odlikovan z redom narodnega odpora, redom bratstva in enotnosti, redom zaslug na narod ter še nekaterimi odlikovanji. Seveda je bil tudi nosilec partizanske spomenice 1941.

Po vojni se je kratek čas šolal v Sovjetski zvezi. Od decembra 1945 do aprila 1949 je bil organizacijski sekretar Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, zadolžen za mladinsko področje. Bil je tudi član Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije. Poleg kapitulacije Italije in ustavnih sprememb leta 1971 je med najpomembnejše dogodke v svojem političnem življenju uvrstil tudi peti kongres KPJ, to je prelom s Stalinom in z informbirojem.

Kmalu po koncu vojne se je poročil z Ranko Božović (1923), s katero je imel dva sinova, Staneta (1946) in Gojka (1950). Leta 1964 se je ločil in se poročil z Angelco Kemperle (Manfreda).

V Donjem Vakufu leta 1958 s prvo ženo Ranko in sinovoma

Z ženo Ranko in sinovoma Stanetom in Gojkom

Decembra leta 1945 je postal organizacijski sekretar Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Na tem položaju je ostal štiri leta.

V povojnih letih je opravljal še vrsto drugih funkcij, med drugim je bil podpredsednik prezidija ljudske skupščine LRS (1949–1950), podpredsednik IS SRS (1951–1956), sekretar Glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (1956–1958), predsednik Republiškega sveta Zveze socialističnih sindikatov Slovenije (1958–1963), predsednik ideo-

¹³ Dnevnik, str. 192–193.

loške komisije CK ZKS (1963–1966) in na koncu predsednik IS SRS (1967–1972). Bil je tudi član najvišjih organov ZKJ in ZKS, med drugim član IK CK ZKJ (1966), član Predsedstva CK ZKS (1967–1969) in Predsedstva ZKJ (1969–1972). Leta 1958, v času prve velike povojne stavke v revirjih, ki je imela daljnosežne posledice tudi za odnose med slovenskim in jugoslovanskim vodstvom (povzročila je konec idealiziranega prepričanja, da v delavski državi delavci ne stavkajo, saj bi stavkali proti samim sebi, pa tudi konec monolitnosti v najožjem vrhu ter sprožila več let trajajočo politično krizo, ki je dosegla vrh leta 1962), je bil član skupine vladnih pogajalcev, ki so v zasavskih revirjih poskušali prepričati rudarje, naj stavko končajo. Že pred tem se je leta 1957 zapletel v prvo nesoglasje s Kardeljem zaradi članka Pogumno naprej.¹⁴ Kljub sporu je Stane Kavčič Kardelja v naslednjih letih, ko se je znašel v nemilosti pri Titu in je njegova politična prihodnost visela na nitki, podpiral, češ da Tito ni v sporu s Kardeljem, temveč s celotnim slovenskim vodstvom.

Kot predvojni organizator stavke na žagi, kjer je delal, in kasnejši predsednik sindikatov se je znašel v nenavadnem položaju: »Prva večja dilema ob vprašanju – več ali manj demokracije – je dregnila v mene ob trboveljskem štrajku. Odkrito povedano, razveselil sem se ga, čeprav sem bil v nekem smislu kot podpredsednik tedanje republiške vlade operativno odgovoren za to,

Z delegacijo na Švedskem leta 1962

¹⁴ Dnevnik, str. 247.

da se štrajk čim prej, če je treba, tudi s silo, zatre. Mnogi moji tedanji tovariši so videli v tem štrajku pohujšanje, nevarnost in sovražnika. Jaz sem videl zaveznika, demokracijo, silo in moč, ki se zoperstavljajo našemu birokratizmu in voluntarizmu. Kratkotrajno, bil sem vesel, ko je na oder družbenih dogajanj elementarno prihrumel trboveljski rudar in nam glasno in jasno sporočil: Pazite, kaj delate! Ne vem sicer, kdo je prvi predlagal (kmalu po štrajku), da naj bi jaz pustil vlado in prevzel slovenske sindikate. Toda ne more biti dvoma, da me je doumel in da predlog ni bil nespameten.«

20. septembra 1963 je Stane Kavčič postal predsednik ideološke komisije CK ZKS (pred njim jo je vodil Janez Vipotnik). Razlogov (tudi protislovnih), da je bil imenovan na to funkcijo, bi lahko bilo več. Vsekakor pomembnost sektorja ni na zadnjem mestu, prav tako pa bi po tedanji logiki imenovanje lahko utemeljevali s tem, da bo Kavčič kot bivši predsednik sindikatov in po poreklu delavec v delo ideološke komisije vnesel več »razrednega elementa.« Seveda pa je imenovanje mogoče pojasniti tudi s kakšno tedanjo trenutno kadrovsko kombinacijo ali z domnevo, da je njegov prijatelj in zaščitnik Boris Kraigher na tem mestu, kjer se je običajno oblikoval (če že ne določal) prag partijske tolerance do drugače mislečih, hotel imeti svojega človeka. Lahko bi izhajali tudi iz domneve, da je bilo imenovanje na to funkcijo nekakšen test za preboj v prvo politično garnituro, ki so jo še vedno trdno obvladovali predvojni komunisti.¹⁵ Predsednik je postal po hudi krizi v jugoslovanskem političnem vodstvu, v kateri se je Tito odločal med centralizmom in federalizmom, Rankovićem in Kardeljem: »Kot je znano, je prišlo 1961. leta do večje polarizacije sil v ZKJ in vodstvu. Nekateri so tedaj hoteli zaustaviti ideološko-politični razvoj v duhu VI. kongresa KPJ in odriniti prva znamenja socialne diferenciacije, ki so bila že tu kot pozitivna posledica prvih rezultatov delitve po delu in tudi, žal, neizbežna spremljava nekoliko bolj svobodnega delovanja tržišča in zakona vrednosti. Bilo je mnogo hrupa, lepih govorov in velikih obljub. Vsa zadeva se je v bistvu končala s kompromisom in Kardeljevo politično življenje je bilo rešeno, čeprav ni dvoma, da je zaradi pritiska »jastrebov« viselo na nitki. Kdo bi mogel tedaj vedeti, da bo on samo deset let pozneje duhovni arhitekt tedanjega pogroma in obračuna, ki je začasno porazil in razbil tiste politično progresivne tokove, katerim je bil v začetku šestdesetih let on sam duhovni in teoretični vodja. Zgodovina nas uči – žal brez uspeha – da ni nemogoče postati iz Savla Pavel. Kot vemo, se je to zgodilo v krščanstvu, in sedaj vidimo, da se to dogaja tudi v marksizmu.

¹⁵ Božo Repe: *Obračun s Perspektivami*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1990, str. 47.

Zame je bil ta hrup in boj v šestdesetih letih še eno spoznanje: bilo je očitno, da je naš stalinizem in dogmatizem še zelo močan, živ, trdovraten in da nas čakajo še trde preizkušnje v razvoju demokracije in svobode. Optimizem, dobljen na VI. kongresu, je v meni začel plahneti. Zamenjala ga je bojazen, da bi končali na okopih lastne skleroze, predsodkov in pravovernosti. Prvi znaki staranja stare generacije so bili vidni in vznemirljivi, zato smo ostali torej pri kompromisu. Bilo je jasno, da je ta kompromis začasen. Tedaj še ni bilo znano, kdo bo koga.

V tem obdobju nejasnosti in manevriranja sem bil v Sloveniji zadolžen za ideološko delo v Partiji. Antikristu so dali ključ od cerkve z namenom in nalogo, da jo čuva, so tedaj govorili in se čudili nekateri. Dobil sem možnost in dolžnost, da se bolj poglobim in spoznam idejne in duhovne probleme nadstavbe. Spoznal sem jih. Spremenil jih nisem. Ne verjamem, da je možno kaj pomembnega povedati o mojem tedanjem delu. Preveč smo bili obremenjeni z notranjepartijskimi zadevami organizacijskega in kadrovskega značaja in preveč je bil še prisoten omenjeni kompromis, da bi lahko pogumneje obračunavali z lastno zaprašenoostjo. Toda kljub temu so bili že v tem času položeni ideološki in kadrovski temelji kasnejšega »liberalizma« v Sloveniji. Mislim na Ljubljano, na Visoko šolo za politične vede, na tisk in na odnos ZK do drugih političnih organizacij. Skratka, prvi zametki tistih nevalgičnih točk, ki jih je pohod po 1972. letu najbolj zavzeto razburjal, so se začeli oblikovati v tem času. Diferenciacija med nami je pljuskala v nas. Samo živa in vztrajna razprava in odprt boj mnenj bi bil zdravilo zanj in jamstvo napredka. Mene je to delo še bolj utrdilo in oblikovalo v smeri »liberalizem« in »revizionizem«.«¹⁶

V tem času je bila njegova najbolj neprijetna in tudi protislovna naloga ukinitev revije *Perspektive*, ki jo je sicer dovolil ustanoviti Boris Kraigher.

Perspektive so bile mesečnik za kulturo in družbena vprašanja, izdajala jih je Državna založba Slovenije v letih 1960–1964, izšlo je sedemintrideset števil. Nasledile so oktobra 1958 ukinjeno *Revijo 57*, ki je izhajala le dobro leto in je prva presegla zgolj kulturniški okvir ter začela s kritiko oblasti in sistema. *Revija 57* je posegla v politični prostor tudi z javnimi razpravami o raznih družbenih vprašanjih, z literarnimi nastopi in organizacijo alternativne gledališke dejavnosti (*Oder 57*). V zadnji fazi *Revije 57* je bil že opazen aktualen stik z zahodno filozofsko miselnostjo, ki se je kasneje izrazil pokazal v reviji *Perspektive*. Zaradi dveh člankov v *Reviji 57*, »Družba in

¹⁶ Dnevnik, str. 248.

država« in »Naša družbena stvarnost in naše iluzije«, v katerih je posredno kritiziral monopol Partije, je bil na devet let strogega zapora obsojen najbolj znan slovenski disident Jože Pučnik. Po petih letih je bil pogojno izpuščen in nato zaradi člankov v reviji *Perspektive* ponovno zaprt.¹⁷ Zakaj se je slovenski partijski vrh odločil za ukinitve, ni popolnoma jasno. Vsekakor zunanji (beograjski) vzroki niso igrali primarne vloge, čeprav zahteve po ideoloških čistkah, ki jih je sprožila politična kriza v jugoslovanskem vrhu in posledično kampanja za odpravo ideoloških »anomalij« tudi v kulturi niso popustile vse do leta 1964, nov val z juga pa je prineslo le dober mesec pred ukinitvijo revije. Kavčič je bil kot predsednik ideološke komisije CK ZKS določen, da sodelavce *Perspektiv* »spravi na pravo pot« (najbolj sporni so bili spet članki Jožeta Pučnika), vendar Kavčičevo prepričevanje sodelavcev revije januarja 1964 ni rodilo uspeha, zato je Izvršni komite CK ZKS 28. aprila 1964 sprejel sklep o ukinitvi *Perspektiv*, sočasno pa so bili izpeljani ukrepi proti intelektualcem in revijam, ki so se s *Perspektivami* solidarizirale (čeprav se z vsebino pisanja niso strinjale) in proti študentskemu gibanju, katerega nastanek so *Perspektive* spodbudile. Zaradi vloge pri ukinitvi *Perspektiv* si je Kavčič nakopal tiho nezadovoljstvo opozicijskih intelektualnih krogov. Pri obračunu s *Perspektivami* ni izhajal iz ideološkega prepričanja, najbrž pa ga je ujezilo, ker ga »mladeniči« niso hoteli poslušati. Najverjetneje je bil glavni pragmatični vidik, saj bi si lahko zaprl nadaljnjo politično pot, če bi se postavil na stran *Perspektiv*. Tudi kasneje, kot predsednik vlade, je bil prepričan, da bodo gospodarske reforme za sabo neizogibno potegnile tudi demokratizacijo družbe; dal je jasno vedeti, da zaradi zahtev kulturnikov, humanistične in družboslovne inteligence po lastnih revijah, samoregulaciji kulture in znanosti brez vmešavanja politike ter zahtev po svobodi pisanja ne bo žrtvoval svojih reformnih političnih ciljev. V času *Perspektiv* pa je bil sploh prepričan, da je treba glavni boj izbojevati najprej znotraj političnega (partijskega) vrha. Dogajanje v zvezi s *Perspektivami* in svojo vlogo pri ukinitvi revije je opisal takole: »Postal sem prepričan, da čas in razmere zahtevajo, da ponovno analiziramo mnoge dotedanje postavke ideološko političnega delovanja. Vedel sem, da za nekaj takega potrebujemo relativni mir in strpnost. Puškarjenje iz oddaljenih jarkov nam

¹⁷ Več o tem: Andrej Inkret: *Vroča pomlad 1964, Karantanja*, Ljubljana 1990; Božo Repe: *Obračun s Perspektivami, Znanstveno in publicistično središče*, Ljubljana 1990; Aleš Gabrič: *Socialistična kulturna revolucija Slovenska kulturna politika 1953–1962*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1995; *Slovensko perspektivovstvo kot kulturno dejanje in intelektualno gibanje*, *Borec* 535–537, 1994; *Slovensko perspektivovstvo*, *Borec* 551–552, 1996; Lev Kreft: *Zjeban od absolutnega: perspektivovci in perspektivaši: portret skupine*, *Znanstveno in publicistično središče*, Ljubljana 1998; Božo Repe: *Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi iz obdobja socializma*, *Sophia*, Ljubljana 2003.

ni bilo v pomoč. Nekateri strelci so streljali v cilje, ki tudi mnogim med nami niso bili tuji.

Spominjam se Perspektiv. Ko so se začeli nad njimi zbirati oblaki, sem poklical nadebudne mladeniče in jim svetoval, naj nekoliko znižajo svoj visoki C, da bi se tako rešili pred smrtjo. Nismo se razumeli. V mojem namigu – ki so ga kasneje dobro videli, razumeli in kritizirali nekateri najbolj ortodokсни ideologi – so perspektivaši videli našo slabost in temu primerno ukrepali. Nehote so storili harakiri ...¹⁸

Kljub ukinitvi revije pa je Kavčiču v času cestne afere (ko se je na zaprem sestanku Tita, Kardelja, Popita in Dolanca 8. avgusta 1969 na Brionih branil očitkov na račun svoje liberalnosti tudi s tem, da je obračunal s Perspektivami) Mitja Ribičič oponesel, da je ostro nastopil šele v drugi fazi, ko ga redakcija Perspektiv ni poslušala, prej pa da je taktiziral.¹⁹

Lojze Briški, France Popit in Stane Kavčič 25. aprila 1969 v Mariboru. Razlike med Popitom in Kavčičem so nekaj mesecev kasneje postale nepremostljive. Popit je namreč postal glavni izvrševalec obračuna, ki ga je po cestni aferi začrtal Edvard Kardelj; po Kavčičevem prisilnem odhodu iz politike je Popit discipliniral zvezo komunistov Slovenije ter jo suvereno obvladoval skoraj trinajst let.

¹⁸ Dnevnik, str. 248.

¹⁹ Božo Repe: *Obračun s Perspektivami*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1990, str. 48.

Kavčič je vse življenje ostal zavezan nacionalnim in socialnim ciljem, za katere se je odločil že v zgodnji mladosti. Kot predsednik vlade si je prizadeval, da bi popravil nekatere krivice iz povojnega revolucionarnega obdobja, zlasti za to, da bi prišlo do rehabilitacije obsojenih na t. i. dachauskih procesih, kjer so v letih 1948 in 1949 zaradi domnevnega zavestnega sodelovanja taboriščnikov z gestapom med vojno na visoke zaporne kazni ali na smrt obsodili štiriintrideset ljudi (podlaga za sodbo so bila priznanja, izsiljena z mučenjem). Preiskave so se začele leta 1946 zaradi domnevne sabotaže v hrastniški steklarni, prvi proces je bil aprila 1948, tri mesece preden je spor s Stalinom postal javen. Vzroki za dachauske procese niso popolnoma pojasnjeni, pojavljajo se domneve, da je šlo za znotrajpartijski obračun, da so s procesi posredno hoteli dokazati, da so z gestapom sodelovali tudi nekateri vzhodnoevropski komunistični voditelji, ki so bili v istih taboriščih (procesu so namreč potekali v času informbiroja), ali pa da so preprosto refleksi časa, ki je bil nabit z nasiljem. Že od začetka petdesetih let (od prvih internih ocen dachauskih procesov) so se pojavljali dvomi v upravičenost sodb pa tudi zahteve, da se sojenja obnovijo, sodbe razveljavijo, obsojenci pa rehabilitirajo. Od konca sedemdesetih let je izšlo tudi več literarnih del, ki obravnavajo to problematiko (npr. Branko Hoffman: Noč do jutra, Igor Torkar: Umiranje na obroke). Šele v letih 1971–1979 je prišlo do obnove in razveljavitve večine sodb (ene že leta 1952), ne pa vseh; žrtvam oziroma sorodnikom so začeli izplačevati tudi odškodnine. Leta 1976 sta CK ZKS in RK SZDL spisala skupno politično izjavo, ki pa je puščala dvom v nedolžnost obsojenih. Izjavo so v kasnejših letih popravljali in spreminjali na podlagi različnih pripomb (leta 1977 npr. Kardeljevih) in večkrat razpravljali o objavi, vendar se je to zgodilo šele leta 1984, skupaj z novim sporočilom Predsedstva CK ZKS in RK SZDL. Do dokončne in popolne odprave posledic obsodb v dachauskih procesih (kolikor je bilo to mogoče) in do popolne politične rehabilitacije vseh aretiranih, obtoženih in obsojenih na dachauskih procesih pa je prišlo še nekaj let kasneje, aprila 1986, po izjavi desetega kongresa ZKS.²⁰

Aprila 1969 je Kavčič na IK CK ZKS naslovil pismo s predlogom za obnovo dachauskih procesov. Imenovana je bila tričlanska komisija (vodila jo je Lidija Šentjunc) za preučitev gradiv. Zaradi neenotnosti v političnem vodstvu je bila zadeva preložena na izvršni svet in Kavčič je maja 1969

²⁰ Dachauski procesi, raziskovalno poročilo z dokumenti, Komunist, Ljubljana 1990, 1084 strani, vodji skupine dr. Dušan Nečak, zgodovinar, in dr. Ljubo Bavcon, pravnik. Glej tudi: Božo Repe: Povojni sodni procesi, Povojna zgodovina na Slovenskem, Koroški pokrajinski muzej Slovenj Gradec, 1992, str. 61–62.

imenoval t. i. Janžekovičevo komisijo. Leta 1976 so bili prvi procesi obnove in sodbe razveljavljene, politični vrh pa je kljub temu še vedno vztrajal pri ocenah, da gre za pravno, ne pa moralnopolitično rehabilitacijo (ki so jo obsojenci prav tako zahtevali). Pomen razveljavitve obsodb je bil v javnosti minimiziran zaradi slabe vesti in strahu, da to ne bi sprožilo podobnih zahtev tudi za druge procese. Ko je Kavčič 26. julija 1976 v Delu prebral notico o razveljavitvi procesov, je njeno vsebino označil za »zelo suhoparno in napisano tako, da bi čim bolj prikrila vso grozoto tega dogodka«. ²¹ Ko se mu je v imenu žena obsojencev takoj zatem v pismu zahvalila Ivi Kranjc, pa je sklenil, da bo nekoč napisal obrazložitev dogajanja v zvezi s procesi, tako kot jih je spremljal, in je zapis v dnevniku tudi skiciral. Na svojo vlogo pri rehabilitaciji je hotel javno opozoriti leta 1984, ko je nekdanji poslanec Ivan Kreft izpostavil svoje poslansko vprašanje iz marca 1970 – takrat je politične »faktorje« obtožil, da so ga zaradi vprašanja najprej napadli, nato pa prosili, da odgovora ne zahteva v zakonsko predpisanih osmih dneh. Ker je bilo vprašanje naslovljeno na izvršni svet, je Kavčič to razumel kot obtoževanje, da je ta zaviral rehabilitacijo, čeprav je že leto prej imenoval komisijo za rešitev tega vprašanja. Kavčič je odgovor Kreftu želel objaviti v Mladini, vendar so mu to tedaj preprečili (objavljen je bil nato leta 1987). Na razgovor ga je 30. maja 1984 poklical predsednik RK SZDL Franc Šetinc in mu povedal, da pisma ne bodo objavili, češ da je pisem preveč in nima posebnega smisla, da posamezniki nastopajo s svojimi izjavami, še posebej, ker se pripravlja posebna politična izjava. ²² Kavčič je reagiral prizadeto, da to ni prvič, ko mu preprečujejo objavo, in da nima nobene možnosti za obrambo svoje integritete, torej je na slabšem kot kak belogardist, ki je bil po vojni obsojen na petnajst let ječe. Šetinc ga je spomnil, da sta imela on in Vlado Janžič (tedaj člana sekretariata CK ZKS) tri leta po Kavčičevem odstopu, 17. novembra 1975, na CK ZKS razgovor »z namenom, da mu dajo priložnost«, pa je to odklonil. ²³

Izjava, o kateri je govoril Šetinc, je bila nato objavljena julija 1984. Kavčič je bil do nje zelo kritičen, v dnevnik je zapisal, da je bolj propagandna kot pa človeška in iskrena beseda o nedolžnih dachauskih obsojencih in žrtvah in da se avtorji namenoma izmikajo pravi resnici, ponujajo pa polresnice, nejasnosti, dvoumna namigovanja in tudi laži. Nasprotoval je tezi,

²¹ Dnevnik, str. 220.

²² Dnevnik, druga knjiga, str. 491–492.

²³ Kavčič je o tem sestanku zapisal: »Pred tremi leti jim je uspelo, da so me poslali v politično internacijo; niti tukaj niti sedaj pa mi ne morejo vzeti mojega političnega prepričanja in pojmovanja o večerajšnjem, današnjem in jutrišnjem socializmu.« Dnevnik, str. 199.

da se vzroki za dachauske procese kar povprek pripišejo sporu s Stalinom, vzroke zanje je videl v domačem stalinizmu: »Gotovo je imel spor s Stalinom vpliv na dachauske procese. Ali neskončno večji vpliv na dachauske procese so imeli naše prijateljstvo z njim, njegov ideološki vpliv, njegove metode, teorije o nujnosti zaostrovanja razrednega boja in način obračuna z drugače mislečimi. Nikoli ne bo mogoče ugotoviti in izmeriti vseh vplivov in okoliščin – mednje moramo šteti tudi karakterne lastnosti posameznikov – ki so povzročile in omogočile dachauske procese. Ali ni in ne more biti dvoma, da so zanje imele veliko več zaslug stalinistične kot pa antistalinistične okoliščine in težnje. Izjava bi nas rada prepričala o nasprotnem. Zdi se mi, da v javnosti brez uspeha. Izjava torej ni povedala, osvetlila ali spremenila nič o dachauskih procesih. Takšna, kakršna je, samo ponovno dokazuje, da stalinistične sence še niso končale svojega mračnega plesa okrog dachauskih procesov.

Ali je zgolj igra naključja ali premišljena poteza, da je bila včeraj objavljena v istem časopisu tudi izjava PEN kluba²⁴ o teh procesih? Je pravo nasprotje politični izjavi. Kratka, človeška in preprosta. Prizna krivico, hoče resnico in pravico za nedolžne obsojence. Če ne bi bili procesi krvava drama, bi ta epizoda iz izjavami lahko bila samo zabavna burleska.«²⁵

Zadnja politična funkcija, ki jo je Stane Kavčič opravljal in ki mu je bila tudi daleč najbolj pisana na kožo, je bila funkcija predsednika Izvršnega sveta SRS (vlade). Na tem položaju se ni izkazal samo z organizacijskimi sposobnostmi, temveč tudi kot sodoben politik, ki se zaveda pomembnosti javnih nastopov in stika z ljudmi. »Si moreš misliti, Kavčič je pred ogledali vadil govore,« mi je pred časom povedal eden od Kavčičevih političnih sopotnikov iz šestdesetih let, še vedno začuden nad to za tedanje razmere neobičajno skrbjo za javne nastope. Tedanji politiki so namreč redko nastopali prosto, še v intervjujih so običajno brali odgovore na vnaprej pripravljena vprašanja. Kavčič je že v dotedanjem delu izkazoval za socialistične razmere nenavadne lastnosti: bil je dinamičen in uporniški ter – čeprav brez formalne izobrazbe – razgledan in spreten v komuniciranju. V funkciji predsednika vlade so te lastnosti, še posebej talent za uporabo medijev, predvsem televizije, še bolj prišle do izraza. Kavčič in televizija sta se »ujela« v simbiozo, ki je koristila obema. Televizija je zato leta 1968 dobila dnevnik v slovenskem jeziku, saj je bil Kavčič po pričevanju tedanjega di-

²⁴ V tem času so se v javnosti že začele pojavljati polemike o dachauskih procesih, razne izjave, med njimi tudi izjava PEN kluba, izhajala so literarna dela o dachauskih procesih, skupina pravnikov in zgodovinarjev pa jih je začela raziskovati.

²⁵ Dnevnik, druga knjiga, str. 499–501.

rektorja Dušana Fortiča »izjemno alergičen na to, da ni več slovenskega programa, prekipelo mu je tudi ob športnih prenosih, ki so jih komentirali v srbohrvaščini«. Politika se je ob Kavčičevih nastopih nenedoma začela zavedati pomena medija, spoznala je, »da predsednik slovenske vlade Stane Kavčič v mediju blesti in postaja popularnejši od drugih politikov«, televiziji pa je to omogočilo, da je postala »informativno-politični medij v sodobnem smislu.«²⁶ Seveda pa se je s tem med političnimi frakcijami začel tudi boj za njeno obvladovanje, Kavčič je hotel, da njenega direktorja imenuje izvršni svet, medtem ko so drugi želeli to nalogo prenesti na skupščino ali SZDL, odvisno pač od položaja, s katerega so lahko vplivali na izbor.

Začetek prvega televizijskega dnevnika v slovenščini na RTV Ljubljana, 15. april 1968. Kavčič je nameraval direktorja televizije Dušana Fortiča odstaviti, ker je televizijski dnevnik nastajal preveč počasi in bi po načrtih televizije zaživel šele v začetku leta 1969. Zato je ta pobitelj in še pred naslednjo sejo IS SRS, ki naj bi o odstitviti sklepala, uspel dnevnik zagnati vsaj v improvizirani obliki. Šele v Kavčičevem obdobju so se politiki začeli zavedati pomena televizije, ki je Kavčiču dala dodatno moč in priljubljenost. Začel se je boj za to, kdo jo bo obvladal in imenoval vodilne kadre. Nadzor, ki ga je sprva imela vlada, se je nato prenesel na RK SZDL.

Gradnja nove stavbe za televizijo, september 1970

²⁶ Ljerka Bizilj: Slikarji stvarnosti, Modrijan, Ljubljana 2008, str. 252–254.

Stane Kavčič z režiserjem Benom Hvalo v Planici marca 1972

Stane Kavčič je že kmalu po nastopu funkcije predsednika izvršnega sveta okrog sebe zbral močno skupino iz raznih družbenih sfer, ki sicer ni bila prav trdno povezana, temveč je delovala nekako po načelu »iste valovne dolžine.« Bil je tudi eden redkih jugoslovanskih politikov, ki si je upal zavrniti Titovo kadrovsko ponudbo, in to tako za članstvo v Predsedstvu CK ZKJ kot mandatarstvo za Zvezni izvršni svet.

O Kavčiču kot možnem mandatarju nove vlade se je v političnih krogih začelo govoriti v drugi polovici leta 1968, v začetku leta 1969 pa je postal uradni kandidat, ki so ga podprli v vseh republikah. Za to funkcijo je bil sicer predlagan tudi Krste Crvenkovski, vendar je ta ponudbo zavrnil, ker se ni čutil sposobnega opravljati take funkcije, bil pa je pripravljen sprejeti kakšno drugo v organih skupščine, kar je Tito sprejel. Kavčič je mandatarstvo pogojeval s tem, da dr. Savka Dabčević prevzame mesto podpredsednika ZIS (če ona ne bi sprejela, naj bi bil namesto nje Miko Tripalo), ostali dve (od zahtevanih treh) podpredsedniških mest naj bi zasedla Branko Mikulić iz

BiH in Miroslav Pečujlić iz Srbije. Kavčič je poleg kadrovske močne ekipe zahteval tudi, da se reši problem odnosov med Hrvaško in federacijo, ki se je – po njegovem – v zadnjih dveh letih močno zaostрил, ker na Hrvaškem za vse težave krivijo federacijo. Problem bi, je menil, lahko rešili le, če bi tudi Hrvaška prevzela svoj del odgovornosti za federacijo. Poleg tega je Kavčič zahteval spremembo politike v jugoslovanskih sindikatih, ki da »plavajo s tokom«, to je pristajajo na iluzorne socialne zahteve (npr. v zvezi s pokojniki), in kadrovske močan zbor narodov zvezne skupščine, ki bi moral biti dovolj močan politični faktor, da bi lahko uresničeval politiko skupščine.

Hrvati so deloma iz prestižnih razlogov (za Savko Dabčević po njihovem mnenju ni bila primerna »samo« funkcija podpredsednika vlade), deloma pa zaradi načrtne politike zadrževanja »najmočnejših« ljudi v svoji republiki Kavčičev kadrovske predlog zavrnili, v zameno za Savko Dabčević pa ponudili Marijana Cvetkovića. Ko je Kavčič opravil konzultacije po republikah in ugotovil, da se njegovi predlogi ne bodo uresničili, je kandidaturo februarja 1969 v pismu Titu odklonil. Tito ga je nato predlagal za člana Izvršnega biroja Predsedstva ZKJ, vendar je Kavčič tudi to odklonil, češ da zaradi kritik, ki jih je doživel zaradi neuspelega mandatarstva, te funkcije ne more opravljati, poleg tega pa bi rad delo »dokončal v Sloveniji«. V resnici se Kavčič z ustanovitvijo izvršnega biroja ni strinjal, ker se je bal – kar je po ovinkih tudi povedal – da bo »poklopil« skupščino. Za člana izvršnega biroja sta bila nato predlagana Stane Dolanc in (ali) Stane Kranjc, prvi kot bolj »praktični« politik, drugi zaradi večjega smisla za »teoretično« delo. Kranjc je kandidaturo odklonil (osebno je menil, da ni tip »bojevniškega« politika, kakršen bi v teh razmerah in forumu moral biti), tako da je v Izvršni biro prišel Stane Dolanc. Mandatarstvo za ZIS je prevzel Mitja Ribičič.²⁷

Pri Titovem predlogu za mandatarstvo je šlo za preizkušen maneuver: Kavčič je bil v Sloveniji vpliven – če je sposoben, naj se izkaže tudi v federaciji. Kavčič naj bi v bistvu ravnal tako, kot je Tito pričakoval, zato mu je odločitev zameril, hkrati pa mu je potihoma priznaval pogum za nasprotovanje. Po spominih Jožeta Smoleta, Titovega sekretarja v letih 1968–1970, je Tito od vseh politikov v Sloveniji imel za najbolj vplivnega in perspektivnega prav Staneta Kavčiča,²⁸ čeprav sicer nista imela tesnejših stikov in se na štiri oči nista nikoli pogovarjala. Leta 1968 je Kavčiča vključil v delegacijo, ki je tik pred zatrtjem praške pomladi obiskala Češkoslovaško z

²⁷ Zabeležka razgovora tovariša Tita s tovarišem Popitom, 14. marec 1969, str. 2, ARS, fond CK ZKS, Predsednikova dejavnost.

²⁸ Jože Smole: Pripoved komunista novinarja, ČZP Enotnost, Ljubljana 1994, str. 141.

namenom, da ji izrazi podporo pri reformah. Tudi Kavčič je Tita cenil, kot je razvidno tudi iz dnevnika, a je še v času aktivne politike do njega imel kritično distanco. »Motilo ga je zlasti to, da je zaradi vščnosti, populizma, pravzaprav pa zaradi njegove pragmatičnosti v politiki včasih z enim govorom izničil prizadevanja racionalnih politikov za ureditev razmer v gospodarstvu (B. Kraigher in reforme), kajti Titova beseda je kmalu postala meso in zaustavljeni ali spremenjeni so bili ukrepi, ki so vodili recimo v racionalno potrošnje investicijskih sredstev, v discipliniranje nerazvitih ipd., a so bili deležni kritik mnogih politikov, zlasti v nerazvitih republikah, ki so govorili skozi usta širokih ljudskih množic. Po drugi strani pa se je Kavčič čudil, kako se tudi sam ni mogel upreti nekemu posebnemu šarmu in karizmatičnosti, ki ju je Tito svojsko izžareval. To mi je dejal po vsakem srečanju z njim.«²⁹

Po mnenju Nika Kavčiča Tito o ideološki drugačnosti Staneta Kavčiča sploh ni razmišljal: »Tito je v Kavčiču videl predvsem partizana, skojevskega funkcionarja, politika. Ideološke globine Kavčičevih idej ni dojel tako kot Kardelj, jemal ga je pragmatično; ko je zavrnil zvezne funkcije, je v tem videl zgolj samopašnost republiškega politika, ki si je vzel preveč pravic.«³⁰

Kavčič je bil v Sloveniji v času predsednikovanja slovenski vladi daleč najbolj priljubljen slovenski politik. To so pokazale tudi ankete, ki jih je leta 1968 začel opravljati Center za raziskovanje javnega mnenja pri tedanji Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo (sedanja FDV). Center je prav zaradi Kavčičeve prevelike priljubljenosti s takimi meritvami moral prenehati oziroma vprašanja prirediti, saj so bili Edvard Kardelj in drugi vodilni politiki daleč za Kavčičem, kar je izzvalo užaljenost, ogorčenje in kritike, da je to zaradi njegovega nacionalnega populizma, medtem ko morajo drugi plavati proti toku in ljudem povedati tudi neprijetne stvari.

Konservativnejši del vodstva, ki je bil privržen Edvardu Kardelju, operativno pa sta se v njem najbolj izpostavila France Popit, predsednik CK ZKS, in Sergej Kraigher, predsednik skupščine, je s Stanetom Kavčičem in z »liberalci« skušal obračunati že v času t. i. cestne afere. Še pred tem so skušali za obračun z njim izkoristiti obisk političnega emigranta Cirila Žebota v Ljubljani. Cestni aferi so sledile še nekatere druge, najbolj odmevna je bila »afera 25 poslancev«, do katere je prišlo, ko je skupina republiških poslancev poleti 1971 mimo SZDL in ZK, vendar v skladu s poslovníkom skupščine, poleg uradnih kandidatov za člana predsedstva SFRJ predlagala še svojega (tedaj najmlajšega ministra v Kavčičevi vladi, to je Ernesta Petriča).

²⁹ Izjava Ivana Rudolfa, 28. 5. 2009, hrani pisec.

³⁰ Razgovor z Nikom Kavčičem, 2. 6. 2009, hrani pisec.

Ko je konservativna skupina začela dobivati politično prevlado, je sledila vrsta obračunov z uredniki časopisov, intelektualci, liberalno usmerjenimi politiki na nižjih ravneh, s pedagogi, ki so se zavzemali za idejno nevtravno šolo, z nekaterimi univerzitetnimi profesorji in drugimi, po Kavčičevih ocenah je šlo za okrog tristo vodilnih kadrov.

Podpis svečane izjave v skupščini, četrtek, 4. maj 1972, ob 13h. Mandat, ki naj bi se mu iztekel s sprejetjem nove ustave in nato z novimi volitvami leta 1974, je Kavčič moral končati prej kot v šestih mesecih.

Stane Kavčič je odstop s položaja predsednika IS SRS podpisal 30. oktobra 1972, na svoj 53. rojstni dan. Besedilo mu je pripravil in v pisarno prinesel šef kabineta Ivan Rudolf. Na izredni seji IS RS istega dne ob 12. uri jo je prebral in nepreklicno odstopil ter se kmalu zatem upokojil. Upokojitev sta mu v razgovoru dobra dva meseca po odstopu v imenu zmagovalne struje »svetovala« France Popit in Franc Šetinc. Razgovor izraža nelagodje tedanjega političnega vrha zaradi reakcij, ki jih je tako v Sloveniji kot v tujini povzročila Kavčičeva odstranitev, in prizadevanje, da bi Kavčiča prepričali, naj se politično ne angažira oziroma naj z nekakšno izjavo pojasni, da ni šlo za razkol in da se njegovi pogledi ne razlikujejo bistveno od stališč CK ZKS:

»Najprej je tovariš Popit pojasnil, da imata s tovarišem Šetincem nalogo, da se pogovorita s Kavčičem o njegovih načrtih za bodočnost. Tovariš Kavčič je na to odvrnil, da tega ne razume povsem. Popit mu je povedal, da smo mu hoteli svetovati, da se upokoji in da se politično ne angažira. Kavčič je odgovoril, da mu v položaju, kakršen je, ne preostane drugega, kot da se »politično« upokoji. »Težav vam ne bom delal,« je še dejal.

Tovariš Popit je nato vprašal, ali je že uredil vse potrebno v zvezi s pokojnino. Kavčič je odgovoril, da namerava izkoristiti zakon, po katerem ima pravico do osebnega dohodka v enaki višini, kot ga je prejemal na funkciji predsednika IS. K temu je še pristavil: »Dokler bo ta zakon seveda veljal. Potem se bom upokojil.«

Popit in Šetinc odgovora nista komentirala.

Kavčič je dejal, da bi k tistemu, kar je dejal o politični upokojitvi, dodal še to: »Sem republiški poslanec in ostalo mi je še eno mandatno leto, zato ne nameravam odstopiti. To seveda ne pomeni, da bom hodil po sestankih, razen seveda tega, da bom kdaj pa kdaj prisostvoval sejam skupščine, vendar le kot poslanec. Na pozornico ne bom hodil.«

Tovariš Kavčič je imel ob tem še en »pogoj«. »V politično življenje se bom vrnil le, če bo ogrožen socializem.«

Popit je na to odgovoril, da bodo tisti, ki sedaj vodijo ZK, že poskrbeli za to, da socializem ne bo prišel v nevarnost. Kavčič: »Poudaril bi le to, kar sem nekoč že dejal: če bi se kaj zgodilo, bi midva (obrnil se je k Popitu) visela na istem drevesu.« Med smehom je še dodal: »No ja, ti bi visel morda malo više.«

Zatem je tovariš Kavčič opozoril na to, da bi morali na nek način razbiti famo o tem, da je pod stalnim nadzorstvom in da ga zasleduje policija.

Popit: »To je težko, saj gre fama tudi v inozemske časnike. Primer, na katerega je pred časom Kornhauserjeva opozorila Orožna, so takoj raziskali in pokazalo se je, da so bila sumničenja neutemeljena.«

Kavčič: »Ne gre le za tisti primer. Prijatelji, ki prihajajo k meni, pravijo, da se s tem, ko nočejo zavreči starega prijateljstva, izpostavljajo nevarnosti, da bi jih zaznamovali, zasledovali ...«

Šetinc : »Mislim, da prijatelji, če so res iskreni, ne bi smeli govoriti tega o tveganju.«

Popit je nato dejal, da se pojavljajo v svetu (od Žebota naprej) številne špekulacije v zvezi z imenom tovariša Kavčiča in da bi bilo dobro, da bi razmislil o tem, kako bi se na ustrezen način ogrادل od teh »kombinacij«.

Kavčič: »Ne vem, kako bi mogel to storiti. Kdor mi zaupa, tega mi ni treba prepričevati, pri drugih pa tudi takšno ograjevanje ne bi nič pomagalo.«

Šetinc: »Ne gre samo za pisanje ekstremnega emigrantskega tiska, temveč tudi za razne špekulacije v uglednih časopisih.«

Kavčič: »To mi ni znano, ne dobivam informacij o tem, naši časniki pa o pisanju tujega tiska ne poročajo.«

Popit: »No ja, to že veš, kakšne so kombinacije v zvezi s teboj.«

Šetinc: »Predvsem te razglašajo za liberalista, o tebi pišejo kot o politiku, ki je bil najbližje zahodni demokraciji itd. Pri nas v Sloveniji pa so ugbali predvsem, kam boš šel, in s tem v zvezi so se pojavljale razne kombinacije /generalni direktor Metalke, Luke Koper/. Reagiraj lahko tudi posredno – s tem, da se v primerni obliki opredeliš do pojavov in problemov pri nas, da obrazložiš svoja stališča do politike ZK.«

Kavčič je na to dejal, da bo o tem še razmislil, če se bo to pokazalo kot potrebno.

Popit je v šali dejal, da slovenski narod nikoli ni kdovekaj žaloval za svojimi voditelji, kadar so ga ti zapuščali, in da se tudi sedaj moti tisti, ki meni, da bo katerikoli odstop povzročil nacionalno žalovanje.

Kavčič je na to dejal, da se s tem strinja in se tega tudi zaveda. Rekel je še, da je prav tako, ker nihče ni nenadomestljiv in je zato povsem normalno, da ljudje zapuščajo svoje položaje brez žalovanja.

Pogovor je bil s tem končan. Na koncu je tovariš Popit še vprašal Kavčiča, če ima kakšne probleme. Ta mu je odgovoril, da bi rad zamenjal stanovanje, ker je sedanje preveliko, in da meni, da glede tega ne bo težav, uredil pa bo to zadevo s tovarišem Turkom.³¹ Popit mu je odgovoril, naj se, kadar bo imel kakšen problem, obrne na CK ZKS.³²

Kavčič je o pogovoru v dnevniku zapisal, da je bilo slovo vljudno in »v skladu s položajem. Prišel in odšel sem miren in trdno prepričan, da bom dočakal dan, ko bo prišel njihov polom. Želim samo, da bi bil tudi njihov tako miren, razumen in kulturn, kot je bil moj. Vse, kar bom mogel storiti, da bi bilo tako, bom storil.«³³

Kljub Kavčičevi odstavitvi so vsi člani njegove vlade razen Franca Hočvarja (podpredsednik) in Janeza Kocijančiča (član) ostali v naslednji vladi Andreja Marinca. Aleksandra Kornhauser je iz IS RS izstopila februarja naslednje leto. S stopnjevanjem čistke pa je bila večina Kavčičevih sodelavcev odstranjena s položajev, nekateri tudi iz Zveze komunistov. Kariere tistih, ki so ostali, so se za več let znašle na slepem tiru.

³¹ Mišljen je Franjo Gorazd - Turk, generalni sekretar IS SRS.

³² Zapisnik razgovora, ki sta ga imela France Popit in Franc Šetinc s Stanetom Kavčičem v sredo, 10. januarja 1973, ob 10. uri v prostorih CK ZKS, ARS, dislocirana enota I, arhiv CK ZKS, fond 1589/IV, predsednikova dejavnost.

³³ Dnevnik, str. 4.

Po upokojitvi je Kavčič živel v Rožni dolini in poleti v počitniški hišici v Strunjanu. Po smrti očima Ivana Žitka se je k njemu preselila tudi mati Marija. Prav zato se je še pred tem lotil večje obnove hiše, veliko dela je opravil sam, saj ga je to sproščalo. Od odstopa pa do smrti je bil Stane Kavčič izoliran in nadzorovan, ni se smel oglašati v javnosti. Ves čas so mu prisluškovali in ga spremljali. »Kako daleč so šla prizadevanja za njegovo osamitev, priča tudi moja izkušnja. Zaposlil sem se na Ljubljanski banki in bil tu in tam na službenih obiskih v tujini, kasneje pa so me poslali na delo v predstavništvo v Bejrut. Kavčiču sem se pogosto javljal z razglednicami. Nekoč me je eden od vodilnih v LB, ki je bil sicer tudi vez med banko in CK, poklical na razgovor in mi povedal, da so ga ostro prijeli in zahtevali, da me ›privije«, ker pišem Kavčiču.«³⁴

To je bilo zanj – odprtega in komunikativnega človeka, navajenega odkrite besede – pa tudi za ženo Angelco psihično zelo obremenjujoče. Zasedovalce je večkrat nagovoril, stopil do njihovega avtomobila, jim ironično povedal, kam gre, jih povabil v hišo, ti pa so menciali, se delali nevedne, ga prepričevali, da se moti.

Tako v Ljubljani kot v Strunjanu so ga nadzorovali iz sosednjih hiš oziroma počitniških hišic. Sosedji so bili zadolženi, da pazijo, kdo prihaja v hišo in na vrt, nekateri so bili iskreni in so to Kavčiču povedali, drugi pač ne. Celo Josip Vidmar mu je zaupal, da so, kadar je Kavčič v Strunjanu, v Vidmarjevi hiši noč in dan, in tudi pokazal okno na podstrešju, s katerega so opazovali – gledalo je točno na Kavčičev vrt. O Kavčičevih prihodih in odhodih v Strunjan je moral poročati tudi direktor Salinere, hotelskega kompleksa, znotraj katerega je imel Kavčič počitniško hišico. To je družini s črnim humorjem povedal ob Kavčičevi smrti, ko je prišel izreč sožalje, češ, vse je za nekaj dobro, odslej mi ne bo treba več poročati. V Ljubljani so telefonu prisluškovali tako, da so napeljali posebno linijo do sosednje hiše, »serviserji« so večkrat prišli h Kavčičevim pod pretvezo, da telefon ne dela. Ko je bil kolot poln, so ga prišli zamenjat, kar so domači iz Kavčičeve hiše lahko opazovali.³⁵ »Kadar sem ga klical iz Ljubljane v Strunjan, sem jaz njega slišal, on pa mene ne. Ko sem prekinil in klical drugič, pa me je. Se je delal norca: ›No, sedaj pa vsi trije slišimo.« Potem so mi prijatelji v Kopru povedali, da SDV tam ni imela dovolj magnetofonov in so preklapljali ročno. Zaradi tega niso spustili linije, dokler niso priklopili.«³⁶ Koprski zasledovalci so bili tudi sicer bolj nerodni – ko so njega in ženo zasledovali

³⁴ Izjava Ivana Rudolfa, 28. 5. 2009, hrani pisec.

³⁵ Razgovor z Angelco in Gojkom Kavčičem, Ljubljana, 7. 4. 2009.

³⁶ Prav tam.

na izletih po Istri, so večkrat izgubili njun avtomobil. Kadar je potoval čez mejo v Trst (največkrat čez Debeli rtič), so ga sicer vedno pustili, a je čakanje na meji trajalo vsaj dvajset minut, da je miličnik preveril pri nadrejenih, če ga lahko pusti. V Ljubljani ga na sprehodih po Tivoliju niso zasledovali (vsaj z ženo tega nista opazila), z redkimi prijatelji in somišljeniki, zlasti z Nikom Kavčičem, se je v Tivoliju srečeval skrivaj ponoči. Na te nočne pohode je s sabo jemal odejo. Žena ali mama sta pred odhodom preverili, ali je kdo od uslužbencev SDV v bližini, ker niso bili navzoči ves čas. »Bila so obdobja, ko so sledenje zaostri, npr. ob obiskih iz drugih republik, če je prišel kdo, ki bi lahko prišel na pogovor s Kavčičem in podobno.«³⁷ Na dan, ko je umrl, se uslužbenci SDV niti niso več skrivali, odkrito so se sprehajali pred hišo. Glede pogreba je bila družina posvarjena, naj ne bo provokacij.

Gestikulacija v pogovorih z družinskimi člani, pogovori v kopalnici ob spuščeni vodi in podobne oblike komunikacije so po Kavčičevi odstavitvi postale del vsakdanjika. »Nisem znala biti tiho,« priča žena Angelca, »pa me je vedno ustavil.«³⁸ Kavčič je v kleti iz drv zgradil nekakšno uto, da bi se z ženo lahko v miru pogovarjala. Imel je občutek, da ga tu ne morejo slišati. Kmalu po odstopu, leta 1973, je zapisal: »Na položaju v pasji uti. Če si na vodilnem mestu, moraš računati s tem, da vohljajo za teboj razne obveščevalne službe. Pred njimi in njihovimi sredstvi nisi skoraj nikjer popolnoma varen. To je nadloga, ki spada k temu poklicu. Ko postaneš po volji bogov zopet navaden državljan, hočejo zopet vedeti, kaj delaš, kaj in s kom se pogovarjaš, kam greš, kdo je prišel in podobno. Zelo težko je živeti v prepričanju, da te spremlja bog, ki vse vidi ali sliši. Toda tehnika je danes napredovala že do take meje, da taka kontrola »vsemogočnega« ni daleč od resnice. In kaj za to, če taka pozornost stane stokrat več, kot pa je moja penzija. Tako internacijo duha prenesejo samo trdožive osebnosti. Angelca je nežna in plaha in zato jo misel na to podira. Toda zoper vsako zlo je zdravilo. Ko to ugotoviš, si prizadet, užaljen, razočaran. Veš, da se ti dela strašna krivica. Čemu? Ali si to zaslužil, potem ko si vse življenje posvetil revoluciji in socializmu? Hočeš protestirati, napraviti afero, škandal; pisati temu ali onemu. Potrkati na vest, humanizem, demokracijo, bojno tovarištvo. Potem se nekoliko umiriš, premisliš in spoznaš, da to nima smisla. Kje in kakšne dokaze imaš? In četudi jih imaš nekaj, kako lahko dokažeš, da je tisto nekaj služilo temu in temu in da je nekaj prinesel, montiral, podtaknil ta in ta? Obveščevalnih služb je mnogo, kdo ve, katera je prava, če res kaj stakneš. Če si pameten, torej molčiš. Sprejmeš borbo z nevidnim nasprotnikom. Moraš ga

³⁷ Prav tam.

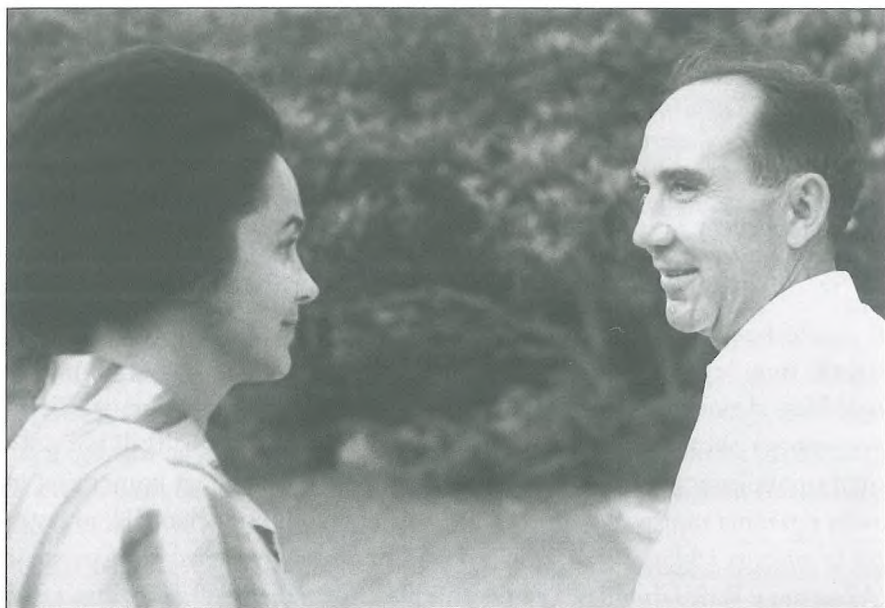
³⁸ Prav tam.

premagati, prevarati, mu podtakniti in mu nabrenkati vse mogoče traparije. Ne smeš biti ti; moraš biti nekdo drug; živeti moraš posebno življenje za svojega skrivnega prijatelja in sostanovalca. Zaigraj burko in napravil ga boš neškodljivega; uničil ga boš, prelisičil. Da, to je zelo težko, toda ni drugega izhoda. In potem gre, seveda pod pogojem, da ne delaš državnih zarot in da imaš namen živeti mimo in pošteno. Pozor, to je včasih lahko bolj sumljivo. Ne delaš nič protidržavnega, tudi ne misliš nič podobnega, si pa na spisku, torej nekaj prepovedanega počneš, in če uradna oseba tega ne ve, tem bolj sumljivo zate.

Začaran krog stalinistične policijske logike. Iščejo kri. Pogovarjaš se o vsem, kar ti srce poželi; važno je, kako. Sčasoma si izdeláš svoj stil, svoje izrazoslovje, intonacijo, pantomimo. Na primer: rečeš eno besedo ali stavek, hkrati dvigneš roko, brčneš žogo, napraviš grimaso, prižgeš televizijo, naviješ gramofon, kaj napišeš ali narišeš v notes, in če vse to postoriš, tvoj partner in sogovornik razume, da je zunaj lepo vreme in da ga vabiš na sprehod. Verjamem, da nastaja nov jezik; jaz bi ga imenoval policijski esperanto. Ko se ta jezik razvije – in policaji vsega sveta bodo imeli največ zaslug za to – bo to najbolj inteligentna govorica človeškega rodu. Če jo gledaš in poslušáš neprizadet, ti izgleda smešna in burkasta: če pa si prisiljen, da ti postane izrazno sredstvo, če se jo začneš učiti in uporabljati, potem ti ni smešna ali burkasta. Zanj je potreben strahoten moralni napor, ki se vsaj v začetku giblje blizu samomora. Potrebni so trdnost prepričanja, notranja moč in samoobvladanje, da izdržiš in da se rešiš iz ječe duha, v katero so te posadili, v prostost človeškega dostojanstva, poštenosti in idealov, v katere verjameš in za katere se boriš. Ko si tako zgradiš svoj svet in svobodo v njem, tedaj si svojega nevidnega spremljevalca in poslušalca že premagal. Doživljaš ga kot kreaturo; nič več ne trepečeš pred njim; ne bojiš se ga. Preziraš ga, pljuješ nanj, sploh več ne misliš nanj. Pošlješ ga v vražjo mater. Imaš ga za nepomembno vohunsko nič in živiš ob njem svoje pošteno življenje.

Tako, to je edini način, da se rešiš moderne pokore, tega hinavca in zalezovalca. Če razmišljaš o morali in namenih njegovih gospodarjev in če si sam pošten, potem ni konca; uničil se boš, shiral, obupal, zblaznel ali pa boš vzel vrv in se obesil. Človek božji, ne počenjaj tega, sem si rekel, mogoče boš s tem komu napravil uslugo, mogoče pa kdo prav to želi. Živčna in moralna vojna. No, prav; jaz sem pošten patriot, kaj še hočete od mene? Včeraj smo še skupaj gledali smrti v oči, bili smo skupaj v boju za življenje in smrt. Skoraj četrto stoletja smo delali skupaj. Danes? Kaj danes? Izgleda, da sem »politiš ferdektig«, kot so temu rekli že v rajnki Avstriji! In zakaj?

Samo zato, ker je bilo nekaj več razuma v moji glavi in nekaj več poguma v mojem srcu. To je vsa moja napaka in greh. Priznam, to so nevarne čednosti, bolje rečeno lastnosti. Mnoge so že ugonobile. Spravile so jih v izgnanstvo, ječo, na vislice, na beraško palico, pred puške. Mogoče bodo tudi mene. Kaj se ve! V ta namen pa hočete slišati vsako mojo besedo, hočete vedeti, kdaj se smejem, kdaj spim, kdaj smrčim, kdaj ljubim ženo, kdaj in kaj telefoniram prijatelju, kdaj sem bolan, kdaj mi primanjkuje denarja. Dajte, potrudite se in uganite, kaj mislim, kaj čutim, voham, tipam, poskušam. Totalna špijonaža vseh in vsega. Nikomur zaupati! V vsakogar sumiti! Sicer pa čvekati in frazariti o družbenih odnosih, o humanizmu, o človeku ... Odkar je človeški rod na zemlji, so ga zatirali, duhovno, materialno, fizično. Niso ga zatrli v imenu nobene družbe, oblasti ali ideologije. In ga tudi ne bodo, če bi ga, potem je konec človeštva, ne bi se več splačalo živeti. To je spoznanje, ki mi daje moč, da prenašam bridkosti usode. Tudi to bo minilo!³⁹

Stane Kavčič z drugo ženo Angelco

»Danes nisem jezna na nikogar več,« o petnajstletnem nadzorovanju pravi Angelca Kavčič. »Vsi, ki so to delali, so bili prepričani v svoj prav. Stane pa tudi!⁴⁰

³⁹ Dnevnik str. 83–85.

⁴⁰ Razgovor z Angelco in Gojkom Kavčičem, Ljubljana, 7. 4. 2009.

Stane in Angelca Kavčič z Josipom Vidmarjem, ki je bil Kavčičev sosed v počitniški hišici v Strunjanu. Kavčič in Vidmar sta se seznanila maja 1943 na Rogu v Bazi 20, ko je Kavčič postal sekretar PK SKOJ-a za Slovenijo, od takrat sta ohranjala stike in se pogosto pogovarjala. Iz Vidmarjeve počitniške hiše ga je Služba državne varnosti občasno tudi nadzorovala. Kljub temu sta ohranila dobre odnose, Kavčič mu je v dnevniku ob devetdesetletnici namenil obširno kritično, a kljub temu naklonjeno razmišljanje.

Vrnitve v politiko Kavčič ni dočakal. Tudi sicer se je bil pripravljen vrniti »zgolj skozi ista vrata, skozi katera sem odšel«, kot se je večkrat slikovito izrazil, torej le pod pogojem, da bi dali prav njegovi usmeritvi, ne pa kot nekakšen skesanec. Čeprav posmrtno, pa je v procesu demokratizacije in postopnega osamosvajanja Slovenije še imel politično vlogo. Tudi kot politični upokojenec je aktivno spremljal dogajanje v družbi, ga komentiral in svoja opažanja zapisoval v dnevnik. Še naprej je tudi ostal član ZK, ni izstopil in niso ga izključili, občasno je hodil na sestanke terenske organizacije Večna pot v Rožni dolini. Za plačevanje članarine je zadolžil ženo, sam s tem ni želel imeti opravka. Občasno so ga obiskali sekretarji občinske organizacije ZK in se z njim pogovorili o aktualnih stvareh, pogosto na pobudo višjega vodstva, za kar je Stane Kavčič seveda vedel. Tudi nekateri znanci in tovariši so z obiskov pri njem najprej zavili na CK. Razgovorov sicer ni nikoli odklonil. Vabljen je bil tudi na nekaj slavnostnih sej organov države, npr. na sejo skupščine RS, na kateri so poslanci februarja 1974 sprejeli slovensko ustavo. Ob njem je bil prijatelj Zdenko Roter.

Z nastopom reformistične Kučanove smeri v Zvezi komunistov, deloma pa že prej, se je velik del Kavčičevih somišljenikov vrnil nazaj, bodisi na vodilne gospodarske položaje bodisi v politiko. Reformisti so sramežljivo oživljali nekatere njegove ideje, odločne politične rehabilitacije Kavčiča pa zaradi zapletenih znotrajpartijskih razmerij, v katerih so imeli še vedno močan vpliv tudi njegovi nasprotniki, niso zmogli. Še za njegovega življenja se je oblikovalo prepričanje, da je Kavčič imel prav, da je šlo »za petelina, ki je prezgodaj pel«, kot je posredno svojo zмотo pred Kavčičevo smrtjo v intervjuju za Teleks priznal njegov politični nasprotnik Mitja Ribičič, ki ga je v času od odstavitve dalje sicer nekajkrat javno napadel, ne da bi imel Kavčič možnost, da bi se branil ali pojasnil svoja stališča. Ta Ribičičeva izjava (sam je zanj Kučanu dejal, da ga je hotel z njo afirmirati in rehabilitirati) je Kučanu, slovenskemu političnemu vrhu ter urednikom na Delu, ki je izdajalo Teleks, povzročila nemalo zadreg, saj je Kavčič zahteval objavo odgovora. Verjetno bi v komaj začetem procesu demokratizacije do objave tokrat celo prišlo, a ker je Kavčič prej umrl, se to ni zgodilo. Objavo odgovora je zahteval tudi Kavčičev starejši sin Stane in grozil, da bo sicer sam odgovoril. Politika se je tako znašla v zadregi, saj bi bila posthumna objava po njihovi oceni v javnosti ocenjena za hipokrizijo. Razmišljali so o tem, da bi namesto odgovora Ribičiču objavili Kavčičevo pismo dr. Janku Pleterskemu (Kavčič je Pleterskemu napisal pismo, ker ga je razjezil odstavek o cestni aferi v nekem njegovem članku, in mu pojasnil, za kaj je v resnici šlo, ter od Pleterskega nato dobil zelo pozitiven odgovor, kar je sporočil tudi Niku Kavčiču – tudi ta je namreč nameraval govoriti s Pleterskim).⁴¹ V političnem vrhu so nato presodili, da tudi objava Kavčičevega pisma Pleterskemu, v katerem je pojasnil svoja stališča na podoben način kot v odgovoru Ribičiču, ne bi bila primerna, saj je šlo za zasebno pismo. So se pa dogovorili, kdo naj bi govoril na pogrebu (za osrednjega govornika je bil določen predsednik IS SRS Dušan Šinigoj, pogreba pa se bodo udeležili Milan Kučan (CK ZKS), Jože Smole (RK SZDL) in Bogo Gorjan (Zveza borcev)).⁴²

Za časa Kavčičeve prisilne upokojitve je z njim vzdrževalo redne stike le nekaj starih prijateljev. Med njimi je bil Niko Kavčič, njegov somišljenik in do (prav tako prisilne) upokojitve prvi mož Ljubljanske banke. Niko Kavčič se je s Stanetom Kavčičem srečal nekaj let po njuni odstitvi, spomladi leta 1978 (pred tem oktobra 1972, ko mu je sporočil, da je med šestimi ali sedmimi vodilnimi iz njegove garniture, ki bodo morali zapustiti

⁴¹ Pismo Niku Kavčiču, 13. marec 1987, osebni arhiv Nika Kavčiča.

⁴² Magnetogram – nadaljevanje seje političnega aktiva v ponedeljek, 30. 3. 1987, ob 17. uri v sobi 58/I., ARS, dislocirana enota I, Arhiv CK ZKS, 1589.

Niko Kavčič leta 2006 med snemanjem dokumentarnega filma Ljerke Bizilj Vzporedna ekonomija

svoja mesta).⁴³ Po tem sta se sestajala enkrat ali dvakrat na mesec pod Rožnikom, v počitniški hišici v Strunjanu ali v domu Nika Kavčiča v Škofji Loki.

V začetku leta 1987 (ko je Kavčič dal intervju Igorju Bavčarju in Janezu Janši za Časopis za kritiko znanosti) sta se na pobudo Staneta Kavčiča dogovarjala tudi o javni izjavi, ki naj bi jo podpisali prvoborci, nosilci partizanske spomenice. S tem naj bi se

po izidu 57. številke Nove revije in drugih besedil, ki so ocenjevala tedanje stanje, tudi oni vključili v dogajanje, Kavčič pa bi dobil možnost, da se postopoma vrne na politično prizorišče. (Kavčič naj bi sicer Bavčarja tudi spodbujal, da naj on in njegovi somišljeniki naredijo revijo, ki bo temeljila na novem tipu marksizma in ne bo – tako kot Nova revija – obnavljala klerikalizma.)⁴⁴

S spomenico je Kavčič poskušal že leta 1982 in nato še enkrat leta 1984, a zaradi različnih pogledov med avtorji spomenice izjava nato ni prišla v javnost. Oba osnutka, tisti iz leta 1982 in tisti iz leta 1984, sta bila nato objavljena v Dnevniku in spominih.⁴⁵ V dnevih pred smrtjo pa se je ukvarjal z mislijo, da bi se spomeničarji priključili eni od tedanjih izjav intelektualcev z naslovom Klicu razuma, vendar z dodatnim pojasnilom, v katerem bi se zavzeli za ohranitev in nadaljnji razvoj tedaj dosežene stopnje demokracije ter za dialog o vseh vprašanih, zlasti o vzrokih za krizo. Osnotek besedila je štirinajst dni pred smrtjo, s pripisom, da se vrne okrog prvega aprila, poslal Niku Kavčiču: »Jugoslovanska socialistična in samoupravna družba se nahaja v resni družbeni krizi. Ona ogroža že osnovne pridobitve narodnoosvobodilne borbe in samoupravne socialistične graditve. Njen poglavitni vzrok je napačna politika, ki se napaja na nekaterih teoretično sistemskih postavkah in odkritjih iz sedemdesetih let, ki jih žal praksa ni potrdila, ampak jih je zavrgla. Mnogi nosilci oblasti nočejo, ne znajo in ne morejo priznati prakse kot dokončnega razsodnika nad zgrešeno politiko in njenim neustreznim, deloma že tudi zastarelim in napačnim teoretičnim fondom. Krčevito ga branijo in v imenu revolucije in socializma ideološko in politično diskvalifi-

⁴³ Niko Kavčič: Pot v samostojnost, Ljubljana 2001, str. 281.

⁴⁴ Magnetogram – nadaljevanje seje političnega aktiva v ponedeljek, 30. 3. 1987, ob 17. uri v sobi 58/I., ARS, dislocirana enota I, Arhiv CK ZKS, 1589, razprava Franceta Popita.

⁴⁵ Dnevnik, druga knjiga, str. 417–421 in 509–512.

cirajo vse znotraj socializma misleče. Zato se pridružujemo Klicu razuma, v katerem je rečeno: Realni družbeni učinki /.../«⁴⁶

Stane Kavčič je umrl za srčno kapjo 27. marca 1987 v Ljubljani, star osemindeset let. Po pogrebu se je Niko Kavčič z družino dogovoril, da bodo izpolnili oporoko Staneta Kavčiča in izdali njegov Dnevnik in spomine. Da piše dnevnik, je sprva vedela le njegova žena, kasneje je to ločeno povedal tudi sinovoma Stanetu in Gojku. Lokacijo skrivališča je spremenil kakšni dve leti pred smrtjo, zanjo sta nazadnje vedela Angelca in sin Gojko. Dnevnik in spomine je spravil na dveh mestih v Strunjanu, eno je bilo ob steni terase, drugo na vrtu, kjer sta z Angelco izkopala neke vrste bunker in ga obložila s kamni. Delala sta, kot da gre za običajna dela na vrtu. Tretja lokacija z zadnjim delom dnevnika je bila skrita v ropotarnici v Ljubljani. Dele dnevnika je zavijal v časopis Delo z datumi leta, na katero se je dnevnik nanašal, spravljani pa so bili v prenosnih hladilnih škatlah. Ker se je ves čas bal, da ga ne bi odkrili, je sinu Gojku omenil, da namerava besedilo spraviti pri prijatelju na Gorenjskem (kot je Gojko kasneje ugotovil, je šlo za Nika Kavčiča). Gojko mu je predlagal, naj ga raje da Miru Cerarju, ki je bil svetovno znan telovadec in član olimpijskega komiteja, vrh tega pa še

⁴⁶ Pismo Niku Kavčiču, 13. marec 1987, osebni arhiv Nika Kavčiča.

Umrl je Stane Kavčič

LJUBLJANA, 27. marca — Danes je v 68. letu starosti za srčno kapjo umrl Stane Kavčič. Rodil se je leta 1919 v Ljubljani. Mati in oče sta bila dinarja, živeli pa so najprej na Vrhniki, pozneje pa v vasi Dol pri Borovnici.

Zaradi večnega pomanjkanja otroških let ni imel lepih. Vsega mu je manjkalo — le svobode ne. »Nikoli me niso uiesnjevali, pritiskali name, me skušali potisniti v šablone. Verjetno je to kasneje, ko se je oblikoval moj značaj, pustilo odmeve.« je rekel v nekem pogovoru časnikarju. Znal je udariti po miti, ko se je zavzemal za osamosvajanje bodisi človeka bodisi naroda, ki mu človek pripada bodisi gospodarstva od politike in nasploh za demokratizacijo.

● V petek ob 13. uri in 10 minut so Staneta Kavčiča prepeljali na internistično prvo pomoč Univerzitetnih internih klinik v Ljubljani. Kljub ustreznim medicinski pomoči, ki se je začela že doma, ukrepi oživljanja žal niso bili uspešni. Klinična slika je pokazala nenadno srčno smrti, je rečeno v zdravniškem poročilu, ki stv ga podpisala dr. Jurij Petrin in prof. dr. Aleksander Janežič.

Solo je imel rad in bil je dober učenec. Le sedenje pri knjigah mu je delalo preglavice, zato se je pri 16 letih nenadoma odločil, da zapusti klopi klasične gimnazije in gre delat. Začel je delati pri dnu zaposilvene lestvice: prenašal je žaganje na žagi pri Borovnici. Nato je kot mlad vojak doživel razsulo jugoslovanske vojske in prihod Italijanov. V partijo je

bil sprejet leta 1941. Spoznal je nujnost organizacije za vsakršno spremembo, ob tem pa je ostal samorastnik. Brez osebnosti ni nič, je bil njegov motto. Leta 1943 je bil izbran za člana SNOS in AVNOJ. Po vojni je bil med drugim organizacijski sekretar CK KPS, podpredsednik prezidija ljudske skupščine LRS, minister v slovenski vladi, sekretar GO SZDL Slovenije, podpredsednik republiškega IS, predsednik republiškega sveta ZSS, član IK CK ZKJ. V vseh stikih je bil poslanec republiške skupščine in dvakrat poslanec zvezne skupščine, član predsedstva CK ZKJ. Od leta 1968 do 1972, ko je odstopil, je bil predsednik slovenskega IS. Tedaj je bil precej kritičen do splošnega sloga vladanja. »Se vedno preveč sejemjo, preveč ponavljamo znane reči, premalto imamo pred sečmi tisto, česar še nimamo, kar pa bi morali imeti.« Tedaj se je tudi zelo odločno postavil po tobu zadoževanju v tujini. »Vzeti moramo vse možnosti organom federacije, da bi delali nove dolgeve. Potrebno bo zelo zmanjšati dosedanja obsega emisije. Uzakoniti tak sistem investiranja, da vsakdo, kdor investira, nima pa za to denarja, odgovarja ne samo moralno-politično, ampak tudi kazensko.«

Nikakor ne gre prezreti tudi Kavčičevega publicističnega dela in njegovih govorniških sposobnosti. Stel je med redke politike, ki znajo govoriti jasno in jedrnat, za povrh pa še po konceptu, narejenem brez papirja. Njegovo publicistično delo je objavljeno v številnih knjigah Samostavljanje. Za svoje delo je dobil več visokih državnih odlikovanj. Svojem umrlega so izrazili sožalje najvišji predstavniki družbenopolitičnega življenja Slovenije. JOŽICA GRGIČ

Članek Jožice Grgič ob smrti Staneta Kavčiča, ki ga je Delo objavilo na prvi strani dan po smrti, v soboto, 28. marca 1987. O njegovi smrti so z različnimi komentarji poročali tudi vsi vodilni jugoslovanski časopisi in televizije.

Stane Kavčič

Pretrpela me je vest, da Staneta Kavčiča ni več: odšel je človek, ki je 30 let soustvarjal novo slovensko zgodovino in v njej pustil močne sledi. Mnogi so ga cenili, drugi so nasprotovali njegovim idejam in dejavnostim.

Pisati o njem pomeni pisati o šestdesetih letih, ko je kipel ustvarjanje in ko smo mislili, da imamo bodočnost že v rokah. Vendar je bil to tudi čas, ko smo že spoznavali, čeprav v manjšem obsegu, velika zla sedanjosti: inflacija, nezadovoljstvo ljudi in mediacionalne spore.

Staneta Kavčiča v vojni nisem poznal, čeprav sem pripadal številni vojski slojcevecv, katere slovenski, pozneje pa tudi jugoslovski sekretar je bil. Takrat prisel Edvard Kardelj tovarišu Trifu. V zvezi s sekretarjem pokrajstvarjanje komiteja sodim, da smo imeli srečno roko, in mem. da se bo lahko Lola (Ribar) nanj oprl (je delavec, star 23 let).

Staneta sem kmalu po vojni spoznal kot gospodarstvenik. Spominjam se ga kot odločnega in sposobnega organizatorja mlade industrije, ki jo je takrat vodil z najodgovornejših mest v republiki. Pozneje se ga spominjam kot lucidnega teoretika in ideologa. Najbolj živo pa so mi ostali v spominu njegovi briljantni govori. Bil je izjemni govornik, ki je znal vzbuditi množice; skralci, bil je, kot smo takrat rekli, izreden amovsik.

Živjensko pot Staneta Kavčiča je oblikovala revolucija. Od samotarskega otroka in samotarstnika ga je povedla iz barake na vrhnjskem barju do težakih del na žagi in prek številnih pomembnih nalog na čelo slovenskega izvršnega sveta, kjer je znal združevati in podpirati ustvarjalno iskanje in nemir. S to svojo sposobnostjo je navduševal generacijo, ki je takrat vstopala v politiko in gospodarstvo.

Njegova pot ni tekla lagodno, po utirjenih in vsakodnevnih stezah postopnega napredovanja. Kot mnogi drugi revolucionarji je bil bliskovito izbran in postavljen pred probleme svojega časa. Revolucionarna praksa je takrat dovoljevala le zmago ali poraz. To je oblikovalo Stanetov značaj. Bil je borben, zvest ideji in ciljem revolucije in pri vsem tem spoštovan.

Tukaj ne bi razaojal o protislovjih, v katero se je zapletel, pa tudi ne o navzkrižjih z njim. Odpri grob ni ne kraj ne priloznost za opravičevanja ali za očitke. O preteklih dogodkih in o njem bo dala končno sodbo zgodovina, ki jo je soustvarjal. Razmišljam lahko le o njegovi osebnih dani. To je drama načrtovalca in državnika, ki mu je politična realnost zaradi razmerja sil odklonila njegov inovacijski program, čeprav je bil lahko v posebnostih tudi dober in v celoti dobronameren.

Prelistal sem ponovno njegove spise in govore in se pomudil ob čitju njegovih izjemnih knjigah »Samoupravljajntes«. Mnogo zapisov je še danes popolnoma sveži, nekatere od idej celo uresničujemo, čeprav uspevamo le z velikimi napori. Njegova ugotovitev iz leta 1965 zveni, kot da bi bila pisana za sedajno stabilizacijo: »Večje priznavanje

delovanja zakona vrednosti, ker brez tega v naših že doseženih pogojih ni intenzivnega gospodarstva, zahteva odločen obračun z našo sedanjo avtarkijo in socialno«. Največ aktualna je tudi naslednja ugotovitev: »Delovne organizacije bi rade sprejele od bolj svobodnega sistema in širšega uveljavljanja zakona vrednosti samo tisto, kar je zanje ugodno, kar jim daje prednosti in večje koristi. Tisto, kar je neugodno, kar je rizično in problematično, pa naj bi po njihovem reševal in prevzel na svoja pleča socializem, to se pravi skupnost.«

V čem je bila torej nesprejemljivost Kavčičevih idej? Naša zgodovina kaže, da čisto ekonomistične zamisli ne dosegajo in ljudi ne pritegnejo dovolj v razmerah, ki jih označujeta socializem in samoupravljanje. Teoretično sicer poznamo poznamo dovolj našo zgodovino. Poznal ga je tudi Staneta Kavčič. To je problem protislovja med blagovno proizvodnjo in socialističnim vrednostnim sistemom. Očitno je, da doslej še nismo našli uporabnih mehanizmov za usklajevanje tega protislovja. Vedno znova dopustimo, da nas oostoznaško zavede ekonomističen ali socialni poudarek; ne posreči se nam vzpostaviti dinamičnega razmerja med prvim in drugim. V tem je bila tudi osnovna vsebina konflikta v sedemdesetih letih, kot je vsebina sedanjega iskanja v vseh socialističnih državah sveta. Tedaj smo odprli nos in drugačno poglavje našega razvoja, ki ga sedaj enako ostro kritiziramo, kot smo takratnega. Dejstvo pa je, da potrebujemo obsežno ekonomsko in učinkovito socialno iskanje v vsah socialističnih državah sveta.

Tedaj smo odprli nos in drugačno poglavje našega razvoja, ki ga sedaj enako ostro kritiziramo, kot smo takratnega. Dejstvo pa je, da potrebujemo obsežno ekonomsko in učinkovito socialno iskanje v vsah socialističnih državah sveta.

Prepričan sem, da je delavec v najširšem pomenu besede lahko subjekt obojega. Res je, da ni sprejel izziva blagovne proizvodnje, ali pa ga je samo delno, prav gotovo ne samo zaradi njegove nezainteresiranosti ali nesposobnosti, ampak zaradi tega, ker je vpet v birokratske in etatsistične regulacije reprodukcije. Vse to ostrajajo še naprej naša vprašanja, s katerimi se homo šemo mnogo ukvarjali. V njihovo reševanje bodo vpete tudi ideje in izkušnje Staneta Kavčiča, uspešne in neuspešne; slednje predsem kot vedenje o časovno možnem in nemožnem. Mislim, da je naša družba tudi zaradi Staneta Kavčiča spoznala, da je treba programne politikov sprejemati kot nekaj graditeljskega. Postopoma se uresničujeva možnost in načelo, o katerem je govoril že Edvard Kardelj: če program ni uspešen ali če ni sprejemljiv, naj to ne pomeni destrukcije njegovih nosilca, ampak njegov umik na druge, sprejemljivejše programe.

Stane Kavčič se je smaknil v molk, dolg petajset let. Morda je bil molk na začetku tudi potreben. Pozneje prav gotovo ni več. Vendar je molk Staneta Kavčiča tako zmehčan za otroke revolucije, ki so se naučili svoje želje in ideje podrejati partiji, v kateri so videli svoje kolektivno znanje in potrditev. Petajset let molčanja je posebna žrtev in neka posebna lojalnost do Zveze komunistov Slovenije, katere član je ostal Stane Kavčič do konca svojega življenja.

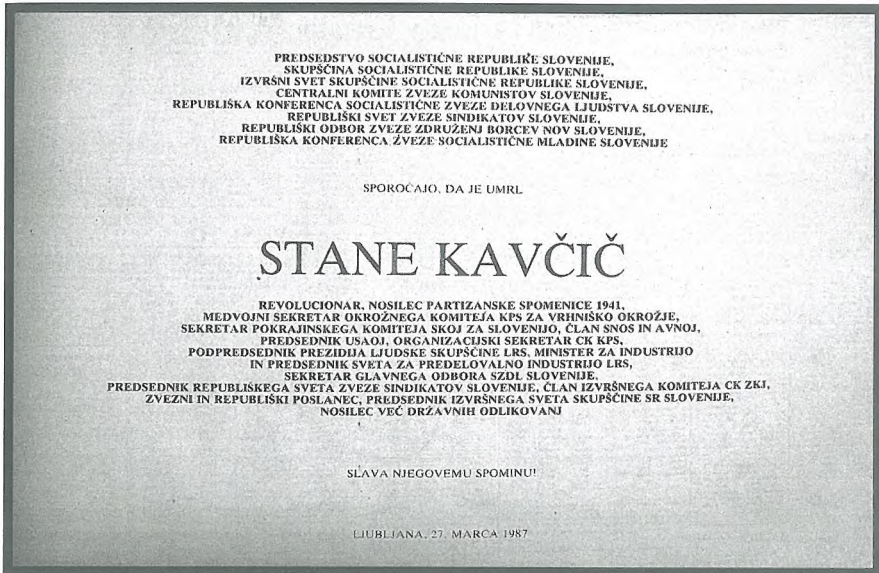
JOŽE KNEZ

odvetnik. Njemu bi težje odvzeli besedilo, saj bi lahko stvar prerasla v škandal mednarodnih razsežnosti.

Zaradi Kavčičeve smrti nobeden od obeh načrtov ni bil uresničen. Gojko je medtem pozabil, kje sta lokaciji v Strunjanu, in je po očetovi smrti o tem poizvedel pri materi. Nato je arhiv odkopal, najprej iz jame na vrtilu, nato iz druge pod teraso, ter vse skupaj odnesel v garažo. Časopisne ovitke je odvrigel, da bi zmanjšal obseg. Kasneje je razmišljal, da je bila to neumnost, ker bi lahko kdo oporekal avtentičnosti (s tem namenom ga je Kavčič namreč tudi zavijal). Rokopise je nato dal v plastične vrečke. Poklical je svaka v Ljubljano in mu predlagal, da se dobita v Senožecah na pijači. Tam mu je na parkirišču gostilne predal tipkopise in mu naročil, naj jih skrije in pazi nanje kot na svoje oči, ker je to je del slovenske zgodovine. Svak ni nič spraševal. Rokopise je doma skrtil pod premog v kleti. Kasneje se je Gojko dobil z Mirrom Cerarjem in ga vprašal, ali bi hotel hraniti očetove rokopise. Cerar je bil takoj pripravljen (ganjeno se je spominjal, kako mu je Kavčič kot predsednik vlade pomagal pri reševanju stanovanjskega problema, Kavčičeva zamisel pa je tudi bila, da kupi pisne dnevnike, da bi Slovenija za najbolj zaslužne športnike poskrbela z rento, vendar se to ni uresničilo). Cerarju je

Članek Jožeta Kneza, politika in gospodarstvenika, posvečen Stanetu Kavčiču (Delo, 30. marec 1987)

Gojko rokopise odnesel v kovčku in ta jih je nekaj časa hranil. Potem je Angelca Gojku rekla, naj bi se dobil s Stanetovim prijateljem Nikom Kavčičem, ki ga prej ni poznal oziroma se ga je le medlo spominjal iz otroških let. Rokopis je nato od Cerarja prenesel k Niku Kavčiču. Zadnji del mu je Angelca izročila nedaleč od živalskega vrta. Šla sta s cekarjem, kot da gresta po gobe.⁴⁷

Osmrtnica, ki so jo čez pol strani v Delu objavili državni organi, ZKS in SZDL.

Pogreb Staneta Kavčiča, 31. marec 1987 (Foto: Srdan Živulović)

⁴⁷ Razgovor z Angelco in Gojkom Kavčičem, Ljubljana, 7. 4. 2009.

SLOVO OB GROBU – Na Žalah so večer pokopali Staneta Kavčiča. (Foto: Srdjan Živalović)

Soustvarjal je naš sistem

Na Žalah so z državnimi in vojaškimi častmi pokopali prvoborca, družbenopolitičnega delavca Staneta Kavčiča – Govoril Dušan Šinigoj

LJUBLJANA, 31. marca – Na današnjem pogrebu Staneta Kavčiča sta o njegovih človeških kvalitetah in političnih ter organizacijskih sposobnostih, ki jih je pokazal med NOB, na kratko spregovorila sobora Milja Vošnjak in Franc Pasetta. O njegovi povojni politični poti, ki je vstala pečat mnogim pomembnim političnim in gospodarskim dogajanjem v Sloveniji in Jugoslaviji, pa je govoril predsednik republiškega izvršnega sveta Dušan Šinigoj, ki je med drugim dejal:

Za Staneta Kavčiča je bilo značilno to, kar smo še dolgo označevali kot »skojevski duh«. To je bila brzotna vera v lepše, svobodno življenje, optimizem, ki je tudi v najtežjih razmerah pomagal premagovati največje težave, navdušenje in brezmejno zavzetost za boljše, lepše in pravičnejše, požrtvovalnost in pogum ter popolna predanost stvari, za katero se je opredelil in bojeval.

Rasel in kalil se je v narodno-svobodnim boju in revoluciji. Kot mnogim drugim iz njegove generacije so mu njeni ideali postali smisel življenja, ki se ga je prav v tem boju začel zavestno izvajati in ki mu je bil pripravljen razdati vse svoje ustvarjalne moči. Zato so mu bile na povojni poti zaupane številne pomembne in odgovorne politične in izvršinsko-upravne dolžnosti.

Bil je med soustvarjalci našega sistema samoupravnih družbeno-ekonomskih odnosov. O njegovih pogledih pričajo širje skrbno izpisani zvezki z naslovom »Samoupravljanje«, v katerih je zajel smisel njegovih pogledov na temeljna vprašanja razvoja socializma in poti njegovega uresničevanja.

Težke preizkušnje za uveljavljanje in razvoj socialističnega samoupravljanja in za Zvezo komunistov Slovenije v obdobju med VI. in VII. kongresom Zveze komunistov Slovenije oziroma ob koncu šestdesetih let pa do sprejetja novih ustav in kongresov ZK v 1974. letu so spodbudile razmišljanja o temeljnih vprašanjih socializma in pripeljale do različnih pogledov na naš nadaljnji razvoj. Obdobje revolucije, v katerem je najširša aktivnost za idejno in akcijsko enotnejšo zvezo komunistov ponovno razkrivala vso težo iskanja novega in naprednega, je zahtevalo preseganje varjivega videta enotnosti med vse občutljivi razlikami v pogledih in praksi uresničevanja ustavnih dopolnil, odpravljanja državnih lastninskih in skupninsko lastninskih odnosov in pogojev za njihovo reprodukcijo, odpravljanja družbenih vzrokov in nesprejemljivih posledic socialne diferenciacije, razvijanja ekonomskih in političnih odnosov s svetom, razumevanja razredne narave naše socialistične demokracije in vloge organiziranih sil socialistične zavesti, zlasti pa še zveze komunistov. Pri tem ni šlo le za strokovna ekonomska vprašanja, pač pa za nastajanje povsem dobolejšega razvojnega in političnega koncepta, katerega bistvo je bilo liberalistično in avtarkično gospodarstvo z enostranskimi in ozkimi razvojnimi usmeritvami, ki so temeljile na finančnih

drugih centrih moči. Zavrnitev takega razvojnega in političnega koncepta je terjala umik njihovih nosilcev. To obdobje je zato zahtevalo tudi od Staneta Kavčiča tehen razmislek. Na tem razpotju se je odločil za odstop. Odšel je s položaja predsednika izvršnega sveta skupščine SR Slovenije in se umaknil v zasebno življenje.

Tudi v tem obdobju je Zveza komunistov znotraj sebe in v sistemu socialistične samoupravne demokracije potrjevala in razvijala demokratske prvine in njegovo značilnost, da je pot za doseganje enotnosti moč argumentov, principialnost, da pa ni in ne more biti cilj enotnost za vsako ceno oziroma da cena zanjo ne more biti kompromis v pogledih na družbeno vlogo delavskega razreda, na nosilce odločanja o pogojih in rezultatih družbenega dela in na temeljna družbena razvojnega vprašanja, ki so povezana s tem.

Vse to so še kako aktualni elementi aktivnosti zveze komunistov in vseh drugih subjektivnih sil tudi v sedanjih fazi razvoja, utrjevanja in obrambe socialistične samoupravne demokracije. Vse širše uveljavljanje samoupravne demokracije spremlja

zadnji čas agresivno »ponujanje« že znanih, socialistični samoupravni demokraciji nasprotujočih političnih »programov« in »konceptov«. Spopad med samoupravnim, na družbeno lastnino in ekonomske zakonitosti oprtim modelom družbenosti razvoja in birokratsko etatističnimi in centralistično-untarstičnimi pristopi in težnjami do divja ta čas nove razsežnosti zaradi zoostrenih gospodarskih in socialnih razmer ter nujnega razvoja edino perspektivnega odpravljanja ekstenzivnega in avtarkičnega in krepitev intenzivnega, produktivnega in v svet odprtega gospodarstva. Ne nazadnje, ta čas v določenih okolišjih javno maliciozno nekatera zgodovinska dejstva v imenu »znanosti« in zgodovinskega spomina, napadajo temelje revolucije in naše socialistične samoupravne, federativne in neustručne jugoslovanske skupnosti, kar je obsojal tudi pokopni Stane Kavčič. Sam ni bil iz takšnega testa! Ko je ugotovil, da njegovo pogled na razvoj socializma v naših posebnih razmerah ne more biti sprejet, je mirno in odgovorno sprejel zase sklep, kakršnega nalaga logika revolucionarne akcije.

Tudi to je del zgodovinske resnice, ki ga moramo braniti in spoštovati, kot je njen del tudi dejstvo, da je tovariš Stane po umiku iz javnega življenja oziroma po upokojitvi živel častno, pošteno in da ni obrnil hrbita revoluciji in zvezi komunistov do konca svojega življenja.

SLOVO OB GROBU – Na Žalah so večer pokopali Staneta Kavčiča. (Foto: Srdjan Živalović)

Poročilo o pogrebu z vsebino govora predsednika IS SRS Dušana Šinigoja, objavljeno dan po pogrebu v Delu. V govoru je dal prav tistim, ki so obračunali s Stanetom Kavčičem, njegov prisilni umik označil za »logiko revolucionarne akcije«, Kavčiču pa priznal načelnost, ker je to logiko sprejel in živel častno in pošteno, ni javno nastopil proti tistim, ki so ga izločili iz politike, ter se ni odrekel ciljem, ki jim je bil zvest.

Vrt Kavčičeve počitniške hiše v Strunjanu, kjer so bili skriti posamezni deli dnevnika.

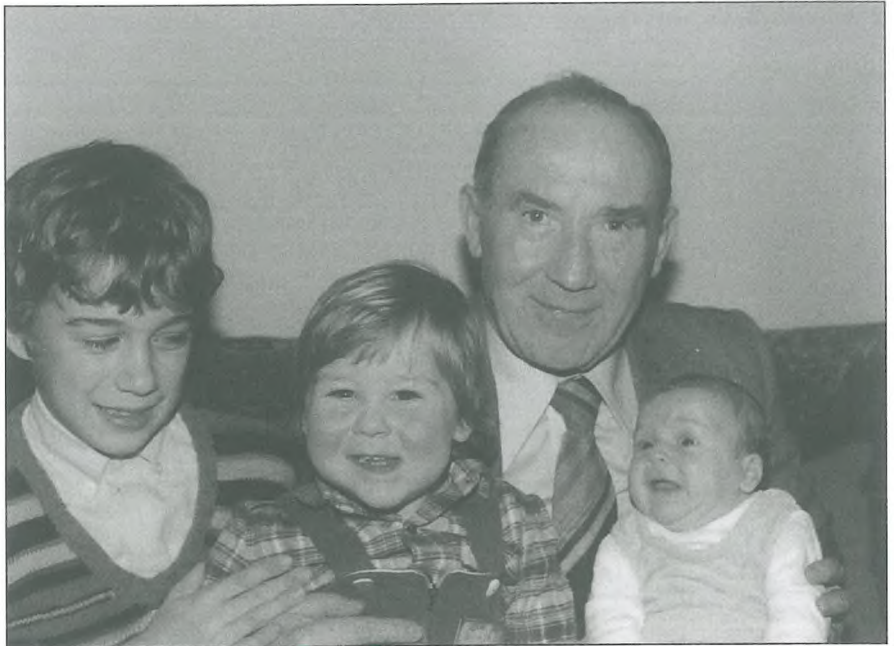
S sinovoma Stanetom in Gojkom

Na poroki mlajšega sina Gojka, 15. februar 1978

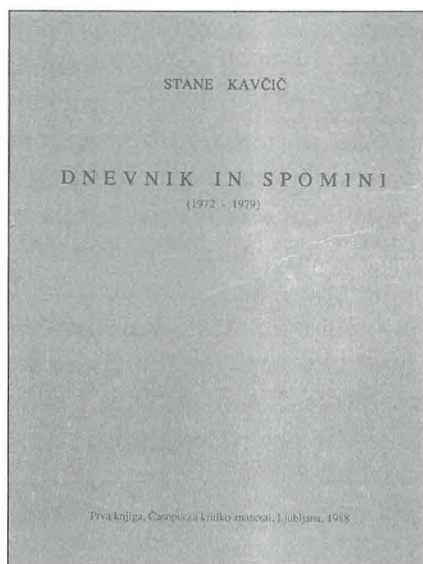

Družinska slika z mamo ob njeni osemdesetletnici

Z vnukom Rokom in vnukinjama Majo in Nino, 16. januar 1983

Niko Kavčič pa ni iskal le izdajatelja dnevnika, temveč predvsem ljudi, ki bi nadaljevali politično izročilo Staneta Kavčiča. Videl jih je v nekaterih ZSMS-jevskih funkcionarjih, ki naj bi kot politiki nove generacije omogočili prehod Slovenije v moderno liberalno-socialno družbo ter na ta način preprečili hujšo politično krizo in predvojne strankarske delitve. Zato se je po premisleku in posvetih z družino Staneta Kavčiča odločil za Janeza Janšo in Igorja Bavčarja (sodelovala sta sicer še Igor Omerza in Bojan Korsika). Stik z njima je hčerka Nika Kavčiča, Jana, poiskala v uredništvu Časopisa za kritiko znanosti. Ko je od Gojka Kavčiča postopoma dobival rokopise (v šestnajstih delih je bilo okrog 1300 strani), je prosil prijatelja, direktorja tovarne IBI v Kranju Franca Omana, da naredi dve kopiji, kar je ta storil osebno, čez vikend. Izvirnik so shranili v depo. Rokopise je v glavnem pretipkala Daša, žena Nika Kavčiča. S pogodbo so določili tudi razmerja med dediči in založnikom. Knjiga (v prvi izdaji v dveh delih) je izšla konec leta 1988. Med pripravljanjem izdaje bi se skoraj razšli, saj je jeseni 1987, ko so se v Grosupljem sestali Janša, Bavčar, Korsika in Omerza, med Nikom Kavčičem in Janezom Janšo prišlo do konflikta. »Šlo je za neko trditev v zvezi z belogardizmom, povezano z vlogo Staneta Kavčiča. Zdelo se mi je, da je ob tem pripetljaju občutek nelagodja zajel tudi ostale, čeprav menim, da ne tako intenzivno kot mene. Ko je med nama prišlo do kratkega razčiščevanja, sem Janeza nenadoma vprašal: ›Kaj, Janez, ali si ti za belogardizem?‹ Po precej mučnem vtisu in kratkem predahu so drugi priskočili na pomoč in navidez zgladili nesporazum. Delo smo po tem dogodku sicer opravili /.../«⁴⁸

Prvi del Dnevnika in spominov, ki je izšel v broširani izdaji.

Kavčiča postopoma dobival rokopise (v šestnajstih delih je bilo okrog 1300 strani), je prosil prijatelja, direktorja tovarne IBI v Kranju Franca Omana, da naredi dve kopiji, kar je ta storil osebno, čez vikend. Izvirnik so shranili v depo. Rokopise je v glavnem pretipkala Daša, žena Nika Kavčiča. S pogodbo so določili tudi razmerja med dediči in založnikom. Knjiga (v prvi izdaji v dveh delih) je izšla konec leta 1988. Med pripravljanjem izdaje bi se skoraj razšli, saj je jeseni 1987, ko so se v Grosupljem sestali Janša, Bavčar, Korsika in Omerza, med Nikom Kavčičem in Janezom Janšo prišlo do konflikta. »Šlo je za neko trditev v zvezi z belogardizmom, povezano z vlogo Staneta Kavčiča. Zdelo se mi je, da je ob tem pripetljaju občutek nelagodja zajel tudi ostale, čeprav menim, da ne tako intenzivno kot mene. Ko je med nama prišlo do kratkega razčiščevanja, sem Janeza nenadoma vprašal: ›Kaj, Janez, ali si ti za belogardizem?‹ Po precej mučnem vtisu in kratkem predahu so drugi priskočili na pomoč in navidez zgladili nesporazum. Delo smo po tem dogodku sicer opravili /.../«⁴⁸

Po izidu je dnevnik sicer izzval burne reakcije in polemike, vendar so politični procesi v Sloveniji šli svojo pot, oba izbrana bodoča politika pa tudi. »Če ob koncu še enkrat pomislim na prehojeno pot z Igorjem Bavčarjem in Janezom Janšo, mi je žal, da nismo izpeljali tudi drugega dela politične

⁴⁸ Niko Kavčič: Pot v samostojnost, Ljubljana 2001, str. 300.

naloge – v mislih imam sodobno slovensko levico,« je po tem, ko se je leta 1993 iz političnih razlogov razšel z Janezom Janšo, zapisal Niko Kavčič.⁴⁹

Če ga ne bi prehitela prezgodnja smrt, bi Stane Kavčič na oblikovanje sodobne slovenske levice in tudi sicer na slovensko tranzicijo gotovo zelo pomembno vplival sam. Vrnitev v politiko je kljub grenkim izkušnjam ves čas politične izolacije želel in jo pričakoval, seveda pa ne za ceno svojih stališč. V dnevnik je 16. januarja 1976 zapisal: »In še je toliko življenja in optimizma v meni, da sem trdno prepričan, da [pot] še ni končana. Kdo ve, če mi jo bo dano še spremeniti in jo živeti ob moji fizični prisotnosti. Upam in verjamem, da bo prišel čas, ko bo vse, kar sem bil, delal, mislil in snoval, dobilo večjo vrednost in priznanje, kot ju ima sedaj, v tem trenutku, ko pišem svojo retrospektivo in perspektivo.«⁵⁰ To vero je kljub občasnim obdobjem resignacije ohranjal do konca življenja. Sebe pa je v uvodnem delu spominov pod naslovom Moja karakteristika opisal takole:

»Bil sem samorastnik, in to se je kazalo tudi v mojem značaju in načinu dela. Verjetno preveč odprt in iskren za politika tedanjih časov. To lastnost je javnost sicer zelo cenila, sam pa sem imel zaradi nje izredno veliko težav, ker sem na ta način pri zaprti politični igri nastopal z odprtimi kartami, mnogi moji soigralci pa so imeli drugačno tehniko igranja. Zelo hitro sem dojemal bistvo pojavov in dogodkov. Bil sem sposoben povezovati prakso s teorijo, čeprav je bil moj duh vedno bliže praktičnim dogajanjem kot pa abstraktni teoriji ali filozofiji. Zavestno sem se trudil, da bi več mislil kot pa govoril, zato nisem bil nikoli preveč vnet častilec dolgih govorov, učenih razprav in maratonskih sej. Pretežno sem shajal in živel na podlagi svojih lastnih spoznanj, zaradi discipline ali hierarhije nisem rad sprejemal drugih mnenj. Poleg svojega mnenja sem imel tudi hrbtenico in pogum. Nisem se bal odločati in prevzemati tudi odgovornosti za svoje odločitve. Menim, da sem znal bolje voditi svoj team kot pa graditi sodelovanje z drugimi teami. V tem pogledu sem bil verjetno preveč samosvoj, bolj nagnjen k vidnemu voditelju kot pa k nevidnemu članu vodstva. Tudi ta lastnost, prirojena želja ali temperament, kakor se že lahko to imenuje, je povzročala tako aplavze kakor tudi žvižganje. Omahovanje, neodločnost ali počasnost, tako značilne, a ne vedno napačne sestre slovenskega političnega življenja, so bile meni vedno tuje. Odločal sem se hitro, prej prehitro kot prepočasi, in silovito. Zelo odločno sem znal braniti svoja stališča in predloge, čeprav sem bil tudi zelo strpen in demokratičen poslušalec drugih stališč in predlogov. Mislim, da sta ta moja strpnost in smisel za boj mnenj z leti naraščala in da sta

⁴⁹ Prav tam, str. 314.

⁵⁰ Dnevnik, str. 207.

zlasti prišla do izraza, ko sem bil v sindikatih in na izvršnem svetu. Spomin in govornišvo sta bila dobra zaveznika mojemu razumu. Pri ocenjevanju in izbiri kadrov in sodelavcev nisem bil vedno najbolj uspešen. Gledal sem jih preveč skozi očala dobrega in poštenega; nisem rad vrgel kamna v človeka ali s črno barvo označil njegove osebnosti. Preveč sem bil zaupljiv, včasih celo naiven, zato je nekaj političnih vagabundov in karieristov tudi po moji zaslugi in z mojo (naivno) podporo napravilo blestečo kariero. Nisem torej hitro ali prehitro človeka odpisal. Če pa je do tega prišlo, potem tega nisem niti znal niti hotel skrivati. To pa je seveda najboljši način za pridobivanje skritih »prijateljev«. Trdim, da nisem bil preveč ali celo bolešno ambiciozen. Dokaj mimo sem prenašal kritiko, nikoli nisem po božje častil samokritike. V politični areni nisem rad sklepal prevelikih osebnih prijateljstev. Mogoče sem bil celo nekoliko zadržan, za površnega opazovalca celo težko dostopen in preveč zaprt. Kot človek res nisem bil preveč enostaven, toda vendar skladen s samim seboj, torej brez predsodkov ali drugih karakternih bolezni, ki niso ravno izjemen pojav pri politikih. Naj ob zaključku tega avtoportreta rečem še to, da sem zaupal samemu sebi in bil s seboj tudi dokaj zadovoljen.

Med mojim znanjem, razumom in intuicijo je bila dokaj srečna povezava in ubranost. V težkih trenutkih odločitev sem se vedno prepustil intuiciji, nekemu navdihu ali sedmemu čutu, ki me ni skoraj nikoli zapustil ali prevaral. Nekatero svoje najboljše stvari sem naredil na ta način; to mi je nekajkrat med vojno celo rešilo življenje. Delal ali pisal sem zelo hitro in ekspeditivno. Kljub veliki obremenjenosti, zlasti na nekaterih funkcijah, sem si vedno prihranil čas za počitek, razmišljanje in osebno življenje. Držal sem se pravila, da čim pomembnejšo dolžnost nekdo opravlja, toliko več časa mora imeti za razmišljanje. Bil sem velik Slovenec, toda ne nacionalist. Nisem zaupal ali verjel v življenjsko sposobnost centralizirane Jugoslavije. Zato sem bil vedno vnet zagovornik demokratične in nacionalno enakopravne Jugoslavije. V taki Jugoslaviji sem videl tudi najboljšo možnost za življenje in napredek slovenskega in vseh narodov in narodnosti Jugoslavije. Sektaštvo mi je bilo vedno zoprno. Ljubil sem strpnost in širokogrudnost; v tem sem včasih celo pretiraval, kar se mi je vedno bridko maščevalo. V tem oziru sem verjetno prehiteval čas in razmere. To ni dobro, ker politika ni poezija ali znanost; politika je umetnost možnega! Ko je ležal pred menoj mandat za sestavo ZIS, sem čutil, da se nahajam pred svojim življenjskim razpotjem – sprejeti ali ne sprejeti! Sem ali tja?! Mnogi so mi že rekli, da je bila to moja življenjska napaka, ker nisem sprejel. Če gledamo s stališča moje politično-upravne kariere, gotovo. Ni dvoma, da bi bil dokaj uspešen predsednik v okviru tedanjih razmer in politike. In kolikor bolj bi bil učinkovit, toliko

bolj bi podaljšal tedanjo kvaliteto idejnih in političnih odnosov. To pa ni bil moj namen. Nisem želel biti uspešen zdravnik obstoječega in mu podaljševati življenje. Želel sem biti oblikovalec nečesa novega, kvalitetno boljšega. Nisem imel upravnih, protokolarnih ambicij. Moje misli in sanje so bile usmerjene k novi duhovni in materialni kvaliteti socializma. Če bi imel ekipo, ki sem jo želel (Savka, Mikulić, Pečujlić), potem bi šlo. Skupaj s Titom, Kardeljem in z Bakarićem, Nikezićem in s Crvenkovskim bi – tako sem mislil – vklesali nove idejne poti revolucije predvsem v duhu VI. kongresa. V nasprotnem primeru, če bi bili le vlada uradnikov, čeprav inteligentnih, to ne bi bilo mogoče. Potem, tako se mi je zdelo, lahko za tak svoj cilj več storim in prispevam, če ostanem tam, kjer sem. Nisem bil osamljen v takem zaključku; mnogi, ki so me kasneje napadali in rušili, so tedaj mislili prav tako. V vsakem primeru bi poizkušal kot predsednik ZIS nadaljevati Kraigherjevo reformo. Toda ravno on mi je mesec dni pred svojo smrtjo govoril, da bo reforma propadla, da bo dal ostavko, predvsem zato, ker po njegovem reforma ni imela dovolj stvarne idejno-politične podpore. Od Kraigherjeve smrti do spomladi 1969, ko naj bi postal predsednik ZIS, pa sta uspela Špiljak in Gligorov vso gospodarsko politiko samo še bolj odmakniti od reforme, kot je bila pred Borisovo smrtjo. Torej še en razlog več za moje pogoje, načrte in ravnanje. Če z današnje retroaktivne perspektive gledam na tisti čas, se mi dozdeva, da bi se, če bi se zadovoljil z uradniško vlado, izgubil in skopnel v tedanjih labirintih zvezne uprave, opsovan še od Slovenije (kot kasneje Ribičič), ali pa bi se sprl z uradno politiko, dal ostavko in odšel (če bi imel srečo) z velikim truščem in hruščem. Ostal bi verjetno sam in nezadovoljen. Bilo bi neslavno, bahavo in nerealno, če bi si zamišljal, da bi sam lahko preprečil kasnejši razvoj dogodkov. V tem me potrjuje tudi Nikezićeva usoda, ki jo je doživel, kljub temu da je imel več podpore tako v Srbiji kot v Jugoslaviji, kot sem je imel jaz. In to kljub temu, da je bil nesporno boljši politični taktik od mene. Najini idejno-politični, filozofski in strateški cilji pa so bili isti, ne da bi se o njih kdajkoli posebno dogovarjala ali sporazumevala.

»Prav,« so rekli nekateri moji prijatelji, ko sem jim to razlagal. »Recimo, da se ne motiš; četudi ne bi napravil pričakovanega, bi pa ostal živ in po končanem mandatu prišel v Slovenijo in delal naprej! To bi mnogo pomenilo!« Nekaj resnice je v tem – priznam. Toda tudi tako, kot je, sem samo navidezno mrtev. Cilji, ideje, perspektiva, bodočnost – vse to je ostalo! Stvari so danes bolj jasne kot kdajkoli, tudi moja politična smrt jih je pomagala razjasniti. Vse ogorčenje, obup, ravnodušnost, razočaranje in vse ostalo, kar je povzročila, je kal nečesa novega. Kar mora priti – tako sem mislil takrat –

je sedaj tu pred nami kot naša zmaga, ki se je rodila iz našega takratnega poraza. Res je, ta pot je bila zame bolj neprijetna, lahko bi hodil bolj kompromisarsko. Mnogi so hodili tako. Toda to ni v moji naravi, to ni v mojem bistvu; potem to ne bi bil jaz, Stane Kavčič, bil bi nekdo drug, recimo N. N. ali M. B. ali T. T. Da zaključim: nikoli preje in nikoli kasneje nisem imel tako mikavne ponudbe – za svojo »slavo in uspeh« (če bi nekoliko pomiril svojo vest in pritisnil na svoje prepričanje). Tega nisem storil; tudi v tem primeru sem ostal zvest samemu sebi. Ne obžalujem, da sem tako ravnal!

Nihče, ki pri nas sprejme vodilne funkcije v oblasti in politiki, ne dobi pravega niti materialnega niti moralnega nadomestila za to svojo pripravljenost. Mnogo svojega notranjega in privatnega življenja, mnogo pravic, veselja, brezskrbnosti in seveda težav in nadlog navadnega državljana mu ostane neznanih. In čemu in zakaj je vedno dovolj ljudi, ki hočejo, želijo in se borijo za oblast? Kaj je potem njihovo plačilo? Enim je plačilo to, da nekaj so; torej blišč funkcije, opojnost oblasti, čar in mik oltarske veličine, v kateri je njihov jaz (mislijo vsaj tako) na najbolj vidnem mestu. To je plačilo političnim stremuhom, birokratom in politikantom. Drugim je nadomestilo želja in zavest nekaj storiti, nekam naprej popeljati kolektiv, občino, republiko, narod. Ustvariti nekaj, premakniti, pregnesti, spremeniti čas, življenje, razmere. Taki politiki in nosilci javnih funkcij so kot umetniški ustvarjalci, polni ognja, delovnega žara, snovanja in zavzetosti. Običajno je teh povsod manj kot onih prvih. Torej razmerje v politiki je drugačno kot recimo v čebeljem panju. V panju so troti vedno v manjšini v oblasti, v politiki pa ne. Kadar je neko politično gibanje ali stranka v vzponu, kadar resnično potiska družbeni razvoj naprej, tedaj je v njenem panju tako kot pri čebelah. Kadar pa začno objektivne družbene okoliščine in zakonitosti, zlasti gospodarske, prehitovati družbeno zavest in delovanje neke stranke ali političnega gibanja – kadar ta zaide v stagnacijo, tedaj pa tudi v njegovem kadrovskega panju nastane sprememba. Dotedanja večina se sčasoma spremeni v manjšino, manjšina pa se razbohoti v večino. Tudi to je eden od razlogov, da je družbeni napredek tako zamotan, težaven in tlakovan s tolikimi žrtvami in presenečenji.

Ko to končujem, že vidim, kako različno bodo sprejeli bralci te vrstice. Pogumna in iskrena izpoved – bodo rekli eni. Zanimivo, zelo zanimivo in nenavadno – bodo modrovali drugi. Ni povsem točno naslikal sebe – bodo ugotavljali tretji. Kakšna domišljavost: kako si upa! To je pa samo njemu podobno! Oh! Ah! Proti vsem predpisom skromnosti! In v tem smislu in stilu ogorčenja – bodo kritizirali četrti. Izbira ocene je torej dana in možna. Izvolite, tovariši državljani!«⁵¹

⁵¹ Dnevnik, str. 15–18.

GOSPODARSKI IZZIVI 1945–1965

V svoji politični karieri je Stane Kavčič kar nekajkrat zasedal mesta, na katerih se je moral spopasti z gospodarskimi problemi. Čeprav ni imel formalne izobrazbe, saj je šolanje končal v drugem letniku gimnazije, je bila politična ekonomija področje, ki ga je zanimalo že pred vojno, ko se je kot delavec vključil v sindikalno gibanje in se seznanil z marksistično literaturo. Začel je z Marxovim *Kapitalom*, nadaljeval z *Zgodovino VKP/b* in deli Vladimirja Iljiča - Lenina. Kot je zapisal kasneje, so bila za sedemnajstletnika poglavja o enostavni in razširjeni reprodukciji, zemljiški renti, finančnem in trgovskem kapitalu tudi po večkratnem prebiranju pretežka in nerazumljiva. Najbolj pa mu je ostala v spominu Leninova knjiga *O diktaturi proletariata*.¹

Leta zorenja

Že v prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne se je med drugim kratek čas neposredno ukvarjal tudi z gospodarsko problematiko. Pri tem je, kot ostali visoki partijski funkcionarji, videl v gospodarstvu le eno od področij družbenega življenja, ki ga je treba pospešeno in načrtno razvijati, da bo v doglednem času doseglo stopnjo narodnogospodarske organiziranosti, ki bo zagotavljala kontinuirano industrializacijo, samozadostno in od tujih vplivov neodvisno gospodarjenje ter hitro rast življenjske ravni delovnih ljudi. V tej ideološki zasnovi je bilo vse podrejeno delavcu in delavskemu razredu, ki sta veljala za nosilca in garanta socialističnih proizvodnih odnosov in napredka. Vloga preostalih dejavnikov v proizvodnem procesu je bila potisnjena v ozadje.

V skladu s splošnim političnim razpoloženjem je po sprejemu prvega petletnega gospodarskega načrta v nekaj referatih vzneseno opisoval prednosti po sovjetskem zgledu oblikovanega načrtnega gospodarstva in uspehe

¹ Arhiv republike Slovenije (ARS), fond Staneta Kavčiča (signatura fonda: 679), šl. 15, Članki in referati 1964, Nema marksizma bez povezanosti sa revolucionarnom praksom, Mladost, 22. 1. 1964.

pri njegovem uresničevanju.² Izražal je vero v prihodnost, ker je verjel, da je zagotovljena, saj, kot je dejal na konferenci AFŽ, se v Sloveniji »danes pokadi več tobaka kot nekdaj, višje so tudi plače in življenjska raven«.³ Ko se je po informbirojevskih dogodkih začelo snovanje novega gospodarskega sistema, je v javnih nastopih opozarjal, da nove razmere zahtevajo od aktivistov OF in sindikata opustitev »starega« načina delovanja, ki je preveč temeljil na kapitalističnih načelih in na »prakticizmu, ki ga lahko trpimo in opravičujemo le pri branjevkah na trgu«. Priporočil je, naj se ne ukvarjajo več s tehtanjem zbranega žita, preštevanjem vreč krompirja, vozov,

Stane Kavčič na potovanju po Zahodni Evropi leta 1951. Sredi petdesetih let, z uvajanjem samoupravljanja v podjetja, je postopoma spreminjal pogled na plansko gospodarstvo in začel poudarjati tržne zakonitosti.

vagonov sadja in pridelkov, ki naj bi jih zbrali, ter z ugotavljanjem dobičkov podjetij, temveč naj se osredotočijo na študij ekonomije. In to ne kakršnegakoli besedila, temveč obsežne Kidričeve razprave Izgradnja socialistične ekonomije FLRJ.⁴ Priznal je, da je po vsebinski plati zelo zahtevna, zato bo precejšen del aktivistov odvrnila od branja. Kljub temu pa je bil prepričan, da bo dosegla svoj namen in omogočila, da bodo aktivisti začeli gospodarske probleme obravnavati »bolj kompleksno, to je makroekonomsko«.⁵

Od februarja 1950 do aprila 1951 je bil Stane Kavčič minister za industrijo LRS in predsednik sveta za predelovalno industrijo vlade LRS, od aprila 1951 do oktobra 1951 pa predsednik sveta za energetiko in ekstraktivno industrijo vlade LRS.⁶ To je bil čas, ki je pomembno zaznamoval slovensko gospodarsko življenje, saj je takrat prišlo do prenosa dela pristojnosti iz zveznih na republiška telesa, priprave za prehod na novi gospodarski sistem so bile pri koncu, z ustanavljanjem delavskih svetov pa se je začelo obdobje delavskega samoupravljanja. V tem času Kavčič še ni spremenil svojih pogledov na vlogo in organiziranost gospodarstva. To dokazuje govor na ustanovnem zasedanju glavnega odbora Društva ekonomistov Slovenije, v katerem je predstavil vlogo ekonomista v socialistični ureditvi. Dejal je,

² Prav tam, Referat, 14. 2. 1947.

³ Prav tam, Govor na konferenci AFŽ, 11. 5. 1947.

⁴ Glej: Boris Kidrič: Sabrana dela V, Komunist, Beograd 1985, str. 175–248.

⁵ ARS, 679, šk. 10, Referat na 3. plenumu Ljudske mladine Slovenije, 1949.

⁶ ARS, fond CK ZKS IV (signatura fonda 1589), šk. 4495, Anketni list Staneta Kavčiča.

da »v bodoče slovenskega ekonomista ne bo smela več zanimati ekonomska plat proizvodnega procesa, se pravi, kako čim več potegniti iz proizvodnje, temveč bo moral dati poudarek na hitrejšo razvijanje novih proizvodnih odnosov«. Ekonomist bo moral v novi vlogi nastopati kot »subjektiven faktor, ki z jasno določenim načrtom ureja te socialistične odnose«. Druga pomembna naloga, ki jo je Stane Kavčič namenil slovenskim ekonomistom, je bila izobraževanje delavcev. Po njegovih besedah bo moral imeti sleherni ekonomist »stalno pred očmi, da bo vsak delavec postal ekonomist«. ⁷

V Siriji leta 1952

V naslednjih letih je Kavčič kot podpredsednik republiške vlade oziroma izvršnega sveta ljudske skupščine LRS dobil priložnost, da se še poglobljeje seznanil z gospodarsko problematiko. Članki, ki jih je objavil sredi petdesetih let, dokazujejo, da je to priložnost dobro izkoristil, saj je postajalo njegovo razumevanje gospodarskega dogajanja vse bolj kompleksno in osredotočeno na ključna vprašanja in težave, ki so ovirali hitrejšo napredovanje. Nadgradil in prevrednotil je svoje poglede na razvoj narodnega gospodarstva. Leta 1955 je v nasprotju s tedaj uveljavljenim odnosom do produktivnosti dela, ki ji politiki in gospodarski strategji v tistem času še niso pripisovali večje pozornosti, predstavil svoje razmišljanje. Napovedal je, da se bo v naslednjih letih zaradi potrebe po večjem izvozu vloga tega ekonomskega pokazatelja zelo

⁷ ARS, 679, šk. 10, Nekaj misli o delovanju Društva ekonomistov Slovenije, 1952.

povečala, ker je končna cena izdelka rezultat večje ali manjše produktivnosti. Z ideološke plati ni videl ovir, kajti delavsko samoupravljanje in nenehno zviševanje produktivnosti sta bila po njegovem del istega, to je ideološko ekonomskega koncepta družbenega razvoja. Ovire je videl v obstoječi gospodarski ureditvi, zlasti v prevladujoči birokratski miselnosti in neustreznem načinu nagrajevanja.⁸ Tega leta je napisal uvod v brošuro Deset let socialistične graditve v Sloveniji, v kateri je izpostavil cilje nove gospodarske politike in potrebo po večjem upoštevanju ekonomskih zakonitosti.

V Hamburgu leta 1953

V predavanju, ki ga je pripravil leta 1956, je stvarno in tehtno analiziral izkušnje in rezultate desetletnega gospodarskega razvoja. Med ocenami in ugotovitvami je bilo nekaj takih, ki so odstopale od tedaj prevladujočih. Tako je ugotavljal, da so ravno ekonomski odnosi najbolj »trdovratni, na njih se da najmanj vplivati s politiko. Ne spreminjajo se zaradi hotenja ali dobrote, temveč le z materialnimi prijemi«. Politiko in ekonomijo je še vedno dojemal kot tesno povezano celoto, zaradi katere ekonomije ni mogoče prepustiti prostemu trgu in avtomatizmu, saj bi to kmalu pripeljalo do političnih in drugih problemov. Treba pa je najti pravo razmerje med obema, pri čemer je treba upoštevati, da so cene izdelkov in storitev podvržene zakonu vrednosti ne glede na to, ali gre za kapitalizem ali socializem. To se je pokazalo v obdobju centralnoplanskega sistema: če so prodajali izdelke

⁸ ARS, prav tam, Produktivnost, 1955.

pod vrednostjo, jih je bilo treba regresirati oziroma je razliko moralo prispevati »drugo delo« oziroma izdelek.

Kavčič je v tem predavanju priznal, da so bili na nekaterih področjih doseženi precej slabši rezultati, kot so jih napovedovali in tudi pričakovali. Tako so se znašli v »edinstvenem protislovju«: na eni strani so imeli »najbolj napredne družbene proizvodne odnose«, na drugi strani pa nižje plače, manjšo produktivnost in slabšo organizacijo dela kot pred drugo svetovno vojno. Tudi odnos do tehničnega kadra se je poslabšal. Posebej problematično je bilo prepočasno naraščanje življenjske ravni. Ocenil je, da so ljudje v političnem smislu »nezanesljiv dejavnik«, saj niso pripravljene čakati, da se bo življenjska raven izboljšala v »bližnji prihodnosti«, temveč hočejo, da pride do izboljšanja »takoj«. Med ostalimi ugotovitvami je izstopala še ena. Menil je, da se »običajno pretirava glede tega, kaj je kapitalistični sistem napravil v pogledu obubožanja množic«.⁹

Leta 1957 je bil še posebej plodovit. V objavah in javnih nastopih se je zavzemal za nadaljevanje reform, spremembo načina razmišljanja in pristopanja k reševanju posameznih gospodarskih problemov, za večje upoštevanje tehnične inteligence¹⁰ in hitrejše vključevanje v mednarodno blagovno menjavo. Nadgradil je svoj pogled na vlogo produktivnosti in na delitev »viška dela«. Glede slednjega je zapisal, da postaja nestrpen, ker se sprejeta načela prepočasi uveljavljajo. Neustrezno delitev presežne vrednosti je označil za največji ekonomski problem in za še nepreseženo nasprotje med prakso in »pozitivno formulo zakona o višku dela«. Če bi sledili tej »formuli«, bi morali delavcu in podjetju, ki »več in bolje dela in zato tudi več ustvari«, zagotoviti pravico do večjega dohodka oziroma deleža ustvarjene vrednosti.¹¹ Predstavil je tudi svoj pogled na položaj in naloge direktorja v delavskem samoupravljanju. Mišljenje, da je treba na položaje direktorjev postaviti izkušene politične funkcionarje in da so za to funkcijo dovolj politična primernost in zasluge, je ocenil za zastarelo in zgrešeno. Ocenil je, da je treba v času, ko so pred gospodarstvom novi in večji izzivi, direktorski položaj okrepiti, o njem več razpravljati in nameniti več pozornosti načrtni vzgoji nove generacije direktorjev. Spremenjene razmere zahtevajo, da direktor »teoretično in praktično obvlada cikel blagovne proizvodnje, finančnega poslovanja in komerciale«. Biti mora torej gospodarstvenik in nosilec naprednih razvojnih idej in prizadevanj.¹²

⁹ ARS, prav tam, Predavanje o ekonomski problematiki na seminarju komunistov – prosvetnih delavcev v Ponovičah pri Litiji, 5. 7. 1956.

¹⁰ ARS, prav tam, Diskusija na plenumu CK ZKS, 2. 4. 1957.

¹¹ ARS, prav tam, Pogumno naprej, 1. 1. 1957.

¹² Prav tam.

Stane Kavčič med sprejemom pionirjev, udeležencev pohoda bratstva in enotnosti, septembra 1957 (Foto: M. Švabič)

S prevzemom funkcije predsednika Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije leta 1958 je bila gospodarska problematika v središču njegovega profesionalnega zanimanja. Sprememba je bila le v tem, da so dobila prednost vprašanja, povezana z delitvijo dohodka v podjetjih in z osebni dohodki delavcev, s sistemi normiranja, z nagrajevanjem po učinku, delovnim časom ter vlogo delavcev v procesu upravljanja oziroma soodločanja v podjetjih. Tako se je leta 1958 zavzel za previdno in postopno uresničevanje načela nagrajevanja po delu. Dejal je, da je treba preseči uravnilovko, ker novi razvoj zahteva »določene razlike« pri stimuliranju in plačah. Pri tem pa je svetoval veliko mero previdnosti. »Politična razgibanost v naših delavskih masah« je namreč pokazala, da »tukaj ne smemo iti predaleč, ker bi se s tem pojavili politični problemi«. ¹³ Januarja 1959 je napovedal spremembo načina določanja in načrtovanja višine plačnega sklada podjetij, ki so jo dotlej največkrat določali tako, da so sesteli tarifne postavke in predvideni obseg proizvodnje oziroma ustvarjeni dohodek. Razmišljal je, da bo treba preiti na bolj ekonomski način obračunavanja osebnega dohodka, ki bo poleg osnovne plače pokazal tudi, koliko »smejo in morejo izplačati za novo dodatno delo na posamezni delovni operaciji v sklopu proizvodnega procesa. Tak ekonomski račun, pretvorjen bodisi v enoto proizvoda, v akord ali

¹³ ARS, 679, šk. 7, Razprava na 7. seji Predsedstva RS ZSS, 6. 2. 1958.

premijo, bi bil na podlagi konkretnih izkušenj najbolj točno določeno konkretno merilo nagrajevanja za posameznega delavca ali za skupino delavcev.«¹⁴ Maja istega leta je v razpravi o tarifnih pravilnikih izpostavil, da bodo podjetja s tem, ko bodo dobila možnost delitve sredstev znotraj podjetja, lahko poiskala najboljše rešitve za povečanje proizvodnje. Novembra 1959 je v referatu Nagrajevanje po učinku ugotovil, da se čedalje bolj vsiljuje potreba po čim globlji analizi konkretnih oblik uresničevanja tega načela. Menil je, da je družbeni razvoj dosegel stopnjo, ko se ne morejo več zadovoljiti s »preprostim in posplošenim proklamiranjem načela nagrajevanja po delu«, in da je treba poiskati in uporabiti »takšne konkretne oblike nagrajevanja po delovnem učinku, na podlagi katerih bo vsak proizvajalec po odbitku za družbene sklade dobil od družbe vrnjenega toliko opredmetenega dela, kolikor ga je družbi dal«. Po njegovih besedah za doseg tega cilja ni bila potrebna le »vztrajna idejno politična borba z napačnimi pojmovanji« ter nadaljevanje z izpopolnjevanjem gospodarskega sistema, temveč tudi rast produktivnosti, ki bo olajšala nastopanje na tujih tržiščih in dvignila življenjsko raven.¹⁵

Leta 1960 je objavil še nekaj člankov o nagrajevanju po delovnem učinku. Ponovno je opozoril na »sektaško« zapostavljanje tehnične inteligence in predstavil svoj odnos do prevelikega »glorificiranja« svobodnega delovanja ekonomskih zakonitosti. Tega ni sprejemal, ker bi to »v bistvu pomenilo približevanje liberalnemu kapitalizmu«, in to v sistemu, v katerem ni prostora za »odločilen vpliv subjektivnih sil« na gospodarsko življenje.¹⁶ Prvič se je lotil strokovnega izobraževanja. Stanje na tem področju je ocenil kot slabo in zaskrbljujoče, saj strokovne šole niso mogle zadostiti velikim potrebam po visoko kvalificiranih kadrih. Pozornost je namenil tudi posledicam združevanja podjetij. Opozoril je na primere, ko je združevanje povzročilo centralizacijo delavske oblasti in koncentracijo družbenega kapitala. To je bil zanj zelo nevaren pojav z resnimi posledicami.¹⁷

Leta 1961 je prišlo do gospodarskega zastoja, ki je bil za politično elito pravi šok, saj je v skladu z ideološkimi načeli verjela, da socialistično gospodarstvo ne more zapasti v recesijo. Ta okoliščina je precej pripomogla, da je Kavčič v prvi polovici šestdesetih let dokončno spremenil svoj odnos do gospodarskih vprašanj. V dnevnik je zapisal, da je na začetku šestdesetih let začutil, »kako nas čas prehiteva. Moč in čar narodnoosvobodilne vojne

¹⁴ Stane Kavčič: Gospodarsko politične naloge sindikatov v letošnjem letu, Samoupravljanje, I. knjiga, Delavska enotnost, Ljubljana 1964 (v nadaljevanju: Samoupravljanje I), str. 200–201.

¹⁵ Stane Kavčič: Nagrajevanje po učinku, Samoupravljanje I, str. 225–230.

¹⁶ Delo, 9. 3. 1961, V. kongres SZDL Slovenije, str. 5.

¹⁷ ARS, 679, šk. 4, Nekaj načelnih vidikov o združevanjih, o kooperaciji in specializaciji.

sta se umaknila v zgodovinski spomin. Od nekod, od tod in od tam, iz življenja,« pa je začelo prihajati »nekaj novega, drugačnega od tistega, kar sta nam dala vojna in njen smisel«. ¹⁸ Spoznal je, da se pojavljajo novi izzivi, na katere ni mogoče odgovarjati z vrednotami in spoznanji politične ideologije. Kavčič ni bil edini, ki je v tem času ugotovil, da je po začetni industrializaciji postalo vodenje in usmerjanje gospodarstva vse bolj kompleksna naloga, ki je preseгла metode »komandnega gospodarstva« ruskega tipa, bilo pa je še daleč od tržnega gospodarstva. Med politiki mlajše generacije, kot je bil Boris Kraigher, zlasti pa med gospodarskimi načrtovalci se je v letih 1958–1962 utrdilo spoznanje, da bi nadaljnje omejevanje trga ob prevladi državnega upravljanja samo povečevalo konflikte med političnimi in gospodarskimi subjekti. Izhod so videli v sproščanju tržnega mehanizma, s tem pa utirali pot reformni usmeritvi razvoja Jugoslavije in desetletnemu iskanju sožitja med socializmom in trgom ter decentralizacijo odločanja.

Novo stališče do gospodarskega razvoja je Stane Kavčič predstavil septembra 1961 na zasedanju Ljudske skupščine LRS. Izrazil je prepričanje, da gospodarski zastoj zahteva spremembo v sistemu načrtovanja. Prihodnji plan bo moral imeti manj »naturalne kvantifikacije« in omejiti vlogo razdeljevalca rezultatov proizvodnje. Bolj bo moral zasledovati ekonomske učinke in uravnavati pogoje proizvodnje. Moral bo biti »mnogo bolj ekonomski regulator« in »mnogo manj neposredni in direktni razdeljevalec rezultatov proizvodnje«. ¹⁹

Decembra tega leta je napravil miselni korak naprej. Ko je na plenumu glavnega odbora SZDL Slovenije razpravljal o odnosu med demokracijo in ekonomijo, je ugotovil, da se je končalo obdobje, ko je družbena skupnost oziroma politika v celoti odločala o poslovanju podjetij in o kadrovskih ter drugih vprašanjih. Začelo se je novo obdobje, ko bo treba prepustiti podjetjem, da na podlagi lastnih spoznanj in izkušenj izberejo najprimernejšo obliko delitve ustvarjenega dohodka. Da pa bi se ta »tendenca razvijala v pravi smeri«, je treba vzpostaviti »pravo delitev dohodka med družbo in podjetji oziroma gospodarstvom«. ²⁰ Nadalje je izpostavil, da bo treba bolj upoštevati temeljna ekonomska načela pri poslovanju podjetij. Kot je dejal, si bodo morala podjetja v prihodnje prizadevati ne le za doseganje določene fizičnega obsega proizvodnje, temveč tudi za zmanjšanje proizvodnih in drugih stroškov. Poslovni učinek in proizvodna cena bosta morala posta-

¹⁸ Dnevnik, str. 201.

¹⁹ ARS, 679, šk. 1, Razprava na 21. seji Ljudske skupščine LRS, 28. 9. 1961.

²⁰ Stane Kavčič: Demokracija in ekonomija, Samoupravljanje II, str. 169–170.

ti glavno vodilo pri načrtovanju prihodnjega razvoja.²¹ V tem referatu se je lotil še enega ekonomsko političnega vprašanja – bolj smotrne obremenitve podjetij z družbenimi dajatvami. Menil je, da bo treba spremeniti dotedanjo prakso, ko so bila nova podjetja s sodobno opremo dolgo deležna različnih olajšav in ugodnosti ne glede na poslovne rezultate, medtem ko so podjetjem z zastarelo opremo in majhno vrednostjo osnovnih sredstev povečevali različne davčne obveznosti.

Leta 1962, ko je bila gospodarska kriza na vrhuncu, je Kavčič meje svojih gospodarskih predstav pomaknil precej naprej. V predavanjih in razpravah je največ pozornosti namenil odgovorom na vprašanja, kako in po kakšni ceni proizvajati in kam preusmeriti tok prodaje. Če sklenemo nje-govo razmišljanje, lahko rečemo, da je ugotovil, da so spremembe v gospo-darski ureditvi in gospodarske težave postavile v ospredje vprašanja, ki jih dotlej niso poznali in se zato z njimi tudi niso ukvarjali. Ta so se v glavnem nanašala na hiperprodukcijo in z njo povezanim »plasmanom« blaga, na konkurenco in nižjo profitno stopnjo. Gospodarski razvoj je dosegel stopnjo, ko je proizvodnja za domači trg dosegla obseg hiperprodukcije. Problema pa ni videl toliko v tem kot v dejstvu, da je bila prodaja na tuja, zlasti kon-vertibilna tržišča zelo omejena tako zaradi slabe kakovosti izdelkov kot tudi zaradi prodajnih cen, ki so največkrat komaj pokrivale proizvodne stroške. Kot bomo videli v nadaljevanju, je imel Kavčič več odgovorov na ta vpra-šanja, temeljni pa je bil: pohiteti je treba z ustvarjanjem pogojev za poveča-nje izvoza. Slednje je najprej zahtevalo omejitev razvoja tiste industrije, ki je bila odvisna od uvoza surovin in dragega reprodukcijskega materiala, ter precejšnje premike v domači gospodarski sestavi. Odpovedati se bo treba prepričanju, da so najbolj rentabilna tekstilna podjetja, medtem ko naj ne bi bili rentabilni turizem, gostinstvo, promet in elektroindustrija. Bolj se bo treba posvetiti porabi in se zadovoljiti z bistveno nižjo profitno stopnjo, pri čemer je treba opozoriti, da je Kavčič nasprotoval zahtevi, ki se je v tem času začela uveljavljati, da postane izvoz nekakšna patriotska dolžnost in da je treba izvažati za vsako ceno.²²

Sredi tega leta je Kavčič že predstavil program dolgoročnega reševanja ekonomskih vprašanj, povezanih z vključevanjem v mednarodno menjavo. Povezal ga je z naslednjimi nalogami:

1. Uskladitev proizvodnje s porabo in z realnimi zmožnostmi; pri tem je posebej poudaril, naj ne izhajajo iz želja in pričakovanj, temveč iz real-nih zmožnosti.

²¹ Prav tam, str. 172.

²² ARS, 679, Predavanje na seminarju za člane CK ZMS v Bohinju, 26. 5. 1962.

2. Vstop na zunanje trge. Ta naloga je zahtevala tako »rast in stabilizacijo proizvodnje ter celotnega napredka materialne osnove« kot tudi brez-pogojen sprejem konkurenčnosti in vseh drugih pravil in navad, ki so veljali na zunanjih tržiščih. Upoštevanje konkurenčnosti je bila zahtevna naloga, saj je predpostavljala osredotočenje na panoge, ki so imele zagotovljene domače surovinske in druge vire, to je panoge, povezane z lesom, rudnim bogastvom in s turizmom.
3. Zaostritev meril pri dodeljevanju investicijskih sredstev, ocenjevanju proizvodnih in poslovno finančnih rezultatov ter ustreznosti tehnološkega postopka. Nujna posledica doslednega upoštevanja teh meril bo opustitev nerentabilne proizvodnje, to je proizvodnje, ki ne more prodati izdelkov in ustvariti dovolj sredstev za pokritje vseh stroškov. Pri tem Kavčič ni predvideval zapiranja podjetij »kot v kapitalizmu«, temveč možnost preusmeritve teh podjetij k ustrežnejšim proizvodnim programom. V ta sklop sta sodila še izboljšanje plačnega sistema in večja pozornost razpisom za direktorski položaj.
4. Uskladitev odnosov med načrtovanjem, tržiščem in samoupravljanjem. Kavčič je našete kategorije videl kot stranice v trikotniku, ki so med seboj tesno povezane in enakopravno soodvisne.²³

Marca 1963 je Stane Kavčič na petem plenumu CK ZKS analiziral poglobitve vidike materialne proizvodnje. V ospredje je postavil dva. Prvi je bil prehod na intenzivni način gospodarjenja ter z njim povezani vse racionalnejša izraba produkcijskih sredstev in večja racionalizacija poslovanja ter organizacije dela. Drugi vidik je bil nadaljnji razvoj delovnih in družbenih odnosov. Uresničevanje obeh je za Kavčiča pomenilo, da se zahteve po gradnji novih industrijskih in drugih gospodarskih objektov nadomestijo s prizadevanji za smotrnejšo izrabo »tistega, kar že imamo«, hkrati pa se mnogo bolj izrabijo dosežki znanosti in tehnike ter poveča ugled in bolj poudari pomen tehnične inteligence in visoko kvalificiranega kadra. »Očitno postaja,« je dejal Stane Kavčič, »da še tako velika predanost stvari revolucije in še tako velike politične zasluge v preteklosti ne morejo vedno in povsod nadomestiti strokovnega znanja in širše gospodarsko-operativne in organizacijske sposobnosti, ki čedalje bolj postaja eden od osnovnih pogojev za uspešno delo na mnogih delovnih mestih tako v gospodarstvu kakor tudi drugod. /.../ Treba je bolj široko in bolj pogumno odpirati vrata strokovnemu kadru nasploh in še posebej mlajšemu, ki prihaja iz naših strokovnih in visokih šol.«²⁴ V referatu je bil kritičen tudi do prevelikega zanimanja za

²³ Stane Kavčič: Kako proizvajati, po kakšni ceni proizvajati, Samoupravljanje II, str. 233–245.

²⁴ Stane Kavčič: Referat na V. plenumu CK ZKS, Samoupravljanje II, str. 323.

makroekonomske probleme, o katerih so hoteli vsi razpravljati. Pogrešal je razprave o mikroekonomskih problemih, ki bi osvetlile tehnološke, socio-loške, politološke in psihološke vidike delovnih odnosov.

Februarja 1964 je predlagal Mihi Marinku, naj v svojem referatu bolj poudari, da je treba nadaljevati s prizadevanji za oblikovanje novega gospodarskega sistema in z njim povezanega prehajanja na intenziven način gospodarjenja. Pri uresničevanju tega procesa bi morali več pozornosti nameniti racionalizaciji poslovanja, dvigu stopnje produktivnosti, večji izrabi obstoječih zmogljivosti, spremembi naložbene sestave in vključevanju na mednarodno tržišče.²⁵ Kot je zapisal v uvodniku k prvi številki revije Teorija in praksa, bo treba vprašanja, ki jih sproža nadaljnja graditev socialističnega gospodarskega sistema, odpirati pogumno in odprto. Menil je, da ni potrebno, da bi »zidali Potemkinove hiše«, in da bi bilo prav, če bi postavili kritiko na višjo raven.²⁶ Novembra je v referatu na osmi plenarni seji CK ZKS izrazil nezadovoljstvo, ker premiki v gospodarskem sistemu in tudi politični zaključki niso prinesli pričakovanih rezultatov. To je veljalo zlasti za investicijsko področje, kjer je prihajalo do velikih prekoračitev. Del krivde za takšen razplet je pripisal tudi članom Zveze komunistov, češ da se preveč ukvarjajo s konkretnimi zaključki »tega in onega organa« in s »prakticizmom« – tako je imenoval pretirano ukvarjanje z izračunavanjem izpolnjevanja planskih nalog v določenem časovnem obdobju. Predlagal je, naj se bolj posvetijo ljudem, ugotavljanju njihovih težav in političnega razpoloženja, analiziranju sociološko-političnih odnosov, kot so rast zaposlenosti žensk, modernizacija kmetijstva in razpad stare patriarhalne vasi, ter omejijo poseganje v delo organov delavskega samoupravljanja, tako da ljudje v njih ne bodo več gledali le »transmisije« vladajoče partije.²⁷

Januarja 1965 je v eni od številnih razprav znova govoril o vlogi komunistov v gospodarskem življenju. »Za komuniste,« tako Kavčič, »ne sme biti bistveno, ali je ena tovarna boljše, druga pa slabše organizirana in ali je izrabila vse stroje pri proizvodnji.« To ni naloga in problem osnovne organizacije ZK v podjetju, temveč samoupravnih organov in strokovnega osebja. Dejavnost komunistov se mora preusmeriti na področja in naloge, za katere je njihova organizacija »postavljena«, torej k socialnim problemom in k družbenim odnosom. Komunisti se morajo postaviti »na čelo ustvarjajočega, razvijajočega in razmišljujočega duha« in popraviti sodelovanje z mlado generacijo. Ta razprava je pomembna tudi zato, ker jo je Kavčič izrabil za

²⁵ ARS, 679, šk. 4, pripombe, poslane Mihi Marinku, 26. 2. 1964.

²⁶ ARS, 679, šk. 15, uvodnik k prvi številki Teorije in prakse.

²⁷ ARS, 679, šk. 15, Referat na 8. plenarni seji CK ZKS, 16. 11. 1964.

opozorilo komunistom, da ni dovolj, če so v načelu »skoraj vsi« za sprostitev ekonomskih zakonitosti in za bolj odprt trg. Povedal jim je, da morajo sprejeti tudi posledice in »riziko« takega sproščanja, torej večjo konkurenco in vplive tujega trga ter zaostritev pogojev gospodarjenja, ki bo za marsikatero podjetje prehuda preizkušnja, zato bo morale bankrotirati.²⁸

Študijska delegacija CK ZKJ med obiskom Sovjetske zveze leta 1965

Leta 1966 se je Kavčič v javnih nastopih lotil področja, ki ga je resen in odločen začetek gospodarske reforme potisnil v ospredje. To je bilo občutljivo področje medrepubliških odnosov. Njegovo izhodišče je bilo, da je za »pravilen« razvoj mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji ključno, da se postavijo na »zdrave« ekonomske temelje. To je zanj pomenilo, da je treba omogočiti, da republiki pripada tolikšen del družbenega proizvoda, kot ga je njeno gospodarstvo ustvarilo. To izhodišče je bilo za Slovenijo kot gospo-

²⁸ ARS, 679, šk. 17, Razprava na občinski konferenci ZKS Ljubljana Center, 29. 1. 1965.

darsko najrazvitejšo republiko z daleč najvišjo stopnjo produktivnosti in tudi najvišjo življenjsko ravnijo ne samo najbolj sprejemljivo, temveč tudi nujno. Slovenija ni mogla pristati na jugoslovansko povprečje, ker je potrebovala večja sredstva za pokritje družbenih služb, standarda in tudi hitrejšega gospodarskega napredovanja. Njeno politično vodstvo si je zato prizadevalo, da bi dobilo več pristojnosti pri reševanju tega vse bolj perečega problema. Z besedami Staneta Kavčiča: »Treba je prepustiti zakonodajno možnost slovenskemu delavskemu razredu, da z lastnimi ustvarjenimi sredstvi, z lastno akumulacijo – ne pa z zmanjšanjem prispevkov zvezi in z državno pomočjo – zadovoljuje položaj upokoјencev, kulture, prosvete in drugih negospodarskih področij.«²⁹

Ob mrlškem odru svojega vzornika in političnega mentorja Borisa Kraigherja

Preden je Stane Kavčič postal predsednik republiškega izvršnega sveta, je predstavil svoje stališče še do dveh zelo pomembnih vprašanj, ki ju je na dnevni red prinesla gospodarska reforma in na kateri je bilo treba odgovoriti zaradi nove opredelitve pojma delavska solidarnost. Prvo je bilo vprašanje

²⁹ Stane Kavčič: O nekaterih ekonomsko političnih problemih in mednacionalnih odnosih, Samoupravljanje IV, str. 58–75.

odpuščanja delavcev. Kavčič je razumel občutljivost in tudi negativen odnos organov delavskega samoupravljanja do odpuščanja delavcev. Tistim, ki so to zahtevali in upravičevali kot neizogiben pogoj za uspešno izvedbo reforme, je odgovarjal, da razumejo odnos do združenega dela preveč poenostavljeno in da pozabljajo, da so vse pravice delavskega samoupravljanja vezane na delovno razmerje, ki je temelj samoupravljanja. Zato sta tudi delovna organizacija in družba dolžni vsakemu delavcu, ki izpolnjuje vse pogoje, zagotoviti varnost in stalnost delovnega mesta. Opozoril pa je, da ta varnost v blagovnem gospodarstvu ne more biti absolutna, temveč pogojena z zakoni blagovne proizvodnje, ki jo v določenih pogojih stalno ogrožajo. Ko rečemo, da je bil Kavčič nasprotnik prevelikega odpuščanja delavcev, moramo povedati tudi, da se je zavzemal za bolj premišljeno in omejevalno politiko sprejemanja novih delavcev. Tu je predvidel ključne in kakovostne spremembe.

Drugo vprašanje, na katero je iskal rešitev v prvi polovici leta 1967, pa je bil odnos gospodarske politike do produktivnosti podjetij oziroma vprašanje, kako se v Sloveniji postaviti po robu zahtevam, da je treba zaradi slabih gospodarskih rezultatov bolj upoštevati nacionalne interese ter znova okrepiti državne posege in administrativno pretakanje presežka dela. Kavčičev odgovor je dokazoval, da je dojel temeljno sporočilo gospodarske reforme. Dejal je: »Za mene kot Slovenca so novi gospodarski ukrepi tudi s širših nacionalnih interesov absolutno sprejemljivi, pa čeprav vem, da bodo večino slovenske predelovalne industrije pripeljali v veliko težavnejši položaj.«³⁰

Gospodarska reforma kot imperativ

Stane Kavčič ni neposredno sodeloval pri pripravi široko zasnovanega načrta gospodarske preobrazbe, ki so ga v Jugoslaviji začeli uresničevati v prvi polovici šestdesetih let. Prvi poskus je bila t. i. mala reforma. Začela se je januarja 1960, ko sta Zvezni izvršni svet (ZIS) in zvezna skupščina sprejela predpise za preureditev deviznega, zunanjetrgovinskega, kreditnega in bančnega sistema, za uveljavitev novih cenovnih odnosov in spremembe v delitvi dohodka. Predpisi, ki so začeli veljati v drugi polovici naslednjega leta, so prinesli novosti še na nekaterih drugih področjih gospodarske ureditve.³¹ Ta prvi poskus makroekonomske stabilizacije je ostal na pol poti.

³⁰ Stane Kavčič: Gospodarski ukrepi in idejno politična enotnost delavskega razreda, Samoupravljanje IV, str. 5–12.

³¹ Jože Prinčič, Neven Borak: Iz reforme v reformo. Slovensko gospodarstvo 1970–1991, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2006, str. 121–122 (v nadaljevanju: Iz reforme v reformo).

Med glavnimi razlogi za to je bil gospodarski zastoj, ki je sovpadel z reformnimi prizadevanji.

Decembra 1964 so se začele priprave za nov reformni poskus. Izhodišča, ki jih je potrdil osmi kongres ZKJ, so bila: zmanjšanje vloge države v gospodarskem življenju, opuščanje administrativnega določanja cen in svobodnejše delovanje trga, zmanjšanje obremenitev podjetij ter povečanje njihovih pravic pri načrtovanju razvoja in razpolaganju z ustvarjenim dohodkom. Gospodarska reforma se je začela 24. julija 1965. Tega dne je Boris Kraigher v zvezni skupščini predstavil njena izhodišča in cilje. V ospredje je postavil izvoz in z njim povezano preureditev cenovnih razmerij, tečaj dinarja in njegove paritete. Sledili sta sprememba dohodkovnih odnosov ter strnitev prizadevanj za vrnitev vseh oblik porabe v realne okvire.³² Boris Kraigher, pred njim pa Edvard Kardelj in še drugi visoki partijski funkcionarji, so predstavitev programa gospodarske reforme sklenili z obljubo, da bo reforma gospodarstvu »vrnila red«, zagotovila »realno porabo« in stabilnejše pogoje gospodarjenja ter vzpostavila še druge oblike intenzivnejšega gospodarjenja, ki jih bo treba razviti, da bi se gospodarstvo lahko enakopravno vključilo v svetovno trgovino. Nekateri med njimi so šli celo tako daleč, da so reformo enačili z vojnim stanjem, zato so predlagali vpeljavo vojne discipline ter pozvali partijsko vodstvo, naj odločno in brezkompromisno uresničuje njen program.

Stane Kavčič je bil navdušen zagovornik reformnih teženj. Tega v svojih javnih nastopih ni skrival, ne doma ne v Beogradu. Ko se je leta 1961 zaradi gospodarskega zastoja število nasprotnikov gospodarske reforme pomnožilo, se je Kavčič zavzel za njeno čimprejšnje nadaljevanje.³³ Julija 1965 je odločitev za nadaljevanje reforme ocenil kot zgodovinsko zmago in kot neizbežen korak, ki ni bil nujen samo zato, ker so se gospodarski problemi kopičili, z njimi pa tudi razlogi, zaradi katerih je gospodarstvo prepočasi napredovalo, temveč tudi z ideološkega, s političnega in z mednarodnega vidika, saj bodo z »duhovnim, političnim in materialnim napredkom« omogočili, da se bo »socializem dvignil na višjo razvojno stopnjo«, obdržali pa tudi dotedanji pomen v mednarodni socialistični areni. Za Slovenijo je imel »novi kurz« še posebno vrednost. Pokazal bo stvarne razlike v produktivnosti med republikami, ki jih je do tedaj zvezna politika z raznimi ukrepi zameglila in omilila. Tako bodo lahko gospodarski in politični odnosi med republikami postali jasni in čisti.³⁴

³² Prav tam, str. 127–129.

³³ ARS, 679, šk. 1, Uvodna beseda na 9. seji Predsedstva RS ZSS, 14. 11. 1961.

³⁴ ARS, 679, šk. 17, Spremembe so nujne, 1. 7. 1965.

Konec tega leta je Kavčič pozval komuniste, naj okrepijo ideološko politično vzgojo, in to ne le v »gospodarski domeni, ampak tudi na širokem področju družbenih dogajanj«. Opozoril je, da pri njihovem »polnem angažiranju« ne gre le za podporo reforme na načelni ravni, temveč predvsem za to, da s svojim zgledom in prizadevanji postanejo dejanski in najdoslednejši nosilci ideje delitve po delu in prizadevanj za večje znanje ter večjo ustvarjalno iniciativo.³⁵

Kavčič je že konec prvega reformnega leta začel opozarjati na nevarnosti, ki so ogrozile načrtovano približevanje ciljem reforme. Prva in najpomembnejša – to je bila možnost, da bi delavski razred zaradi zaostritve pogojev gospodarjenja začel protestirati in nasprotovati nadaljevanju reforme – je bila po njegovem že mimo. Druga nevarnost, ki je v tistem času postajala vse izrazitejša, sta bili naraščanje inflacije in ohranjanje »stare« ekstenzivne naložbene politike.³⁶ Leta 1966 je zaznal vrsto novih ovir. Predlagal je, da bi jih odstranjevali postopoma. Najprej bi morali izločiti »prehodne rešitve« oziroma »kompromise«, s katerimi so se na začetku reforme še morali sprijazniti. To je pomenilo zmanjšanje kreditov iz primarne emisije, zmanjšanje pristojnosti federacije na posameznih področjih, omejitve centralističnega razdeljevanja ustvarjenih deviz in ustavitve vseh nepokritih in nesmotrnih naložb. Drugi sveženj ukrepov bi moral odpraviti avtarkijo in na široko odpreti vrata tuji konkurenci, naslednji pa zagotoviti stabilnost dinarja s takšno bančno organizacijo in kreditnim sistemom, ki bosta administrativno razdeljevanje kapitala zamenjala s trgom kapitala. Praksa, da naj dobi vsaka novoustvarjena vrednost avtomatično in takoj denarni ekvivalent v kreditu, ne bi smela več veljati. Kavčič je napovedal, da se bodo pojavili še drugi problemi, ki bodo ogrozili dokončanje reforme, vendar se jih ne smejo ustrašiti in se jim vdati, saj bi to povzročilo neuspeh reforme, kar bi imelo daljnosežne ideološko politične posledice. Da bi se temu izognili in reformo izpeljali do konca, ne preostane drugega kot vztrajno in dosledno uresničevati reformne zamisli.³⁷

Maja 1967 je Kavčič v nastopnem govoru kot mandatar med najodgovornejše naloge nove vlade uvrstil nadaljevanje reforme, in to tako, da bodo »splošne smernice čim bolj dosledno in sistematično konkretizirali«. To nalogo je ocenil kot zelo zahtevno, saj bo vlada morala »najti številne odgovore in se srečati s hipotekami, ki jih je zapustil čas«. Pri tem ni skrival optimističnega razpoloženja in trdnega prepričanja, da obstojijo vsi pogoji za uspešno delo vlade.³⁸

³⁵ Stane Kavčič: Napačni nazori nekaterih komunistov, Samoupravljanje IV, str. 32–36.

³⁶ Stane Kavčič: Razgovor z uredništvom Časopisa Delo, Samoupravljanje IV, str. 13–22.

³⁷ Stane Kavčič: Značilnosti dneva, Samoupravljanje IV, str. 127–128.

³⁸ Delo, 10. 5. 1967, Konstituiranje republiške skupščine, str. 1.

Sejem Sodobna elektronika leta 1969

Stane Kavčič je do konca šestdesetih let zagovarjal pospešeno uresničevanje reformnega programa – tudi na sejah najvišjega političnega telesa v državi, na katerih se je odločala njegova usoda. Taka je bila seja Izvršnega biroja Predsedstva CK ZKJ julija 1969, na kateri je zahteval, da se reformni »kurz izvaja brez najmanjšega kompromisa, bolj radikalno in odločno«. ³⁹

Leta 1970, ko so morali tudi najzvestejši privrženci reforme priznati, da se reformski cilji ne uresničujejo, je tudi Stane Kavčič popustil v svojih stališčih ter svoje zahteve omejil na »pravno uveljavitev« reforme povsod tam, kjer je bilo to še mogoče. Stabilizacijski načrt je razumel kot obliko ponovne uveljavitve reformnih temeljev, zato ga je podprl. ⁴⁰ Leta 1971 je reformi v slovo prevzel del krivde za njen polom. Februarja 1971 je za Delo izjavil, da so bili pri njenem uresničevanju preveč omahljivi, premalo odločni in preveč premočrtni, kot opravičilo pa je navedel, da so bili nekateri njeni cilji postavljeni previsoko in zato

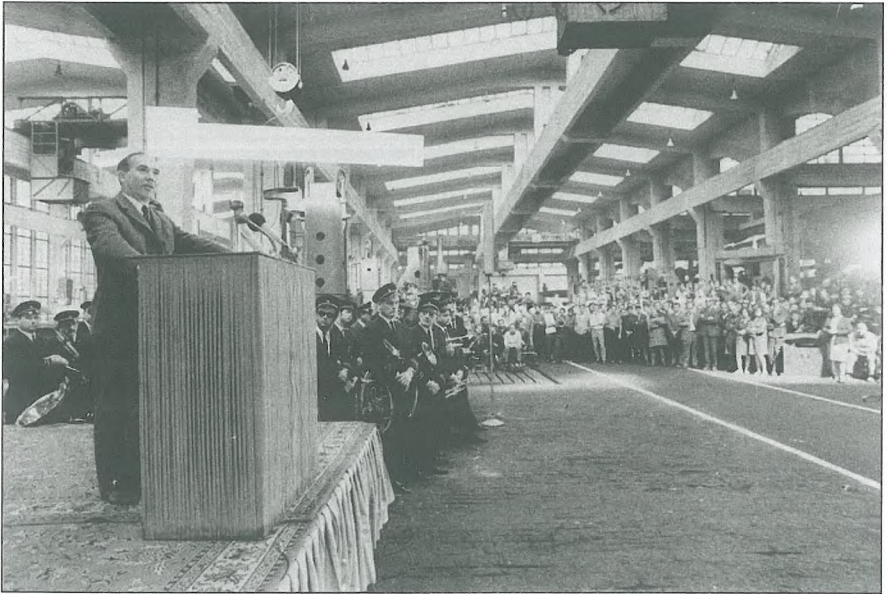

Gradnja Trga revolucije, september 1969

³⁹ Iz reforme v reformo, str. 140.

⁴⁰ Iz reforme v reformo, str. 143.

težko uresničljivi.⁴¹ Februarja 1972, ko je imel nastopni govor ob izvolitvi novega republiškega izvršnega sveta, pa se je znova vrnil v »stare« tirnice. Kot temeljno smer pri uresničevanju načrtane politike je določil obnovo gospodarske reforme. Za to je bilo po njegovih besedah treba doseči bolj usklajen odnos med proizvodnjo oziroma akumulacijo in porabo, še bolj kot dotlej »povezati in vrednotiti vsa področja družbene reprodukcije kot organsko celoto, v kateri mora imeti svoje mesto in priznanje raziskovalno delo in še druga negospodarska področja.«⁴²

Stane Kavčič govori v Litostroju marca 1971, ob dvajsetletnici samoupravljanja. Kavčič je samoupravljanje razumel socialdemokratsko (čeprav tega izraza ni uporabljal in je bil v njegovem času heretičen): kot kombinacijo delovanja tržnih zakonitosti in hkrati močne socialne zaščite za delavce; v lastniškem smislu pa s prevladujočo družbeno lastnino, vendar tudi z delničarstvom in zasebnimi podjetji.

⁴¹ Iz reforme v reformo, str. 143.

⁴² ARS, 679, šl. 8, Nastopni govor, 11. 2. 1972.

PARTIJSKI LIBERALIZEM

Partijski liberalizem, ki ga je posebljal Kavčič, se je v Sloveniji na gospodarskem področju sicer začel že prej, z Borisom Kraigherjem (po vojni notranjim ministrom in nosilcem obračuna z opozicijo, ki pa se je potem obrnil v reformno smer). Vendar je Boris Kraigher (umrl je v avtomobilski nesreči leta 1967), ki je sicer imel mnogo večji politični vpliv, deloval še v razmerah izrazito partijske države, ko sta Jugoslavijo absolutno obvladovala Josip Broz - Tito in politbiro CK KPS (kasneje Izvršni komite CK ZKJ) z desetimi ali enajstimi člani. Kavčič je vodilno funkcijo nastopil prav v času postopne emancipacije republik, ko se je prisilna enotnost, temelječa na komunistični ideologiji in ideji socialističnega jugoslovanstva, že začela krhati. Zlasti najrazvitejše republike so se začele postavljati v bran svojim interesom, skušale so delovati kot države znotraj federacije, kar jim je po ustavi tudi pripadalo.

Nova usmeritev se je najprej izrazila na osmem kongresu ZKJ 1964, na katerem so priznali, da nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji socializem načelno ni rešil enkrat za vselej, potem v začetkih gospodarske reforme (1965) in v političnem obračunu z Aleksandrom Rankovićem, neuradnim Titovim naslednikom in zagovornikom centralizma (brionski plenum leta 1966). Normativno so bile te spremembe uveljavljene z ustavnimi amandmaji v letih 1968–1971, dokončno pa z ustavo iz leta 1974, s katero je Jugoslavija tudi dočakala svoj konec. Spremembe so spremljali močni nacionalni pritiski pa tudi izbruhi nacionalizma (npr. na Kosovu leta 1968 in na Hrvaškem leta 1971), intelektualno vrenje (izraženo skozi proteste intelektualcev in skozi študentske demonstracije leta 1968), deloma pa so na spremembe vplivali tudi zunanjepolitični razlogi (»praška pomlad« in okupacija Češko-slovaške, zaradi katere so se jugoslovanski politiki bali, da bodo izgubili sloves najbolj reformne socialistične države). Ti procesi so močno okrepili liberalistične struje v nekaterih republikah (predvsem v Sloveniji, Srbiji in na Hrvaškem, deloma pa tudi v Makedoniji).¹

¹ Več o tem: Božo Repe: »Liberalizem« v Sloveniji, Ljubljana 1992.

V Sloveniji je »liberalizem« pomenil več političnega pluralizma med obstoječimi političnimi organizacijami in znotraj njih (v Socialistični zvezi delovnega ljudstva, Mladinski organizaciji in sindikatih). Njegovi privrženci so težili k nadaljevanju gospodarskih reform, ki so proti koncu šestdesetih let začele zastajati zaradi odpora nerazvitih, ki so menili, da tržno gospodarstvo ni primerno za Jugoslavijo. Vztrajali so pri večji samostojnosti Slovenije v federaciji, vključno s pravico do navezovanja neposrednih mednarodnih stikov zlasti na gospodarskem področju, z neposredno možnostjo najemanja mednarodnih posojil in s principom kotizacije pri vzdrževanju federacije. Zahtevali so večjo samostojnost pri obrambni politiki, še zlasti potem, ko je bila leta 1968 ustanovljena republiška teritorialna obramba. V zvezi z Jugoslovansko ljudsko armado so se v času »liberalizma« pojavljale zahteve po uporabi nacionalnega jezika v vojski, po služenju vojaškega roka v lastni republiki ali – kjer to ni mogoče – ustanovitev nacionalno homogenih enot, kar je že takrat sprožalo spore z armadnim vrhom.

Ekonomski koncept slovenskega »liberalizma« je bil od prvotnega osnutka, narejenega leta 1969, do sprejema leta 1972 močno spremenjen in na koncu ni več izražal »liberalne« usmeritve (več o tem v poglavju Vlada Staneta Kavčiča in njena gospodarska politika). V praktični izvedbi je bilo – iz želje po posnemanju tedaj modernih zahodnih trendov – tudi nekaj pretiravanja (npr. težnja po pozidavi celotne slovenske obale z modernimi betonskimi kompleksi, ki bi naenkrat sprejeli 70.000 in več gostov). Namesto usmeritve v težko industrijo je predvideval razvoj propulzivnih panog: trgovine, bančništva, prometa, turizma, storitvenih dejavnosti, svetovanja, inženiringa, informatike. Leta 1968 je, denimo, z odprtjem republiškega računalniškega centra tedanja vodilna garnitura vsaj simbolično pokazala, da želi Slovenija slediti najrazvitejšim državam v postindustrijsko družbo, začele so se graditi velike veleblagovnice, kot je Maximarket, pospešeno je naraščal tovarni promet, razvijala sta se Luka Koper in slovenska trgovska mornarica, današnja Adria si je kot nacionalni prevoznik v boju s premočnim in privilegiranim Jatom postopoma širila prostor za redne in čarterske linije.

Največji (pogosto tudi kritiziran) ekonomski projekt Kavčičeve ekipe je bila izgradnja avtocestnega križa čez Slovenijo, ki pa se je začel uresničevati šele proti koncu Kavčičevega mandata. Prav zaradi mednarodnih kreditov za ceste je v Sloveniji in Jugoslaviji poleti 1969 prišlo do hude politične krize, t. i. cestne afere. Slovenija naj bi po »liberalističnem« konceptu postala most med vzhodnimi in zahodnimi državami, ekonomsko pa naj bi se

zgledovala predvsem po zahodu. Gospodarstvo naj bi delovalo po tržnih zakonitostih, socializem pa naj bi zagotavljala družbena lastnina. Kavčič si je prislužil ne le internih, temveč tudi javne kritike z zagovarjanjem delničarstva (menil je, naj Slovenci vlagajo v delnice, namesto da potujejo na Fidži ali kam drugam), absurdni so se mu zdeli ideološki kriteriji v gospodarstvu, npr. dejstvo, da zasebniki s petimi zaposlenimi (kot je bil tedaj normativ) »še niso kapitalizem«, tisti s šestimi pa že.

Po vsebini se je »liberalizem« nekako približeval socialnodemokratskemu konceptu ureditve ekonomije in družbe, čeprav se ta izraz ni uporabljal in je imel tedaj negativen prizvok (na sejah izvršnega sveta so do konca šestdesetih let govorili o »konceptu tržne ekonomije s socialno državo«).

Energetsko naj bi Slovenija gradila na razvoju »čistih« energij (nafta, plin, jedrska energija). Kavčič je bil tudi tisti predsednik slovenske vlade, ki je s hrvaškim predsednikom Dragutinom Haramijo podpisal sporazum o graditvi krške jedrske elektrarne.

Upravno naj bi bila Slovenija policentrična, vendar z enotnim in iz centra uravnavanim šolstvom, zdravstvom, kulturno, raziskovalno in znanstveno dejavnostjo ter davčno politiko.

Kavčičeva politika je naletela na pozitiven odmev celo med slovensko politično emigracijo. Podpiral ga je zlasti Ciril Žebot, predavatelj na Georgetown University v Washingtonu in svetovalec nekaterih ameriških kongresnikov slovenskega rodu, ki je v Kavčičevi politiki videl možnost za čim večjo suverenost Slovenije, narodno spravo in postopno vpeljavo dvostrankarstva (Socialistična zveza kot opozicija Zvezi komunistov) ter nato večstrankarstva z oživitvijo Slovenske ljudske stranke. Žebot in Kavčič sicer nista imela neposrednih stikov, je pa Kavčič leta 1968 posredno ali neposredno dovolil njegov obisk v Sloveniji (po reakciji nekaterih borcev se je Žebot nato naglo umaknil čez mejo), zaradi česar si je ob cestni aferi nakopal tudi Titovo kritiko in dolgotrajno razčiščevanje, ali je obisk dovolil ali ne.

Politične in gospodarske spremembe v Kavčičevem času so se odrazile v povečanih socialnih razlikah, ki bi bile – gledano z današnjimi očmi – komajda vredne omembe, takrat pa so proti njim protestirali študenti, potem

Stane Kavčič in hrvaški predsednik izvršnega sveta Dragutin Haramija oktobra 1970, med podpisovanjem sporazuma o gradnji jedrske elektrarne

v nastajanju novega srednjega sloja, ki je postopoma začel prevladovati nad kmečkim in delavskim, pa tudi v individualizmu, ki se je med drugim kazal v prehodu od množičnih oblik preživljanja prostega časa in zabave v raznih kulturnih in športnih društvih k oblikam, ki niso nujno terjale kolektivne identifikacije (potovanja, športi, kot je smučanje, in podobno). Modne revije, glasbeni festivali po zahodnem vzoru (Slovenska popevka), mednarodni sejmi, razcvet turizma, odprte meje z zatrpanimi mejnimi prehodi in prodor zahodnih artiklov so postajali del slovenskega vsakdanjika. Televizija je imela v času največje Kavčičeve priljubljenosti konec šestdesetih let že več kot 255 000 naročnikov (deset let prej, ob začetku, le 778). Slovencem je odprla okno v svet, jih seznanjala z modnimi trendi in zahodno glasbeno produkcijo ter jim nudila neskončne serije nadaljevank. Oblikovala je okus gledalcev, obenem pa je postala politično izjemno vplivna. V glavnem je podpirala Staneta Kavčiča, zato je bil boj za prevlado v tem mediju morda najtrši kadrovski boj med »liberalno« in »konservativno« strujo (Kavčič je zahteval, da direktorja imenuje vlada, ne pa da se potrjuje prek SZDL po samoupravni poti ali prek skupščinskih organov, za katerimi se je skrival partijski monopol).

Partijski »liberalizem« je, vzeto v celoti, mogoče označiti za gibanje. Vendar so bili znotraj »liberalne« skupine pogledi na tedanje družbene razmere v Sloveniji in Jugoslaviji različni, v določenih stvareh celo protislovni, obstajalo je več krogov: v izvršnem svetu in gospodarski zbornici ter delu gospodarstva, prav tako v tedanjih družbenopolitičnih organizacijah (Mladinski organizaciji, sindikatih, Socialistični zvezi delovnega ljudstva). Znotraj Zveze komunistov Slovenije je bila zlasti močna »liberalna« skupina, zbrana v ljubljanskem mestnem komiteju ZKS, »liberalno« so bili usmerjeni posamezniki v CK ZKS in njegovih organih, manj pa (tudi zaradi Kavčičevega stališča, da se zaradi nezadovoljnih kulturnikov ne bo izpostavljal in ogrožal svoje ekonomske reforme) v kulturnih krogih. Eno od pomembnih središč je bilo tudi na Fakulteti za politične vede in novinarstvo, kjer je neke vrste intelektualno jedro »liberalnega« gibanja predstavljal krog Teorije in prakse. Tu se je v glavnem koncipiral politični program »liberalizma«.

Prvi razpoznavnejši koncept, ki je obenem že pokazal ključne razlike med pogledi Edvarda Kardelja in Staneta Kavčiča, je bil oblikovan jeseni 1963 na sestanku uredništva tedaj še nastajajoče revije z Edvardom Kardeljem o njeni zasnovi in obenem v povezavi s tem tudi o ključnih družbenih vprašanjih.² Na podlagi ocene najvišjih partijskih voditeljev, da v Sloveniji

² Zapisnik s sestanka UO TiP s tov. Edvardom Kardeljem, jesen 1963, arhiv Teorije in prakse. Tudi izjava dr. Zdenka Roterja piscu, januar 1991, in tonski zapis pogovora pisca z Zdenkom Roterjem, 28. 1. 2009.

ni nobene »prave« marksistične revije, naj bi Teorija in praksa predstavljala prostor za enakopraven dialog Zveze komunistov z drugače mislečimi. Ozadje nastanka revije je bilo že v začetku dvojno in protislovno: na eni strani je šlo za nemoč, ki jo je konservativnejši del partijskih ideologov in politikov čutil ob prodoru revije Perspektive, na drugi pa za željo »liberalno« usmerjenih intelektualcev v Zvezi komunistov, da dobijo možnost za kritično izražanje stališč. To različno gledanje na Teorijo in prakso je revijo determiniralo od njenega nastanka in jo spremljalo v naslednjem desetletju in pol, bilo pa je neposredno povezano z vprašanjem notranje demokracije v Zvezi komunistov oziroma z vprašanjem družbene ureditve sploh.³ »Izrazito različno gledanje na to, kako naj funkcionira v novih razmerah stranka in kako široko naj bo polje politično-publicistične refleksije«,⁴ ki je prišlo do izraza na sestanku o začetku izdajanja Teorije in prakse, je še pred nastankom revije napovedalo, da bo ob koncipiranju njenega programa prišlo do razkola, kar se je tudi zgodilo. Kritike Teorije in prakse so bile stalna tema sestankov na najvišjih partijskih organih, kar se je odražalo tudi v dejavnosti uredništva revije. Leta 1967 je tako iz uredniškega odbora z argumentom, da se ne strinja z uredniško politiko (še posebej s političnimi glosami pod naslovom Brez ovinkov), in da »se ne more in ne želi čutiti soodgovornega za pisanje v reviji, ki pri njej ne more sodelovati«, izstopil Sergej Kraigher.⁵ Edvard Kardelj je kljub stalnim vabilom v reviji objavil en sam članek (ponatis teksta o Titu iz glasila Jugoslovanske ljudske armade Narodna armija⁶), višek tega konflikta pa je pomenil neuspešen, vendar zelo zagnan poskus Romana Albrehta, da ustanovi novo uradno partijsko revijo z delovnim naslovom Politični magazin, pri čemer ga je zelo podpiral France Popit.⁷

³ O zgodovini revije v posameznih obdobjih in vsebini objavljenih prispevkov glej: Demokrati-zacija, profesionalizacija in odpiranje v svet. Teorija in praksa ob štirideseti obletnici, januar–april 2004, št. 1–2.

⁴ Izjava dr. Roterja piscu, januar 1991.

⁵ 5. seja uredniškega odbora, 27. april 1967, arhiv Teorije in prakse. Kraigher je pred tem imel razgovor s Stanetom Kavčičem in Stanetom Kranjcem, v katerem je prvič argumentiral svoje nestrinjanje z uredniško politiko in napovedal izstop, čemu Kavčič (po pričevanju Kranjca) niti ni preveč nasproval, čeprav je sicer menil, da morajo biti v Teoriji in praksi zastopane različne (znotrajpartijske oziroma socialistične) struje, vključno s »konservativno«, vendar ob ustreznem ravnotežju v korist »liberalcev«.

⁶ Med psihološke vzroke za propad »liberalizma« lahko uvrstimo tudi samozavest »liberalcev«, ki je izhajala iz njihove intelektualne (pre)moči in s tem podcenjevanja konservativne struje. Ilustrativna je anekdota v zvezi s Kardeljevim člankom: Zdenko Roter je (po lastnem pričevanju, hrani pisec) Kardelju za ponatis članka izplačal samo polovični honorar, zaradi česar je prišlo do ostre reakcije iz Kardeljevega kabineta, pa tudi Stane Kavčič je Roterja opozoril, naj se s takimi stvarmi ne igra.

⁷ Predlog za izdajanje Političnega magazina, oktober 1969, ARS, fond CK ZKS, IV. Ker so bila vabila za sodelovanje poslana z glavo CK ZKS, je prišlo do protestov sodelavcev Teorije in prakse, saj je stvar (kljub zatrjevanju o privatni iniciativi predlagatelja) tako dobila uraden značaj in v bistvu razkrila namero obračunati z lastno revijo (ki pa za mnoge politike to že ni več bila).

Albreht je skušal tudi prepričati del sodelavcev Teorije in prakse, naj sodelujejo pri ustanovitvi Političnega magazina. Argumentacija za izdajanje je v predlogu zelo podobna tisti, ki jo je na ustanovnem sestanku Teorije in prakse navajal Edvard Kardelj, ki pa tedaj ni naletela na razumevanje. Eden od namenov Teorije in prakse naj bi po Kardeljevem mnenju bil, da postane neke vrste politični priročnik za aktiviste. Ta težnja je zlasti prišla do izraza v razpravah o izdajatelju. Najprej sta obstajali dve možnosti: CK ZKS (kar bi potem v resnici pomenilo izdajanje političnega magazina) ali Državna založba Slovenije (ki pa je tedaj še izdajala Perspektive). Kavčič je nato izbral še tretjo možnost, to je Visoko šolo za politične vede (predhodnica FSPN oziroma današnje FDV). Ustanovitev revije je bila povezana s frakcijskimi boji v slovenskem političnem vrhu, na Kavčičeva prizadevanja, da bi revijo dobila Visoka šola za politične vede, so nekateri politiki gledali z nezadovoljstvom in nezaupanjem, na kar med drugim kaže izjava dr. Staneta Kranjca, da ga je pred ustanovnim sestankom uredništva poklicala Vida Tomšič in ga spraševala, če ve, v kaj se kot predlagani glavni urednik spušča.⁸

Šesti kongres ZKS decembra 1968. Bil je prvi povojni kongres, ki je bil pred zveznim, odprl je pot pluralizaciji znotraj ZKS in kritičnim razmišljanjem partijskih intelektualcev, zbranih okrog Teorije in prakse, ter v vodstvo prvič postavil mlado generacijo, ki ni izšla iz partizanskih vrst in je bila načeloma naklonjena reformam. Nekateri so kasneje aktivno sodelovali v obračunu s Kavčičem, drugi so se novi politiki prilagodili in čakali novo možnost za reforme, tretje so iz politike odstranili ali so se sami umaknili v akademske poklice.

Teorija in praksa je po ustanovitvi odprla razpravo o vrsti aktualnih družbenih vprašanj, tako kot objavljeni teksti pa so pomembne tudi razprave v širšem krogu uredništva in sodelavcev revije. Med take sodita npr. okrogla miza o političnem pluralizmu oktobra in novembra 1968 z dilemo, ali v Sloveniji obstaja več središč odločanja ali le eno, pri čemer je obravnava zajela politične subjekte: Socialistično zvezo, Zvezo komunistov, Zvezo mladine in sindikate,⁹ ter mednarodni kolokvij (ki ga je financiral Izvršni svet republike Slovenije) z naslovom Socializem in demokracija, »na katerem so bila artikulirana vsa vprašanja, ki so tudi danes (april 1990, op. B. R.) predmet sporov in razprav, od političnega pluralizma, ločitve ali sestopa Partije z oblasti do

⁸ Izjava Staneta Kranjca piscu, januar 1991.

⁹ Magnetogram razprav, 13. november 1968, arhiv Teorije in prakse.

demokracijskih pravic«. ¹⁰ Ena od pomembnih, še ne dovolj raziskanih dimenzij delovanja kroga Teorije in prakse je bilo tudi soočanje slovenskih »liberalističnih« idej s podobnimi usmeritvami na Hrvaškem in v Srbiji, do katerega je prihajalo na raznih tribunah, v člankih in intervjujih. Teorija in praksa je konec leta 1970 objavila intervju z Markom Nikezićem, ¹¹ spomladi 1971 pa z dr. Savko Dabčević - Kučar. Kavčič je sicer stike s srbskimi »liberalci« vzdrževal tudi s pomočjo bivše žene Ranke, ki je s sinom Gojkom živela v Beogradu. ¹²

Obisk hrvaške delegacije v Sloveniji v času Kavčičeve vlade. Kavčič je reforme Mika Tripala in Savke Dabčević podpiral, ne pa tudi nacionalizma, ki ga hrvaško vodstvo ni zmoglo (ali hotelo) obvladati.

Latinka Perović, poleg Marka Nikezića vodilna političarka srbskih »liberalcev«, med obiskom v Sloveniji (druga z desne).

Do viška »zavestnega členjenja« programa »liberalne« skupine v Zvezi komunistov je prišlo dokaj pozno – spomladi 1971 na srečanju izbranih sodelavcev Teorije in prakse na Strmolu pri Cerkljah na Gorenjskem. Na sestanku so sodelovali dr. France Hočvar, Stane Kavčič, Janez Kocijančič, dr. Stane Kranjc, Tone Kropušek, Milan Kučan, Franček Mirtič, Mojca Drčar - Murko, dr. Ernest Petrič, Živko Pregl, dr. Zdenko Roter, Ivan Rudolf, Joško Štrukelj, Ivo Tavčar in Boris Vadnjal. To naj bi bilo »dokončno konstituiranje gibanja za demokratično obnovo, čeprav nismo imeli niti dnevnega reda, posebnih simbolov, pa tudi ne zapisnikarjev, in čeprav nismo sprejeli nikakršnega proglasa. Izpričevali pa smo, vsak na svoj način, izrecno voljo in pripravljenost vsak na svojem mestu nadaljevati s pritiskom za

¹⁰ Izjava dr. Roterja piscu, april 1990.

¹¹ Intervju je bil ponatisnjen v 15. številki zbirke Svetočanstva, ki jo izdaja Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji (Marko Nikezić: Srpska krhka vertikala, uredila in uvod napisala Latinka Perović, Beograd 2003, str. 209–217).

¹² Razgovor pisca z Gojkom Kavčičem, Ljubljana, 23. 3. 2009.

strukturalne gospodarske in politične spremembe v Sloveniji. Program je zajemal vsaj naslednje zamisli in zahteve: narodna in državna in še posebej ekonomska suverenost Slovenije v Jugoslaviji, uvajanje drugih lastninskih oblik (poleg družbene) v gospodarstvo, oblikovanje jasnega in celovitega dolgoročnega razvoja Slovenije, politični pluralizem v obliki obnove pluralne SZDL (po vzorcu OF pred Dolomitsko izjavo) in v obliki samostojnosti obstoječih političnih osebkov (družbenopolitične organizacije naj prenehajo kot prenosna kolesja komunistične stranke), tržno gospodarstvo v obliki samostojnosti gospodarskih podjetij in konkurence, vsaj delna obnova slovenske vojske v okviru jugoslovanske armade, umik komunistične stranke iz ekonomije in podjetij, strokovnost kot glavni kriterij družbene promocije, kulturni pluralizem, ločitev Partije od države itn.«¹³

Vsebino sestanka, ki ga je Roter označil za »eno zadnjih srečanj, na katerih je še žarčilo upanje v možnost uspeha gibanja«,¹⁴ so nekateri udeleženci opisali podobno (npr. dr. France Hočevnar v razgovoru s piscem spomladi 1990), medtem ko se drugi posameznih razprav (kot se v takih primerih pogosto zgodi) spominjajo drugače. Za Hočevnarjevo razpravo na strmolsem srečanju – analizo hrvaškega množičnega gibanja – npr. Milan Kučan meni, da je bila izrečena ob neki drugi priložnosti.¹⁵ Dr. Ernest Petrič je sestanek ocenjeval kot taktično dogovarjanje ljudi, ki so bili tako ali drugače blizu Kavčiču oziroma »liberalizmu«. ¹⁶ Tedaj se je že čutila nevarnost obračuna (zato so sestanek tudi skušali obdržati v tajnosti, vendar so hkrati verjeli, da pritiske lahko zdržijo). Janez Kocijančič, ki je bil Kavčiču zelo blizu v »trojni« vlogi (kot sina družinskega prijatelja ga je Kavčič poznal od otroštva, bil je njegov politični mentor v časih Kocijančičevega mladinskega funkcionarstva, nato pa sta bila tesna politična somišljenika in sodelavca), ocenjuje, da se sestanek na Strmolu preveč poudarja. Je pa imel po njegovem Kavčič tam pomemben uvodni govor, ki je bil naravnano »evrokomunistično.« Evrokomunizem je bil politična smer v nekaterih zahodnoevropskih komunističnih strankah v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja. Ton so mu dajale tedaj močni italijanska in francoska komunistična stranka, ki sta ju vodila Enrico Berlinguer in Georges René Louis Marchais, ter vzpenjajoča se (tedaj v frankističnem režimu še ilegalna) španska pod vodstvom Santiaga Carrilla Solaresa, ki je sicer izšel iz socialističnih vrst. Gibanje je bilo precej heterogeno, zlasti francoska Komunistična partija mu je sprva celo nasprotovala, ga nato

¹³ Dr. Zdenko Roter: Resni nasprotniki, Naši razgledi, št. 24, 29. december 1989.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Izjava Milana Kučana piscu, januar 1991.

¹⁶ Pismo dr. Ernesta Petriča piscu, 20. oktober 1990.

prevzela, a kljub temu ostala dokaj tesno povezana s Sovjetsko zvezo. Izraz evrokomunizem naj bi si leta 1975 izmislil Frane Barbieri, eden najbolj znanih jugoslovanskih novinarjev in publicistov tistega časa, ki je pisal za beograjsko revijo NIN, objavljali pa so ga tudi zahodni časopisi, zlasti italijanski. Teoretična osnova evrokomunizma izhaja iz del enega od najbolj prodornih marksističnih mislecev in ustanoviteljev italijanske Komunistične partije, Antonia Gramscija, ki je razvil teorijo o civilni družbi, nasprotoval sektaštvu in zagovarjal povezovanje na levisi pa tudi parlamentarni prevzem oblasti. Nekatere podobne ideje je že prej zaslediti pri avstromarksizmu. Vpliv na evrokomunizem je imelo tudi ljudskofrontno povezovanje med obema vojnoma. V sedemdesetih letih je bilo bistvo evrokomunizma stališče, da morajo biti nacionalne partije samostojne – neodvisne od sovjetske Komunistične partije, kar je sicer ves čas od spora z informbirojem zagovarjala jugoslovanska Komunistična partija – da je klasični razredni boj preživel, ker se je spremenila socialna struktura zahodnih družb, zato se je treba obrniti na nove, zlasti srednje sloje in iskati lastno pot v socializem, ter da je treba podpreti civilno družbena gibanja, kot so feministična, protivojna, tudi gejevska in lezbična, ter se z njimi povezati. To naj bi odprlo možnosti za t. i. tretjo pot med liberalnim kapitalizmom zahodnega tipa in državnim socializmom vzhodnega tipa. V osemdesetih in devetdesetih letih je moč zahodnih komunističnih partij močno oslabela, prehiteli so jih socialisti ali druge levosredinske stranke, ki so ideje evrokomunizma bodisi prilagodile svojim programom bodisi le propagandistično povzele – npr. teza o t. i. tretji poti, ki jo je v devetdesetih letih zlasti izrabljajl britanski laburistični voditelj Tony Blair.

Kavčič je razvil tezo, da so se jugoslovanske republike formirale kot države, ki zastopajo svoje interese, in da je treba zato na novo premisliti razmerje med razrednim in nacionalnim, saj v takih razmerah razredna lojalnost ne more biti več prioriteta. Kocijančič in Petrič sta bila prepričana – in sta to tudi povedala – da je ključno kadrovsko vprašanje, saj liberalna skupina izgublja boj s konservativno strujo (tako so npr. prepričali, da bi Kocijančič za Frančkom Mirtičem postal predsednik ljubljanske organizacije Zveze komunistov, Kavčič je imel v Centralnem komiteju po njunem premalo ljudi, kar je veljalo še za nekatere ključne točke). Kavčič tega ni komentiral, ker je verjetno mislil, da sestanku prisluškujejo, ju je pa drugi dan poklical in jima rekel, da imata prav in je kadrovsko vprašanje seveda ključno, vendar se o tem pač ne govori.¹⁷

¹⁷ Zvočni zapis razgovora z Janezom Kocijančičem, 21. 5. 2009, hrani pisec.

Kavčičev privrženec iz kroga Teorije in prakse Zdenko Roter govori o znotrajpartijski demokraciji na šestem kongresu ZKS. Ko je Stane Kavčič leta 1967 postal predsednik Izvršnega sveta, ga je na mestu glavnega urednika zamenjal Stane Kranjc, mesto odgovornega urednika pa je prevzel Roter.

Po mnenju nekaterih drugih tedanjih udeležencev dogajanja Kavčič vloga Centralnega komiteja, še bolj pa neformalnega kroga politikov, ni podcenjeval (mednje tedanji akterji v glavnem štejejo Edvarda Kardelja, Franceta Popita, Janeza Vipotnika, Mitjo Ribičiča, Sergeja Kraigherja, Vinca Hafnerja in Romana Albrehta). Kavčič si je že pred šestim kongresom ZKS decembra 1968 s pomočjo Staneta Kranjca, ki je bil član Izvršnega komiteja CK ZKS,¹⁸ prizadeval v Centralni komite oziroma njegove organe spraviti čim več liberalnih politikov, vendar mu je konservativnejša struja to preprečevala. Ob kongresu je prišlo do velikih razhajanj ob nekaterih temah v osnutkih dokumentov (demokratski centralizem, teritorialna organiziranost – vprašanje, ali naj gredo osnovne organizacije iz podjetij, pa tudi v odnosu do cerkve in vloge stranke: partija kot »kolektivni intelektualec« v Gramscijevem smislu ali operativna in politična voditeljica), še bolj pa ob nekaterih kadrovskih zadevah. Spori v izvršnem komiteju so bili hudi, tako je, kot priča Kranjc, Popit proti njemu, Marku Bulcu in Frančku Mirtiču

¹⁸ Izjava Staneta Kranjca piscu, januar 1991.

pri Službi državne varnosti celo sprožil preiskavo, češ da so agenti CIE. Zadeva se je sicer razčistila in Popit se jim je opravičil, vendar take intrige kažejo na dokaj ostro borbo za oblast v Partiji, v katero je bil neposredno vpleten tudi krog sodelavcev Teorije in prakse.

V času, ko je potekal šesti kongres ZKS, je Kardelj vodstvu v internih razgovorih očital, da je s svojo politiko razbilo Partijo (že pred kongresom je bil močno kritičen do osnutkov dokumentov, posledica pa je bila, da so bile formulacije v njih bolj kompromisne – op. B. R.), in verjetno je že od takrat naprej konservativna struja »delala na obnovi« (pri čemer so posebno pozornost – zlasti po cestni aferi – posvečali občinskim vodstvom). To je bil verjetno tudi glavni razlog, da Kavčič s svojo kadrovske politiko v Partiji ni najbolje uspeval. Ker je bil Popit tu mnogo spretnejši (kar dokazuje tudi njegov trikratni mandat na funkciji predsednika CK ZKS), je Kavčič skušal obrambno linijo organizirati na idejnem in teoretičnem področju, kjer naj bi pomembno vlogo igrala Teorija in praksa. To pa mu ni uspelo.

Ob političnem programu »liberalne« skupine, kot se je koncipiral v krogu Teorije in prakse, je treba opozoriti tudi na odnos do SZDL, ki pomeni v resnici skrajni rob tedaj še sprejemljivega (dovoljenega) razmišljanja o političnem pluralizmu. Še leta 1966, ko so se v Jugoslaviji izražala stališča o bolj avtonomni vlogi SZDL in s tem posredno zahteve po političnem pluralizmu,¹⁹ je bila polemika zoper take teze zelo ostra. Dobri dve leti kasneje, spomladi 1968, je imel Edvard Kardelj razgovor z ozkim krogom slovenskih politikov, na katerem je razvil tezo, da Jugoslavija v procesih demokratizacije zaostaja za Češkoslovaško (kar je bil seveda velik udarec za jugoslovanski prestiž). Zato je Kardelj menil, da je s SZDL treba takoj nekaj storiti, jo drugače koncipirati in vrniti k njeni prvotni zasnovi, to je Osvobodilni fronti. O tem, kaj naj bi bila prvotna zasnova, so bila mnenja deljena. Po pričevanju Sergeja Kraigherja²⁰ je bil Kardelj proti koalicijski zasnovi SZDL (torej je verjetno kot prvotno zasnovo štel »podolomitsko stanje«). Kot je rekel Kraigher, bi se ob SZDL kot »novi« instituciji zastavilo vprašanje, kaj komunisti iščejo v njej, večpartijski sistem (kar bi SZDL brez komunistov po tedanjem prepričanju pomenila) pa ne bi dajal nobene garancije, da razvoj ne bi šel v poglobljanje razlik in v razkroj. Po tedanjem (Kardeljevem) mnenju bi, kot je povedal Kraigher, Zveza komunistov morala delovati kot »partija« na treh področjih: v vojski, zunanji politiki in družbenem sistemu, povsod drugje naj bi se iz neposrednega vpliva izločila. Inicijativo pri oblikovanju nove vloge SZDL je nato prevzel Izvršni komite

¹⁹ Mišljene so predvsem razprave na posvetu Socialistički savez i radni čovjek januarja 1966.

²⁰ Razgovor s piscem, 11. januar 1991.

CK ZKS. Zdenko Roter, Janez Jerovšek, Peter Klinar in Stane Kranjc so po njegovem nalogu napisali tri samostojne verzije dokumenta, iz katerih je 19. septembra 1968 nastal prvi osnutek dokumenta »SZDL Slovenije danes – poizkus najbolj grobega predloga«. Dokument se je nato precej spreminjal, na njegovo vsebino je vplival zlasti Edvard Kardelj, tako da je bila končna verzija, sprejeta leta 1971, bistveno bolj medla od prvotne zasnove in je v resnici prevladala teza o »podolomitski« zasnovi SZDL.²¹

Pisci prvotne verzije so izhajali iz ugotovitve, da se število socialnih in političnih konfliktov v družbi povečuje, kar kaže tudi na krizo institucij političnega sistema. Vloga SZDL je po njihovi oceni majhna, organizacija obstaja le v forumih, pri članstvu pa je ni čutiti, njen vpliv je avtokratski in ne demokratski (podobno so menili tudi za sindikate). Mehanizmi za razreševanje konfliktov niso postavljeni, obenem pa je razširjena teza, da se bodo z razvojem samoupravljanja konflikti mirno in sami po sebi razrešili. Samoupravljanje tako postaja neke vrste folklor ali pa ljudje o njem govorijo ironično. Ker je postavljeno formalno, konfliktov ne bo moglo razreševati, za njihovo rešitev so potrebne institucionalizirane, aktivne organizacije. Po mnenju piscev bi zaostrovanje konfliktov lahko privedlo do zahtev po likvidaciji SZDL in sindikatov ter celo ZK. Moderna družba je, kot so ugotavljali, lahko učinkovita in demokratična le, če so posamezniki in skupine, ki imajo moč, učinkovito kontrolirani, kajti vsaka oblast, ki ni zadosti kontrolirana, pa čeprav jo vodi najbolj humana ideologija in je zastopana s poštenimi ljudmi, lahko postane neučinkovita. Tudi nobena politična organizacija, ki ima monopolen položaj, ne more kontrolirati same sebe. Ker je SZDL neavtonomna, oblasti ne more kontrolirati.

Pisci so zato predlagali, naj bi SZDL imela nacionalni značaj, ki ga po njihovem mnenju ni imela (to se med drugim kaže v tem, kot so zapisali, da je povsem istovetna z enakimi organizacijami po drugih republikah in da številne akcije le izvršuje, v zveznih organih pa tudi ni zastopana kot nacionalna delegacija, pač pa kot delegacija komun). SZDL bi se morala vrniti k izhodiščem Osvobodilne fronte in postati zastopnica življenjskih interesov slovenskega naroda ter njegova najširša politična organizacija. Postati bi morala politično avtonomna, kar dotlej ni bila, saj ni imela samostojne politične platforme, temveč je svoje delovanje na splošno poistovetila z ustavo in s programom ZK ter tako obstajala kot transmisijaska organizacija.

Obvezno bi morala biti drugače opredeljena v vprašanju svetovnega nazona, ateizma in dialektičnega materializma, ki je posebnost Zveze komunis-

²¹ Kardeljeva stališča so razvidna iz zapisov razgovorov o programu, osebna zbirka Edvarda Kardelja, ARS.

tov in ne more biti uradna ideologija SZDL, če hoče le-ta vključevati večino Slovencev. SZDL bi morala zavzemati kritična stališča do vseh aktualnih družbenih vprašanj in zato bi smeli šteti za heretičen pojav, če bi oponirala tudi politično izvršilnim, administrativnim in skupščinskimi organom. Dovoljevati bi morala soočenja interesov v različnih političnih skupinah na socialistični podlagi, ne pa da se pojavlja kot nosilka nekega abstraktnega političnega interesa. Interesi različnih družbenih skupin bi morali biti legitimni, njihovi dokumenti pa legalni. Še zlasti bi bilo treba spodbuditi k aktivnosti krščansosocialistično skupino v SZDL, izhodišče za obnovo pa bi bila lahko Pugledska izjava, ki je dopuščala skupino brez organizacije in aktivistov, kajti če do organiziranosti v spremenjenih (pokoncilskih) razmerah ne bo prišlo v SZDL, bodo organizacije (podobno velja tudi za interesne in poklicne skupine – npr. kmete) nastajale zunaj SZDL.²²

Pisci so predlagali tudi notranjo demokratizacijo SZDL. Koncept OF naj bi nadgradila, določiti bi morali pravice v odnosu do predstavniških in izvršnih organov, predvsem pa bi morala biti protiutež politični oblasti. Tudi v svojem okviru bi morala dopuščati organizirano, dinamično opozicijo, vključno s formalnim grupiranjem znotraj SZDL, katere osnovni cilj pa ne bi bila borba za oblast, temveč borba za konkretni vpliv v oblastnih organih in drugih centrih odločanja. To bi pomenilo na novo določiti razmerje med ZK in SZDL, zlasti pa preseči »totalno identiteto med organizacijami tako v programskem kot tudi v praktičnopolitičnem delovanju«. ZK bi morala svoja stališča izražati avtonomno, čeprav bi komunisti kot posamezniki imeli pravico, da se znotraj SZDL borijo za svoja stališča. S tem bi tudi odpadla programska identiteta SZDL z »maksimalnim« programom ZK.²³

V obračunu s Stanetom Kavčičem je tarča napadov neizogibno postalo tudi njegovo intelektualno zaledje, torej krog sodelavcev Teorije in prakse in fakulteta, ki je revijo izdajala, torej FSPN. Ta je bila sicer kritizirana že večkrat prej, med drugim tudi zaradi izvajanja anket javnega mnenja o slovenskih politikih, ki jih je leta 1968 začel izvajati Center za raziskovanje

²² To se je dvajset let kasneje tudi v resnici zgodilo. Kmečka zveza (ki je sicer zaradi zakonodaje spomladi 1988 najprej nastala znotraj SZDL, nato pa se je osamosvojila in prerasla v Slovensko ljudsko stranko) je bila prva stanovsko-strankarska organizacija, ki je nastala poleg tedanjih dovoljenih družbeno-političnih organizacij.

²³ SZDL Slovenije danes – povzetek skupnih ocen in predlogov, 19. september 1968 (hrani pisec). Ta za tedanje razmere radikalen tekst, ki je dokaj odkrito zahteval politični pluralizem na socialističnih osnovah, so nato pilili in usklajevali v SZDL. Pisci teksta so nato z že zelo omiljeno verzijo šli na pogovor h Kardelju v Beograd, ki pa je dokument močno kritiziral (izjava Staneta Kranjca piscu), kar je že bila (tudi) posledica spremenjenih mednarodnih razmer (okupacije Češko-slovaške).

javnega mnenja na FSPN in ki so kazale, da je Kavčič daleč najbolj priljubljen slovenski politik.

Na 136. seji sekretariata CK ZKS 26. oktobra 1972 so ugotovili, da v Teoriji in praksi deluje močna skupina t. i. funkcionalistov, ki naj bi zagovarjali »nerazredni« koncept znanosti. Revijo je na sestanku s tedanjim političnim jezikom branil zlasti Stane Kranjc, ki je Teorijo in prakso označil za najbolj levo, najbolj partijsko, kar da je uredništvu v čast. Problemi na FSPN se s Kranjčevega stališča niso razlikovali od tistih na drugih družboslovnih fakultetah. Sicer pa je Kranjc opozoril, da je na fakulteti potekal oster proces idejne diferenciacije in konfrontacije in da so nosilci »funkcionalizma« ali nerazredne koncepcije znanosti doživeli poraz, kar pa še ne pomeni, da svojih konceptov ne bodo razvijali še naprej.²⁴ »Angažirana« znanost je na seji dobila polno podporo, tako je npr. Danica Jurkovič zahtevala, da »dajmo, kot Zveza komunistov, v referatu (za sejo CK ZKS, op. B. R.) jasno postaviti, da razredno opredeljeni znanstveniki, ekonomisti, gospodarstveniki in politiki ne morejo imeti medsebojnih dilem in protislovij, da pa je lahko razlika samo v politični opredeljenosti.«²⁵

Način obračuna z »neangažirano« znanostjo je proti koncu sestanka napovedal Sergej Kraigher: »Ko sem zelo skrbno poslušal Kranjca, se po mojem mnenju, tako kot je on postavljala diferenciacijo na fakulteti, postavlja vprašanje diferenciacije s takozvanimi funkcionalisti, kot jih je on imenoval. Tu je bitka z njimi, to je vprašanje iskanja najprimernejšega načina, da jih vržeš ven, tako kot to velja npr. za profesorje ali za učitelje, ki niso sposobni ali pa ki nočejo na marksističnih samoupravnih socialističnih osnovah predavati v šolah, osnovnih šolah in srednjih šolah.«²⁶

Iskanje »najprimernejšega načina« za obračun s sodelavci Teorije in prakse ter profesorji na FSPN se je iz različnih razlogov zavleklo. Vzroki za to so bili različni: predhodno obračunavanje z drugimi centri »liberalizma«, poseganje v univerzitetno avtonomijo, bojazen pred posledicami odprtega konflikta s partijsko inteligenco, potem ko je bila z ukinitvijo Perspektiv do začetka osemdesetih let utišana »zunanja« opozicija. Občutljivosti takega obračuna so se vpleteni partijski funkcionarji dobro zavedali, na kar je opozoril tudi predsednik komisije, ki jo je CK ZKS imenoval za oceno stanja na FSPN: »Opozoriti moram predsedstvo, da bi nekateri radi prikazali naše delo ne samo kot pogrom zoper marksistično inteligenco, ampak tudi kot

²⁴ Avtoriziran magnetogram 136. interne, razširjene seje sekretariata CK ZKS, 28. in 29. oktober 1972, str. 60.

²⁵ Prav tam, str. 171.

²⁶ Prav tam, str. 173.

zapoznel obračun z vsemi, ki so kakorkoli dajali oporo na 29. seji kritizirani politiki.«²⁷

FRANCE POPIT
predsednik CK ZKS

France Popit je bil glavni izvrševalec Kardeljeve politike v obračunu s Kavčičem in z njegovimi somišljeniki. Kavčiča po pričevanju sodobnikov tudi na osebni ravni preprosto ni »prenesel«. Sistematično si je podredil Zvezo komunistov, liberalne politike zamenjal s svojimi privrženci, močne centre, kot je bila ljubljanska organizacija ZK, je razbil z reorganizacijami in ustvarjanjem manjših občin in občinskih komitejev. Njegovi glavni podporniki so postali občinski sekretarji. Na ta način je suvereno obvladoval ZKS vse do prevzema funkcije republiškega predsednika leta 1982.

Pritiski na fakulteto, ki jo je CK ZKS ustanovil kot politično šolo leta 1961 in jo še potem, ko je prerasla v fakulteto in se začela osamosvajati, nekako štel za svojo, čeprav se je obenem od nje skušal tudi distancirati, so se začeli stopnjevati leta 1973. Napovedal jih je (že tudi javno) France Popit na seji univerzitetne konference, rekoč, da »si sami nakopavamo sizifov posel, če dovolimo, da imamo take in take predavatelje, ki vzgajajo take in take diplomante, da se moramo potem v civilnem življenju zunaj fakultete boriti s tujo ideologijo teh diplomantov, namesto da bi že pri korenini naredili red. Pri tem ne bi smeli izključevati nobenega od načinov: od prepričevanja in

²⁷ Uvodna beseda Franca Šalija, predsednika komisije Predsedstva CK ZKS za oceno stanja na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, na 15. seji predsedstva CK ZKS, magnetogram 15. seje, ki je bila 4., 10. in 11. februarja 1975, str. 2/1, ARS, fond CK ZKS.

idejnega razčiščevanja do strokovnega razjasnjevanja, za nepoboljšljive pa bi prišli v poštev tudi administrativni ukrepi.«²⁸

Celotne akcije se je partijsko vodstvo lotilo tako, da je bila na predlog Izvršnega komiteja imenovana posebna komisija za oceno stanja na FSPN, ki jo je vodil Franc Šali, v njej pa so bili še Adolf Bibič, Vinko Hafner, Ivan Hvala, Vlado Janžič, Avguštin Lah, Boris Lipužič, Boris Majer, Bogdan Osolnik, Janez Sluga, Janez Škerjanc, Anton Vratuša in Iztok Winkler. Komisija je nato še znotraj sebe imenovala posebne delovne skupine za pregled smeri in predmetov sociološke usmeritve (vodja Boris Majer), politološke usmeritve (vodja Vlado Janžič), novinarske usmeritve (vodja Bogdan Osolnik), za družbenopolitično usposabljanje (vodja Emil Rojc) ter skupino za samoupravni razvoj FSPN kot notranjo skupino fakultete. Rezultat obsežnega dela komisije (z oblikovanjem poročila je začela oktobra 1974, končala pa januarja 1975) je bilo poročilo, ki ga je nato potrdilo oziroma sprejelo predsedstvo CK ZKS. Kot osnovne naloge je komisija določila: razčistiti vprašanja disciplinarne zasnove fakultete, kritično oceniti publicistično in pedagoško dejavnost nekaterih profesorjev in raziskovalcev ter sprejeti končno oceno stanja na fakulteti in pripraviti predlog ukrepov. Komisija je pri tem izhajala iz stališča, da mora dejavnost FSPN temeljiti na tradiciji revolucionarnega gibanja, na marksistični teoriji, na prizadevanju za uresničitev ciljev socialistične revolucije, razvoja samoupravljanja, vodilne vloge delavskega razreda in ZK ter osvoboditve človeka, na potrebah in interesih socialistične samoupravne prakse, predvsem pa na dialektičnem razmerju med družbeno znanostjo in družbenopolitično prakso, pri čemer »znanost, ki temelji na marksistični teoriji in metodologiji, izhaja iz načela svobodne ustvarjalnosti in odgovornosti pred delavskim razredom, delovnimi ljudmi in njihovimi organiziranimi socialističnimi silami, družbenopolitična praksa, ki tudi sama ustvarja pomemben teoretični fond, pa opira svojo aktivnost na dosežke znanosti.«²⁹ Med temeljnimi usmeritvami fakultete naj bi bila po mnenju komisije tudi marksistična kritika funkcionalizma, pozitivizma, vseh oblik dogmatizma, abstraktnega humanizma, lažnega levičarstva, subjektivizma in pragmatizma.

Končna ugotovitev komisije je bila, da kadrovska politika na fakulteti ni ustrezna. Obračun je na koncu eksemplarično zadel štiri profesorje: dr. Vladimirja Arzenška, dr. Tineta Hribarja, dr. Janeza Jerovška in dr. Veljka Rusa, ki sploh niso bili neposredno v Kavčičevem krogu oziroma med

²⁸ Petelinji greben in pavje perje, Mladina, št. 16, 22. april 1988, str. 31.

²⁹ Poročilo komisije za oceno razmer na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, str. 9, ARS, fond CK ZKS, št. IV/250 (752–755).

ožjimi sodelavci Teorije in prakse, so jih pa šteli za največje »funkcionaliste« in so bili zato najbolj izpostavljeni tako javnim kritikam partijskih ideologov kot interni partijski kritiki.

Prvotni »nabor« je sicer zajel širšo skupino spornih predavateljev in raziskovalcev na FSPN. Ves čas obravnave do zadnje faze oziroma do zadnje verzije poročila komisije Predsedstva CK ZKS za oceno stanja na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani je bil spisek »nepriemernih« profesorjev širši, na njem so bili še Vlado Benko, Zdenko Roter, Niko Toš in France Vreg. Ko je komisija zahtevala preučitev odgovornosti vseh komunistov na fakulteti, so bili ti profesorji kljub »izpadu« v končni verziji še posebej navedeni. Zakaj je do tega oženja spiska prišlo oziroma kaj ali kdo je na to vplival, ni jasno, je pa iz dokumentov in tudi ustnih pričevanj mogoče sklepati, da so nekateri v partijskem vodstvu menili, da izključitev ni zadela pravih. Tako je po pričevanju dr. Zdenka Roterja Boris Zihelr na enem od prvih partijskih sestankov v zvezi z razmerami na fakulteti ob omembi Arzenška, Rusa, Hribarja in Jerovška dejal, da ti niso »pravi«, da to niso Kavčičevi ljudje na fakulteti (ni pa izrekel imen »pravih«).³⁰ Na seji Predsedstva CK ZKS februarja 1975 pa je Vinko Hafner zahteval, da se Benko, Vreg, Roter in Toš poimensko navedejo, da »se mora raziskati njihova politična odgovornost in potegniti neke konsekvence«.³¹ Andrej Marinc je na seji povedal, da je v imenu sekretariata CK ZKS dekana Vlada Benka opozarjal na neustreznost kadrovske politike, fakulteta pa je potem naredila še nekaj kadrovskih potez, ki so ta opozorila naravnost ignorirala oziroma bila celo v nasprotju z njimi; Franc Šetinc pa je za Vlada Benka in Franceta Vrega dejal, da sta skušala na fakulteto pripeljati odstavljenega beograjskega profesorja Triva Indiča.

Za dr. Vladimirja Arzenška, dr. Tineta Hribarja, dr. Janeza Jerovška in dr. Veljka Rusa je komisija menila, da njihova stališča ne dajejo jamstva, da bi mogli uspešno opravljati pedagoško delo na fakulteti. Vsi štirje so bili na podlagi te ocene odstranjeni iz pedagoškega procesa, komisija pa je predlagala tudi, da osnovna organizacija ZK oceni dejavnost vseh komunistov na fakulteti. Vse smeri študija na fakulteti bi morali tudi reformirati, pri čemer pa je komisija zadolžila komuniste na fakulteti, da predlog študijskega načrta pravočasno pošljejo v oceno na Marksistični center CK ZKS. Ustanovili naj bi center za družbenopolitično usposabljanje in osnovali raziskovalni inštitut, samoupravno organiziranje fakultete in njenih organov pa naj

³⁰ Izjava dr. Zdenka Roterja piscu, 20. april 1990.

³¹ Magnetogram 15. seje Predsedstva CK ZKS, 4., 10., 11., februar 1975, str. 17/3, ARS, fond CK ZKS.

bi bilo izvedeno na tak način, da bo čim bolj zagotovljen vpliv združenega dela, družbenopolitičnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij na delo in razvoj fakultete.³²

V obračunu s sodelavci Teorije in prakse ter z nekaterimi profesorji na FSPN je pomembno vlogo igrala tudi jugoslovanska dimenzija. Po »Pismu predsednika Zveze komunistov Jugoslavije in Izvršnega biroja Predsedstva ZKJ vsem organizacijam in članom Zveze komunistov Jugoslavije z dne 12. septembra 1972«, v katerem je Tito napovedal (ponovno) neposredno angažiranje komunistov na vseh pomembnejših družbenih področjih, uveljavljanje političnih kriterijev za pomembnejše funkcije in delovna mesta, kadrovska kontrola in obračun z vsemi nasprotniki nove usmeritve, se je začel tudi obračun s kritično inteligenco na zagrebški in beograjski univerzi (pri slednji je šlo tudi za Titovo zamero zaradi kritik, ki so letele neposredno na njegov račun). V Beogradu je bila čistka na univerzi najbolj obsežna (v Zagrebu je bila v glavnem opravljena že prej, v času množičnega gibanja). V času srbskega »liberalizma« (ki sicer kritični in opozicijsko usmerjeni inteligenci tudi ni bil naklonjen in je zato večkrat prihajalo do administrativnih posegov) so se kritizirani profesorji uspeli ohraniti na položajih, čeprav je Tito vse od študentskih demonstracij naprej ocenjeval beograjsko fakulteto kot glavno opozicijsko jedro in je »liberalnemu« srbskemu vodstvu stalno očital, da s sovražno oziroma kontrarevolucionarno dejavnostjo opozicije na univerzi ne obračunava dovolj učinkovito, da niso nikogar vrgli iz službe, da se sklicujejo na neodvisnost univerze (čeprav je treba kontrarevolucionarne tendence preprečevati v vseh sredinah) ipd. Po padcu liberalnega vodstva je prišlo najprej do odstranitve nekaterih profesorjev s Filozofske fakultete (Zagorka Golubović, Trivo Indić, Mihajlo Marković, Dragoljub Mićunović, Nebojša Popov, Svetozar Stojanović, Ljubomir Tadić in Miladin Životić). Kosta Čavoški je bil leta 1973 obsojen na pet mesecev zavora (pogojno na dve leti) zaradi kritike državne ureditve in nato izključen iz pedagoškega procesa na pravni fakulteti, sledili pa so mu profesorji in asistenti Andrija Gams, Stevan Vračar, Ružica Guzina, Aleksandar Stojanović, Branislava Jojić, Danilo Barsta in Vojislav Koštunica, »z zamudo« pa leta 1977 še Stevan Đorđević, ki se je v razpravi na pravni fakulteti uprl sprejetju ustavnega amandmaja, s katerim je bil Tito proglašen za dosmrtnega predsednika.³³

Zaradi Titovega antiintelektualizma, ki je izrazito prišel do izraza že v začetku šestdesetih let, ko je zahteval uvedbo jugoslovanske socialistične

³² Poročilo komisije za oceno razmer na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, str. 9, ARS, fond CK ZKS, št. IV/250 (752–755).

³³ Slavoljub Đukić: Slom Srpskih liberala, Filip Višnjić, Beograd 1990, str. 141–147.

kulture kot »višje« oblike nadnacionalne kulture, je jugoslovanski partijski vrh vztrajal pri intenzivnem obračunu s kritično inteligenco v vseh jugoslovanskih republikah tudi v začetku sedemdesetih let. Slovensko partijsko vodstvo se je jugoslovanskim čistkam moralo pridružiti, vendar je jugoslovanska dimenzija v obračunu s »funkcionalisti« na FSPN imela predvsem vlogo dodatnega spodbujevalca, zvezno vodstvo se v obračun, ki je že dalj časa visel v zraku, ni neposredno vmešavalo.

Politični obračun s Kavčičevim intelektualnim krogom (vključno s tistimi, ki vanj v resnici sploh niso sodili) je bil opravljen na 15. seji Predsedstva CK ZKS tri leta po odstranitvi Kavčiča iz političnega življenja.³⁴ Med številnimi kritikami so bile dane tudi izjave, da so se učitelji, člani ZK, oddaljili od praktične politike, da so v prakso posegali s tehnokratsko liberalističnih pozicij, da je Center za raziskovanje javnega mnenja politikantstvo, ujeta v prizadevanja določenih skupin v slovenskem družbenem prostoru, in služi za krepitev pozicij na liberalistično tehnokratskih osnovah (Franc Šetinc); da gre za »frakcionaško-grupaške« ambicije (Roman Albreht); da je skupina na FSPN šla do konca v konflikt z družbenim razvojem, takoj ko se je začela konkretnije izvajati ustava (Sergej Kraigher); da je politična grupacija na FSPN del sil, ki se v Sloveniji »na pogorišču 29. seje CK ZKS« skušajo ponovno konstituirati, uveljaviti in med seboj povezati, pri čemer je del sil malo povezan z oportunistično periferijo Partije, del pa sega dlje, do klerikalizma in slovenske politične emigracije (Mitja Ribičič); da se je »brez naše organizirane udeležbe« formiralo vodstvo fakultete, »za katero ne bi mogli reči, da daje jamstva, da bo tudi podprlo dovolj odločno take usmeritve«³⁵ (Vinko Hafner); da vse, kar se dogaja na fakulteti, izhaja iz antikomunističnih izhodišč (France Popit); da gre za »Kavčičevo oporišče na tej šoli« (Janez Vipotnik). Izrečene so bile tudi insinuacije na račun posameznikov, tako je npr. France Popit namigoval, da se je dr. Zdenko Roter v Trstu sestal z domobrancem Vinkom Levstikom in da sta se pogovarjala o konceptu bodoče Slovenije.³⁶

Za profesorje FSPN so nastajali celo predlogi, da bi bili habilitirani po političnih kriterijih. Po predlogu Franceta Popita naj bi habilitacijsko komisijo za profesorje na predlog socialistične zveze imenovala skupščina (oziroma eden od njenih zborov). Komisija bi bila sicer vezana na izvršni svet,

³⁴ Magnetogram 15. seje P CK ZKS, 4., 10., 11. februar 1975, ARS, fond CK ZKS.

³⁵ Šlo je za novo vodstvo, v katerem je bil dekan dr. Zdravko Mlinar, prodekana pa dr. Zdenko Roter in dr. Ernest Petrič.

³⁶ Levstik je (po izjavi Roterja piscu, 20. april 1990) le-temu res telefoniral in ga povabil v Italijo, vendar je Roter to z obrazložitvijo, da je prezaposlen, odklonil. V tistem času je Roter od prijatelja v službi državne varnosti dobil informacijo, da mu prisluškujejo.

če se ta ne bi strinjal, bi lahko predloge vrnil nazaj, če pa bi prišlo med komisijo in izvršnim svetom do nesoglasja, naj bi na predlog socialistične zveze imenovali novo komisijo, prejšnjo pa razrešili.³⁷ Ta koncept je bil malo prehud celo za tedanje razmere, zato si je vodstvo pri nezaželenih profesorjih raje še naprej pomagalo z notranjimi pritiski.

S 15. sejo predsedstva februarja 1975 je bil politični obračun s FSPN sklenjen. Ostal je še izvedbeni del s spremljajočo »notranjo« diferenciacijo na FSPN, v kateri so bili neizogibni tudi osebni obračuni, obračunavanje starih zamer, razne intrige, kar z »načelno« politiko ni imelo nič skupnega, a je politični vrh priložnost za to s pridom izrabil. Poleg ukrepov na fakulteti je bila izvedena tudi partijska kampanja po vseh komitejih. Ti so vodstvo podprli s pripombami, da se je predolgo čakalo na akcijo, kar je povzročilo veliko škode med mladino.³⁸ Zlasti na šolah so poudarjali privrženost marksistično zasnovanima vzgoji in izobraževanju. Drugačnega mnenja so bili le študenti, ki so jih klicali na sestanke posebej. V Mariboru so tako npr. ugotovili, da študenti odstavljene profesorje podpirajo in izražajo dvome, da smejo biti obsojeni le na podlagi citatov iz njihovih del, eden od študentov pa je take metode primerjal celo s Hitlerjevimi.³⁹

Čeprav je bila bojazen pred javnostjo velika,⁴⁰ pa obračun med ljudmi ni izzval večjih nasprotovanj. Obračun z »liberalizmom« je bil že opravljen, obnovljene stare politične sile trdno v sedlu, mediji pod kontrolo, obračun s profesorji FSPN pa je v takih razmerah zanimal le malo ljudi.

»Liberalistično« gibanje je nastalo in se razvilo v socialistični državi in znotraj edine stranke, kar mu je dajalo specifičen pečat, zato je njegov politični program (bolj kot ekonomski) ostajal nedorečen. Slovenskemu »liberalizmu« se na jugoslovanskem področju ni uspelo povezati s podobnimi gibanji drugod po Jugoslaviji, deloma zaradi različnega časovnega dogajanja v posameznih republikah, deloma zaradi nacionalizma, ki je bil najbolj v porastu na Hrvaškem. Jugoslavija je sicer za Kavčiča in »liberalce« vse bolj predstavljala interesno in ne več toliko ideološke skupnosti, temeljiti bi morala na oblikah gospodarskega in drugega sodelovanja (podobno

³⁷ Magnetogram 15. seje P CK ZKS, ki je bila 4., 10. in 11. februarja 1975, str. 32/1, ARS, fond CK ZKS.

³⁸ Poročila občinskih konferenc ZKS v zvezi z uresničevanjem stališč 15. seje Predsedstva CK ZKS, ARS, fond CK ZKS IV/430.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ To se vidi tudi iz tega, kako skrbno in dolgo so na seji dajali pripombe na poročilo komisije, še dalj pa sestavljali stališča predsedstva do razmer na fakulteti, v katerih so (poleg stališč o marksistično zasnovanih vzgoji in izobraževanju ter znanosti) podprli stališča komisije in zahtevali politično diferenciacijo (Stališča 15. seje Predsedstva CK ZKS o razmerah na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, ARS, fond CK ZKS IV/430).

stališče so imeli tudi »liberalni« politiki v drugih republikah). Zato je imel Kavčič v tedanjih, še močno centraliziranih razmerah do Jugoslavije pragmatičen odnos. Izkoristiti prednosti, ki jih nudi, in zmanjšati tisto, kar naj bi Slovenija federaciji dala. »Pipice so odprte, izkoristite jih,« naj bi nekoč Kavčič dejal slovenskim direktorjem, zaradi česar so ga njegovi – kar se tiče jugoslovanstva, bolj načelni – nasprotniki hudo kritizirali.

Po koncu socializma je bil »liberalizem« pojmovan kot nedorečen in nekonsistenten. Obremenjen je bil z ideologijo, iz katere je izšel, in s politiko, v okviru katere je zrasel. To je razumljivo, saj je bil to še vedno čas brez take demokracije, kot so jo imeli na zahodu in kot si jo predstavljamo danes. Po drugi strani pa se je življenje Slovencev in Jugoslovanov močno razlikovalo od tistega, ki so ga živeli ljudje na vzhodni strani železne zaves, bili so nekakšen zahod socialističnega sveta, kar je postajalo prepoznavno prav v šestdesetih letih. Resda so napredovali počasneje kot prebivalci zahoda, a vendarle: od skromnih stanovanj s skupno pipo in straniščem do hiš s kopalnicami, pralnimi stroji in televizijami; od koles in mopedov k avtomobilom; od shramb k hladilnikom in zamrzovalnikom, od metel k sesalcem, od klasičnih trgovin k samopostrežnim. Nekaj seveda tudi zaradi splošnega in neustavljivega razvoja v svetu, ki ni bil povezan s Kavčičem in njegovo politiko, precej pa prav zaradi »liberalizma«.

Stane Kavčič na modnem sejmu januarja 1968

Za ceno standarda in boljšega življenja je bila večina ljudi ob vprašanju demokracije pač pripravljena zamižati, tako kot je to počela prej in bo najbrž tudi v prihodnje.

Po dvajsetih letih tranzicije, divje privatizacije ter globoke svetovne in domače ekonomske krize je marsikateri pomislek do »liberalizma«¹ izginil. Še več: v ponovni premislek prihajajo mnoge njegove postavke, od vprašanja v dobršni meri že zapravljenega nacionalnega gospodarstva kot temeljnega elementa za preživetje naroda do posameznih konkretnih vprašanj, ki sta jih premislila in domislila Stane Kavčič in njegova ekipa.

VLADA IN NJENA GOSPODARSKA POLITIKA

Skupščina SRS je izvolila Staneta Kavčiča za mandatarja republiške vlade oziroma Izvršnega sveta skupščine SRS 9. maja 1967. Do 30. oktobra 1972, ko je predsedniku skupščine poslal odstopno izjavo, je bil na ta položaj izvoljen še dvakrat, in sicer 13. maja 1969 in 11. februarja 1972. Kot predsednik vlade je torej imel pet let in pet mesecev časa, da uresniči svoje predstave o preureditvi in posodobitvi slovenskega gospodarskega življenja.

Že ob prvi izvolitvi je 48-letni predsednik veljal za izkušenega politika, ki ima podporo zlasti med mlajšimi člani ZKS, v GZS in sindikatih ter številne privržence med direktorji uspešnih slovenskih podjetij. Imel je trdno zgrajeno vizijo gospodarskega napredovanja in – kar je bilo še posebej odločilno za kasnejše oblikovanje njegove karizmatične podobe – znal je reči ne, kadar je bilo to potrebno. Bil je prvi predsednik republiškega izvršnega sveta, ki se je zavedal pomena javnega nastopanja, pojavljanja v medijih in neposrednega stika z ljudmi. Stane Kavčič je bil politik velikega formata, kakršnih v novejši slovenski zgodovini ni bilo mnogo.

Že izbor sodelavcev, ki ga je sestavil Stane Kavčič, je napovedoval, da se bo resno lotil novih izzivov, ki jih je prinesla gospodarska reforma. Člani oziroma republiški sekretarji vseh treh republiških vlad, ki so pokrivali gospodarske resorje, so bili dobra izbira. Večina od njih je imela diplomu ekonomske ali drugih ustreznih fakultet oziroma tehničnih visokih šol, poleg tega pa še izkušnje z vodenjem večjih podjetij oziroma republiških in zveznih organov.

V prvem izvršnem svetu sta bila za gospodarska področja zadolžena Miran Mejak, ki je leta 1951 diplomiral iz montanistke, bil nato direktor Nafte Lendava in podpredsednik Gospodarske zbornice SR Slovenije, ter Viktor Repič, ki je bil maturant in bančni uslužbenec, leta 1945 pa minister za trgovino in preskrbo v Narodni vladi Slovenije. V drugem izvršnem svetu je pokrival mednarodne ekonomske odnose dr. Stane Pavlič, pravnik, ki je bil dotlej pomočnik zveznega ministra za zunanjo trgovino, direktor zunanje trgovinske direkcije, predsednik Zvezne trgovinske zbornice, kot veleposlanik

v Belgiji in Luksemburgu pa zaslužen za navezovanje stikov z EGS. Člani prvega in drugega izvršnega sveta so bili: dr. Rino Simoneti, pravnik in ekonomist, ki je bil pred tem tudi direktor tržiškega Peka, Boris Vadnjal, ekonomist, ki je bil neposredno zadolžen za promet, in Franc Razdevšek, gozdarski inženir, ki je bil v drugem izvršnem svetu odgovoren za turizem.

IS SRS ob izvolitvi, 9. maj 1967. Od leve proti desni: Franc Razdevšek, Drago Flis, Rino Simoneti, Viktor Repič, Vinko Hafner, Bojan Lubej, Zora Tomič, dr. Vladimir Bračič, Boris Vadnjal, Stane Kavčič, Joško Štrukelj, dr. Franc Hočevar, Miran Mejak in dr. Ernest Petrič

V tretjem izvršnem svetu je bil republiški sekretar za finance Jože Florjančič. Končal je metalurški program srednje tehnične šole. Njegova najvidnejša funkcija do leta 1967 je bila mesto predsednika Odbora za družbenoekonomske odnose Skupščine SRS. Diplomirani pravnik Pavel Gantar je bil republiški sekretar za delo, pred tem je bil precej časa sekretar Združenega podjetja Iskra. Jože Novinšek je bil član izvršnega sveta kot predstojnik Zavoda za družbeni plan SRS; bil je že tajnik Glavne zadružne zveze, predstojnik Zavoda za ekonomiko kmetijstva, vodil je kmetijsko sekcijo pri GZS. Miloš Šulin, diplomirani metalurg, je prevzel novo funkcijo kot dolgoletni direktor rudnika živega srebra v Idriji. Tone Tribušon je diplomiral na oddelku za kemijo na Tehniški fakulteti v Ljubljani. Med člani drugega in tudi tretjega izvršnega sveta sta bila diplomirani ekonomist in raziskovalec na

Inštitutu za ekonomska raziskovanja Marjan Dolenc, ki je bil v tretjem izvršnem svetu sekretar za gospodarstvo, in Milovan Zidar, sekretar za kmetijstvo in gozdarstvo; diplomiral je na Fakulteti za agronomijo, gozdarstvo in veterino, vodil Kmetijsko-pospeševalno službo v Slovenskih Konjicah in bil glavni direktor Kmetijskega kombinata Žalec.

Drugi člani vlade, ki so pokrivali negospodarske resorje, so bili znana imena s političnega, diplomatskega, vojaškega ali strokovnega področja. Vinko Hafner je bil poleg političnih funkcij, ki jih je zasedal, osem let namestnik zveznega sekretarja za industrijo. Pravnik in diplomat dr. France Hočevar je bil predsednik Vrhovnega sodišča LRS in zvezni javni tožilec. Dr. Vladimir Bračič, geograf in univerzitetni profesor, je opravljal pomembne funkcije v prosveti in politiki. Tomaž Bizajl, profesor sociologije, je bil član republiške konference ZKS. Kemičarka dr. Aleksandra Kornhauser je bila univerzitetna profesorica, izpopolnjevala se je na uglednih univerzah v tujini. Dr. Ernest Petrič, pravnik, se je specializiral v mednarodnem pravu in začel univerzitetno kariero. Franc Kočevar je končal Vojaško vojno akademijo JLA v Beogradu in Šolo ljudske obrambe JLA. Arhitekt Boris Mikoš je bil član več komisij CK ZKS. Marjan Orožen je diplomiral na Visoki šoli za politične vede v Ljubljani in opravljal več političnih funkcij. Joško Štrukelj, pravnik, je bil sodnik, advokat in predsednik skupščine občine Nova Gorica. Pravnik Bojan Škrk je bil javni tožilec in pomočnik zveznega sekretarja za notranje zadeve. Franjo Turk je bil ekonomist, Zora Tomič pa sociologinja. Drago Flis je bil že član prejšnjega izvršnega sveta pod Jankom Smoletom, Bojan Lubej pa je bil na republiškem SZDL zadolžen za naši manjšini v Italiji in na Koroškem in je bil tudi član glavnega odbora SZDL. Ivan Zupan, ki je nekaj časa pokrival tudi področje elektrogospodarstva, pa se dotlej v politični in strokovni javnosti ni pojavljal.

Ob nastopu je Kavčič največ pozornosti namenil finančnemu področju. Kot je pisal Marijanu Dermastiji, ki ga je želel videti na mestu republiškega sekretarja za finance, je bil finančni sekretariat »precej klavrna ustanova«, niti gospodarsko-politični organ niti sekretariat za proračun. Kavčičev namen je bil, da iz njega napravi »izredno važen gospodarsko-analitičen in ustvarjalni organ« in mu da približno tako vlogo, kot jo je imel zvezni sekretariat. Kot tak bi moral imeti stalen pregled nad gospodarsko-finančnim stanjem republike, spremljati gospodarska gibanja in finančne tokove, graditi davčni sistem, spremljati poslovanje bank in skrbeti, da se bo družbeni kapital čim bolj rentabilno nalagal, ter soustvarjati tudi jugoslovanski gospodarski in finančni sistem.¹

¹ ARS, 679, šk. 9, Pismo Marijanu Dermastiji, 3. 5. 1967.

Politične razmere in pogoji gospodarjenja

Splošne politične razmere so bile spomladi leta 1967 ugodne. Ker je prišel s položaja sekretarja CK ZKS, je bil Kavčič deležen polnega zaupanja vladajoče politike. Ta čas je v državi še vladalo sorazmerno liberalno politično ozračje, ki je omogočalo, da ni bilo več »grešno« govoriti o slovenskih nacionalnih interesih.

Ker so bila šestdeseta leta obdobje najbolj živahnega parlamentarnega življenja v povojni Sloveniji, je imel izvršni svet močnega »nasprotnika« v poslancih republiške skupščine. Predsednik in ministri so morali odgovarjati na kupe neprijetnih poslanskih vprašanj, od tega, ali namerava vlada res dovoliti še eno igralnico v Slovenskem primorju in koliko imajo ministri mesečno na voljo za reprezentančne stroške, do bolj kočljivih zadev, kot je bila afera EKK.²

Gospodarske razmere so se v prvih mesecih leta 1967 popravile, tako da so lahko prizadevanja za nadaljevanje reforme dobila nov zagon. V državi je bila še vedno prisotna velika želja po ustalitvi gospodarskih razmer. Resolucija o temeljih gospodarske politike v letu 1967 je za temeljno nalogo določila »podpiranje kvalitativnih sprememb, ki bodo pripomogle k stabilizaciji in nadaljnjemu izgrajevanju gospodarskega sistema, ki bo v skladu z namerami reforme«. ³ Predvidela je, da bodo leta 1967 povečali zunanjo menjavo, sprostili uvoz in uvedli strožji nadzor nad porabo investicijskih sredstev. Januarja 1967, torej leto in pol po devalvaciji, je začel veljati nov devizni in zunanjetrgovinski sistem. Njegovi predlagatelji so zagotovili, da je zgrajen na premišljenih in preverjenih podmenah, zato niso dvomili, da bo spodbudil izvoz, zavrnil uvoz, utrdil notranji trg in omogočil, da bodo do leta 1971 zbrali okoli 500 milijonov dolarjev deviznih rezerv, kar naj bi bila zadostna popotnica za sprostitev zunanje trgovine ter uvedbo konvertibilnega dinarja. Do sredine leta 1967 je zvezna skupščina sprejela predpise, s katerimi so podjetja dobila več samostojnosti pri določanju cen svojim izdelkom.

² Milan Predan: Vse slovenske povojne vlade. Založba za alternativno teorijo, Maribor 1990, str. 79. Šlo je za veliko investicijo iz začetka šestdesetih let, ki naj bi v okviru Energetskega kombinata Velenje zagotovila 500 milijonov kubičnih metrov kakovostnega plina letno s predelavo lignita za slovensko kemično in drugo industrijo. Investicija, ki so jo načrtovali že leta 1948, prvi projekti so bili izdelani v petdesetih letih, investicijski program pa leta 1960, je bila leta 1968, potem ko so bila porabljena precejšnja sredstva za gradnjo in deloma že nabavljena oprema v tujini, zaustavljena (o ustavitvi projekta glej poglavje Na široki fronti, str. 106.). Iz ohranjene (predvsem bančne) dokumentacije ni razvidno, da bi imel Stane Kavčič posebne zasluge za likvidacijo investicije. Kot kaže, je bila zadeva leta 1967 že zelo »zrela«, razprave o likvidacijskem postopku pa tudi nekateri konkretni ukrepi so bili narejeni, še preden je postal predsednik vlade Kavčič, drži pa, da bi se brez Kavčičevega posredovanja še dlje vlekle.

³ Iz reforme v reformo, str. 131.

V naslednjih letih pa politične in gospodarske razmere niso bile več v prid Kavčičevim prizadevanjem in so republiški vladi zelo zmanjšale manevrski prostor za načrtovano samostojnejše ukrepanje na gospodarskem področju. Politično življenje v obravnavanih letih se je zapletlo in zaostriilo. Številni dogodki tako doma kot v tujini so potisnili gospodarsko problematiko v ozadje. Postali so generator zaostrovanja odnosov med politično in izvršno oblastjo. Prav slednje pa je na koncu zapečatilo usodo Staneta Kavčiča.

Leta 1969 je izgubil podporo vladajoče Partije, ki v tem času že ni več podpirala programa gospodarske reforme iz leta 1965. Brez podpore partijskega vrha in njegovega soglasja pa ni mogel več voditi samostojnejše gospodarske politike. Stane Kavčič se je najprej »odtujil« slovenskemu političnemu vodstvu. Njegova priljubljenost je, kot je pokazala anketa javnega mnenja, vztrajno rasla. Edvarda Kardelja, Sergeja Kraigherja in druge znane politike je pustil daleč zadaj. To je med starejšim partijskim kadrom vzbudilo zavist in ogorčenje. Anketo so označili za »sistematično in perfidno kampanjo proti najbolj zaslužnim partijskim funkcionarjem ter rušenje njihove avtoritete«. Skoraj v istem času se je »zameril« tudi Josipu Brozu, ker je februarja 1969 zavrnil uradno kandidaturo za predsednika Zveznega izvršnega sveta, kmalu zatem pa odklonil še ponudbo za člana Izvršnega biroja Predsedstva CK ZKJ. Poleti 1969 je bil Stane Kavčič »prekratek« v merjenju moči z zveznim in s slovenskim partijskim vodstvom. Tedaj je zveznemu partijskemu vodstvu uspelo disciplinirati članstvo v Sloveniji in zaustaviti javno izražanje nezadovoljstva. Stane Kavčič je v tem »spopadu« doživel politični poraz, s čimer so bile bistveno omejene možnosti izvršnega sveta za samostojnejše vodenje gospodarske politike.

Cestna afera je še poglobila razhajanja v slovenskem političnem vrhu in veliko doprinesla k dokončnemu razcepu. Nastali sta dve usmeritvi. Prva, vodil jo je Stane Kavčič, je imela oporišče v republiškem izvršnem svetu, privrženca v GZS, sindikatih, medijih, direktorjih uspešnih podjetij in podporo javnega mnenja. Druga, ki jo je vodil France Popit, pa je združevala republiško partijsko vodstvo, vodstvo republiške skupščine in velik del starejšega partijskega kadra. Med njima so bile precejšnje vsebinske razlike. »Kavčičevci« so nasprotovali »arbitražni« vlogi Partije v družbi in zahtevali, da se Partija odpove težnji po oblasti. Zavzeli so se za dosledno uresničevanje programa gospodarske reforme in za večje pristojnosti republik pri vodenju gospodarske politike. Zanje je bilo nesprejemljivo, da zvezni organi brez vednosti in soglasja Slovenije odločajo o njenih najpomembnejših zadevah. Bili so nezadovoljni, ker so zvezni organi gospodarske probleme reševali s političnimi merili in ker so dopustili nenadzorovano rast primanjkljaja v

zveznem proračunu. »Popitovci« so vztrajali, da mora partijsko vodstvo zadržati odločilno vlogo pri usmerjanju gospodarskega življenja v državi. Odkrito so nasprotovali prizadevanjem republiškega izvršnega sveta, da postane torišče sprejemanja gospodarskih odločitev. Nepripravljenost izvršnega sveta, da sodeluje na t. i. koordinacijskih sejah, na katerih so člani republiškega političnega aktiva obravnavali tekoče zadeve in sprejemali odločitve, so ocenili kot nezaslišano podcenjevanje. V tistem času so še zavračali opozorila, da postaja Slovenija relativno največji neto plačnik v državi. Reforme niso več podpirali tako zavzeto, kot so jo na njenem začetku, kar so tudi javno priznali. France Popit je na posvetovanju s sekretarji medobčinskih svetov 19. avgusta 1969 izrazil nezadovoljstvo, ker so v Sloveniji na vse gospodarske zadeve gledali izključno s stališča rentabilnosti in tržnega dobička. Po njegovem je bilo takšno stališče »neumno« in kratkovidno, saj v gospodarstvu ne more »vse sloneti na ekonomski računici«, temveč mora biti »nujno prisotna tudi politika«. Zato tudi ima jugoslovanska gospodarska ureditev »vgrajene instrumente«, ki zagotavljajo, da se poleg ekonomsko-razvojnih uresničujejo tudi politične potrebe. Ena takih potreb je bila po njegovem »pomoč nerazvitim republikam«.⁴

Poleg diametralno nasprotnih stališč do pomembnih gospodarsko političnih vprašanj so bile med obema politikoma osebne zamere pa tudi zavist. France Popit, ki mu javno mnenje ni bilo naklonjeno, je obtožil Kavčiča, da ima pretirane želje po popularnosti, da je ambiciozen in da utruje avtokratski način vodenja. Očital mu je, da izrablja vse možnosti, ki jih ima kot predsednik izvršnega sveta, od denarnih sredstev do policije in tiska, in si tako »prilašča« toliko oblasti, kot je CK ZKS ni imel nikoli.

V letih 1970–1972 so se razlike in razhajanja med republiškim izvršnim svetom in CK ZKS, zlasti glede gospodarskega koncepta, stopnjevali in poglobili ter dobili »obrise novih družbenih odnosov«.⁵ Prepad med pripadniki obeh usmeritev se je le še poglobil. Republiško partijsko vodstvo je že trdno stalo na pozicijah samoupravne preobrazbe družbe kot edinemu zdravilu za odstranitev vseh težav in nesporazumov in je gledalo v prihodnost z novim optimizmom in poletom. V nasprotju z njim pa so Stane Kavčič in njegovi somišljeniki širili spoznanje, da je treba priznati še en poraz v gospodarski politiki, se vrniti v leto 1964 in začeti novo reformo. Gospodarske politike zveznih organov niso podpirali, ker ni prinašala pričakovanih rezultatov, temveč je razmere v državi in republici le še poslabšala. Po njihovem likvidnosti in drugih perečih problemov jugoslovanskega gospodarstva ni

⁴ Božo Repe: Cestna afera v Sloveniji, »Liberalizem« v Sloveniji, Borec, št. 9–10, 1992, str. 123.

⁵ Prav tam.

bilo mogoče več odpraviti le z nekaj »stabilizacijskimi« ukrepi, temveč bi bilo treba preurediti »celotno« gospodarsko in politično ureditev.⁶

Na gospodarskem področju so bili do konca leta 1967 kljub pozitivnim premikom na kreditno-monetarnem in zunanje trgovinskem področju, v deviznem sistemu in pri amortizaciji rezultati gospodarjenja slabši kot v preteklem letu. Zaradi povečanega uvoza ter upada izvoza in proizvodnje se je gospodarska rast ustavila. Pred vrati je bila inflacija, ki je bila predvsem posledica naraščajočih stroškov. Zaradi poslabšanja pogojev gospodarjenja sta vnema in pripravljenost za nadaljevanje gospodarske reforme popustili tako v zvezni upravi kot v republikah. Konec leta 1967 je zvezna skupščina potrdila temelje nove gospodarske politike, s katero se je odrekla do tedaj prevladujočim reformnim načelom. Izrekla se je za hitrejšo gospodarsko rast in krepitev gospodarske stabilizacije, ki naj bi jo dosegli z večjimi naložbami in zaposlovanjem, s pospeševanjem izvoza s krediti iz emisije, z večjo carinsko zaščito, napovedala je hitrejšo rast življenjske ravni in hitrejši razvoj manj razvitih republik. Leta 1968 so tudi zmerni pesimisti spoznali, da se reforma do predvidenega roka ne bo uspešno zaključila. Ker ni bilo več politične podpore, se je gospodarska politika še bolj oddaljila od ciljev reforme. Večina predpisov, ki jih je sprejela zvezna skupščina v prvi polovici leta 1968, je bila v nasprotju z načeli reforme. Ti predpisi so omilili težave podjetij ali celotnih panog ter omejili uvoz s tržišč s konvertibilno valuto. Novi ukrepi gospodarskih razmer niso izboljšali, okrepili pa so pristojnosti in moč zvezne uprave. Junija 1968 je Zvezni izvršni svet dokončno popustil pritiskom večjega dela države in začel oživljati gospodarstvo z denarno in kreditno politiko. Odobril je večjo emisijo denarja, s čimer je spodbudil kupno moč in naložbeno dejavnost ter omogočil rast proizvodnje, zaposlenosti in cen. Po besedah Staneta Kavčiča je Zvezni izvršni svet s tem dejanjem izvedel »delni udar«, ki je odločilno prispeval k padcu reforme. Od te »zarez« naprej sta pri uresničevanju reforme »zavladali« utrujenost in premajhna učinkovitost. Od reforme so se samo še odmikali, njena ostrina se je topila, naraščale so socialne zahteve, zahteve po večjih izvoznih premijah, po novih kreditih in garancijah federacije.⁷ V drugi polovici leta 1968 je Zvezni izvršni svet napravil nov korak nazaj. Odrekel se je prvotni usmeritvi na področju zunanje trgovine, da je treba imeti »odprto ekonomijo, ki bo tekmovala z drugimi«. Zmanjšal je uvoz in s povečanjem carin zaščitil drago domačo proizvodnjo, ki ni bila sposobna sprejeti tržne tekme z razvitimi gospodarstvi.

⁶ Iz reforme v reformo, str. 173.

⁷ Iz reforme v reformo, str. 136.

Leta 1969 se je proces hitrega oddaljevanja od ciljev reforme še pospešil. Gospodarska politika je postala »trikotnik«, kjer so se soočili trije različni interesi: interes za povečanje gospodarske rasti, interes za povečanje zaposlenosti in reševanja socialnih problemov ter interes za stabilna gospodarska gibanja. Prva dva sta hitro pridobivala na moči, zato je morala dati gospodarska politika leta 1969 prednost povečanju cen, s čimer je izboljšala položaj celotnih panog. Povečala je uvozno zaščito, regrese in retencijsko kvoto ter omejila nadzor nad finančno porabo federacije. Spremenjena gospodarska politika in umetno pospeševanje posameznih gospodarskih gibanj sta prinesla konjunkturo, večji obseg proizvodnje in naložb, večjo menjavo s tujino in seveda večjo gospodarsko rast. Spremenjena gospodarska politika je obudila vire gospodarske nestabilnosti. Ustvarila je pogoje za inflacijo, pretirano in nenadzorovano porabo, nelikvidnost, večji zunanji primanjkljaj in prerazporeditev ustvarjene vrednosti. Rasle so cene in emisija, ki je bila za 125 odstotkov večja kot leto poprej.

Obisk predsednika zveznega izvršnega sveta Mike Špiljaka v Ljubljani, 2. februar 1968

Leta 1969 so imeli politični in gospodarski subjekti različen odnos do agonije reforme. Zvezna partijska telesa so odstopila od izvirnih reformnih načel ter jih prilagodila novim razmeram. Deveti kongres ZKJ, ki je bil marca 1969, je sicer na načelni ravni podprl nadaljnje uresničevanje reforme,

vendar ga je povsem podredil drugemu procesu, to je »afirmaciji razvitih in svobodnih oblik socialistične blagovne proizvodnje«. Nato se je zvezno partijsko vodstvo izogibalo razpravam o reformi vse do konca leta. Največkrat se je omejilo na ugotovitev, da pri izvajanju reforme prihaja do zastojev in kolebanj. Zvezni izvršni svet je moral upoštevati tudi splošno politično razpoloženje v državi, ki ni bilo dobro. Študentski nemiri in prekinitev dela so se kar vrstili. Neugodna okoliščina je bila, da vzrok delavskega nezadovoljstva niso bili več slabi ali neurejeni odnosi v delovnih organizacijah, temveč poslabšanje splošnega gospodarskega in socialnega položaja. Zvezni izvršni svet, ki ga je v letih 1967–1969 vodil Mika Špiljak, ni bil naklonjen reformi.

Do spomladi 1969 je Kiru Gligorovu, ki je po smrti Borisa Kraigherja vodil gospodarsko področje, uspelo gospodarsko politiko še bolj odmakniti od reforme. Mitja Ribičič, ki je prevzel Zvezni izvršni svet junija 1969 in ga vodil do avgusta 1971, bi po besedah Mirana Mejaka še lahko preusmeril tok dogodkov, če bi sestavil »tim« iz privržencev reforme. Vendar tega ni storil, temveč je sprejel ukrepe, ki so reformo zanikali. Spremenil je pariteto dinarja, uvedel dodatne premije, zamrznil cene itn. Novi Zvezni izvršni svet se je prepustil plazu, ki je drsel navzdol, proč od reforme. Republiško partijsko vodstvo se je znašlo v precepu. Na eni strani so bila še vedno veljavna načela reforme, ki so kot taka ustrezala slovenskim interesom, na drugi strani pa so bila dejanska gospodarska gibanja in rezultati reforme, ki s političnega stališča niso bili ugodni. V tako protislovnem položaju je večina članov slovenskega partijskega vodstva sledila sklepom zveznega kongresa in podprla novo »intonacijo« reforme, ki je v resnici pomenila odstop od nje. V novem smislu namreč to ni bila več gospodarska reforma iz leta 1965, temveč splošna, široka reforma vse družbe, ki bo bolj zasledovala politične kot pa gospodarske učinke. France Popit, Roman Albreht, Andrej Marinc in drugi so torej podprli novo usmeritev, ki je reformo predstavljala kot »daljši proces rekonstrukcije in revolucioniranja temeljnih gospodarskih struktur ter družbenoekonomskih odnosov in sistema«.

Leta 1970 so se negativna gospodarska gibanja in nesorazmerja še razbohotila. Visoka zunajproračunska poraba federacije in povečanje drugih oblik porabe nad začrtanimi okviri, rast cen in življenjskih stroškov ter obseg kreditov in denarnega obtoka, ki ni temeljil na povečani proizvodnji, so napajali inflacijo, ki je bila že dvakrat večja kot v razvitih državah. Neskladja v uvozu in zaostajanje izvoza so večali primanjkljaj v trgovinski in plačilni bilanci. Večje obremenitve gospodarstva in naraščanje osebnih dohodkov so zmanjšali akumulativno sposobnost podjetij ter povečevali notranjo nestabilnost. Delež gospodarstva pri delitvi družbenega proizvoda je

padel. V gospodarsko življenje so se vrnile »predreformske značilnosti«: padanje intenzivnosti, slabitev zakonitosti in poslovne morale, korupcija in podkupovanje, manjša perspektiva. Vse pogostejši so bili pritiski in težnje, naj se izhod iz težav zagotovi s krepitvijo državnega posredovanja.

Izvršni svet SRS med zasedanjem (56. seja, 25. februar 1969)

Leta 1970 je tudi v Sloveniji reformi »odbila zadnja ura«. Število njenih privrženecv med prebivalstvom se je zmanjšalo. Anketa javnega mnenja je pokazala, da 41,3 odstotka prebivalstva ne podpira več reforme, kar je bil glede na prejšnje raziskave daleč največji odstotek v državi. Razredčile so se tudi vrste kvalificiranih in vodilnih delavcev, ki so še stali za reformnimi cilji. Novembra 1970 so tudi pomembni slovenski ekonomisti, člani Ekonomskega sveta pri republiškem izvršnem svetu, obstoječemu gospodarskemu sistemu izrekli enotno nezaupnico. Brez izjeme so pritrdili oceni, da ni več sposoben rešiti težkega gospodarskega položaja in vzpostaviti stabilnosti. Strinjali so se, da se mora obdobje gospodarske reforme končati, začeti pa se mora novo obdobje, v katerem bodo morali dokončati gospodarsko preobrazbo. Novo obdobje so imenovali reforma reforme. Po njihovih ocenah reforma iz leta 1965 ni izpolnila pričakovanj, ker je bila »premalo premišljeno pripravljena in jo je vsak lahko izigral, kot se mu je zdelo«. Jeseni 1970 so tudi najzvestejši privrženeci reforme morali priznati, da se reformski cilji ne uresničujejo in da jih ni mogoče več »rehabilitirati«.⁸

⁸ Iz reforme v reformo, str. 163.

Zaradi poslabšanja gospodarskih razmer so se na začetku sedemdesetih let medrepubliški odnosi zaostriili. Večina republik je podprla sprejem stabilizacijskega programa, ki je temeljil na zamrznitvi cen, devalvaciji, omejevanju vseh oblik porabe, administrativnem urejanju zunanjetrgovinskih in drugih gospodarskih odnosov ter na večji centralizaciji. Po nekajletnem premoru je zvezna država prek zveznega stabilizacijskega programa in večjih pristojnosti znova trdno prevzela vajeti gospodarskega voza, s čimer je republiški vladi zelo zmanjšala manevrski prostor za načrtovano samostojnejše ukrepanje na gospodarskem področju. ZIS je zavzel stališče, da so omejevalni administrativni ukrepi najučinkovitejše sredstvo za brzdanje negativnih gospodarskih gibanj in za vzpostavitev gospodarskega ravnotežja. Od oktobra 1970 do oktobra 1971 je ZIS pripravil nekaj svežnjevk ukrepov, ki pa so bili največkrat prepozno izpeljani, zato so bili rezultati pičli. Delni uspeh so zabeležili le na področju izvoza, industrijske proizvodnje in zaposlenosti. To pa je bilo premalo, da bi se gospodarske razmere v letu 1971 popravile. Učinki so bili ravno nasprotni, saj so cene rasle še hitreje, izvoz pa je padal. Podobno usodo so imeli ukrepi za zmanjšanje nelikvidnosti. Seznam podjetij, ki konec meseca niso imela sredstev niti za plače, se je daljšal. V drugi polovici leta 1971 so se gospodarske razmere poslabšale bolj, kot so napovedali največji pesimisti. Gospodarska nestabilnost je dosegla najvišjo stopnjo v zadnjih dvajsetih letih. Inflacija je bila 17-odstotna, kar je bilo dvakrat več od stopnje gospodarske rasti. Cene so se povprečno povečale za 50 odstotkov, tudi tiste, ki so bile pod neposrednim nadzorom. Leta 1971 je Jugoslaviji grozila tudi zunanja nelikvidnost, zato je bila prisiljena najeti drage tuje kredite. V prvi polovici leta 1971 se je v Sloveniji gospodarilo bolje kot v drugih republikah, zlasti dobro je kazalo v zunanji menjavi. Od junija naprej pa so tudi v Sloveniji stabilizacijski ukrepi zaostriili pogoje gospodarjenja. Gospodarstvo je imelo največ težav z naraščajočo nelikvidnostjo. V tem letu so postala nelikvidna tudi do tedaj poslovno uspešna podjetja, kot so bila Impol Slovenska Bistrica, Metalka Maribor, Mariborska tekstilna tovarna, Konus Slovenske Konjice, Emo Celje in Rudnik Mežica. Težave s poravnavanjem obveznosti so imele vse tri slovenske železarne.

Leta 1972 so se negativna gospodarska gibanja še okrepila, zato se razmere na gospodarskem, socialnem in tudi političnem področju niso obrnile na bolje. Glavnemu cilju gospodarske politike za leto 1972, to je zmanjšanje nelikvidnosti gospodarstva, se niso niti približali. Likvidna sredstva so naraščala počasneje kot vrednost bruto proizvodnje, obseg neporavnanih tekočih dolgov v plačilnem prometu se je povečal za trikrat. Nelikvidnost je dobivala vedno večji obseg in škodljivo vplivala na vse gospodarske tokove.

Inflacijskih tendenc iz preteklega leta niso zavrli, temveč so se še okrepile. Cene, osebni dohodki in obseg denarja so precej presegle določeno raven, tako da je bila inflacija že sredi leta 1972 uradno 14-odstotna (dejansko pa 17-odstotna), kar je bilo trikrat več kot v razvitih državah. Težave pri preskrbi s pomembnim reprodukcijskim materialom in surovinami ter posameznimi prehrabnimi proizvodi so ostale, sestava naložb se ni spremenila. Po uradnih statističnih podatkih je slovensko gospodarstvo do začetka jeseni 1972 doseglo precej boljše rezultate kot gospodarstva drugih republik, makroekonomske ocene vodilnih ekonomistov pa so zavrnile optimistično oceno gospodarskih gibanj v Sloveniji ter opozorile, da je uspešnost slovenskega gospodarstva vztrajno padala. Aleksander Bajt je opozarjal, da je zaradi prevelikega denarnega obtoka »pred vrati« še večji inflacijski udar.⁹

Na široki fronti

Gospodarska politika, ki jo je v letih 1967–1972 zasledovala republiška vlada, je imela širok razpon. Zajela je skoraj vsa pomembnejša področja gospodarskega življenja. Največ časa je namenila uresničevanju srednjeročnega plana, snovanju dolgoročne gospodarske usmeritve, uveljavljanju zasnove policentričnega razvoja ter decentralizaciji gospodarskega odločanja in zmanjšanju pristojnosti zvezne države.

Ko je Stane Kavčič prevzel funkcijo predsednika republiškega izvršnega sveta, je že tri mesece veljal Družbeni plan razvoja SR Slovenije v letih 1966–1970. Ta srednjeročni plan je bil dobro izhodišče za uresničevanje njegovih namer o »optimalni« rasti in kakovostni prenovi slovenskega gospodarstva. Čeprav je predvidel nekoliko počasnejšo rast družbenega proizvoda in proizvodnje, je bila njegova temeljna usmeritev pospešiti gospodarjenje »na celi fronti« in zagotoviti hiter dvig življenjske ravni. S selektivno in načrtno posodobitvijo ter z boljšo izrabo obstoječih zmogljivosti naj bi industrija obdržala prednostni položaj, s hitrejšimi koraki pa naj bi napredovale terciarne dejavnosti, energetika in promet. Predvideval je tudi širše vključevanje slovenskega gospodarstva v mednarodno trgovino, rast storilnosti in deleža podjetij pri delitvi družbenega proizvoda, smotrnejše gospodarjenje z obratnimi sredstvi, povečanje osebnih dohodkov, okrepitev strokovnega izobraževanja in večjo vključitev znanosti v proizvodni proces. Republiški izvršni svet je pooblastil plan za razpolaganje z republiškimi sredstvi za intervencijo v gospodarstvu ter za »uveljavljanje«

⁹ Iz reforme v reformo, str. 167.

tudi drugih oblik usmerjanja finančnih sredstev v skupne projekte. Predlagatelji plana so predpostavili, da bodo ugodnejši pogoji poslovanja, ki jih bo zagotovila reforma, ter predvidene spremembe gospodarskega sistema (na kreditno-monetarnem, zunanjetrgovinskem in deviznem področju ter na področju razširjene reprodukcije) zagotovili kakovostno rast slovenskega gospodarstva.

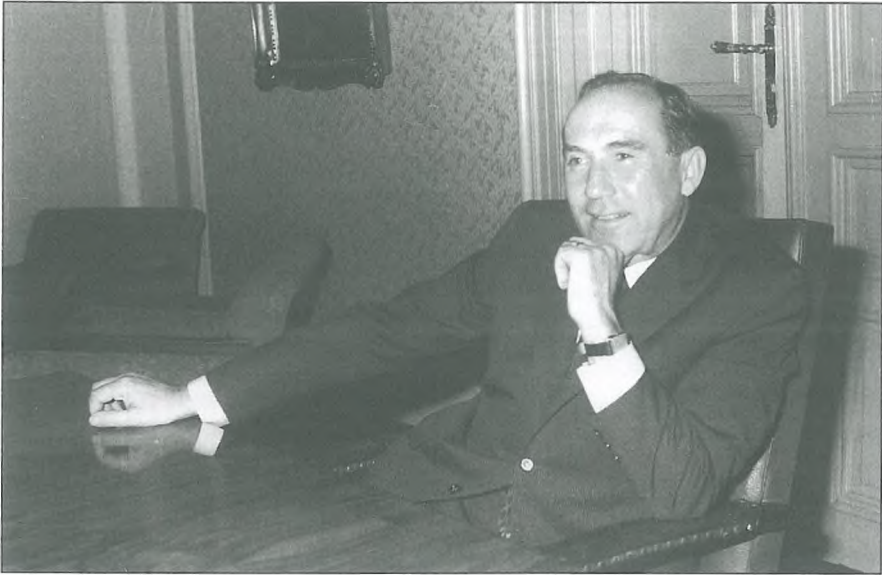

Stane Kavčič v domači pisarni

V prvem obdobju svojega delovanja, ki je trajalo do maja 1969, se je republiški izvršni svet trudil, da bi ostal znotraj »priporočil in predvidevanj« republiškega srednjeročnega plana. Zapisanih smernic se ni togo držal, temveč je pogosto ukrepal prožno, kot so narekovale trenutne potrebe in razmere. Da je lahko imel »iniciativen in avtonomen odnos do problemov gospodarske politike«, je bila tudi posledica narave srednjeročnega plana. Ta namreč ni podrobneje opredelil nalog in ciljev, temveč je dotlej podrobne in obvezujoče »elemente strateške usmeritve« nadomestil z bolj ohlapnimi priporočili in smernicami. V drugi polovici leta 1967 se je izvršni svet osredotočil na okrepitev tržnih odnosov, poživitev proizvodnje v zasebnem sektorju, povečanje izvoza na konvertibilni trg ter omejevanje rasti osebnih dohodkov in zadolževanja.

Leta 1968 njegov delovni zagon ni popustil. Z optimizmom je gledal naprej. Pozval je podjetja, naj več sredstev vložijo v razvoj in posodobitev poslovanja. Spodbudil je tržne raziskave in iskanje načinov za pospešitev kroženja bančnega denarja in njegovega prelivanja v »dogovorjene« naložbe. Večjo splošno porabo in višje osebne dohodke je postavil v odvisnost od splošne gospodarske rasti oziroma rasti delovne storilnosti. Zaustavil je rast zaposlenosti ter podprl programe za prerazporeditev in prekvalifikacijo odvečne delovne sile.

Pri snovanju gospodarske politike za leto 1969 je moral izvršni svet bolj slediti splošni usmeritvi v državi, kar je zahtevalo odstopanje od temeljne usmeritve srednjeročnega plana. Politiko »optimalne« gospodarske rasti je zamenjala politika »povečane dinamike« gospodarskega razvoja ter »pospešenega« spreminjanja gospodarske strukture. Spremenjena gospodarska politika se je osredotočila na druge sestavine gospodarstva.

Ob petdesetletnici, 30. oktober 1969

Delovni program za leto 1970 je bil zelo obsežen in zahteven. Poleg snovanja dolgoročnega in srednjeročnega načrta ter strategije hitrejšega razvoja gospodarsko manj razvitih območij v Sloveniji je izvršni svet predvidel še izdelavo posebnih smernic za razvoj energetike in transporta, izhodišča regionalnega prostorskega plana SRS in družbenega usmerjanja delitve dohodka ter pripravo ukrepov za boljšo organizacijo kmetijstva, gospodarjenja z gozdovi in izobraževanja ob delu.

Do konca srednjeročnega plana se je izvršni svet lotil še vrste drugih gospodarskih zadev in nekatere tudi uspešno izpeljal do konca. S pomočjo instituta reelekcije je končal postopek zamenjav na vodstvenih in »kreativnih« položajih v gospodarstvu ter rešil pred stečajem okoli osemdeset podjetij z blokiranimi računi. Sprejel je odločitev o elektrifikaciji železniške proge do Kopra in končal razgovore o gradnji nove letališke stavbe na Brniku. Pomembno vlogo je imel tudi pri projektu Bernardin: po dveh letih pripravljanih del in pogajanj je leta 1971 Mednarodna banka za obnovo in razvoj podpisala kreditni pogodbi z Emono za sofinanciranje gradnje naj-sodobnejšega turističnega naselja na slovenski obali. Izvršni svet se je obvezal, da bo zagotovil sredstva za beneficirane obresti. Izvršni svet je v času prvega mandata začel reševati nekatere probleme, ki so se jih njegovi predhodniki izogibali, denimo zakonsko ureditev položaja okoli 60.000 delavcev na začasnem delu v tujini.

Posebej je treba poudariti, da je izvršni svet v obravnavanem obdobju že začel uresničevati tudi nekatere programe, ki so bili predvideni v zasnovi dolgoročnega gospodarskega razvoja. To velja predvsem za projekt gradnje avtocest.

Kljub nesporno zagnanemu delu pa je bila ocena uresničevanja petletnega plana SR Slovenije v letih 1966–1970 negativna, pokazala je precejšen zaostanek za predvidenimi cilji.

Tabela 1: Izpolnitev glavnih pokazateljev gospodarskega razvoja Slovenije v letih 1966–1970¹⁰

Stopnje rasti v %

	REALIZACIJA 1966–1970	PREDVIDEVANJE PLANA 1966–1970
Družbeni proizvod (cene 1966)	7,4	7,5–8,5
Industrijska proizvodnja (fizični obseg)	7,3	7,6
Kmetijska proizvodnja (fizični obseg)	1,5	4,5
Zaposlenost v družbenem sektorju	0,8	1,5–2,0
Produktivnost dela	6,7	7,0
Izvoz blaga	10,3	10–12
Osebna potrošnja	5,0	9,0
Realni osebni dohodki na zaposlenega	4,4	7–8
Naložbe v osnovna sredstva	5,4	6,1

¹⁰ Iz reforme v reformo, str. 181.

Pregled uresničevanja srednjeročnega plana SR Slovenije za obdobje 1966–1970 je pokazal precejšen zaostanek pri spremembah gospodarskega sistema. Republiški izvršni svet je prevzel del krivde nase. Za pripravo posameznih predpisov mu je zmanjkalo časa, nekaterim pa se je namerno izognil. Slednje je veljalo zlasti za predlog zakona o družbenem usmerjanju dohodka in osebnih dohodkov. Republiški izvršni svet je presodil, da bi imel poleg pozitivnih tudi močne negativne učinke. Temeljnih nesorazmerij na področju delitve dohodka ne bi odpravil niti ne bi v zadostni meri razbremenil gospodarstva. Ker ni bilo normativnih prepovedi, so podjetja to izkoristila in so lahko prekomerno najemala kredite, povečevala uvoz in kopičila zaloge. V razmerah, ko je bila letna inflacija 10- do 15-odstotna, je taka politika slovenska podjetja rešila marsikaterih skrbi in težav.

Republiški izvršni svet ni uresničil široko zastavljenega gospodarskega načrta. Še najmanj uspeha je imel pri osrednji nalogi, to je posodobitvi slovenskega gospodarstva, in sicer iz dveh razlogov. Leta 1968 so se cele panoge znašle v velikih likvidnostnih in drugih težavah. Podjetja so ostala brez akumulacije, nekatera niso imela sredstev niti za izplačilo osebnih dohodkov. V tem letu so se razmere najbolj poslabšale v kemični, tekstilni in usnjarski industriji ter v metalurgiji. V najslabšem položaju sta se znašli železarni na Jesenicah in v Štorah. Kljub povečanemu izvozu sta železarni zaradi neustreznih cen svojih izdelkov in neizterljivih terjatev v drugih republikah ostali brez sredstev. Ker ni bilo drugih sredstev za izvedbo sanacije, je republiški izvršni svet julija 1969 preusmeril v sanacijo železarn sredstva, ki so bila namenjena hitrejšemu razvoju turizma.

Drugi, še pomembnejši razlog za neuresničitev modernizacijskega programa je bilo nadaljevanje že v preteklosti začelih naložb. Zaradi velikih zamud pri gradnji posameznih objektov je moral republiški izvršni svet glavnino investicijske pogače nameniti gradnji energetskih in posamičnih industrijskih in prometnih objektov. Zaradi takega razpleta je moral opustiti načrt za hitrejši razvoj terciarnih dejavnosti in se odreči tehnološki prenovi posameznih panog. Slednjo je prevladal na podjetja. Jeseni 1967 je pozval podjetja, naj čim smotrneje gospodarijo z materialnimi in s finančnimi sredstvi. To opozorilo pa ni doseglo namena, saj so podjetja presežke raje porabila v druge namene. Zaradi počasne in omejene tehnološke preнове je Slovenija obdržala relativno nizko stopnjo urbanizacije, zastarelo infrastrukturo, demografsko degresijo, zaostala osnovna sredstva in opremo, slabo organizacijo dela in nizko kvalifikacijsko strukturo zaposlenih.

Med »podedovanimi« investicijskimi načrti je bila tako s finančnega kot s tehnološkega vidika največji zalogaj izgradnja Energokemičnega kombi-

nata v Velenju (EKK). Zgodba o tej zgrešeni politični naložbi je za Slovenijo pomenila tolikšno finančno breme, da jo je med razpravo o njeni likvidaciji eden od poslancev označil za »največjo naravno katastrofo Slovenije«. ¹¹ Republiški izvršni svet se je že pred začetkom reforme odločil za likvidacijo EKK, vendar je »iz določenih razlogov« z začetkom postopka odlašal do pomladi leta 1968. Marca tega leta je republiška skupščina sprejela zakon, po katerem je bilo treba sredstva, predvidena za izgradnjo kombinata, nameniti za njegovo likvidacijo. Stroški likvidacije so bili ogromni, saj so znašali 23 milijard dinarjev. Del so pokrili s sredstvi, ki so bila namenjena za modernizacijo premogovnikov, za preostali del pa so se morale republika in nekatere poslovne banke zadolžiti. Sprejet je bil načrt, po katerem naj bi se republiški proračun zadolžil tako, da bo do leta 1985 plačeval okoli 700 milijonov dinarjev, od leta 1985 do leta 2000 pa po 400 milijonov dinarjev. S pokritjem stroškov se težave z EKK Velenje niso končale. Treba je bilo odgovoriti na zahteve po raziskavi razlogov za tak razplet in pokazati na krivce ter poiskati kupce za že naročeno opremo. Razpravo o krivcih za zgrešeno investicijo je republiški izvršni svet zavrnil, češ da za to ni pristojen. Kupca za opremo pa so iskali po vsem svetu. Pogajanja z možnimi kupci na Kitajskem, v Izraelu, Rodeziji in JAR niso uspela. Leta 1969 je del opreme prevzela celjska Cinkarna, ko je gradila objekt umetnih gnojil. ¹²

Podobno usodo so doživeli še nekateri investicijski načrti, pri katerih naj bi izvršni svet sodeloval kot investitor ali garant. Tak je bil Sermin, projekt za izgradnjo rafinerije za predelavo surove nafte v Kopru, ki ga je pripravljala Danilo Petrinja. Investicijsko zasnovo za ta projekt je izdelalo švicarsko podjetje. Na pobudo posameznih podjetij in GZS je bil julija 1972 ustanovljen konzorcij z nalogo, da naroči študije o upravičenosti naložbe in v primeru pozitivne rešitve izpelje priprave za ustanovitev podjetja. V tem mesecu je bil izdelan investicijski program, ki je predvidel investicijo v višini 55,3 milijona dolarjev za izgradnjo rafinerije, ki naj bi od leta 1975 dalje zagotovila preskrbo Slovenije s tekočimi gorivi. Ta rafinerija naj bi bila tudi podlaga za razvoj petrokemične industrije in izgradnjo termoelektrarne na odpadna goriva. Projekt je postal neuresničljiv, ko so jeseni 1972 iz konzorcija izstopila nekatera največja podjetja: Metalka Ljubljana, Sava Kranj, Luka Koper, Petrol pa je sodelovanje odklanjal že od začetka razgovorov. ¹³

¹¹ Božo Repe: Energokemični kombinat Velenje – primer socialističnega nepodjetništva, Prispevki za novejšo zgodovino, 1994, št. 1, str. 119–132.

¹² Iz reforme v reformo, str. 178–179.

¹³ ARS, 679, šk. 15, Sermin, Koper.

Še preden se je končalo srednjeročno obdobje, se je moral izvršni svet lotiti izdelave stabilizacijskega programa. Pri tem se je moral držati strategije uresničevanja državnega stabilizacijskega programa, ki je imela tri faze. Prva, ki so jo imenovali etapa začasnih ukrepov, naj bi trajala do konca novembra 1970, tretja, to je etapa dodatnih ukrepov, pa do konca aprila 1971. Stabilizacijski program je vključeval še pripravo novega srednjeročnega plana ter sprejem ukrepov za njegovo izvajanje. Potem ko so zvezna telesa sprejela zasnovo stabilizacijskega programa, je republikam ostala le še formalna potrditev. To so republiška vodstva tudi storila, pred tem pa so izrazila številne pomisleke in skušala uveljaviti ali ubraniti svoje interese. Konec oktobra 1970 je na že omenjeni seji Zveznega izvršnega sveta Stane Kavčič kot predstavnik Slovenije podprl stabilizacijska načela in cilje. Izjavil je, da je Slovenija pripravljena ne le dejavno podpreti stabilizacijsko politiko, temveč se tudi »z vsemi ustavnimi sredstvi upreti kakršnemukoli odstopanju od generalne politike stabilizacijskega programa«. Opozoril pa je na njene pomanjkljivosti in nedorečenosti ter predlagal, naj jih čim prej odpravijo, da ne bi resno ogrozili stabilizacijskih prizadevanj. Stane Kavčič je imel še druge pomisleke, ki pa jih na omenjeni seji kljub prvotnemu načrtu ni načel. Ko se je vrnil v Ljubljano, je članom izvršnega sveta pojasnil, da Slovenija tako nima druge izbire, kot da podpre stabilizacijsko usmeritev, saj »dosedanje politike ni mogoče več nadaljevati«.¹⁴

Podrobna razdelava stabilizacijskega programa, ukrepov in načinov njegovega izvajanja je bila prepuščena resoluciji o gospodarski politiki v letu 1971. Resolucija o temeljnih družbenoekonomskih politikah za leto 1971, ki jo je zvezna skupščina sprejela 11. februarja 1971, je po eni strani predvidela zaustavitev inflacije in zmanjšanje primanjkljaja v tekoči bilanci, po drugi strani pa ohranitev življenjske ravni, okrepitev »materialne osnove in reprodukcijske sposobnosti gospodarstva«, hitrejšo gospodarsko rast in hitrejši razvoj gospodarsko nezadostno razvitih republik. Republiški izvršni svet ni odobral zvezne resolucije za leto 1971. V njej je videl »neposrečen« izdelek, preveč restriktivno naravnani in tako preobložen s cilji, da se njegovi obeti ne bodo mogli izpolniti. Zato se je odločil za drugačen pristop. Njegovo izhodišče je bilo, da mora republiška resolucija dati »jasne in konkretne« odgovore na vprašanja, povezana z uresničevanjem stabilizacijske politike. Želel je, da bi bila resolucija prvi korak od besed k dejanjem, torej k zaustavitvi inflacijskega toka. Izvršni svet ni dvomil, da Slovenija izpol-

¹⁴ Iz reforme v reformo, str. 157–158.

njuje pogoje, da ta korak tudi naredi. Priprava za resolucijo se je preveč zavlekla, zato jo je izvršni svet poslal v obravnavo, še preden je bila dokončno izdelana in usklajena. Resolucija, ki na koncu ni odstopala od zvezne usmeritve, je kot ključni nalogi postavila omejitev vseh vrst porabe v okviru dejanskih materialnih možnosti ter povečanje učinkovitosti in konkurenčnih sposobnosti domačega gospodarstva.

V prvih dveh mesecih leta 1971 je republiški izvršni svet pripravil akcijski program za uresničevanje resolucije. Poleg republiških organov je v stabilizacijska prizadevanja vključil tudi občinske skupščine in gospodarske organizacije. Republiški organi so dobili naročilo, naj najprej »umirijo« razmere na področjih, kjer je obstajala največja nevarnost, da se poruši socialno ravnotežje ali se pretrgajo življenjsko pomembne reprodukcijske povezave. Nato naj bi se lotili likvidacije nerentabilnih podjetij. Izvršni svet se je z akcijskim programom obvezal, da bo pripravil program liberalizacije cen, zagotovil sprejem dogovora, ki bo poslovne banke in njihove komitente obvezal, da uredijo medsebojne dolgove, ter proučil pogoje za večjo liberalizacijo na področju zunanjetrgovinskega poslovanja ter možnosti za prehod na konvertibilni dinar. Napovedal je ukrepe za pospešitev kmetijske pridelave in prireje, za pospešitev turistične dejavnosti in izvoza. Program je predvidel, da bodo občinske skupščine pozorneje spremljale poslovanje gospodarskih organizacij, ki jim bodo stabilizacijski ukrepi povzročili težave, podjetjem pa je »priporočil«, naj izhoda iz težav ne iščejo več z dvigovanjem cen in z iskanjem »pomoči od zunaj«, temveč naj se bolj oprejo na lastna sredstva in moči. Marca je izvršni svet sprejel še akcijski program za krepitev družbenega standarda in socialne varnosti.

Zvezna uprava tudi leta 1972 ni izpolnila obljube, da bo pripravila trajen in čvrst stabilizacijski program, s katerim bo popeljala državo iz kriznih razmer. Namesto tega je ustvarjala varljivo upanje, da se gospodarske težave lahko obvladajo s polovičnimi administrativnimi rešitvami. Sprejeta gospodarska politika ni mogla zmanjšati gospodarskih nesorazmerij in se učinkovito spoprijeti z inflacijo, nelikvidnostjo in drugimi žgočimi problemi. Pereča sistemska vprašanja je pustila odprta.

Usmeritev gospodarske politike Slovenije za leto 1972 je izhajala iz splošne jugoslovanske ocene, da je usklajenost porabe z razpoložljivimi sredstvi eden od glavnih vzvodov gospodarske stabilnosti, zato morajo osebni dohodki ter splošna in skupna poraba rasti počasneje od rasti družbenega proizvoda. Drugi splošni cilj gospodarske politike SRS v letu 1972 je bil zmanjšanje deleža sredstev za negospodarske dejavnosti v družbenem proizvodu. Znotraj te splošne opredelitve gospodarske politike je republiški

izvršni svet posebej poudaril pospeševanje izvoza in razvoj turizma, povečanje kmetijske pridelave in priraje, poravnavo obveznosti oziroma plačilo dolgov ter zmanjševanje socialnega razlikovanja.¹⁵

Dolgoročni razvojni koncept

Na področju gospodarskega načrtovanja je Slovenija zaostajala za Hrvaško in Srbijo, ki sta že imeli koncept dolgoročnega gospodarskega razvoja in sta ga že uresničevali. Stane Kavčič je dobil priložnost, da zapolni to praznino. Čutil se je poklicanega in sposobnega, da to nalogo opravi, zato jo je postavil med prednostne cilje. Njegova izhodišča so bila, da mora biti koncept strokovno dobro utemeljen, da mora predvsem odpraviti razloge za polovičen uspeh razvojnih ciklov v preteklosti ter bolj upoštevati nacionalne interese.

Snovanje koncepta dolgoročnega gospodarskega razvoja Slovenije se je začelo sredi leta 1967, ko je republiški izvršni svet sklenil naročiti študijo o razvojnih možnostih slovenskega gospodarstva, premišljeno krepiti slovensko gospodarsko enotnost ter snovati razvojno strategijo, ki se ne bo ustavila na jugoslovanskih mejah, temveč bo poiskala načine za stalno prisotnost uspešnih slovenskih podjetij v najrazvitejših gospodarskih središčih zahodnega sveta. Breme priprav je prevzela delovna skupina na Inštitutu za ekonomska raziskovanja v Ljubljani, ki jo je vodil dr. Ermin Kržičnik. Od jeseni 1967 do konca pomladi 1968 je zbirala in pripravljala gradivo, potem pa do začetka 1969 pripravljala študije o posameznih vprašanjih.

Januarja 1969 sta France Popit in Stane Kavčič Josipu Brozu predstavila prvo zasnovo »strateškega« razvojnega koncepta Slovenije. Poudarila sta, da temelji na komparativnih prednostih slovenskega gospodarskega prostora. Stane Kavčič je na Titovo vprašanje, ali Slovenija razmišlja o tem, da bodo nove zmogljivosti v drugih republikah zmanjšale možnosti slovenske predelovalne industrije, da se oskrbuje iz domačih virov, odgovoril pritrdilno. Zagotovil je, da Slovenija pospešeno razvija elektronsko, kovinsko in lesno industrijo, ki bodo »kmalu odpravile to ozko grlo«. Pohvalil se je, da so podjetja v teh panogah sposobna proizvajati izdelke, po katerih stalno in veliko povprašujejo na konvertibilnem trgu, zato jim je namenjena vloga nosilcev slovenskega izvoza. Zatrdil je, da bo posebna pozornost namenjena povečanju energetskih zmogljivosti. Glede prihodnjih razvojnih

¹⁵ Iz reforme v reformo, str. 166.

poudarkov pa je videl velike možnosti v turizmu, trgovini, inženiringu in petrokemiji.¹⁶

Inštitut za ekonomska raziskovanja je zamisel dolgoročnega razvoja Slovenije predstavil sredi aprila 1969 na seji Ekonomskega sveta, ki se je udeležil tudi Stane Kavčič. Ermin Kržičnik je predstavil cilje in motive, ki jih je zasledovala raziskovalna skupina. Bili so širokopotezni in samozavestni. Niso se zadovoljili z ravnijo, ki bi zagotavljala, da Slovenija v gospodarskem pogledu preživi, se postavi na lastne noge in zagotovi prebivalstvu ekonomsko-socialno varnost. Prizadevali so si, da bi Slovenija »postopoma« obogatel, da bi se njeno gospodarstvo »zlilo v konsistentno celoto« in postalo »enakovreden partner« tako v Jugoslaviji kot v tujini. Strategija za uresničitev teh ambicioznih ciljev je izhajala iz treh temeljev: »kompleksnega« prilagajanja ekonomsko-tehničnim, tehnološkim in drugim svetovnim trendom, ekonomsko-politične stabilnosti jugoslovanskega sistema skupaj s finančno in razvojno »suverenostjo« republike ter prilagajanja porabe in dohodka novim razmeram. Stane Kavčič se je v svoji razpravi zavzel za to, da raziskovalna skupina pri dograditvi razvojnega koncepta zanemari politiko uravnoveženega gospodarskega razvoja in dá večji poudarek politiki neuravnovežene razvoja, za katero so bili po njegovih besedah najbolj značilni »prodori in skoki« na tistih gospodarskih področjih, kjer so pogoji za večjo in kakovostnejšo proizvodnjo. Kot je pojasnil, bo odločitev za neuravnoveženo razvojno politiko zagotovila zaustavitev proizvodnje na nerentabilnih programih ter »povezavo z dominantnimi nosilci tega razvoja, v kateri bi potem koncentrirali kapital in kadre, projektivne biroje, znanost itd.«. »Dominantni« nosilci razvoja naj bi bili Iskra, Gorenje ter nekatera podjetja v avtomobilski industriji in gradbeništvu. Posebno pozornost je namenil tudi strateškemu poudarkom prihodnjega razvoja: zavestnemu pospeševanju terciarnega sektorja in izvoza, povečanju števila visoko kvalificiranega kadra in višjim osebnim dohodkom.

Leta 1969 so se snovalci in zagovorniki koncepta dolgoročnega razvoja Slovenije soočili z ovirami in zahtevami, ki so omejile možnosti za njegovo dokončanje in tudi predčasno uresničevanje. Med njimi je bila v ospredju cestna afera, ki je zaustavila uresničevanje projekta gradnje hitrih cest v Sloveniji. Stane Kavčič je dal prednost cestni povezavi Šentilja z Novo Gorico na eni in z luko Koper na drugi strani. Pri slednji je podpiral zamisel, da bi se morala dejavnost luke razširiti na treh sektorjih: eksploataciji luke, zgraditvi operativne obale in industrijske cone.¹⁷ Menil je, da mora Slovenija unovčiti

¹⁶ Iz reforme v reformo, str. 216.

¹⁷ ARS, 679, šk. 9, Pro memoria, 3. 11. 1967.

ugoden geografski položaj, ki ji omogoča, da lahko »diktira« svoje interese in se enakopravneje pogaja. Pri tem ne sme omahovati, temveč »skrupulozno« in odločno uveljaviti in braniti lastne interese, tudi »za tako ceno, da se reče, ja v redu, potem smo pa končali«. Predvidel je, da bodo morali slovenske interese v cestnem prometu braniti ne le na zahodni, ampak tudi na južni meji. Hrvaška je z uresničevanjem programa Zgornji Jadran hotela izničiti prednosti, ki si jih je Slovenija pridobivala v okviru projekta Alpe – Adria.

Sprejemanje in uresničevanje dolgoročnega projekta pa so upočasnili tudi drugi razlogi. Nekateri, denimo velike izgube železniškega gospodarstva in neredno oskrbo z električno energijo, smo že omenili. Slednja je bila še posebej problematična. Leta 1969 so energetski strokovnjaki izračunali, da se bodo v naslednjih letih potrebe po električni energiji tako povečale, da jih Slovenija ne bo mogla pokriti. Izdelali so »optimalen« program gradnje triindvajsetih novih elektroenergetskih objektov v Sloveniji do leta 1980. Med največjimi je bilo sedem elektrarn na Savi in pet na Muri ter jedrska elektrarna, ki naj bi jo dogradili najkasneje do leta 1977. V okvir širših razprav o novih virih energije, ki jih je morala Slovenija zagotoviti do leta 1980, je bila vključena tudi plinifikacija. Leta 1969 se je izvršni svet šele odločal, ali naj da prednost tekočim gorivom ali plinu. Leta 1970 se je postavil na stran tistih, ki so menili, da naravni plin dopolnjuje uporabo tekočih goriv in ima v tehnološko zahtevnih procesih mnoge prednosti, ter sklenil, da je plinifikacija Slovenije nujna. V tem letu so preučevali možnosti za priključitev na obstoječi plinovod. Ponudbi sta prišli iz Avstrije in Italije. Leta 1971 so se odločili za priključitev na sovjetski plinovod ter ustanovili konzorcij za izgradnjo plinovoda.

Pomemben razlog za težave je bilo tudi dejstvo, da je partijsko vodstvo odlašalo z obravnavo temeljne zamisli in strateških ciljev dolgoročne gospodarske usmeritve Slovenije. Republiško partijsko vodstvo je bilo že od leta 1968 bolj osredotočeno na idejnopolična vprašanja nadaljnega razvoja zasebnega kmetijstva. Najprej se je ob koncept dolgoročne gospodarske usmeritve, ki ga je pripravljala republiški izvršni svet, »obregnil« Edvard Kardelj. Poleti 1969 je izjavil, da utegne biti tako zastavljena politika »v marsikaterem pogledu sporna«, ker temelji na »parcialnih projektih in prognozah gospodarskih gibanj«, ki so premalo povezani z jugoslovansko razvojno politiko.¹⁸

Redakcijska skupina je do sredine aprila 1970 izdelala nov elaborat, ki ga je nasloвила Stališča o dolgoročnem razvoju Slovenije. V njem je bolj poudarila potrebo po ohranitvi proizvodne »pestrosti« ter hitrejšem razvoju

¹⁸ Iz reforme v reformo, str. 222.

lesnopredelovalne industrije, gradbeništva in zasebnega sektorja. Izpostavila je pomen izvoznega gospodarstva, spremenila strukturo delitve družbenega proizvoda, okrepila poglavje o policentričnem razvoju in realneje zastavila razvoj infrastrukture, saj naj bi zgradili le tiste objekte, ki so nujno potrebni. Republiški izvršni svet je bil z njim zadovoljen.

Junija 1970 je Kavčič predstavil osnovne zamisli dolgoročnega projekta v intervjuju za časopis Delo. Izpostavil je odločitev za ohranitev »pestre« proizvodne sestave, ki se bo lahko hitro prilagodila razmeram in potrebam na trgu in se tudi prosto razvijala. Industrija bo zadržala položaj vodilne panoge, vendar se bo njena proizvodnja osredotočila na izdelke visokega cenovnega razreda. Infrastruktura se bo prilagodila novim zahtevam in potrebam. Terciarni sektor se bo razvijal v »razumnem ravnotežju« z drugimi gospodarskimi področji.

Stane Kavčič med pogovorom z vodstvom časopisa Delo, 13. oktobra 1971 (Foto: S. Busić)

Tega meseca je predsednik redakcijske skupine Ermin Kržičnik poslal pristojni partijski komisiji novo različico razvojnega dokumenta. Skrbno pripravljeno analizo prihodnjih dosežkov slovenskega gospodarstva je podkrepil

s statističnimi izračuni. Članov partijske komisije pa tudi spremenjen in skrbno izdelan razvojni elaborat ni navdušil. Največkrat se je ob dokument »spotaknil« Zvone Dragan. Avtorjem je očital, da so dokument pripravljali v »preveč ekskluzivnem krogu«. Zelo ga je motilo, ker so samoupravljanje opredelili le kot družbenopolitično, ne pa tudi kot temeljno ekonomsko kategorijo in temeljni družbenoekonomski odnos. Njegov glavni očitkec pa je bil, da so avtorji dokumenta gospodarsko prihodnost Slovenije iskali v Evropi, ne pa v Jugoslaviji. Obširneje so o strateških ciljih dolgoročnega razvoja spregovorili še na seji sekretariata CK ZKS 6. julija 1970. Osrednja pripomba članov partijskega vodstva je bila, da nadaljnjemu razvoju samoupravnih odnosov in z njimi povezani visoki stopnji socialne varnosti nista namenjena pozornost in mesto, ki jima pripada.

Redakcijska komisija je pripombe partijskih funkcionarjev upoštevala in jih vnesla v uvodni del resolucije, ki jo je republiška skupščina sprejela 15. marca 1972. Tako so samoupravni socializem, razvijanje socialističnih družbenoekonomskih odnosov, delovni ljudje kot glavni nosilec združenega dela in Slovenija kot del SFRJ postali temelj dolgoročnega razvoja Slovenije v naslednjih petnajstih letih. Globalna zamisel pa je ostala nespremenjena. Slovensko gospodarstvo se bo do leta 1985 povečalo in posodobilo. Racionalna izraba obstoječih zmogljivosti, večja produktivnost, boljše delovne navade, polna zaposlenost, donosnejše naložbe ter ugodnejša razmerja v mednarodni in medregionalni menjavi bodo povečali družbeni proizvod za dvainpolkrat. Povečal se bo delež osebne in splošne porabe ter bruto investicij v družbenem proizvodu. Slovenija bo tako povečala obseg zunanjetrgovinske menjave, da ne bo imela več primanjkljaja. Povečala bo tudi menjavo z drugimi republikami in zmanjšala neto odliv sredstev za skupne potrebe federacije. Tudi razvoj po posameznih gospodarskih sektorjih je ostal tak, kot so ga začrtali pred letom dni. Primarni sektor naj bi napredoval po nižji stopnji; njegov delež v družbenem proizvodu naj bi se zmanjšal za polovico, s 13 na 6 odstotkov. Sekundarni sektor se bo razvijal hitreje od povprečja; njegov delež v družbenem proizvodu se bo povečal s 55 na 58 odstotkov. Industrija bo ostala prevladujoča gospodarska dejavnost. Gradbeništvo bo zadržalo dotedanjo raven, delež proizvodne obrti v družbenem proizvodu in zaposlenosti se bo povečal. Terciarni sektor (trgovina, turizem, gostinstvo) bo zelo razširil svoj obseg; njegov delež v družbenem proizvodu bo narasel s 15 na 25 odstotkov, delež zaposlenosti pa s 26 na 40 odstotkov. V hitrejši razvoj infrastrukture bodo vložena znatna sredstva.

Vzporedno z dolgoročnim je teklo tudi oblikovanje srednjeročnega plana Slovenije za leta 1971–1975. Ta plan je bil prvi korak v dolgoročnem

razvojnem ciklu. Izhodišča za pripravo srednjeročnega plana je izdelal Zavod SRS za planiranje in jih aprila 1971 poslal republiškemu izvršnemu svetu. V ospredju so bili hitrejša posodobitev dohodkovno uspešnega dela gospodarstva, hitrejši razvoj infrastrukture, izboljšanje visoko strokovne in kvalifikacijske sestave zaposlenih, povezava raziskovalnega dela s proizvodnjo ter pritegnitev dodatnih virov akumulacije s spodbujanjem denarnega varčevanja prebivalstva ter s povečanjem izvoza na konvertibilni trg.

Pri izdelavi osnutka srednjeročnega plana je moral Zavod SR Slovenije za planiranje prvotna izhodišča opustiti ter se prilagoditi usmeritvi iz zveznega srednjeročnega načrta in nalogam iz stabilizacijskega programa; med slednjimi je bilo na prvem mestu zmanjšanje uvoza surovin za potrebe predelovalne industrije. Za osrednja cilja gospodarskih prizadevanj v letih 1971–1975 je določil usklajen gospodarski razvoj ter izboljšanje položaja »delovnega človeka«. Republiški izvršni svet je osnutek srednjeročnega plana SR Slovenije obravnaval in sprejel 13. junija 1972 ter ga dal v javno razpravo. Stane Kavčič je temeljno plansko strategijo podprl, predlagal pa še vrsto dopolnil. Po njegovem so med pogoje za doseglo usklajenega gospodarskega razvoja sodili tudi intenzivnejše gospodarjenje z gozdovi, večja proizvodnja hrane, reševanje ekonomskih in socialnih problemov v kmetijstvu ter spodbujanje poslovnega povezovanja med industrijo in trgovino.

Srednjeročni plan ni bil sprejet do odstopa Staneta Kavčiča. Predlog so obravnavali šele decembra 1972.

Zasnova policentrizma

V prvih povojnih desetletjih so v Sloveniji dajali prednost razvoju t. i. slovenskega koridorja ali slovenskega razvojnega ogrodja, ki je zajemalo Ljubljano, Maribor, Celje in Kranj ter še nekaj večjih mest in industrijskih središč. Za gospodarsko razvitejši del sta bili značilni visoka stopnja industrializacije in dobra infrastruktura. Druga območja v Sloveniji, zlasti v obrobni delih (pomursko območje, območje vzhodnega dela mariborske regije, kozjansko, belokranjsko in zahodno dolenjsko območje), so napredovala počasneje. Glavna gospodarska panoga v teh regijah je bilo kmetijstvo. Imele so nerazvito infrastrukturo in bile slabo povezane z bližnjimi razvojnimi centri. Do začetka sedemdesetih let so bile razlike v gospodarski razvitosti med posameznimi območji že tako velike in očitne, da so postale eden izmed perečih razvojnih problemov. Po podatkih iz leta 1968 je

imelo 37 od 60 občin nižji narodni dohodek na prebivalca od republiškega povprečja.

Čeprav so bila v povojnem obdobju zmanjšana nekatera razvojna ne skladja med posameznimi območji, so še vedno obstajala območja, ki so močno zaostajala za republiškimi povprečji. V tem obdobju so se oblikovala razvojna središča, ki so postopoma prevzemala vlogo razvojnih centrov. Tako so se že obstoječim centrom pridružili še Novo mesto, Nova Gorica, Murska Sobota, Velenje in somestje Koper–Izola–Piran. Ti centri z razvitejšo infrastrukturo so tvorili zasnovano policentrične ureditve, ki je poleg gospodarske vključevala tudi razvoj družbenih dejavnosti.

Leta 1970 je republiški izvršni svet ugotovil, da vprašanja nerazvitih območij ni mogoče več zanemarjati. Spomladi tega leta je začel razpravo o izhodiščih za odpravljanje razlik v stopnji gospodarske razvitosti in za postopno izenačevanje življenjskih in delovnih pogojev v republiki. Razmere za takšno akcijo so bile ugodne. Na zvezni ravni so že sprejeli odločitev, da lahko vsaka republika regionalni razvoj prilagaja svojim razvojnim načrtom in zmogljivostim. Slovenija se je odločila za policentrični razvoj, kar je pomenilo, da ne bo razvijala samo posameznih industrijskih središč in velikih mest, temveč si bo prizadevala za skladnejši razvoj večjih geografskih območij (regij). Ugodno je bilo tudi, da se je v tem letu začelo snovanje novega srednjeročnega načrta za obdobje 1971–1975.

Jeseni 1970 je republiški izvršni svet sprejel zasnovo za oblikovanje sistema požitve gospodarskega življenja v posameznih regijah.¹⁹ Pri tem je vseskozi zasledoval temeljno vodilo, po katerem je bilo treba vprašanje manjše razvitosti v Sloveniji reševati specifično, racionalno in ekonomsko.

Izvršni svet se je že na začetku odločil, da ne bo sledil jugoslovanskemu sistemu pomoči nerazvitim republikam, ker se je želel izogniti razdelitvi Slovenije na razvite in nerazvite občine, saj bi s takšno delitvijo (tako kot se je dogajalo v državnem merilu) na široko odprl vrata uničujočim in brezplodnim regionalnim sporom s težko predvidljivimi političnimi posledicami. Jugoslovanski vzorec za Slovenijo ni bil sprejemljiv tudi zato, ker je predpostavljala dolgoročno »izvajanje« načela enakopravnega gospodarskega razvoja vseh teritorialnih enot, torej tudi še potem, ko za takšen razvoj ni bilo več potrebe. Slovenski izvršni svet se je odločil ustvariti sistem gospodarske pomoči manj razvitim območjem, ki bo ustrezal »specifičnim« razmeram v SR Sloveniji. To je z drugimi besedami pomenilo, da se bodo morala manj razvita območja sama čim prej »integrirati« v širši gospodarski

¹⁹ Jože Prinčič: Pospeševanje gospodarskega razvoja manj razvitih območij v SR Sloveniji (1945–1990), Prispevki za novejšo zgodovino, Ljubljana 2004, št. 1, str. 115.

prostor ter doseči »razvojno stopnjo, ki bo zagotavljala, da bodo lokalne skupnosti lahko same zadovoljevale potrebe«. ²⁰

Zasnova za oblikovanje sistema pospeševanja gospodarskega razvoja manj razvitih delov Slovenije je imela več poudarkov. Najpomembnejša sta bila dva. Prvi je izpostavil odločilno vlogo in dolžnost lokalnih skupnosti na nerazvitih območjih kot nosilk hitrejšega gospodarskega razvoja. Republiko in njen proračun je postavil v ozadje, njena naloga je bila, da spodbuja in večja zanimanje podjetij z razvitejšega dela Slovenije za naložbe v manj razvita območja ter zagotovi ugodnejše pogoje za poslovanje novoustanovljenih gospodarskih organizacij na nerazvitih območjih. Dotacije iz republiškega proračuna so bile mišljene samo za gradnjo infrastrukturnih objektov, to je cest, električnega in PTT-omrežja in vodnogospodarskih objektov. Drugi poudarek je bil na ekonomskem pristopu oziroma zagotavljanju prednosti ekonomskih meril pred socialnimi. Uveljavitev ekonomskih meril je predpostavljala, da skupni obseg vsakoletne pomoči ne sme preseči okvira, ki ga določajo gospodarsko finančne zmogljivosti republike. Predvsem pa bi morala ekonomska merila zagotoviti, da bi v manj razvitih območjih razvijali samo tiste gospodarske dejavnosti, za katere so obstajali predpogoji, kot so surovinski in energetski viri, delovna sila itn. V skladu z ideološko naravnano stjo je bila industrija predvidena za nosilko hitrejšega gospodarskega razvoja.

Oktobra 1970 je slovenska skupščina začela razpravo o osnutku zakona o pospeševanju gospodarskega razvoja manj razvitih območij v SR Sloveniji. Kot je izvršni svet pričakoval, je bila polemična in ostra, zlasti ko so se vanjo vključila politična vodstva posameznih občin. Občine – najglasnejše so bile primorske, koroške in zasavske, pa tudi metliška in kočevska – so osnutek zelo kritizirale, ker jim ni zagotovil statusa manj razvitih območij. Očitale so mu, da je »zgrešen v pristopu, da nima ustreznih meril in da je poenostavljen«. ²¹ Politični pritiski in odklonilna stališča občinskih vodstev so po besedah Staneta Kavčiča, takratnega predsednika republiškega izvršnega sveta, dosegli obseg, kakršnega slovenski politični prostor dotlej ni poznal. Izvršni svet ni bil pripravljen popustiti lokalnim pritiskom. Po premisleku je sklenil pridobiti »zavezništvo« štiridesetih razvitejših občin, in sicer z argumentom, da bodo morali prispevati iz »svojega žepa« tem več, čim več bo v Sloveniji manj razvitih občin. Na koncu je moral izvršni svet vendarle nekoliko popustiti, zlasti pri določitvi obsega manj razvitih območij. Spremenil je tudi naslov zakona.

²⁰ Prav tam, str. 116.

²¹ Prav tam.

Zakon o ukrepih za pospeševanje razvoja manj razvitih območij v SR Sloveniji je skupščina sprejela februarja leta 1971. Zakon je skrb za hitrejši razvoj manj razvitih območij naložil občinam, delovnim organizacijam, poslovnim bankam in regionalnim centrom. Republiške organe je obvezal, da pospešujejo razvoj z gradnjo infrastrukturnih objektov, ugodno obrestno mero za investicijske kredite, s sofinanciranjem razvojnih programov in z ukrepi za pospeševanje kmetijstva. Za usklajeno delovanje republiških in lokalnih organov je zakon predvidel ustanovitev posebne komisije za pospeševanje razvoja manj razvitih območij SR Slovenije.

Proti zvezni državi

Po Kavčičevi oceni se je spodkopavanje federacije začelo leta 1965 in trajalo do spremembe ustave leta 1971,²² ki je bila pomembno področje njegovega delovanja, saj se je skupaj z ostalimi člani vlade zavedal, da je uresničitev zastavljenih ciljev precej odvisna od moči zvezne uprave in njenih ukrepov.

V prvih dveh letih vodenja izvršnega sveta Kavčič reševanja nacionalnega gospodarskega interesa še ni postavil v središče svojih prizadevanj. Na različne načine je izražal odklonilen odnos do zvezne gospodarske politike in njenih nosilcev. Ukrepe Zveznega izvršnega sveta je ocenil kot slabe in zlasti prepozne. Izkoristil je vsako priložnost, da je od zveznih teles zahteval, naj hitreje sproščajo cene, vodijo selektivnejšo kreditno politiko, dopustijo večjo samostojnost poslovnih bank in sprostijo potrošniške kredite. Zavzel se je za izboljšave v plačilnem prometu, uskladitev obrestnih mer, spodbujal je porabo sredstev za modernizacijo in izvoz na konvertibilna tržišča.

Leta 1969 je izvršni svet ocenil, da je za poslabšanje pogojev gospodarjenja v Sloveniji najbolj odgovorna nepremišljena politika zveznih organov. Ti so v prvi polovici leta s pomočjo emisije, reeskonta in drugih ukrepov preveč pospešili proizvodnjo in porabo, hkrati pa neselektivno zmanjšali uvoz in omejili kreditiranje poslovnih bank. Stališče republiškega izvršnega sveta je bilo, da so bili ukrepi za poživitev gospodarstva nujni leto poprej, nadaljevanje take gospodarske politike v letu 1969 pa je imel za napako. Z večanjem inflacije in zunanjega primanjkljaja ter upočasnitvijo izvoza so se ustvarile razmere, v katerih so se bolje znašla gospodarstva nerazvitih republik, medtem ko se je slovensko gospodarstvo otepallo z vse večjimi izgubami in drugimi težavami. Republiški izvršni svet je presodil, da se mora

²² Dnevnik, str. 92.

Slovenija odločneje postaviti po robu centralizacijskim težnjam in storiti več za rešitev svojih težav. Poleti tega leta je cestna afera spremenila potek urejanja odnosov s federacijo. Plačilno bilančni in drugi gospodarski odnosi z drugimi republikami in zvezo so postali osrednje politično in gospodarsko vprašanje. Stane Kavčič jim je namenjal vedno več pozornosti, zato so ga v jugoslovanskih medijih začeli imenovati oče nacionalne ekonomije.

Jeseni 1970 so se začele razprave o predlogu zveznega stabilizacijskega programa. V tem času Stane Kavčič v njem ni videl negacije reforme iz leta 1965, temveč ga je razumel kot nadaljevanje »boja« za posodobitev gospodarskega življenja pod novim imenom, zato si je v teh razpravah še prizadeval, da bi stabilizacijski program bolj »radikalno in ostreje napadel nestabilnost in inflacijo«. ²³ Resolucija o novi gospodarski politiki pa ni izpolnila njegovih pričakovanj. Ocenil jo je kot nesprejemljiv dokument, v katerem prevladujejo »elementi nestabilnosti«, kot so preohlapne meje porabe, previsoka stopnja rasti in zaposlovanja, prenizko predvideni primanjkljaj v zunanji menjavi itn. Tako je Kavčič od konca leta 1970 krepil svoj odklonilni odnos do zvezne gospodarske politike in njenih nosilcev. V intervjuju, ki ga je imel marca 1971 za beograjsko Ekonomsko politiko, je povedal, da po tem, ko so se v Jugoslaviji oddaljili od reforme, nimajo več jasne strategije. Zvezni organi sprejemajo le še posamezne ukrepe, in to šele potem, ko so v to prisiljeni, torej ko se problem že razbohoti. Zaradi neustreznega pristopa niso sposobni odgovoriti na vrsto dilem, ki so usodnega pomena za nadaljnji razvoj, začeni s dilemo, ali nadaljevati z inflacijo ali pristati na nižjo gospodarsko rast. Glede prihodnjega razvoja je poudaril, da ni pesimist. Napovedal je, da se bodo republike dogovorile o skupnem programu, ki bo vključeval sporazume o spremenjeni vlogi federacije in njenih obveznostih, o višini prispevkov za nerazvite, o usmerjanju osebnih dohodkov, o usodi konvertibilnega dinarja itn. Izključil pa je možnost, da bi republike sprejele dogovor o znatni omejitvi svoje porabe.

Prvega julija 1971 se je Stane Kavčič sestal z direktorji vodilnih slovenskih gospodarskih organizacij. Predstavil jim je svoj pogled na zaskrbljujoče gospodarske razmere v državi. Meje gospodarskih zmogljivosti so se res dvigale, kazalo je, da se Jugoslavija približuje tržnemu »modelu«. Gospodarski dosežki pa so bili varljivi, saj sta se gospodarska rast in uspešnost napajali iz inflacije in tujih kreditov. »In ko tujina ne bo več pripravljena napajati jugoslovanske ekspanzije,« je dejal, »se bo videz uspešnega gospodarstva razblinil kot milni mehurček.« K temu je dodal, da v državi ni niti pripravljenosti niti vzdušja za izboljšanje nezdravega stanja. Navzven in z besedami

²³ Iz reforme v reformo, str. 182.

so vsi podpirali stabilizacijo, v resnici pa so vsi hoteli ohraniti trenutne razmere. Nihče ni bil pripravljen za stabilnost nič žrtvovati. Podjetja so tekmovala v sebičnosti. Njihov cilj je bil čim več uvoziti, dobiti čim več kredita in čim bolj zvišati cene.

Jeseni 1971 so nasprotujoče ocene zameglile realen pogled na gospodarska gibanja v državi. Zvezni organi so bili pretirano optimistični in so razmere prikazovali v svetlejši luči. Gospodarski analitiki so jih slikali v temnejši podobi, strokovnjaki so molčali. Republiški izvršni svet je ocenil, da se gospodarske razmere v državi slabšajo in da stabilizacijska načela nimajo več prave veljave. Njegovi člani so še enkrat ugotovili, da se nelikvidnosti in drugih perečih problemov ne da rešiti z nekaj »rutinskimi« ukrepi, temveč je treba preurediti gospodarski in (tudi) politični sistem. Po temeljiti razpravi so sklenili slovenski javnosti sporočiti, da bo treba »nekaj storiti«. Republiška skupščina se je prva odzvala pozivu svojega republiškega izvršnega sveta. Oktobra je sprejela predlog, s katerim je pozvala zvezno skupščino, naj pohiti s spreminjanjem gospodarskega sistema, zlasti na najpomembnejših področjih, kot so bila devizno in zunanjetrgovinsko, davčno in kreditno-monetarno. Sledila je slovenska delegacija v Zboru narodov zvezne skupščine, saj ni podprla zakonskega predloga o uporabi emisije za plačilo neplačanih obveznosti. Prekinitev seje Zbora narodov in izredna seja vlade sta razburkali že tako nemirne politične vode v Beogradu. Napetosti pa so se pomirile, ker slovenska delegacija ni vztrajala do konca. Ko je kazalo, da bo zakon odložen, je popustila. Novembra je ljubljansko Delo objavilo več člankov in razgovorov, ki so prilili olje na ogenj rastočega nezadovoljstva do zvezne gospodarske politike v Sloveniji. Med najbolj odmevnimi je bil tudi intervju s Stanetom Kavčičem. Slednji je v razgovoru z novinarji Dela izpostavil, da Zvezni izvršni svet z »obstoječim instrumentarijem« gospodarskih razmer ne more obvladati. Predlagal mu je, naj se sprijazni z dejanskimi razmerami in opusti »neustrezno« gospodarsko politiko, če noče, da bodo vsi »zgrmeli na tla, obtolčeni in pretreseni«. Za umiritev gospodarskih razmer bi bilo po njegovem treba zmanjšati emisijo in jo prepustiti republikam, tako spremeniti zunanjetrgovinski sistem, da se bo splačalo izvažati, povečati nadzor nad osebnimi dohodki ter sankcionirati neplačevanje dolgov. V tem intervjuju je načel vprašanje posodobitve trga kapitala. Predlagal je uvedbo delnic in pritegnitev tujega kapitala.

Razprava o resoluciji o temeljih politike družbenoekonomskega razvoja Jugoslavije v letu 1972 je še poglobila nasprotje med slovenskim in Zveznim izvršnim svetom. ZIS je januarja 1972 skušal ublažiti slovenske kritične osti. Njegov predstavnik dr. Jakov Sirotković je prišel v Ljubljano, kjer je doka-

zoval, da ni razlogov za slovensko bojazen o preveliki restriktivnosti zveznih ukrepov. Zavrnil je očitke, da se je država vrnila na gospodarsko prizorišče. Republiški izvršni svet pa ni popustil. Vztrajal je, da je program, ki ga je Zvezni izvršni svet pripravil za izhod iz krize, nov dokaz, da je stabilizacija postala samo politično geslo, pa še to le, dokler »koga ne zadene«. Zatrjeval je, da je prišla Jugoslavija do razpotja, kjer se je treba odločiti med administrativnim in tržnim uravnavanjem gospodarskega življenja, Slovenija pa nima druge izbire, kot da podpre odpravo neustreznih cenovnih razmerij in hitreje sproščanje trga. »Mi se nismo odrekli boju za tržne cene. To je naša pozicija,« je povedal Stane Kavčič 26. januarja 1972 na seji republiškega izvršnega sveta. Na tej seji se je zavzel, da v zveznih organih začnejo razpravo o preklicu zamrznitve cen, ker v Sloveniji ni več sredstev, da bi pokrivali nesorazmerja, ki zaradi tega nastajajo.²⁴ Tretjega februarja je republiški izvršni svet sklical posvet, na katerega je povabil predstavnike republiške uprave in skupščine ter zveznega sekretarja za finance Janka Smoleta. Na njem so predstavniki pristojnih republiških teles Zveznemu izvršnemu svetu očitati, da zadev, pomembnih za stabilizacijo, ne rešuje po dogovorjeni poti z usklajevanji in konsenzom v medrepubliških komitejih, temveč po skrajšanem postopku, ter da pri oblikovanju stabilizacijskih ukrepov ni izhajal iz načel smotrnega gospodarjenja, ki predpostavljajo omejene posege »vsemogočne« države, temveč s svojimi ukrepi »krepi administriranje in goji distributersko antitržno filozofijo«. Spomnili so, da na nobenem političnem forumu ni bilo sprejeto načelo, da se stabilizacija izvaja samo z administrativnimi ukrepi. Po dolgi uvodni razpravi so zavrnilo ukrepe, ki jih je predlagal Zvezni izvršni svet. Večina je menila, da so nepopolni in nedodelani, ker »rešujejo samo nekatere trenutne težave samo na nekaterih področjih gospodarstva z zelo kratkoročnimi učinki.«²⁵ Rešitve, ki so bile v nasprotju z že sprejeto zakonodajo ali z uveljavljenimi ustavnimi amandmaji, so zavrnilo in predlagali svoje. Največ jih je bilo z zunanjetrgovinskega področja (zmanjšanje uvoznih taks, zoženje disparitetnih klirinških tečajev, preišljevanje uporaba kompenzacij). Zavzeli so se za pripravo »kompleksnega« in dolgoročnega programa, v katerem bi bilo dovolj prostora za sprostitev cen.

V skladu s sprejetimi stališči predstavnik slovenskega izvršnega sveta Tone Tribušon na seji predstavnikov republiških izvršnih svetov v Beogradu ni podprl predlogov petih zakonskih predpisov, ker bi to potegnilo za seboj prerazporeditev dohodka med posameznimi panogami in republikami, kar bi Slovenijo močno prizadelo. Po sprejetju zvezne resolucije o gospodarski

²⁴ Prav tam, str. 186.

²⁵ Prav tam, str. 187.

politiki za leto 1972 pa je kazalo, da je slovenski izvršni svet začel popuščati. Čeprav je resolucija zanemarila stabilizacijo v prid bolj dinamičnemu razvoju in je preveč temeljila na administrativnih ukrepih, ki so zavrli delovanje trga, so bili njegovi člani do nje manj zadržani in bolj prizanesljivi, kot so napovedale njihove predhodne razprave. Do konca pomladi 1972 je republiški izvršni svet z nejevoljo zavračal »polakirane« in »elastične, elegantno napisane in širokogrudne« ocene Zveznega izvršnega sveta, da v državi ni večjih gospodarskih težav in da se plačilna bilanca popravlja. Razprava o ukrepih, ki bi jih moral Zvezni izvršni svet sprejeti sredi leta 1972, pa je spet »prebudila« slovenski izvršni svet. Potem ko je ugotovil, da so predlagani ukrepi premalo obsežni in prepozni, da bi »rešili stabilizacijo«, so sklenili, da je »treba nekaj storiti, sicer bodo šle stvari zopet navzdol«. Tokrat je bil večji optimist, saj je imel po besedah Staneta Kavčiča na svoji strani »vso slovensko javnost« in tudi del »jugoslovanske javnosti«. Začutil je tudi, da je Zvezni izvršni svet začel popuščati in se zavedati resnosti gospodarskega položaja. Konec maja je sklenil, da bo v zveznih organih obnovil razpravo o kreditno-monetarni politiki. Na začetku junija je republiški skupščini predlagal, naj potrdi njegova stališča do gospodarskih problemov. V njih je zahteval, da se konča obdobje splošne zamrznitve cen in da se gibanje cen prepusti trgu, da se prepreči nenadzorovana rast osebnih dohodkov, zaustavi rast denarnega obtoka, omeji samovoljno poseganje NBJ v denarna in kreditna razmerja ter zagotovi redno izpolnjevanje obveznosti. Stane Kavčič je na tej seji postavil še eno zahtevo, in sicer, da je treba podjetja prisiliti, da se bodo bolj naslonila na lastne sile in se agresivneje lotila širjenja »svojega manevrskega prostora«. Menil je, da bi morali podjetja odvrniti od prepričanja, da jim je družba dolžna pomagati, ko se znajdejo v težavah.

Jeseni 1972 je zaradi zaostritve odnosov med izvršno in politično vejo oblasti v Sloveniji pritisk izvršnega sveta na zvezne organe popustil.

V drugi polovici šestdesetih let se je Stane Kavčič strinjal s tistimi politiki, ki so menili, da idejni koncept ustave iz leta 1963, po katerem so se morale družbene funkcije praviloma uresničevati v republikah, v praksi ni zaživel, temveč je federacija neupravičeno razširila svoje ustavne pristojnosti. Zato sta v času, ko je bil na čelu izvršnega sveta, postali decentralizacija gospodarskega življenja in ureditev gospodarskih odnosov z republikami pomembna cilja njegovih prizadevanj. Pri tem pa je treba poudariti, da prizadevanja Staneta Kavčiča in njegovih somišljenikov niso bila uperjena proti federaciji, saj so se zavedali, da bi se v tem primeru hitro znašli v izgubljenem položaju, tako kot se je Hrvaška. Jugoslavijo so sprejeli kot slovenski življenjski prostor, federacijo pa kot »subjekt, ki jim kroji usodo«.

Ker je Slovenija za razvoj svojega gospodarstva potrebovala večjo ekonomsko svobodo in stabilnejšo gospodarsko ureditev, je bil njihov skrajni cilj zmanjšati pristojnosti zvezne države in jih prenesti na republike.

Leta 1969 je postal prenos funkcij centralnih organov na republiške organe pomembno politično in tudi gospodarsko vprašanje. Naloga devetega kongresa ZKJ, ki je bil marca 1969, je bila zmanjšati nezadovoljstvo zaradi prepočasne decentralizacije. Številni predlogi za dopolnitev kongresnih dokumentov, ki so prišli iz republik, niso našli svojega mesta v končni resoluciji, zato je ostala na ravni načel. Takšen razplet ni zadovoljil republiških vodstev, zato so po kongresu povečala svoje zahteve za spremembo položaja federacije in preureditev njenih odnosov do republiških gospodarstev.

Stane Kavčič je na seji CK ZKS pred začetkom devetega kongresa zavrnil očitke, da so zahteve po prenosu pristojnosti s federacije na republiko izraz republiškega etatizma. Menil je, da so take zahteve upravičene in zakonite, saj so eden od nujnih, »neizbežnih« pogojev za uresničevanje samoupravnih odnosov.²⁶ Sprejete kongresne dokumente, ki so predvideli ukinitve stalnih virov sredstev federacije (in drugih družbenopolitičnih skupnosti), ki so bili namenjeni za financiranje razvoja, poseben režim za državni kapital v poslovnih bankah ter njegovo postopno spreminjanje v sredstva združenega dela, je ocenil pozitivno. Menil je, da je opravil tisto, kar je lahko. Prepričan pa je bil, da bodo uresničevanje teh načel spremljali »težki dialogi« in velike težave. Maja 1969 je ureditev odnosov s federacijo uvrstil med prednostne naloge republiškega izvršnega sveta. Po njegovem načrtu do leta 1970 odnosov s federacijo ne bi »prenapenjali«. Slovenski nastop bi moral biti preudaren, »konstruktiven« in v »skladu s politiko devetega kongresa ZKJ«, usmerjen pa v oblikovanje »solidnega« zveznega centra brez prevelikih pristojnosti. Med pristojnostmi, ki naj bi jih najprej prenesli na republike, bi morale biti področje porabe.

Cestna afera je bila prelomnica tudi v procesu decentralizacije. V Sloveniji je odprla prostor za široko razpravo o njenem gospodarskem položaju in razvojnih možnostih v Jugoslaviji. Enotna je bila ocena, da je slovensko gospodarstvo vse bolj zapostavljeno in omejeno v nadaljnjem razvoju ter da se njegova akumulacija načrtno preliva v druge republike. Takšna stališča so Staneta Kavčiča in njegove somišljenike utrdila v prepričanju, da je treba izdelati objektivno analizo medrepubliških gospodarskih odnosov ter »dokončno razjasniti, kaj sodi in kaj ne sodi v pristojnost posamezne družbenopolitične skupnosti«.²⁷

²⁶ Prav tam, str. 191.

²⁷ Prav tam, str. 192.

Leta 1970 je proces preobrazbe federacije napredoval tudi na gospodarskem področju. Spomladi so pristojna zvezna telesa sprejela operativni načrt za pregled in dopolnitev zvezne zakonodaje ter teze o gospodarskih funkcijah republik in federacije. Po slednjih naj bi se pristojnosti federacije precej omejile, saj naj bi se republike dogovorile le o skupni razvojni politiki, enotnem sistemu gospodarskih odnosov s tujino, o deviznem sistemu ter obrambnih nalogah. Republike pa se niso mogle dogovoriti o teh dokumentih.

Slovenski izvršni svet ni bil zadovoljen s prepočasno in z brezplodno razpravo o spremenjeni vlogi federacije na gospodarskem področju. Po mnenju Staneta Kavčiča bi bilo treba leta 1970 narediti odločilni korak k novi vlogi federacije. To je pomenilo določitev skupnih zadev, ki jih bo še reševala federacija, in tudi določitev načina njihovega reševanja. Njegovo stališče je bilo, da je treba federacijo razbremeniti – ne le na materialnem in normativnem, temveč tudi na drugih področjih – ter tako napraviti prostor za delovanje republik ali samoupravnih »asociacij«. Pri razpravah o pristojnostih, ki bi jih morala federacija prepustiti republikam, je dal prednost gospodarstvu, ker so bili odnosi na tem področju glavni vir nesporazumov in težav v državi. Prva naloga, ki bi jo morala federacija opraviti, je bila ureditev njenega računovodstva. Dogodki, ki so se zvrstili v tem letu, pa niso bili v prid Kavčičevim prizadevanjem. Zvezni organi so zadržali vlogo usmerjevalca in tudi glavnega rabsodnika v gospodarskem življenju.

Leta 1971 se je začelo pisati novo poglavje v odnosih med federacijo in republikami. Z XX. ustavnim dopolnilom je bila federacija opredeljena le kot dejavnik dogovarjanja in sporazumevanja med republikami o zadevah skupnega pomena. Republika je bila označena kot država, ki temelji na suverenosti naroda in na oblasti in samoupravi delavskega razreda. Na gospodarskem področju so republike od federacije prevzele pristojnosti na investicijskem in še nekaterih drugih področjih. Zvezna skupščina je sprejela zakon o likvidaciji državnega kapitala in zakon o prenosu sredstev, pravic in obveznosti federacije za gospodarske investicije na republike. Od obetov pa je tudi tokrat ostalo bolj malo. Zvezni organi z Zveznim izvršnim svetom na čelu so si na vso moč prizadevali, da bi ohranili stari sistem vodenja in odločanja.

Na finančnem področju so največ pozornosti namenili ukinitvi t. i. državnega kapitala na zvezni ravni ter prenosu sredstev, ki so se dolga leta zbirala na računih zveznih bank in v posebnih zveznih skladih, na republike. Šlo je za velika sredstva. Po takrat objavljenih izračunih naj bi se od leta 1954 do leta 1968 nabralo za 44 milijard (novih) dinarjev, kar je pomenilo dobro sedmino vrednosti osnovnih in vložnih sredstev vse jugoslovanske

industrije po bilancah za leto 1968. Od te vsote, ki je bila le na papirju, je bil največji del ali 31,3 milijarde dinarjev investiran v razne projekte, od tega 8,3 odstotka v projekte na ozemlju SRS.²⁸ Na devetem kongresu ZKJ marca 1969 so sklenili, da je treba do konca leta 1970 ukiniti stalne vire sredstev federacije (pa tudi republik in občinskih skupščin), ki so bili namenjeni za naložbe v gospodarske in druge objekte. Po tem sklepu je bilo treba državni kapital v poslovnih bankah »postaviti pod poseben režim« in ga postopoma spremeniti v sredstva združenega dela. Po kongresu je zvezna skupščina sprejela predpis, s katerim je sredstva bivšega splošnega investicijskega sklada (šlo je za več kot 29 milijard dinarjev) namenila za kreditiranje razvoja nerazvitih republik in za razširitev gospodarskega sodelovanja s tujino. Potem pa so kljub jasno izraženi volji prizadevanja zvezne uprave zastala. Oktobra 1969 je posredovalo Predsedstvo CK ZKJ in sklenilo, da je treba ukiniti vse vire državnega kapitala na vseh ravneh. Pogoj za uresničitev tega sklepa je bilo soglasje republik, te pa so imele različna stališča o tem, ali ga likvidirati ali ne, in če ga, kam je najbolj smiselno preusmeriti sredstva: v razvoj posameznih panog ali nerazvitih republik.

Likvidacija državnega kapitala ni pomenila le odprave velikanskega obrestonosnega državnega kapitala, ki je dolga leta živel od obdavčenja gospodarstva in se redil od obresti na dane kredite. Predpostavljala je tudi ukinitvev oziroma razdelitev t. i. neproračunske bilance federacije. To bilanco so sestavljala sredstva in obveznosti federacije za odplačilo posameznih postavk. Največji del obveznosti je izhajal iz tujih dolgov in kreditov. Sledila so odplačila notranjih posojil, preostanek pa so bili krediti za naložbe, ki se še niso zaključile. Vse te obveznosti je moral nekdo sprejeti oziroma vrniti. O neproračunski bilanci federacije so razpravljali na številnih sestankih. Slovenija je zagovarjala stališče, ki je odstopalo od drugih, in sicer, da je treba sredstva za investicije federacije v gospodarstvu razdeliti med republike po načelu, ki je na eni strani odražalo njihov delež v ustvarjenem družbenem proizvodu, na drugi strani pa njihov delež pri črpanju sredstev federacije. Za Slovenijo je bilo pomembno, da se o tem čim prej dogovorijo, zato je od svojega stališča odstopila in sprejela zase manj ugodno kompromisno rešitev, ki je bila sprejeta na seji koordinacijske komisije Zveznega izvršnega sveta 17. decembra 1970. Na tej seji so se predstavniki republik sporazumeli, da bodo sredstva državnega kapitala in iz njega izvirajoče obveznosti pripadli tisti republiki, kjer je (ali je bil) sedež uporabnika kredita. Nadalje so sklenili, da se obveznosti za vračanje tujih in domačih posojil, ki jih je najela federacija, razdelijo na republike in pokrajini po merilu udeležbe

²⁸ Prav tam, str. 199–200.

posameznih republik v naložbah federacije. Do konca leta 1970 je bila narejena približna ocena razdelitve sredstev iz državnega kapitala, ki se je moral prenesti s federacije na republike. Po tej oceni je bila naša republika na predzadnjem mestu, pred Črno goro. Tega dogovora se republike, razen Slovenije, niso bile pripravljene držati. Maja 1971 so na seji koordinacijske komisije Zveznega izvršnega sveta na Brionih obravnavali nerešena vprašanja, ki so preprečevala sprejem dogovora o razdelitvi državnega kapitala. Ko so jih rešili, so sprejeli medrepubliški dogovor, s katerim je federacija prenesla na republike 3200 milijard dinarjev svojih obveznosti. Ta dogovor je bil temelj za oblikovanje zakona o prenosu sredstev, pravic in obveznosti federacije za gospodarske investicije na republike in pokrajine, ki ga je zvezna skupščina sprejela 30. junija 1971. Bivše zvezne banke so odlašale z izdelavo dokončnih bilanc, zato se je prenos državnega kapitala na republike oziroma njihove poslovne banke vlekel do leta 1973.

Leta 1970 so zvezna in republiške partijske komisije za družbenoekonomske odnose in ekonomsko politiko razpravljale o financiranju potreb federacije v obliki kotizacije. Po daljših razgovorih je nastal nov predlog, po katerem bi vsaka republika prispevala za potrebe federacije fiksni znesek, ki bi ga določili z medrepubliškim dogovorom. Tega so si republike različno razlagale. Stane Kavčič je bil naklonjen razlagi, da se je treba dogovoriti le o višini prispevka republike federaciji, republikam pa prepustiti, da same izberejo način zbiranja sredstev. Zavzel se je, da bi se Slovenija povezala s Hrvaško in se skupaj z njo spustila v »mešetarjenje« s Srbijo in z drugimi republikami.²⁹

Stane Kavčič si je leta 1971 prizadeval, da bi federacija po hitrem postopku prepustila republikam tudi nadzor nad emisijo denarja. Po njegovem mnenju zvezna država denarnega obtoka ni usmerjala z gospodarskimi, temveč s političnimi merili, kar je bil »izvirni greh in izvor gospodarske nestabilnosti in težav«.³⁰ Sprva je kazalo dobro, jeseni 1972 pa je NBJ znova zahtevala, da se delež emisije, ki ga je neposredno upravljala, poveča na 85 odstotkov. Stane Kavčič je to zahtevo zavrnil, medtem ko so drugi člani republiškega izvršnega sveta pristali na kompromis.

Zunanja trgovina in devizni sistem sta bili področji, kjer si je republiški izvršni svet še posebej prizadeval za zmanjšanje zveznih in povečanje republiških pristojnosti, ker je bilo ravnovesje slovenskega gospodarstva močno odvisno od izvoznih rezultatov in zadostnega uvoza. Odnosi med Zveznim izvršnim svetom in republiškim izvršnim svetom so se zaostriili proti koncu

²⁹ Prav tam, str. 205.

³⁰ Prav tam, str. 206.

leta 1968, ko je Zvezni izvršni svet pripravil predlog sprememb zunanjetrgovinskega in deviznega sistema, ne da bi upošteval slovenske pripombe. Slovenija je to potezo sprejela z ogorčenjem, saj je bila edina republika, ki je večala delež svojega izvoza na konvertibilni trg. Konec leta 1968 je republiški izvršni svet podprla slovenska skupščina, ki je obvestila zvezno skupščino, da ukrepi, ki jih pripravlja Zvezni izvršni svet, težav v zunanjetrgovinskem poslovanju ne rešujejo, temveč jih poslabšujejo. Zahtevala je, da začne postopek sprememb in dopolnitev obstoječega zunanjetrgovinskega sistema. V prvi polovici leta 1970 sta se v državi poleg slovenskega oblikovala še dva predloga za spremembo zunanjetrgovinskega in deviznega sistema. V slovenskem, ki ga je pripravila skupina strokovnjakov s Svetom Kobalom na čelu, je bila odprava omejitev gospodarskih odnosov s tujino opredeljena kot svobodno gibanje blaga, storitev in finančnih sredstev, med katerimi so bila tudi devizna sredstva. Prizadevanja Kobalove komisije so bila jalova, saj jih je Zvezni izvršni svet namerno prezrl. Aprila 1972 je kljub nasprotovanju Slovenije v medrepubliško usklajevanje poslal predosnutke predpisov, ki jih je pripravila zvezna uprava. Novi zunanjetrgovinski predpisi so začeli veljati oktobra 1972.

Družbeni plan razvoja Jugoslavije od leta 1971 do 1975

Družbeni plan razvoja Jugoslavije od leta 1971 do 1975 je bilo še eno področje, kjer so se odnosi med zvezno upravo in republiškim izvršnim svetom zaostri do skrajnih meja. Stane Kavčič je bil zelo kritičen že do srednjeročnega plana Jugoslavije 1966–1970. Zanj je bil to ponesrečen kompromis, sestavljen tako, da »lahko« Slovenijo politično in gospodarsko uniči. Prizadeval si je, da bi ta »kompromis« nekako »privlekel do kraja«. Ta izkušnja ga je prepričala, da Slovenija pri sprejemanju naslednjega srednjeročnega plana ne sme več popuščati, temveč mora odločneje braniti svoje interese.

Maja 1968 Stane Kavčič verjetno ni pričakoval, da se bodo razprave o osnutku srednjeročnega plana Jugoslavije za leta 1971–1975 sprevrgle v brez-kompromisen in »objektiven konflikt različnih interesov«. ³¹ V razpravah, ki so se leta 1970 prenesle v medrepubliški komite za razvojno politiko ter na seje Zveznega izvršnega sveta, so prišli do izraza različni interesi in usmeritve, ki sta jih na eni strani zagovarjali Slovenija in Hrvaška, na drugi pa Srbija in gospodarsko manj razvite republike. V teh razpravah niso veljala nobena pravila. Po besedah Staneta Kavčiča so »odpadle vse resolucije, sprejeti

³¹ Prav tam, str. 211.

dogovori in sklepi, saj mi mahamo z enimi resolucijami, oni (pa) nam pomahajo z drugimi resolucijami.«³² Slovenski predstavniki so sprva »vodili težke dialoge«, ker pa ni bilo pravega učinka, so spremenili taktiko. Vztrajali so na svojih stališčih in se niso menili za pripombe in ugovore. Ta taktika se ni vedno obnesla. Med splošnimi izhodišči, ki jih je pripravil Zvezni izvršni svet, je bila jabolko spora stopnja gospodarske rasti. Za to je bila kriva Srbija, ki je dala prednost visoki gospodarski rasti, ki pa ne bi smela biti enakomerna, temveč različna po posameznih republikah.

Ko so prišli na dnevni red posamezni ukrepi srednjeročnega plana, so se razprave zaostrele, razhajanja pa povečala. Manj razvite republike se niso hotele odreči finančnim in drugim ugodnostim, razvitejše pa so svoje soglasje pogojevale s spremembami zunanjetrgovinskega in deviznega sistema ter z znižanjem izhodišč za določanje prispevkov v zvezni proračun. Slovensko stališče je bilo ostro in odločno. Slovenija se ne sme »pustiti strašiti in mašiti ušes oziroma ust z nobeno parcialno rešitvijo«, temveč mora slediti »generalni« politični odločitvi zadnjega kongresa, da je treba gospodarstvo v celoti razbremeniti.³³

Razprave so se v pregretem ozračju nadaljevale še vse leto 1971. Izvršni svet je bil vseskozi v »navzkrižnem ognju«. Če se je upiral, so ga v Beogradu dolžili, da ruši temelje države. Če pa je popuščal, so mu »doma« očitali, da ne brani slovenskih interesov. V začetku leta 1972 sta ostali nerešeni le še dve vprašanji, pri katerih republike niso dosegle soglasja. To so bila dodatna sredstva za hitrejši razvoj Kosova ter za nadaljevanje gradnje proge Beograd–Bar. Slednjemu je Slovenija še posebej nasprotovala. Stane Kavčič je na črnogorsko »izsiljevanje«, da bodo morali gradnjo ustaviti, odgovarjal, da jih to prav nič ne »impresionira«, saj so bili tudi v Sloveniji prisiljeni ustavili elektrifikacijo proge Celje–Maribor. Kljub temu pa je na koncu moral popustiti. To je vedel že od vsega začetka. Kot je dejal guvernerju NBJ, je bil v Jugoslaviji jedro vseh problemov denar. Naj je šlo za razprave o ustavnih dopolnilih, zakonih ali drugih zadevah, so bile v ozadju vedno zahteve in pričakovanja za »večjimi parametri«.

Sprejem zveznega srednjeročnega plana za leta 1971–1975 je Stane Kavčič doživel kot poraz. Vendar zanj ni bilo najtežje, da ni mogel zaustaviti prelivanja slovenske akumulacije v zvezni proračun. Usodnejše je bilo, da so predstavniki republiškega izvršnega sveta na razpravah v medrepubliških komitejih ostali osamljeni zlasti pri vprašanjih, pri katerih so hoteli, da se stvari premaknejo, da gredo naprej, ne nazaj.

³² Prav tam, str. 211.

³³ Prav tam, str. 213.

S sprejemanjem srednjeročnega plana Jugoslavije 1971–1975 je povezano tudi vprašanje nadaljnjega financiranja razvoja gospodarsko manj razvitih republik v državi. V Sloveniji so problem podrobnega ocenjevanja sistema zagotavljanja pomoči manj razvitim načeli leta 1969. Ugotovili so, da so ta območja v povojnem obdobju zelo napredovala in dosegla »solidno« podlago za nadaljnji razvoj, Slovenija pa je zaradi politike vsedržavnega izenačevanja zaostala za tistimi državami, s katerimi se je včasih lahko primerjala.

Stališče predsednika izvršnega sveta Staneta Kavčiča je bilo, da je Slovenija prišla do zgornje meje dajatev federaciji, ki jih gospodarstvo še lahko prenese, zato je nasprotoval prizadevanjem, da se za nerazvite vzpostavi poseben gospodarski sistem s posebnimi izjemami in ugodnostmi. V tem je videl le ponovno uvajanje izvenproračunske bilance federacije. Na stalna opozorila, da je bila uvedba tega sistema dogovorjena na več sestankih, na katerih je sodeloval tudi Josip Broz, je Stane Kavčič odgovarjal, da je treba povedati tudi, kaj je bilo na teh sestankih sklenjeno o razvoju razvitejših republik. Bilo je sklenjeno, da bodo razvitejše republike hitreje napredovale, da bodo gospodarstvo stabilizirali, to je razbremenili prevelikih dajatev ter zmanjšali zunanji primanjkljaj. »Tretmani naj bodo enakopravni,« je govoril Stane Kavčič, »ne pa, da iz teh dokumentov vsak vleče le tisto, kar mu paše.«³⁴ Menil je, da so gospodarstva nerazvitih republik dosegla razvojno stopnjo, ki je »solidna baza« za njihov nadaljnji razvoj, zato obveznosti širše družbene skupnosti ne morejo biti tako velike kot dotlej. Treba je sprejeti objektivna merila za ugotovitev njihove dejanske stopnje razvitosti. Udeležbo federacije pri tem razvoju je treba omejiti le na vodenje sklada za pospeševanje hitrejšega razvoja nerazvitih republik, v katerega bodo republike prispevale določena sredstva. Sklad naj ima obliko poslovnega sklada. Njegova sredstva morajo biti pod enakimi pogoji dostopna vsem podjetjem in bankam v državi, pod pogojem, da ta sredstva vložijo v nerazvita območja. Sklad naj ne bi več nakazoval sredstev na posebne račune republik ali avtonomne pokrajine Kosovo, temveč bi jih v obliki kredita dal podjetjem ali bankam. Stane Kavčič je soglašal, da nerazviti obdržijo obstoječe olajšave, tudi pri zadolževanju v tujini.

Razprava o novem srednjeročnem planu je bila priložnost za predstavitev in soočenje slovenskih stališč s stališči drugih republik. V začetnem obdobju so bila predmet razprav merila za določanje stopnje razvitosti. Slovenski predstavniki so nasprotovali predlogu, da se kot objektivno merilo za ugotavljanje nerazvitosti sprejme družbeni proizvod na prebivalca. Sklicevali so se na rezultate raziskave Iva Vinskega, ki je pokazala, da je to

³⁴ Prav tam, str. 247.

merilo zelo spremenljiv in enostranski pokazatelj, zato so zahtevali, da se dopolni še z drugimi pokazatelji. Najbolj so bili slovenski predstavniki dejavni v snovanju predloga o novi vlogi sklada federacije. Republiški izvršni svet je v zveznih telesih zastopal stališče, naj se pristojnosti federacije omejijo le na poslovanje sklada federacije in na zbiranje dopolnilnih proračunskih sredstev za financiranje najnujnejših skupnih služb. Nasprotoval je predlogom za sistemske olajšave v korist teh območij, ker bi to pripeljalo do dvojnega gospodarskega sistema. Podprl je predlog, da se sklad federacije spremeni v poslovni sklad jugoslovanskega gospodarstva. Zamisel o preoblikovanju sklada federacije v poslovni sklad so slovenski predstavniki v zveznih organih zastopali vse do poletja 1972.

Tudi pri dogovarjanju o razdelitvi sredstev Mednarodne banke za obnovo in razvoj se je slovensko stališče razlikovalo od drugih. Slovenija se je upirala zahtevam manj razvitih, da jim pripada večina teh sredstev. Njen predlog je bil, da lahko dobijo največ 35 odstotkov. Ostala sredstva iz tega sklada bi bilo treba razdeliti na podlagi drugih meril.

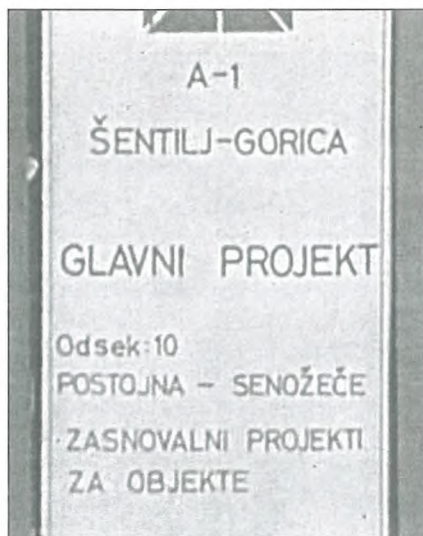
Cestna afera

Vprašanje cestne afere v Sloveniji se je v javnosti pojavilo z objavo Tanjugove vesti 22. julija 1969 v Delu o predlogu Zveznega izvršnega sveta (ZIS) Mednarodni banki za obnovo in razvoj, naj sodeluje pri kreditiranju gradnje avtomobilskih cest Beograd–Novi Sad, Sarajevo–Zenica, Peč–Priština–Niš in Bar–Ulcinj. Poročilo tudi pravi, da so bile te ceste uvrščene že v spisek cest, za katere je Jugoslavija prosila za posojilo leta 1968, ob tretjem natečaju Mednarodne banke za obnovo in razvoj.

Novica je v Sloveniji povzročila veliko razburjenje (v poročilu namerč nista bila omenjena odseka Vrhnika–Postojna in Hoče–Levec, ki sta bila prav tako vezana na posojilo) in postala povod za politično krizo v Sloveniji in Jugoslaviji.

Slovenija se je z vprašanjem cestnega omrežja začela bolj sistematično ukvarjati leta 1966, ko je bila za skupnost cestnih podjetij izdelana prva pomembnejša študija o možnosti graditve hitrih cest v Sloveniji.

Poglobljena strokovna razprava in javna obravnava vprašanj v zvezi s cestno ureditvijo SR Slovenije v letih 1966–1969, ki ju je pospešil Stane Kavčič in sta upoštevali tako jugoslovanske kot evropske razmere in načrte, se je končala z zakonom o modernizaciji ceste državna meja pri Šentilju–Maribor–Celje–Ljubljana–Postojna–državna meja pri Novi Gorici, ki ga

Naslovnica projektne dokumentacije avtocestne povezave med Šentiljem in Novo Gorico.

Začetek gradnje avtoceste Vrhnika–Postojna, maj 1970

je sprejela Skupščina SR Slovenije 10. marca 1969. Sprejet je bil odlok o modernizaciji cestnih odsekov Vrhnika–Postojna–Razdrto in Hoče–Levec (kot sestavnih delov povezave, ki naj bi v modernizaciji najprej prišla na vrsto). Z njim je bilo določeno, da bo od načrtovanih 1477 milijonov dinarjev za izgradnjo obeh odsekov SR Slovenija zagotovila 999 milijonov dinarjev, razliko pa naj bi pokrili z mednarodnim posojilom.

Mednarodna banka za obnovo in razvoj je Jugoslaviji v letih 1963–1969 (do začetka cestne afere) odobrila za modernizacijo in izgradnjo magistralnih cest tri posojila v vrednosti 75 milijonov dolarjev.¹ Za četrto je bilo obljubljenih 30 milijonov dolarjev.

Stane Kavčič ob otvoritvi gradnje odseka avtoceste

¹ Informacija o izboru projekata za izgradnjo puteva koji se delom finansiraju iz sredstava zajmova za puteve Medjunarodne banke za obnovo i razvoj, ZIS, 6. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 12.

Po tedanji praksi je Zvezni izvršni svet odločal, kdo in kdaj bo dobil posamezno posojilo, čeprav so ga bile republike dolžne same vračati, ali kot je napisal Stane Kavčič osemnajst let pozneje: »Cestno afero je povzročila diskrecijska pravica Zveznega izvršnega sveta, da svobodno in z navadno večino odloča o tem, katera republika sme in katera ne sme na tržišče mednarodnega kapitala.«²

Zvezni izvršni svet je o financiranju izgradnje cest s pomočjo posojil Mednarodne banke za obnovo in razvoj v obdobju od 18. junija 1968 do 16. in 17. julija 1969 razpravljal na desetih sejah.³ Seja 17. julija 1969 je bila dvanajsta po vrsti v novi sestavi pod predsedstvom Mitje Ribičiča, vendar prva, na kateri je novi ZIS, imenovan le dva meseca prej, razpravljal o cestnih posojilih. Kriteriji, ki jih je pri izbiranju upošteval ZIS, so bili ekonomsko-prometne in politične narave, med njimi tudi podpora manj razvitim delom Jugoslavije. V razpravah o kriterijih za izbor in pri sami izbiri je prihajalo do različnih mišljenj o tem, kateri naj se upoštevajo. Ker pa je graditev terjala vložitev najmanj 60 odstotkov lastnih sredstev vsake republike, ki je dobila posojilo, pri oblikovanju celotnega jugoslovanskega cestnega programa do večjih nesoglasij ni prišlo. Že pri sprejemanju projekta pa je bilo jasno, da se celoten program ne more realizirati v okviru enega posojila.⁴ Vsi predlagani projekti tudi niso imeli izdelane tehnične dokumentacije. Zato je ZIS sklenil, da bo za tretje posojilo prijavil tiste projekte, ki so imeli do konca aprila 1969 pripravljeno ekonomsko in tehnično dokumentacijo, o drugih pa naj bi razpravljal, ko bo dokumentacija pripravljena, kar naj bi bilo najkasneje do septembra oziroma do takrat, ko naj bi prišla v Jugoslavijo strokovna komisija Mednarodne banke za obnovo in razvoj. Na podlagi take opredelitve je pri banki za obnovo in razvoj prijavil projekte Vrhnika–Postojna, Postojna–Razdrto, Zagreb–Karlovac, Gostivar–Kičevo, Peč–Priština in Bar–Ulcinj.⁵ Mednarodna banka za obnovo in razvoj pa je menila, da glede na pripravljenost projektov in možnosti financiranja pridejo v poštev samo projekti Zagreb–Karlovac, Vrhnika–Postojna in Gostivar–Kičevo. ZIS je 26. marca 1969 predlog banke sprejel, 15. julija je sporazum potrdila tudi zvezna skupščina. Odsek Vrhnika–Postojna je tako

² Pismo Staneta Kavčiča dr. Janku Pleterskemu, 2. marec 1987, ARS, fond CK ZKS, osebna mapa Staneta Kavčiča.

³ Zaključci izvršnog veća sa sednica održanih u 1968 i 1969. godini u vezi finansiranja izgradnje puteva u Jugoslaviji sredstvi/na Medjunarodne banke za obnovo i razvoj, 5. avgust 1969, Arhiv vlade RS, fascikel 34–37/66, Hitre ceste v SR Sloveniji.

⁴ Saopštenje o politici Saveznog izvršnog veća o izboru projekata za izgradnju puteva koji se delom finansiraju iz kredita Medjunarodne banke za obnovo i razvoj, usvojeno na sednici Saveznog izvršnog veća, 13. avgust 1969, ARS, dislocirana enota I, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 12.

⁵ Prav tam.

dobil 16,1 milijona dolarjev posojila, Zagreb–Karlovac 10,3 milijona in Gostivar–Kičevo 3,6 milijona dolarjev. V zvezi s to odločitvijo se ZIS ni posvetoval z republikami in s pokrajinami, ker je po njegovem mnenju šlo le za časovno razmejitev celotnega programa sedmih pri mednarodni banki uradno prijavljenih projektov.⁶ Obenem z imeni projektov je bila mednarodna banka tudi obveščena, da bodo do prihoda njene strokovne komisije v Jugoslavijo septembra 1969 pripravljene projekti za odseke Peč–Priština–Niš, Bar–Ulcinj, Sarajevo–Zenica, Beograd–Novi Sad, Hoče–Levec (kot prvi odsek avtoceste Maribor–Celje), Postojna–Razdrto, Kičevo–Ohrid, Skopje–Tetovo, ki naj bi prišli v poštev za četrto posojilo. Ta izbor se je zdel Mednarodni banki za obnovo in razvoj glede na predračunsko vrednost predlaganih projektov preobširen, zato je v pismu, datiranem s 30. junijem 1969, zahtevala, da jugoslovanska vlada za četrto posojilo naredi tak izbor projektov, ki bo ustrezal predlagani vsoti, to je 30 milijonov dolarjev. Hkrati je vlado obvestila, da bo njena komisija septembra prišla v Jugoslavijo le pod pogojem, če bo banka do konca julija 1969 že obveščena tudi o izboru projektov za četrto posojilo.⁷

Dopis banke je ZIS po lastni navedbi dobil 11. julija,⁸ zato je predlog, katere projekte naj bi uvrstili v četrto posojilo Mednarodne banke za obnovo in razvoj, dal kot dodatno točko na svojo že prej napovedano sejo 16. in 17. julija 1969, gradivo v zvezi s tem, ki sta ga pripravila Zvezni sekretariat za gospodarstvo in Zvezni sekretariat za finance, pa 15. julija poslal članom ZIS. Drugim udeležencem seje (predsednikom oziroma podpredsednikom republiških izvršnih svetov, ki so bili tudi povabljeni na sejo, vendar ne v zvezi s to točko) so gradivo izročili pred začetkom seje.⁹ Na seji so bili navzoči vsi predstavniki republiških izvršnih svetov razen slovenskega, ki se je brzojavno opravičil in poslal pripombe v zvezi s točko, zaradi katere so bili predsedniki republiških IS povabljeni (Informacija o pritožbi sredstev in o izpolnjevanju obveznosti federacije po izvenproračunski bilanci za leti 1968 in 1969). Predsedniki IS republik pred sejo niso bili obveščeni, da bo na seji obravnavan tudi predlog za četrto posojilo, zato je bilo presenečenje po objavi Tanjugove vesti v Sloveniji tolikšno. Na seji (izbor projektov je bil na vrsti pod 13. točko) je ZIS sklenil, da mednarodni banki v okviru četrtega posojila predlaga za kreditiranje ceste Beograd–Novi Sad (udeležba medna-

⁶ Prav tam, str. 8.

⁷ Prav tam, str. 9.

⁸ Prav tam.

⁹ Informacija o izboru projektov za graditev cest, ki se deloma financirajo s posojili Mednarodne banke za obnovo in razvoj; Zvezni izvršni svet, Beograd, 15. september 1969, ARS, Arhiv vlade RS, 34–37/66, Hitre ceste v SR Sloveniji.

rodne banke 13,4 milijona dolarjev), Sarajevo–Zenica (11,8 milijona dolarjev), Peč–Priština–Niš (7 milijonov dolarjev) in Bar–Ulcinj (3,5 milijona dolarjev). Iz predvidenega celotnega paketa, kot ga je ZIS sprva predlagal mednarodni banki, so torej izpadli projekti Hoče–Levec (predvidena udeležba mednarodne banke 19,7 milijona dolarjev), Postojna–Razdrto (11,6 milijona dolarjev), Kičevo–Ohrid (4 milijone dolarjev) in Skopje–Tetovo (2 milijona dolarjev). ZIS je računal, da bo večina teh projektov zajeta v petem posojilu, ki naj bi bilo po napovedih mednarodne banke tako visoko kot četrto.¹⁰ Zapisnik s seje je ZIS republiškim predsednikom poslal 22. julija, istega dne, kot je bila objavljena novica v časopisu, slovenska vlada pa ga je prejela dva dni kasneje. Člani ZIS so po seji mirno odšli na dopust. Reakcija, ki je sledila, jih je močno presenetila. Ekonomska politika je to v članku Dimenzije avtoceste ironično komentirala: »Telefoni zvonijo, vendar v izpraznjenih kabinetih članov vlade nanje ne odgovarjajo. Kjerkoli že ti sedaj so, vsekakor ugotavljajo, da je bilo po dveh mesecih dela zares prezgodaj za dopuste.«¹¹

Novici z naslovom Predlog ZIS mednarodni banki, objavljeni 22. julija 1969 v Delu, je (po nekajdnevem molku – do 26. julija) sledila poplava novic, komentarjev, zapisov, poročil itd. v zvezi z odločitvijo ZIS (samo Delo je od 22. julija do 6. avgusta 1969 objavilo več kot petdeset različnih prispevkov). S prispevki se je zelo angažirala tudi televizija, ki je prikazovala nepretrgane kolone, ki so se v poletni vročini valile od mejnih prehodov v notranjost, in objavljala jezne prispevke voznikov, tudi kritike, »da Sava teče dol proti Beogradu« (da je torej Slovenija izkoriščana).¹² Novinarji so dobili naročilo, »da gredo na Kačje ride, torej na najbolj zaviti del ceste proti Primorski, in posnamejo čim večjo gnečo, kar pa sredi poletja tudi ni bilo težko«, podobno nalogo pa so od urednika Bogdana Pleše dobili tudi za štajersko stran.¹³ Vzporedno so potekali številni sestanki družbenopolitičnih organizacij in organov po vsej Sloveniji, ki so na slovenski in Zvezni izvršni svet, skupščino pa tudi druge republiške organe pošiljali brzojavke in pisma z vprašanji, s protesti, z izrazi ogorčenja in nezadovoljstva zaradi sklepa ZIS. Tako so npr. ZIS-u, IS SRS in Skupščini SR Slovenije skupno pismo poslali člani aktiva odbornikov in poslancev ter predstavniki vodstev družbenopolitičnih organizacij Celja, Šentjurja in Slovenskih Konjic: »Prisotni

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Ekonomska politika, št. 905, 4. avgust 1969.

¹² Moč in nemoč slovenskega »liberalizma«, dokumentarni film RTV, 1989 (avtorica Ljerka Bizilj).

¹³ Pričevanje Staneta Graha in Aleksa Štakula, v: Ljerka Bizilj, Slikarji stvarnosti, Modrijan, Ljubljana 2008, str. 279.

izražamo ogorčenost javnega mnenja, nezadovoljstvo in nesoglasje nad takšnim hitrim, neargumentiranim, nekompleksnim ter nedemokracičnim odločanjem, ki ne more biti prisotno v naših pogojih družbenoekonomske reforme in samoupravljanja. Poudarjamo, da pomeni takšna odločitev občutno škodo turističnemu in ekonomskemu razvoju Slovenije in Jugoslavije.

Udeleženci sestanka izražamo stališče, da podpiramo skupščinske in izvršilne organe SR Slovenije v prizadevanjih za realizacijo odloka Skupščine SR Slovenije o modernizaciji cestnih odsekov Vrhnika–Postojna–Razdrto in Hoče–Levec. Zahtevamo, da se javnost, vse občine celjskega področja obvestijo s točno informacijo o dejanskem stanju ter argumentih, ki so v ozadju odločitve Zveznega izvršnega sveta.

Od slovenskih zveznih poslancev v Zboru narodov pa prisotni zahtevamo, da dosledno vztrajajo pri uresničevanju gornjega odloka Slovenije in v slučaju skrajnega nerazumevanja razmislijo o možnostih odstopa oziroma postavljanja vprašanja nadaljnje zaupnice Zveznemu izvršnemu svetu.«¹⁴

V teh dneh se je kljub dopustom sestalo kar petindvajset slovenskih občinskih skupščin (kasneje še več), ki so same ali skupaj z občinskimi družbenopolitičnimi organizacijami obravnavale sklep ZIS ter svoje mnenje sporočile že omenjenim organom.¹⁵

Prvi je na izraženo nezadovoljstvo reagiral slovenski izvršni svet, ki se je sestel v četrtek, 31. julija 1969, ob petih popoldne in sprejel stališče do sklepa ZIS.¹⁶ Svoje stališče pa je v Beograd poslal šele v ponedeljek, 4. avgusta 1969. V pismu, ki so ga poslali po teleprinterju, ugotavljajo, da je ZIS cestna odseka Hoče–Levec in Vrhnika–Postojna uvrstil na spisek zahtev za posojilo, ki naj se predloži Mednarodni banki za obnovo in razvoj, že s sklepom, sprejetim na seji 24. julija 1968, da so strokovnjaki Mednarodne banke za obnovo in razvoj oba odseka ocenili za ekonomsko utemeljena in sami predlagali podaljšanje gradnje do Razdrtega, da je ZIS sklep potrdil tudi na sejah 27. decembra 1968 in 26. marca 1969 in tedaj ponovno sklenil, da se poleg že odobrenih projektov tudi omenjena odseka uvrstita v naslednje posojilo, da IS ni vedel, da bo to vprašanje obravnavano na seji ZIS 16. in 17. julija 1969, da je gradnja ceste Šentilj–Nova Gorica izjemne-

¹⁴ Pismo Zveznemu izvršnemu svetu Beograd, Skupščini SR Slovenije, Izvršnemu svetu Skupščine SR Slovenije, Ljubljana, 29. julij 1969, ARS, Arhiv vlade RS, fascikel 34–37/66, Hitre ceste v SR Sloveniji.

¹⁵ Izjava Staneta Kavčiča na 16. seji IB P ZKJ, Zapisnik s šestnajste seje Izvršnega biroja Predsedstva Zveze komunistov Jugoslavije, ki je bila 7. avgusta 1969 na Brionih, str. 25, ARS, dislocirana enota I, fond CK ZKS.

¹⁶ Zapisnik 7. seje Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, 31. julij 1969, ARS, Arhiv vlade RS.

ga pomena za ekonomski, zlasti prometni in turistični razvoj Jugoslavije ter povezanost Slovenije z drugimi republikami, da je to najbolj naravna prometna povezava zahodne Evrope z jugovzhodom in predvsem s panonsko nižino in ima cesta zato tudi mednarodni pomen, da sedanja cesta ni usposobljena za velik promet, ki se je od leta 1965 do leta 1968 povečal za 65 odstotkov, da je Slovenija od vseh sredstev federacije, namenjenih za gradnjo cest v Jugoslaviji, prejela v obdobju 1956–1969 samo 3,4 odstotka, pri tem pa je samo s svojimi sredstvi zgradila koprsko železnico, pristanišče in vrsto cestnih odsekov, ki jih je terjal naraščajoči promet, in ji zato ni mogoče očitati, da je kdajkoli terjala od federacije investicijska sredstva za modernizacijo in gradnjo prometnih infrastrukturnih objektov, da je tudi zdaj Slovenija pripravljena z lastnimi sredstvi modernizirati diagonalo Šentilj–Gorica in tudi nekatere druge cestne povezave, ki imajo jugoslovanski in mednarodni pomen, npr. zveza Ljubljana–Podkoren, kar pomeni veliko obremenitev za slovensko prebivalstvo in gospodarstvo, da je Slovenija pripravljena sodelovati in tudi že sodeluje pri sestavljanju zasnov za enotnejše omrežje glavnih cest v Jugoslaviji, ki pomeni enoten gospodarski in prometni prostor, vendar pod pogojem, da se povsem demokratično in javno izdelajo vsi kriteriji, potrebe, tehnične, ekonomske in prometne okoliščine, ki narekujejo gradnjo cest, in da je Slovenija pokazala vsestransko razumevanje tudi za druge projekte. Čeprav je bil prvi projekt že izgotovljen, je na prošnjo prejšnjega ZIS čakala skoraj leto dni, preden so ga predložili mednarodni banki, da ne bi s tem kakorkoli oslabili zahteve po progi Beograd–Bar, ki v tistem času še ni bila urejena. IS ni nasprotoval niti poznejšim ekonomsko upravičenim projektom in je bil pripravljen počakati s projektom, tako da so tudi druge republike imele možnost pripraviti svoje projekte, ki so bili v tretji tranši posojila tudi odobreni. Ugotovitve republiški izvršni svet zaključuje s pojasnilom, da je sklep ZIS povzročil v Sloveniji vznemirjenje, ogorčenje, občutke neenakopravnosti ter izigravanja, kar že ima politično zelo negativne posledice. Ob takem položaju se izvršnemu svetu vsiljujejo »naslednja vprašanja:

- Zakaj je ZIS spremenil svoje prejšnje sklepe in kako je mogel to storiti, ne da bi se o tem posvetoval s prizadetimi republikami, v tem primeru s Slovenijo, in to v času, ko v svojih javnih razpravah še posebej poudarja potrebo nenehnega posvetovanja in dogovarjanja z republikami?
- Na kakšnih načelih je grajena politika modernizacije cest v Jugoslaviji, za katero se zavzema ZIS, in katera merila so pri takih odločitvah najbolj pomembna? Odločujoča merila, ki so v skladu z reformo, so

opravljeni ekonomski izračuni ter na tej podlagi izdelan perspektivni razvoj prometa. Jugoslavija predstavlja enotni ekonomski in prometni prostor, to pa ne pomeni, da so vse ceste enakega pomena, temveč, nasprotno, predpostavlja, da se po sprejetih kriterijih ovrednotijo posamezne prometne žile.

- Katera načela, kakšni razlogi in katera merila so vodila ZIS pri sprejetju konkretnega sklepa, s katerim je izključil iz nadaljnje obravnave cesto Šentilj–Nova Gorica oziroma odsek Hoče–Levec ter odsek Postojna–Razdrto, ki ga predlaga komisija mednarodne banke? Kako naj te odločitve pojasnimo slovenski javnosti?
- Zakaj zvezna sekretariata za gospodarstvo in finance v svoji informaciji z dne 14. julija 1969 nista predložila ZIS-u prometno-ekonomskih kriterijev, ki jih je zahtevala mednarodna banka za izhodišča pri izbiri projektov za četrto posojilo?
- Konkretno sprašujemo, kako je mogoče, da ZIS, ki često konzultira republiške pristojne organe o materialno manj pomembnih vprašanjih, ni konzultiral republiških organov o tem za razvoj Jugoslavije in Slovenije nadvse pomembnem vprašanju?

O tej cesti sta razpravljali vsa slovenska javnost in republiška skupščina, ki je tudi sprejela potrebne zakonske predpise, s katerimi je zagotovila republiška sredstva kot lastno udeležbo pri posojilu Mednarodne banke za obnovo in razvoj. S sklepom ZIS-a pa se brez vednosti republiške skupščine in njenega izvršnega sveta onemogoča realizacija zakonov, ki so bili sprejeti na podlagi dosedanjih sklepov ZIS-a. Republiška skupščina Slovenije z vso zavzetostjo sprejema stališča in sklepe o družbeno-ekonomskih vprašanjih, katerih posledice in učinki so često manjši in kratkoročnejši, v tem primeru pa je odločil Zvezni izvršni svet o zadevi, ki ima zelo dolgoročne razvojne posledice, brez konzultacije s prizadeto republiko.

- Slovenija je že do sedaj dajala zelo visoka sredstva za vzdrževanje in rekonstrukcijo obstoječega cestnega omrežja. Pri tem ni samo reševala potreb prometa na svojem območju, ampak je hkrati omogočala razvoj prometa in tranzita, ki gre spričo njenega geopolitičnega položaja prek njenega ozemlja, ter s tem tudi gospodarsko rast in razvoj turizma na vsem jugoslovanskem prostoru.

Na osnovi navedenega je Izvršni svet skupščine Slovenije sklenil:

- o teh stališčih takoj obvestiti Zvezni izvršni svet z zahtevo, da o zadevi nujno ponovno razpravlja in uvrsti tudi projekta za odseka Hoče–Levec in Postojna–Razdrto v IV. posojilo pri Mednarodni banki za obnovo in razvoj;

– da bo predložil Skupščini SR Slovenije na njeno prvo naslednje zasedanje v razpravo informacijo o položaju, ki je nastal v zvezi z modernizacijo ceste Šentilj–Nova Gorica in s sklepom Zveznega izvršnega sveta dne 16. in 17. julija 1969.«¹⁷

Ostro, v bistvu ultimativno pismo slovenskega izvršnega sveta je bilo pisano iz enakega izhodišča kot informacije v sredstvih javnega obveščanja, to je, da je ZIS »izključil iz nadaljnje obravnave« cesto Šentilj–Nova Gorica oziroma oba sporna odseka, kar ni bilo točno. Seveda pa to ne zmanjšuje upravičenosti drugih očitkov na račun ZIS, zlasti kritičnih pripomb na način obravnave in sprejetja predloga, še manj pa zapisanih argumentov, ki govorijo v prid gradnje ceste in so bili sicer že sprejeti na sejah ZIS.

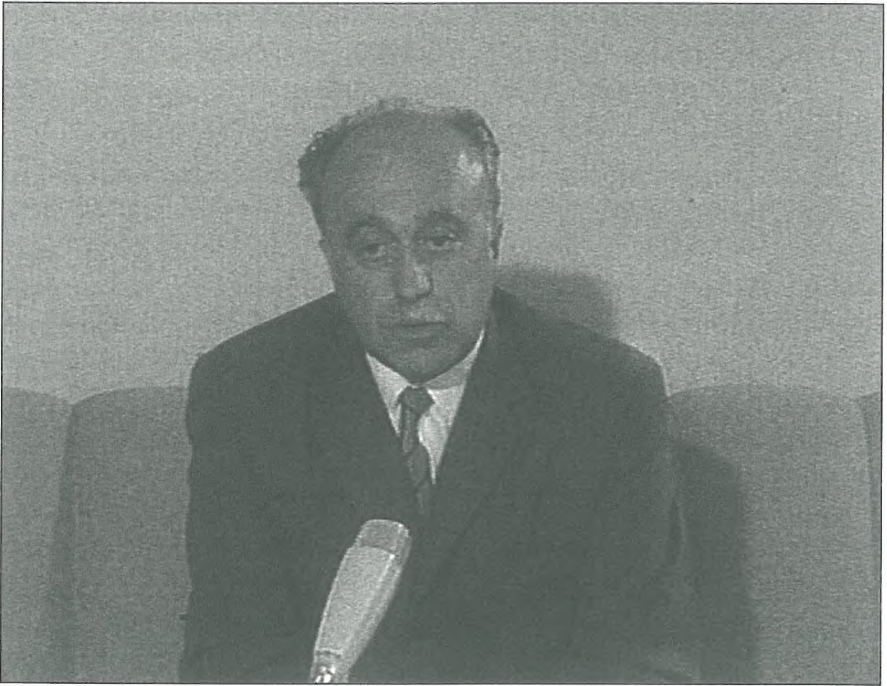
Istega dne, kot je bila seja IS SRS, torej 31. avgusta 1969, je Radio Ljubljana ob 23. uri zvečer povzel že nekaj dni pričakovano izjavo Mitje Ribičiča. Novinarjem, ki jih je sprejel v Strunjanu, je Ribičič rekel, da razume razpoloženje slovenske javnosti glede na odločitev ZIS v zvezi s predlogom za sofinanciranje cestnih odsekov s sredstvi Mednarodne banke za obnovo in razvoj; poudaril je, »da je med letošnjimi tranšami za graditev nekaterih cest v naši državi izključno botrovalo načelo paritete oziroma o enakopravni udeležbi vseh jugoslovanskih republik in avtonomnih pokrajin«. Pristavil pa je, da je treba rešitev poiskati v strpnem dogovarjanju v okviru federacije in tam vzajemno reševati vprašanja prednosti. Dejal je, da mora kot predsednik ZIS vedeti, da je Beograd center, kjer se spajajo in usklajujejo interesi vseh jugoslovanskih republik; izjavo pa je zaključil z ugotovitvijo, da je odobritev cestnega odseka Vrhnika–Postojna samo del uresničitve programa slovenske magistrale od Šentilja do Gorice. »Vse to pa nam narekuje, da iščemo možnosti, da se pospeši tudi realizacija drugega dela te ceste, to je odseka Levec–Hoče. Spodbudno je tudi, da tudi javnost in tisk v drugih republikah podpirata slovenske zahteve in sprejemata slovenske argumente kot jugoslovanske.«¹⁸

Izjava je presenetljivo blaga v primerjavi s kasnejšimi Ribičičevimi izjavami. Verjetno je bila posledica razgovora Tita z Ribičičem, ki je bil skupaj s Kardeljem in Popitom ta dan pri njem na posvetu.¹⁹

¹⁷ Zapisnik 7. seje Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije, 31. julij 1969, ARS, Arhiv vlade RS.

¹⁸ Objava Radia Ljubljane, 31. julija 1969 ob 23. uri, ARS, Arhiv vlade RS, fascikel 34–37/66, Hitre ceste v SR Sloveniji.

¹⁹ Po izjavi Mitje Ribičiča (razgovor s piscem 17. januarja 1991) so ga vsi, tudi Tito, prepričevali, naj ZIS spremeni sklep, vendar je on pri tem vztrajal, ker je menil, da bi popuščanje takim pritiskom pomenilo konec gospodarske reforme. Za sklic seje Izvršnega biroja Predsedstva ZKJ, ki naj bi problem obravnaval, se je odločil Tito, Kardelj pa da je na njej zaradi Ribičičevega vztrajanja raztrgal že napisano razpravo in se prilagodil Ribičičevim stališčem.

Novi predsednik ZIS Mitja Ribičič v televizijskem nastopu, v katerem je pojasnjeval razloge za sklepe v zvezi s podeljevanjem kreditov.

Dan po tej izjavi, 1. avgusta 1969, je poslanec republiškega zbora Tone Remc poslal predsedstvu Skupščine SRS pismo s predlogom za sejo predsedstva, na kateri naj bi politično ocenili in javno zavzeli stališče do položaja, ki je nastal po sklepu ZIS, saj »v trenutku, ko vsi družbeni dejavniki opredeljujejo svoj odnos, javnost upravičeno pričakuje stališče najpristojnjšega političnega subjekta – Skupščine SRS«. ²⁰ Predlagal je tudi, naj skliče slovenske poslance v Zboru narodov, ki naj izmenjajo stališča in poenotijo svoj nastop. Predsedstvo naj bi razmislilo o smotrnosti sklica izredne seje Skupščine SRS ali vsaj republiškega in gospodarskega zbora in svoje stališče do teh vprašanj posredovalo predsedstvu zvezne skupščine, poslancem in javnosti ter »storilo vse, da se podobna miselnost in politika ne bi več ponavljali«. ²¹

Remc v pismu pravi, da se mu ne zdi potrebno ponavljati argumentov, ki jih je strnjeno izrazil komunike IS SRS, ki je v javnosti dobil najširšo podporo, poudarja pa, da kritično razpoloženje večjega dela slovenske javnosti narašča in so zato potrebni odločni in razumni ukrepi. »Ni se zgodilo

²⁰ Pismo Toneta Remca, 1. avgust 1969, ARS, Arhiv vlade RS, fascikel 34–36/66, Hitre ceste v SR Sloveniji.

²¹ Prav tam.

prvič, da preverjamo življenjsko vsebino načel ekonomske reforme in samoupravnega sistema prav skozi prizmo mednacionalnih odnosov. V naši moči je, da okrepimo enotnost jugoslovanske družbene skupnosti na temeljih ekonomske in družbene reforme prav s tem, da v konkretnih odstopanjih od načelno sprejetih stališč razčiščujemo medsebojne odnose.«²²

Remc zaključuje, da položaj ne dovoljuje, da ne bi ukrepali v skladu z zahtevami delovnih ljudi in objektivnimi potrebami ekonomskega razvoja Slovenije in Jugoslavije, zato še enkrat predlaga predsedstvu skupščine, da se sestane in skliče tudi poslance v Zboru narodov.

Predsedstvo skupščine se je sestalo šele tri dni kasneje. Prej je reagiral sekretariat CK ZKS (1. avgusta 1969), ki je razpravljal »o nastalem položaju v Sloveniji v zvezi s sklepom Zveznega izvršnega sveta«. ²³ Na sestanku so bili navzoči Andrej Marinc, Milan Kučan, Franc Šetinc, France Popit, Zvone Dragan, po telefonu pa sta bila konzultirana Sergej Kraigher in Tone Kropušek. Govor je bil predvsem o komunikeju, ki ga je za javnost v zvezi z nastalim položajem izdal sekretariat. Ta se je sestal dvakrat, prvič, ko je razpravljal o vsebini komunikeja, in drugič, ko je sprejemal (popravljal) napisano verzijo.

Verjetno pa so se člani medtem tudi sicer večkrat posvetovali. V končno sprejetem in nato objavljenem besedilu je bilo zapisano:

»Sekretariat CK ZKS je na svoji razširjeni seji, ki jo je vodil sekretar ing. Andrej Marinc in ki sta se je udeležila tudi predsednik CK ZKS France Popit ter predsednik komisije CK ZKS za družbenoekonomska vprašanja Zvone Dragan, razpravljal o političnem položaju, ki je nastal po sklepu ZIS o predlogih mednarodni banki za kreditiranje cest.

Ko je sekretariat razčlenjeval zadnja dogajanja v Sloveniji, je menil, da izpričujejo elementarno prizadetost delovnih ljudi in njihovo zavzetost za nadaljnji skladen in hitrejši razvoj Slovenije in Jugoslavije. Problem, ki je

Kader iz televizijske reportaže o cestni aferi, ki jo je avgusta 1968 pripravila TV Ljubljana. Novinarji so dobili nalogo, da razmere na slovenskih cestah prikažejo čim bolj dramatično, ankete in izjave lokalnih politikov pa so izražale ogorčenje in jezo ljudi ter kritizirale beograjski centralizem.

²² Prav tam.

²³ Zapisnik 20. razširjene seje sekretariata CK ZKS, ki je bila 1. avgusta ob 11. uri; ARS, dislocirana enota I, fond CK ZKS, IV, 25, 130, Seje sekretariata 1969.

nastal ob zadnjem sklepu ZIS, in dani problemi dokazujejo, da je treba v Jugoslaviji kot večnacionalni skupnosti razvijati metodo strpnega, odkritega in enakopravnega dogovarjanja in medsebojnega razumevanja. Praksa, ki se zrcali v zadnjem sklepu ZIS, kaže, da ni tako. Pojavljajo se stare, preživele metode, ki niso v skladu s politiko devetega kongresa ZKJ in z gospodarsko ter družbeno reformo. Zato je praksa zvezne administracije, ki ne spoštuje sklepov in dogovorov, razumljivo naletela na ogorčenje in prizadetost delovnih ljudi.

Na razširjeni seji sekretariata so opozorili na škodljive posledice takšne prakse za razvoj odnosov med republikami, med republikami in federacijo ter med federacijo in republikami. Le-ta objektivno spodbuja razne nacionalistične, šovinistične in druge negativne težnje, ki se prilepljajo na pozitivne namene delovnih ljudi. Sekretariat je prepričan, da se bodo komunisti in delovni ljudje znali odločno upreti takšnim težnjam, ki niso v prid socialističnemu, demokratičnemu samoupravnemu razvoju naše družbe. Skladno z načelom, da je treba sprejemati odločitve demokratično in v ozračju medsebojnega razumevanja ter jih tudi dosledno izvajati, sekretariat meni, da je nujno, da Zvezni izvršni svet vnovič argumentirano razpravlja o projektu za odseka Hoče–Levec in Postojna–Razdrto, ki sta ena izmed temeljnih komponent dolgoročnega koncepta razvoja Slovenije.

Na razširjeni seji sekretariata so se člani seznanili s številnimi pismi, ki jih pošiljajo organizacije in člani Zveze komunistov. Sekretariat podpira prizadevanja republiškega izvršnega sveta, da pride do ugodne ureditve za Slovenijo tako perečega problema.«²⁴

V končni verziji komunikeja so bili izpuščeni pomembni deli prvotnega osnutka, ki veliko natančneje ilustrirajo mnenje sekretariata. Tako je izpuščen del stavka, ki pravi, da je sekretariat pozitivno ocenil razgibano politično dejavnost v Sloveniji. Podobno je z odstavkom, ki govori o vlogi pri dogodkih in vzrokih za protest: »Celotno slovensko javno mnenje s komunisti, ki so dajali razpoloženju ustvarjalen ton, je odločno in povsem razumljivo protestiralo proti sklepu Zveznega izvršnega sveta, ki je s svojim sklepom ogrozil uspešno uresničevanje koncepta razvoja Slovenije, saj je sodobno cestno omrežje njegova hrbtenica. Cesta Šentilj–Gorica je prav tako pomembno vozlišče, od katerega je odvisen nadaljnji uspešen razvoj terciarnih dejavnosti in turizma v Jugoslaviji.«²⁵ Način dela ZIS je ocenjen bolj določno, kot »povsem v nasprotju z deklaracijo novega izvršnega sveta,

²⁴ Prav tam.

²⁵ Osnutek komunikeja, ARS, dislocirana enota I, fond CK ZKS, IV/25, 130, Seje sekretariata 1969.

ki je postavil svoj delovni program na izhodišča, kot so znanost, strokovnost, ekonomičnost pa tudi demokratičnost in javnost.«²⁶

Bistveno je spremenjen tudi predzadnji odstavek, ki v prvotni verziji zveni bolj grozeče, saj sekretariat »v tem duhu pričakuje, da bo Zvezni izvršni svet v najkrajšem času vnovič razpravljaj o zadevi in uvrstil tudi projekta za odseka Hoče–Levec in Postojna–Razdrto v četrto posojilo pri Mednarodni banki za obnovo in razvoj«. Če tega ne bi storil, bi se morala čim prej sestati skupščina SRS in po temeljiti razpravi zadolžiti slovensko delegacijo v Zboru narodov zvezne skupščine, da zahteva postopek, kakor ga predvidevata poslovnik zvezne skupščine in ustava SFRJ.²⁷

Kot vidimo, je bil sekretariat glede zahteve po reviziji sklepa ZIS enakega mnenja kot republiški izvršni svet, glede sklica skupščine in stališča njenih zveznih poslancev pa celo ostrejši, saj (če ZIS ne bi ugodil zahtevam po spremembi sklepa) zahteva sklic izredne seje skupščine (»bi se morala čim prej sestati«), medtem ko republiški izvršni svet govori le o tem, da bo na njenem prvem naslednjem zasedanju predložil informacijo o položaju, ki je nastal v zvezi z modernizacijo cest. Na to, da je sekretariat najostrejše formulacije nevtraliziral, je vplival predvsem France Popit. »Kasneje, ob analizi, ki jo je dal tovariš Kardelj, se je pokazalo, da je tovariš Popit čutil, da ne gredo stvari v pravo smer,« je Popitovo ravnanje po preobratu v slovenskem vodstvu ocenil Franc Šetinc.²⁸ Istega dne (1. avgusta 1969), kot je bila seja sekretariata, so časopisi objavili izjavo člana predsedstva republiške konference SZDL Franca Kimovca - Žige, ki je za javnost povzel stališča tistih članov predsedstva in izvršnega odbora RK SZDL, ki so bili navzoči (večji del članov obeh organov je bil na dopustih – op. B. R.). Seja je bila 31. julija 1969, torej je RK SZDL reagirala še pred republiškimi partijskimi organi, po vsebini pa se bistveno ne razlikuje od (objavljenega) sporočila sekretariata CK ZKS.

Ostro sta ravnanje ZIS obsodila tudi slovenska gospodarska zbornica, ki jo je vodil Leopold Krese, in Svet za promet in zveze. Njuna izrečena stališča do ZIS so bila od vseh dotedanjih in tudi kasnejših najbolj skrajna: »Način, na kakršnega je ZIS sprejel sklep o gradnji cest v četrti tranši, je nesprejemljiv. Tako ne moremo več naprej, če sedimo tu kot predstavniki slovenskega gospodarstva. Ali so tisti, ki so tak sklep ZIS sprejeli, še lahko na tistih 85 mestih, kjer so? Ali velja reforma ali pa velja politična kombinatorika?«²⁹

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Avtorizirani magnetogram 136. interne, razširjene seje sekretariata CK ZKS, 28. in 29. oktober 1972, ARS, dislocirana enota I, fond CK ZKS, Z 250, str. 140.

²⁹ Slovensko gospodarstvo ostro proti sklepu ZIS, Delo, 2. avgust 1969.

V nasprotju s tem pa je bilo predsedstvo skupščine nekaj dni kasneje bolj previdno. Sicer je podalo relativno kritično, a že bolj kompromisno izjavo ter sklenilo, da seje skupščine zaenkrat ne bi sklicali, o tem pa so prepričali tudi petnajst poslancev, ki so že zbirali podpise za izredni sklic.³⁰ Če bi se to zgodilo, »poti nazaj« seveda ne bi bilo in Slovenija bi bila v odkritem spopadu s federacijo.

Plenum Glavnega odbora zveze sindikatov Ljudske republike Slovenije, Stane Kavčič z Leopoldom Kresetom. (Foto: M. Švabič)

Prvega avgusta se je sestal tudi Izvršni svet sabora SR Hrvaške in prav tako zahteval, da ZIS o svoji odločitvi še enkrat sklepa. Ugotovil je, da je bil sklep ZIS sprejet brez poprejšnjega dogovora z republikami oziroma na način, »ki odstopa od doslej normalne in običajne prakse«.³¹ Cestna afera

³⁰ Zapisnik 3. seje predsedstva Skupščine SRS, 4. avgust 1969, št. 0612–3/69, in stenogramski zapisnik 3. seje predsedstva Skupščine SR Slovenije, 4. avgust 1969, Dokumentacija Državnega zbora republike Slovenije.

³¹ IS Hrvaške: ZIS naj še enkrat sklepa, Delo, 2. avgust 1969.

je naglo dobivala jugoslovanske razsežnosti. Za politike in ljudi nasploh v Jugoslaviji je bila reakcija slovenske javnosti ob cestni aferi v celoti nacionalistični pojav in so ga začeli uvrščati v isto ali podobno kategorijo povojnih političnih kriz (afer) kot množično gibanje na Hrvaškem, »liberalizem« v Srbiji, demonstracije na Kosovu (1968), ki naj bi ogrozile integriteto Jugoslavije.

Odločilni preobrat v cestni aferi je bila šestnajsta seja Izvršnega biroja Predsedstva CK ZKJ 7. avgusta 1969 na Brionih. Udeležili so se je člani izvršnega biroja Josip Broz - Tito, dr. Vladimir Bakarić, Krste Crvenkovski, Nijaz Dizdarević, Stane Dolanc, Stevan Doronjski, Fadil Hodža, Kiro Gligorov, Edvard Kardelj, Cvijetin Mijatović, dr. Miroslav Pečujlić, Budislav Šoškić, Miko Tripalo, Veljko Vlahović (odsoten Mijalko Todorović), poleg njih pa še Branko Mikulić, Veselin Djuranović, Savka Dabčević - Kučar, Angel Čemerski, France Popit, Marko Nikezić (predsedniki CK ZK republik), Milentije Popović (predsednik zvezne skupščine), Mitja Ribičič in Nikola Miljanić (predsednik in podpredsednik ZIS), Dragutin Kosovac, Vidoje Žarković, Dragutin Haramija, Ksente Bogoev, Stane Kavčič in Milenko Bojanić (predsedniki republiških izvršnih svetov), Janko Smole (sekretar sekretariata ZIS za finance), Jože Smole (sekretar predsednika republike), iz strokovne službe Predsedstva CK ZKJ pa Moma Grujić in Dušanka Rajković.³² Uvod v razpravo je imel Mitja Ribičič, ki je to spretno izrabil za usmeritev razprave. Odmeril je razmerje med kritiko slovenskega vodstva in samokritiko, predvsem pa poudaril tisto, za kar je bil Tito najbolj občutljiv (razredni sovražnik, mednarodni ugled Jugoslavije). Ribičičeve očitke na račun reakcije v Sloveniji bi lahko strnili v naslednje točke:

1. Nesprejemljivo je, da se metoda pritiska razglasi za samoupravni izraz nezadovoljstva delovnih ljudi. To velja tudi za mobilizacijo delovnih ljudi na podlagi enostranskega razlaganja narodnih interesov proti centru, ki naj bi ogrožal reformo in realizacijo tega interesa. Identificiranje centra z birokracijo in državnim hegemonizmom je napačno, to pomeni protireformno in protisocialistično akcijo, poskus vrnitve v predkongresne razmere. Le v interesu tistega, ki je proti družbenemu in ekonomskemu napredku, je, da vloga skupščine in vseh samoupravnih organov znotraj nje ter vloga izvršnega sveta slabi. Če bi ZIS popuščal,

³² Zapisnik s šestnajste seje Izvršnega biroja Predsedstva Zveze komunistov Jugoslavije, ki je bila 7. avgusta 1969 na Brionih (avtorizirane stenografske beležke), str. 1, ARS, dislocirana enota I, fond CK ZKS, AE 5, Z 500.

- bi to pomenilo krizo centra, konec stabilnosti v gospodarstvu, reformi in mednacionalnih odnosih.³³
2. Dodatno težo konfrontaciji daje dejstvo, da gre za široko in množično akcijo in ne za stališča posameznih slovenskih funkcionarjev, čeprav je slovensko vodstvo v prvi vrsti odgovorno za razmere. Še posebej to velja za posamezne člane slovenskega izvršnega sveta in cestne investitorje. Zato je konflikt po obsegu in pomenu težji od vseh dotedanjih, organizirane socialistične sile in Partija pa vsaj prve dni niso bile dovolj navzoče. Vsak je govoril, kar je hotel, »odprte so bile možnosti, da na sceno stopi tudi razredni sovražnik s parolami proti Jugoslaviji, s šovinističnimi parolami itd.«³⁴ Izjava predsednika ZIS je bila prepozna, prav tako seja republiškega izvršnega sveta, kajti tedaj so se stvari že odvijale pod pritiskom javnosti, tako da je preostala samo borba, da se stopi na čelo tega razpoloženja množice, ki je zahtevala spremembo odločitve ZIS. Politične organizacije in forumi v Sloveniji so bili bolj ali manj v poziciji, da izrazijo podporo republiškem izvršnemu svetu. Ljudem še vse do seje izvršnega biroja niso uspeli pojasniti, v čem je bistvo spora.
 3. Šlo je tudi za ugled vlade; povzročena škoda je imela več posledic, tudi mednarodne. »Dejstvo je, da smo se v državi skregali javno, pred očmi vsega sveta in mednarodne javnosti, kdo bo dobil denar iz mednarodnega posojila. (Tito je na to reagiral z vzklikom: Da se sedaj tolčemo zaradi dolarjev! – op. B. R.). S tem dajemo argumente tuji propagandi, še posebej Vzhodu, da je ekonomski razvoj Jugoslavije, še posebej Slovenije v njej, odvisen od mednarodnega kreditiranja, kot da je ekonomski razvoj Slovenije blokiran, če ne dobi enega ali drugega posojila.«³⁵ Ribičič je obenem izrazil prepričanje, da zaradi cestne afeje tudi Mednarodna banka za obnovo in razvoj izgublja zaupanje v državo.
 4. Cestna afera je bila škodljiva tudi zato, ker so se v vsej državi okrepili antagonizmi med razvitimi in nerazvitimi, ker so se znova ustvarjali nezaupanje, nestrpnost in šovinizem.

³³ Ribičič je tedanja vlado ocenjeval kot »rezultanto prevladujočih odnosov«. ZIS po njegovem mnenju ni bil nosilec preobrazbe, bil pa je neke vrste stabilizator. Bil je, kot pravi, za ukinitve zveznega državnega kapitala (kar je bil za tiste čase ogromen projekt, saj so velike zvezne, ekonomsko nerenabilne investicije, kakršna je bila proga Beograd–Bar, v bistvu požrle reformo). V vladi so bili sposobni kadri (Bulc, Janko Smole, Sirotkovič), vlada je načela vrsto problemov (tudi vprašanje vojaškega proračuna in zvezne administracije), vendar ni uspela. ZIS je bil prešibak, da bi lahko nosil težo reformnih procesov, vendar reforme tudi ni zaviral. Dokončne odločitve je vedno sprejemal partijski vrh. Tudi pri cestni aferi naj ne bi šlo za konflikt med demokratičnimi procesi v Sloveniji in nedemokratično zvezno vlado, temveč za prestižno vprašanje (razgovor s piscem, 17. januar 1991).

³⁴ Zapisnik s šestnajste seje Izvršnega biroja predsedstva Zveze komunistov Jugoslavije, ki je bila 7. avgusta 1969 na Brionih (avtorizirane stenografske beležke), str. 6, ARS, dislocirana enota I, fond CK ZKS, AE 5, Z 500.

³⁵ Prav tam, str. 11.

5. Taki konflikti imajo za posledico politično nekulturo, grobost, etiketiranje, sumničenje posameznikov, zaradi česar bo, je dejal, za zvezne organe težko pridobiti najbolj sposobne kadre.

Ribičič je v razpravi tudi razložil, kako je do take odločitve ZIS v zvezi s cestami prišlo, poudaril načelo paritete, opozoril, da bi Slovenija posojilo, tudi če bi ga dobila, v tem času težko realizirala, ker bi to pomenilo v naslednjem letu soudeležbo več kot sto starih milijard lastnih sredstev, tako vsoto pa je med vsemi jugoslovanskimi naložbami zmogel le Đerdap, ki pa je bil zvezna naložba. Po Ribičičevem mnenju ZIS ni spremenil svoje prejšnje odločitve (kar je bilo točno – op. B. R.), pač pa iz že dogovorjenih projektov izbral štiri in jih dal na »operativno listo« četrtga posojila.³⁶ Ugotovil pa je, da v prihodnje hitrih postopkov pri sprejemu takih sklepov ne bi smeli več uporabljati, pa čeprav za ceno poznejšega prejetja posojil.

Rešitev za nastali problem bi moral po uvodničarjevem mnenju poiskati izvršni biro, ker je bilo od tega odvisno tudi stališče ZIS-a na napovedani seji 13. avgusta. Zgrešeno pa bi bilo, če bi se konfrontacija nadaljevala in bi slovensko politično vodstvo podpiralo stališče republiške vlade, izvršni biro in jugoslovansko vodstvo pa stališče ZIS. Treba bi bilo pokazati skupno pot uspešnega reševanja problema in se upreti pritiskom. Izvršni biro bi moral »ustvariti atmosfero, v kateri bo omogočeno delo zveznega izvršnega sveta: dokumentirana in poštena razprava na osnovi sporazumevanja in dogovarjanja med republikami.«³⁷ Ribičič je na koncu terjal, da se izvršni biro opredeli tudi v zvezi z njegovim položajem, ker kot predsednik ZIS svoje naloge ne more opravljati brez zaupanja ljudi v lastni republiki.

Tito je bil še ostrejši od Ribičiča. Ravnanje Slovenije je po njegovem mnenju ogrozilo skupnost, in če bi se cestna afera nadaljevala, bi morali ukrepati tudi s silo: »Prej sem rekel, da nedemokratični postopki izzivajo nedemokratično reakcijo. Odločni smo, da gremo z najostrejšimi ukrepi proti njim, ker ne bomo dovolili, da pride do še večjih pretresov v naši skupnosti.«³⁸ Najtežjo napako Staneta Kavčiča in slovenskega vodstva je Tito videl prav v tem: »Vi rušite homogenost, rušite monolitnost te države, te skupnosti, takšne, kakršna je.«³⁹

Tito je ocenjeval, da v Sloveniji ne gre za (čisto) ekonomske stvari, pač pa za politične, na kar kažejo tudi stalne parole o izkoriščanju (»pljačkanju«). Tega je bilo po njegovem mnenju precej, dokler se je delalo iz enega centra

³⁶ Prav tam, str. 8.

³⁷ Prav tam, str. 14.

³⁸ Prav tam, str. 16.

³⁹ Prav tam, str. 17.

(posledice teh velikih investicij, ki ne dajejo rezultatov, se, kot je dejal, še vedno občutijo), zdaj pa da je tega manj. Slovenija res daje v fond za nerazvite, vendar kot najbolj razvita republika na jugoslovanskem tržišču tudi dobiva. Slabosti je treba po Titovem mnenju odpravljati skupaj. Tito je na sestanku tudi prvi načel vprašanje »Kaj je za tem?« (ki je potem postalo osrednja tema »razčiščevanja« v Sloveniji) in Staneta Kavčiča v svojem običajnem neposrednem stilu vprašal: »Na čem ste se poigrali z usodo naše skupnosti? Na čem? Kar še imate, povejte danes, tukaj. Ker hočem to vedeti. Kaj bomo sedaj in kako bomo to pojasnjevali v svetu? Ali je to politično ali mednacionalno vprašanje? Nihče ne bo verjel, da gre samo za neko vprašanje med zvezno vlado in Slovenijo, ampak za spor med republikami, ker imajo vse republike slabo cestno omrežje.«⁴⁰ Opozoril je tudi na zunanjepolitične posledice: »Težko mi je, ker ste nam zunaj naredili veliko politično škodo. V septembru bo prišel Gromiko, z Rusi se moramo pogovoriti o veliko stvarih, to pa nam slabi pozicijo. Slabi nam jo tudi v odnosu do neuvrščenih držav, kjer igramo eno od najvažnejših vlog. Slabi nam tudi pozicije pri kreditorjih, ki so imeli Jugoslavijo za kar stabilno državo, v katero se spleča vlagati sredstva. Škodili ste vsej državi, tudi Sloveniji.«⁴¹

O tem, da so ga pri vsem najbolj skrbele morebitne posledice dogodkov za enotnost države, priča tudi zaključek razprave: »Hočem povedati, naj se nihče ne poigrava z mislijo, da se lahko katerakoli republika igra z usodo vse skupnosti. Zelo krvavo smo plačali vse, kar smo dosegli. Ta skupnost, takšna, kot je, z vsemi notranjimi slabostmi, ki so se kazale v ekonomiji, politiki, mednacionalnih odnosih itd., je doslej dosegla ogromne rezultate. Ena republika se iz te družine ne more izključiti brez velikih pretresov z nedoglednimi posledicami. Prej sem rekel, da nedemokratični postopki izzivajo nedemokratično reakcijo. Odločni smo, da gremo z najostrejšimi ukrepi proti njim, ker ne bomo dovolili, da pride do še večjih pretresov naše skupnosti.«⁴²

Stane Kavčič je v svojem zagovoru zanikal, da bi bil namen akcije vsiliti parcialen slovenski interes s pomočjo ulice in tako škoditi zveznemu centru, in zavrnil očitek, da so slovenskemu vodstvu ušle stvari iz rok. Po njegovem je šlo za reakcijo na odločitev zvezne administracije in do določene mere ZIS, ki je tako zaradi metode kot zaradi vsebine ni mogoče sprejeti. Kavčič je nato iz zapisnikov Zveznega izvršnega sveta citiral, kako je celoten proces sprejemanja sedmih projektov potekal in kako so potekali dogodki v Sloveniji. Omenil je pogovor Kraigherja, Vipotnika, Popita in

⁴⁰ Prav tam, str. 20.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Prav tam, str. 21.

sebe z Mitjo Ribičičem 25. julija 1969 zvečer, na katerem so Ribičiča opozorili, da protestov ne bo mogoče preprečiti, in ga prosili, naj stvar uredi, ter zanikal, da bi šlo za poulične izpade. ZIS bi po njegovem moral, takoj ko je prišlo pismo direktorja Mednarodne banke za obnovo in razvoj (30. junija), vse uprave cestnih skladov obvestiti, da znaša posojilo 30 milijonov dolarjev, načrtovana vsota preostalih projektov pa še enkrat toliko, potem pa bi videli, kako naprej. Možnosti za rešitev problema je bilo po njegovem več (ponoven razgovor z banko, povezava četrtega in petega posojila, ločitev tehničnega pregleda dokumentacije od finančnega odločanja). Slovenija bi bila pripravljena sprejeti prioritetni vrstni red, če bi bilo potrebno, tako kot je pri tretjem posojilu na prošnjo Kira Gligorova čakala eno leto, dokler ni bilo urejeno posojilo za progo Beograd–Bar. Najmanj, kar bi ZIS moral narediti, je obvestilo, da bodo preostali projekti zajeti v petem posojilu, ker ni bilo jasno, kakšna bo njihova usoda. Ni sprejemljivo, da se o tako pomembnih stvareh za Slovenijo odloča brez njene vednosti. (Ribičič je na to odgovoril, da so v času seje slovenskega izvršnega sveta že vedeli, da projekti niso črtani, pa so kljub temu stvari dramatizirali.) Kavčič je zanikal, da bi republiški center organiziral seje občinskih skupščin, pa tudi, da bi šlo za pritisk ulice, saj so na sejah prevladovali komunisti. Razložil je, kje so po njegovem ključni vzroki za tako dinamično reakcijo: »V Sloveniji mislimo, da se stvari okrog reforme resnično zaostrujejo, in predlagamo, da jo, če je mogoče, brez najmanjših kompromisov, bolj radikalno in odločno uresničujemo.«⁴³ Povedal je, da ima Slovenija resne pripombe k zveznemu proračunu, ker je zvezna administracija izračunala, da bo 150 milijard primanjkljaja, dogovor pa je bil, naj bi najprej poravnali dolgove v tujini in obveznosti za nerazvite, drugo pa ob stalnem spremljanju v okviru razpoložljivih sredstev. »Trdim, da to ni bilo storjeno. Vsi investitorji so imeli zeleno luč, vsak je investiral, račune pa pošiljal federaciji. Sedaj so računi prišli, izvolite, plačajte. Zato je moral ZIS na zadnji seji dati novih sedemdeset milijonov. Bojim se, da bodo v septembru prišle nove zahteve, ker ni bilo storjeno, kar smo se dogovorili.«⁴⁴ Nekaterih stvari (npr. zadolževanja v tujini) v Sloveniji niso sprejele niti množice niti komunisti niti vodstvo. Zaskrbljeni so zaradi zunanjega primanjkljaja. Tito mu je vskočil v besedo s pripombo, da tega najprej ni sprejelo slovensko vodstvo, nato pa zaradi tega tudi ljudje ne, na kar je Kavčič odgovoril, da v nekatere stvari ne morejo nikogar prepričati, če tudi sami niso prepričani. Tito se je s tem strinjal, vendar je menil, da je treba nerešene stvari mirneje reševati.

⁴³ Prav tam, str. 28.

⁴⁴ Prav tam.

Kavčičev nastop je Titovo jezo ublažil, čeprav ocene dogajanja v Sloveniji ni spremenil: »Strinjam se, da je treba z reformo iti še hitreje naprej, vendar ne mislim, da jo lahko pospešimo s cestami. V nekaterih stvareh je treba naprej bolj zložno, ne pa da dramtiziramo, kot je bilo v tem primeru. Zveznega izvršnega sveta ne branim v vsem, ampak gledam na stvari objektivno. Obstaja neki zaključek. A slišim mnogo mnenj, slišim tudi o političnih stvareh. O tem bomo še govorili.«⁴⁵ Drugi razpravljavci so podprli Titovo in Ribičičevo stališče, da ZIS ne sme spreminjati sklepa pod pritiskom.

Sestanek je že pokazal vidne razlike med slovenskimi politiki. Kardelj je npr. poudaril »politične intrige proti Ribičiču – bojim se, da so te v sedanji akciji v Sloveniji precejšnje – češ da ne skrbi dovolj za slovenske nacionalne interese, ne samo na škodo krepitve enakopravnosti narodov Jugoslavije, ampak predvsem na škodo slovenskega naroda, ki se lahko enakopravno razvija samo v pogojih take enakopravnosti.«⁴⁶ K razmeram v slovenskem vodstvu se je Kardelj v razpravi vrnil še večkrat, enkrat z oceno, da »taki odnosi lahko pripeljejo do ukinitve demokratizma v sami Zvezi komunistov, do nastanka skupin, do tega, da se ljudje opredeljujejo za tega ali onega človeka, to ali ono skupino in da se začne gledati na kvaliteto ljudi na posameznih odgovornih funkcijah ne po tem, kakšni so, ampak kateri skupini pripadajo. V Sloveniji se govori, da so se taki procesi že začeli, da poteka bitka, kdo bo sedel na televiziji, kdo v radiu, tisku in podobno. Ne trdim, da je zares tako, vendar je zame dovolj, da se o tem govori na ulici. To pomeni, da nekaj je, ali vsaj, da ni dovolj enotnosti v vrhu Zveze komunistov Slovenije, da bi se lahko enotno uprl takemu govorjenju in takšnim tendencam, če so.«⁴⁷ Razmere v Sloveniji je Kardelj ocenil zelo ostro. Nacionalizem, ki se je tam pojavil, je po njegovem fasada za antisocialistične in antisamo-upravne akcije. Nacionalistična licitacija je edina oblika boja proti socializmu, temu političnemu triku pa nasedajo ali se mu nezavedno približujejo tudi posamezni oportunistično usmerjeni komunisti, ki so prej, ko je potekal resnični boj proti hegemonizmu, čepeli v mišjih luknjah ali pa so hegemonizem celo podpirali. To omogoča raznim malomeščanskim elementom, da se na podlagi nacionalističnih parol povezujejo direktno z belo gardo v tujini. Tudi emigrantski klerikalci so se modernizirali in menda niso več proti socializmu, ampak celo želijo sodelovanje s tistimi komunisti, ki so pravi nacionalisti, čeprav sovražne sile niso tako močne, da jih komunisti

⁴⁵ Prav tam, str. 31.

⁴⁶ Prav tam, str. 84.

⁴⁷ Prav tam, str. 101, 102.

ne bi mogli obvladati. To pa je odvisno od njihove sposobnosti za odprt idejni in politični boj. V preteklosti se je bilo po Kardeljevi oceni treba boriti proti monopolu ZK v državnih organih in gospodarstvu, zdaj pa se pojavljajo težnje, da bi tak monopol imele republiške in zvezna vlada in skupščine, da bi odločali brez dogovarjanja z drugimi družbenimi faktorji. »Skupščine in vlade v našem sistemu predstavljajo mesto za odločanje na osnovi dogovarjanja, ne pa za nastanek političnih skupin in klik, ki bi odločale mimo Zveze komunistov in drugih družbenih faktorjev. Zveza komunistov ima danes vlogo, da se bori za določeno smer razvoja naše družbe, ne tako, da na stari način dirigira, daje direktive in odloča, kaj se bo gradilo in kaj ne, ampak da je glavni faktor, ki zagotavlja sporazumevanje in dogovarjanje in ustvarja politično ozračje, v katerem bodo organi, ki odločajo, zares demokratično sprejemali odločitve.«⁴⁸ Kardelj je slovenskemu vodstvu očital nedemokratičnost, češ da ima vrsta komunistov drugačno mišljenje od tistega, ki so ga pod pritiskom izrazili vodilni organi Slovenije.

Kljub tako ostrim ocenam stanja konkretnih zaključkov v zvezi z gospodarskimi vprašanji ni bilo, splošna pa so ostala v okviru znanega »treba je«. Kar se tiče ocene slovenske reakcije na sklep ZIS, je ostalo pri večinskem mnenju, da je šlo za pritisk. Tako je bilo zapisano tudi v komunikaciji s seje, ki je v Sloveniji izzval reakcije in različne razlage. Problem (uskladitev protislovnih pogledov na zadevo) bodo, prav tako po splošni oceni, morali rešiti slovenski komunisti sami. Tito je v zaključni besedi očital Popitu in Kavčiču, da nista rekla niti ene samokritične besede. Vztrajal je pri oceni, da se za dogodki nekaj skriva. Bil je proti »čistemu nacionalnemu interesu«, ker so po njegovem interesu delavcev obenem tudi nacionalni oziroma republiški interesi. »Treba je iti od interesov delavskega razreda in ne obratno.«⁴⁹

Kako naj bi rešili situacijo, so se naslednji dan na sestanku dogovorili Tito, Edvard Kardelj, France Popit, Mitja Ribičič, Stane Kavčič in Stane Dolanc. Enake razgovore je Tito napovedal tudi z vodstvom Hrvaške in Srbije. Pripombe na razmere v Sloveniji in osebno na račun Staneta Kavčiča, deloma pa tudi Franceta Popita, ki sta jih izrekla Tito in Kardelj, so bile ostre, čeprav je na začetku sestanka Tito priznal, da so informacije, ki jih dobiva, lahko tudi enostranske. Torej je sklical sestanek, da se stvari razjasnijo in se

⁴⁸ Prav tam, str. 99.

⁴⁹ Prav tam, str. 110. Ta teza se je zlasti začela poudarjati v pripravah na 9. kongres ZKJ, izhajala pa je iz prepričanja, da »so vse republike nekaj dobile, delavci in delovni ljudje pa v teh spremembah sebe ne vidijo«. Decentralizacija je po teh ocenah šla na narode, ne pa na delavce. Zato je politični vrh začel uveljavljati tezo »o razpolaganju s pogoji in z rezultati dela« (razgovor pisca s Sergejem Kraigherjem, 11. januar 1991).

ugotovi, kaj se skriva za posameznimi zahtevami, pa tudi, kaj se da uresničiti in kaj ne. Iz uvodnih besed je opazno, da je na Tita naredila vtis dokaj odkrita debata na seji izvršnega biroja, saj je menil, da bo predvsem treba rešiti vprašanje likvidacije državnega kapitala, kjer je narejeno manj, kot je mislil, da je. To vprašanje naj bi v prihodnje ne bilo več predmet nesporazumov. Poleg obiska Cirila Žebota v Ljubljani poleti 1968 oziroma vprašanja širšega vpliva politične emigracije v Sloveniji sploh ter nakupa orožja za potrebe teritorialne obrambe v Sloveniji (glej poglavje Afere proti Kavčiču) je bilo v ospredju vprašanje odnosov v slovenskem političnem vodstvu. Tito je menil, da odnos Staneta Kavčiča do starejših tovarišev ni najboljši. Izogiba se jih in z njimi ne sodeluje, o čemer je že prejšnji dan govoril Edvard Kardelj. To, da so starejši kadri potisnjeni v stran, se vidi po nerazumljivem odnosu do tovariša Kardelja. Do njega se vodi čudna politika. V nekaterih okoljih se ga prikazuje kot krivca za vse težave, obtožujejo ga, da preveč vleče za Beograd in ne upošteva slovenskih interesov. Tak odnos je vreden obsojanja. Jasno je, da tovariš Kardelj ne more biti predstavnik Slovenije v ozkem smislu, ker upošteva interese Jugoslavije kot celote. Vodstvo Slovenije bi mu moralo dati vso podporo. Kavčiču je oponesel, da ni sprejel funkcije predsednika zvezne vlade in nato tudi ne članstva v Izvršnem biroju Predsedstva CK ZKJ. Po Titovem mnenju je Kavčič očitno menil, da je funkcija pretežka, in ni ravnal kot komunist. Pri taki odločitvi ni hotel upoštevati interesov Jugoslavije. (V resnici so sprva Kavčičevemu odhodu v Beograd nasprotovali v celotnem republiškem vrhu, deloma zaradi Kavčičevega uspešnega vodenja slovenske vlade, deloma zato, ker je bil na funkciji šele dve leti, deloma pa zato, ker se je že razširjal glas, da se ga na ta način hočejo znebiti.⁵⁰ »Tandem« Stane Kavčič – Sergej Kraigher naj bi po predvidevanjih slovenskega političnega vodstva ostal še dve leti, seveda pa bi bil kar precejšen del politikov v Sloveniji potihoma zadovoljen, če bi se Kavčič podredil Titovi avtoriteti in odšel v Beograd.)

Kavčič je, tako Tito, očitno vzel vse stvari v svoje roke, celo notranje zadeve (Kavčič je to kasneje v zagovoru zanikal – op. B. R.). Kavčič je nedvomno sposoben človek in je naredil tudi nekaj pozitivnih stvari, vendar mora razumeti, da ni vse odvisno od njega. Tito je rekel, da želi Kavčiču vse najboljše in mu prav zato svetuje, naj korigira svoje metode dela in obnašanje.

⁵⁰ Razprava Franceta Popita na razgovoru predsednika Tita s predstavniki Hrvaške in Slovenije o kadrovskih vprašanjih za organe federacije, zabeležka z razgovora in »podsetnik« obravnavanih tem, oboje napisal Jože Smole, 8. februar 1969, ARS, dislocirana enota I, fond CK ZKS, predsednikov a dejavnost.

Po Titovem mnenju je bilo nedopustno in skrajno škodljivo nastopati pred ljudmi z demagogijo. Med slovenskimi komunisti sicer po njegovi oceni nacionalizem ne prevladuje, postavlja pa se vprašanje, ali dovolj realistično ocenjujejo vpliv sovražnikov socializma, predvsem klerikalnih sil, in ali je borba proti temu dovolj ostra. Komunisti ne bi smeli biti na repu dogajanja. Razmere v Sloveniji je treba umiriti, ker še ni prepozno.

Drugo, s čimer Tito ni bil zadovoljen, je bil nastop Kavčiča in Popita na seji izvršnega biroja. Ponovil je kritiko, da nista bila samokritična in da nista upoštevala mnenja drugih.

V zvezi s problemi v Sloveniji velja omeniti tudi Kardeljevo oceno (s katero so se strinjali Popit, Kavčič in Ribičič), da Udba v Sloveniji ni dovolj učinkovita. Po Kardeljevem mnenju je bila v preteklosti Udba v Sloveniji pod precejšnjim Rankovičevim vplivom in je tudi organizirala proti Kardelju akcije, s katerimi naj bi ga diskreditirala. Po četrtem plenumu je prišlo do določenega razpada Udbe v Sloveniji in odtlej se ji še ni uspelo postaviti na noge. Njeno delo in organiziranost je (na podlagi razgovora z bivšim, že pokojnim sekretarjem za notranje zadeve Slovenije (Slavkom Furlanom - Dušanom – op. B. R.)⁵¹ ocenil kot porazna. Udba, kot je dejal, ocenjuje, da ni indikacij o tem, da klerikalci organizirano delajo v Sloveniji, čeprav se Žebot stalno giblje okrog naših meja, znano pa je tudi, da so klerikalci sicer strahopetni, a zelo perfidni in vztrajni. Udba v Sloveniji bi se morala v to bolj usmeriti.

V zvezi s štrajki in nemiri je menil, da bi morali vsaj evidentirati tiste, ki jih stalno spodbujajo, s čimer se je strinjal tudi Mitja Ribičič, ki je ocenil, da gre za vedno iste ljudi. Ribičič je tudi dejal, da so v Sloveniji prisotne težnje po obnovitvi nekaterih procesov, kot so bili dachauski in nekateri drugi. Točno je, da pravna stran teh procesov ni bila ravno slavna. Toda »če se že gre na rehabilitacijo«, bi po njegovem morali rehabilitirati posameznike, ne pa obnavljati procesov. To ne bi imelo nobenega smisla, politično pa bi bilo škodljivo.

Tudi Kardelj je Kavčiču odprto povedal svoje pripombe. Po njegovem Kavčič sicer ni nacionalist, kot mu nekateri očitajo, gre pa za vprašanje nekaterih njegovih osebnih lastnosti in metod dela. Kavčič je osebno zelo ambiciozen in avtokratski. Ne prenaša nikogar, ki mu nasprotuje, in okrog sebe zbira ljudi, ki mu v vsem dajo prav. Je nelojalen v odnosih, zaradi česar

⁵¹ Po Furlanovi smrti je Kavčič za notranjega ministra predlagal dr. Ernesta Petriča, ki mu je zaupal (med drugim mu je tudi naložil delikatno nalogo, naj preveri, ali so v prostorih izvršnega sveta montirane prisluškovalne naprave, kar je ta storil s pomočjo profesorja z elektrotehnične fakultete M. Grudna), vendar so Petričevi kandidaturi v političnih krogih nasprotovali, češ da je premlad, da ni bil borec ipd. (pismo dr. Ernesta Petriča piscu, 20. oktober 1990).

prihaja do stalnih intrig, klik in »grupašenja«, kar je zelo nezdravo. Odlika voditelja je, kot je dejal, v tem, da sodeluje z ljudmi, tudi če se z njim ne strinjajo v vsem. Opozoril je na generacijski konflikt. Dobro je sicer, da je prišlo do kadrovskih sprememb, nerazumljivo pa, da se delitev na stare in mlade pogloblja. Nekateri starejši voditelji so danes popolnoma na stranskem tiru. Tovariš Kavčič kombinira z ljudmi, ne pa z močjo politike. Tako nastajajo klike. Ena takšnih je npr. na televiziji. Izgublja se kontakt z Zvezo komunistov. Klike so tudi v tisku. Vse se povezuje z izvršnim svetom. Vrinja se dilema, kdo je za Kavčiča in kdo za Kardelja. Nekateri sebe imenujejo »kavčičevci«. Zaradi take atmosfere se je Kardelj umikal iz Slovenije, saj mu je bilo zelo neprijetno. Osebna Kavčičeva politika se nadaljuje, to pa izziva vsakovrstne reakcije. Ena od značilnih Kavčičevih metod je, da gre na lažje parole, ki so med ljudmi popularne, Partiji pa prepušča, da se bori s težjimi problemi. CK ZKS se bori z belo gardo in reakcijo, Stane Kavčič pa kot da se hoče od tega nekako distancirati, da bi bil pred javnostjo videti bolj liberalen, kar daje vtis, da se noče soočiti s klerikalizmom in klerikalci, da noče sprejeti bitke.

Še posebej negativne so po Kardeljevem mnenju razne klike, ki delujejo v Sloveniji in se skrivajo za imenom tovariša Kavčiča. Te ga v resnici izkoriščajo, delajo pa zase. Na tej podlagi se razvijajo številna oportunistična in demagoška stališča, prihaja do poudarjanja nacionalističnih parol in do teorij o čistih nacionalnih interesih. (Tito je ob tem ponovil, da je treba dajati prednost razrednemu boju in da se resnični nacionalni interesi lahko uresničujejo samo v skladu z interesi delavskega razreda.) Kardelj je Kavčiču tudi očital, da se ne dogovarja, temveč hoče številne stvari reševati sam. Pomanjkanje dogovarjanja da je v Sloveniji izrazito. Pogosto se (Kardelj – op. B. R.) sprašuje, zakaj se z njim – razen tovariša Popita – nihče ne posvetuje, še posebej pa ne tovariši iz republiškega izvršnega sveta. Čeprav mu je bilo rečeno, naj prihaja na seje CK ZKS, pa tega noče, ker se preveč razpravlja o splošnih problemih, in tudi poslej ne bo hodil, če prej ne bo prišlo do dogovora o ključnih problemih. Kavčič je sposoben človek, toda če ne bo spremenil metod dela in se nehal obkrožati s poltroni, bo doživel osebni poraz.

Tito, ki je za Kardeljem znova prevzel besedo, se je zavedal teže takega neposrednega pogovora in je povedal, da so take stvari zanj težke, ker so ljudje občutljivi, vendar mora nekatere stvari odkrito povedati – ne glede na to, kako so za nekoga težke. Lahko se sicer ne bi vmešaval v probleme, lahko bi bil le figura, vendar je to po njegovem enako dezerterstvu. Poudaril je kolektivno vodenje, saj je prav zato, da ne bi bil v vrhu samo en človek, vztrajal pri ustanovitvi izvršnega biroja.

Kavčič je v zagovoru ocenil, da je v Kardeljevi kritiki nekaj točnega. Kadar se za nekaj odloči, meni, da je to jasno tudi vsem drugim, in hoče, da se takoj uresniči. To je v njegovi osebnosti in proti temu se bori. Menil pa je, da so tudi drugi razlogi. V preteklosti so vsak drugi ali tretji dan v zgradbi CK na široko razpravljali, stvari pa se niso reševale. Manjkalo je operativno reševanje problemov. Zdaj vlada druga skrajnost, in to je napaka. V republiki tudi ni potrebnega koordinacijskega telesa, ki bi povezovalo CK, SZDL, izvršni svet, skupščino in druga telesa. To bi moral biti legalen forum, kar da je že predlagal. Tito je ob tem pripomnil, da je Partija vendar najbolj odgovorna, Kardelj pa, da je nekaj takega pred časom že sam predlagal, pa se ni uresničilo.

Mitja Ribičič je dejal, da se Kavčiču zameri tudi odnos do kadrov, ki delajo v federaciji, tako so npr. v Sloveniji blokirali Janka Smoleta, kar je nevzdržno. Tudi Marijan Breclj se pritožuje, da ga slovenski izvršni svet blokira.

Kavčič je odgovoril, da je vtis, da on blokira Janka Smoleta, napačen. Večkrat je ljudem iz izvršnega sveta in sekretariata rekel, naj z njim sodelujejo. To velja tudi za tovariša Kardelja. S tovarišem Kraigherjem je sodelovanje dobro. Priprave na zasedanja skupščine, ki je zelo senzibilna, izvršnemu svetu jemljejo mnogo časa. Na poslanska vprašanja se je treba pazljivo pripravljati, ker je v slovenski javnosti precej tehnokratskega prepričanja, da Slovenija daje preveč za druge kraje v Jugoslaviji. O oportunističnosti v izvršnem svetu ni moč govoriti, saj je npr. prisilil železnice v Sloveniji, da delajo brez izgube. Ko je prišlo do konflikta v železarni Jesenice, se je Kavčič sam angažiral. Izvršni svet se je energično zavzemal za integracijo v elektrogospodarstvu. Veliko pozornosti je namenil šolstvu. Tudi zase misli, da ni oportunist. Ko je delal v sindikatih, se je odločno boril za delitev dohodka. Na CK ZKS se je boril s Perspektivami. Mnenje, da je on neke vrste bog, pa je napačno. Tudi ekipa v izvršnem svetu ne sprejema vsega, kar reče. Sicer pa svoje slabosti pri delu priznava in se bo skušal popraviti. Razbremenil se bo nekaterih opravil in več pozornosti posvetil sodelovanju.

Tito je nato izrazil prepričanje, da Kavčič lahko premaga svoje slabosti. France Popit je Titu pritrdil, da se strinjajo s tem, da je bila sklicana seja izvršnega biroja zaradi cestne afeze, in da potrebe po sklicu ni nihče negiral. Pri izbruhu spora so bile tudi druge rešitve, lahko bi takoj šli k Titu. Ta je temu pritrdil, rekoč, da prihajajo k njemu še za manjše stvari. Tudi Popit se je pridružil kritiki Kavčiča. Poleg že izrečenih očitkov o »kavčičevcih« in »grupašenju« je omenil Kavčičevo vztrajanje, da bi bil Stane Kranjc sekretar sekretariata. Kranjca da sicer ceni, vendar je pri izboru treba upoštevati tudi

druge stvari. Kavčič naj bi tudi enkrat rekel, da bo on odločil, kdo bo direktor RTV Ljubljana, medtem ko je Janez Vipotnik dejal, da bo on odločil, kdo bo glavni urednik Dela. (IS naj bi imel pravico, tako je vsaj povedal Kavčič na razširjeni seji sekretariata CK ZKS 25. in 26. avgusta 1969, imenovati direktorja RTV. Kavčič je na seji predlagal, da gre ta pristojnost v politično organizacijo – op. B. R.) Tito je ob tem pripomnil, da večkrat sliši, da je Kavčič avtokrat, oziroma kot je rekel, »malo avtokrat, malo demokrat«. ⁵²

Popit je ponovil Kardeljevo tezo o javnem vtisu, da je Kavčič za liberalnejšo politiko. Nemogoče je, da se v javnosti ustvarja vtis, da je Popit stalinist in jugoslovanski unitarist, Stane Kavčič pa na slovenskih pozicijah. Tovariša Kardelja nekatera okolja v Sloveniji prikazujejo kot iluzionista in utopista. (Tito je ob tem pripomnil, da še nikoli ni bil bolj prepričan o pravilnosti samoupravne poti.) Odločneje se je treba zoperstaviti »führerskim« in avtokratskim tendencam, katerih namen je zaobiti Partijo, jo »brisikirati«. Popit je negativno ocenil stalno načenjanje razprav v Sloveniji o tem, ali delavski razred še obstaja ali ne. Na to se navezujejo filistri. Ne gre za analizo delavskega razreda, temveč se za tem skriva oporekanje vodilni vlogi delavskega razreda in njeni avantgardi. Negativne so tudi tendence, ki negirajo preteklost, in težnje, da se s poudarjanjem vloge inteligence podcenjuje, zmanjšuje in negira vloga delavskega razreda in Zveze komunistov. Tito je znova pripomnil, da je v mnogonacionalni Jugoslaviji ZK najvažnejši faktor in da se nacionalni interesi lahko pravilno rešujejo samo v skladu z interesi delavskega razreda.

Na sestanku so govorili tudi o etatizmu. Ribičič je spomnil, da je na eni od sej CK ZKS v zvezi s tem prišlo do konfrontacije med Kavčičem in CK-jem. Komentiral je tudi Kavčičev zagovor v zvezi s Perspektivami, rekoč, da je Kavčič ostro nastopil šele v drugi fazi, ko mu je redakcija Perspektiv zadala protiudarec. V prvi fazi pa je bilo mnogo taktiziranja. Kavčič je bil oster tudi zaradi osebne užaljenosti, ker v prvi fazi sporazum ni uspel.

Po Ribičičevem mnenju trenutna podpora množic na podlagi popularnih parol ne nudi varne podpore. Osnova so delavski centri, podpora delovnih ljudi. Napačno je koketiranje s »purgarskimi« elementi, z nekaterimi kulturnimi okolji in s časopisi. V tem bi se moral Kavčič jasneje in odločneje postaviti. Politik ne bi smel bežati od odgovornosti, da pove tudi nepopularne stvari in izbori tudi nepopularne rešitve.

Kardelj je opozoril na možne negativne posledice cestne afere v drugih republikah, o čemer je bil sicer govor že na seji izvršnega biroja, vendar ne

⁵² Zabeležka o razgovoru tovarišev Tita, Kardelja, Popita in Dolanca, 8. avgust 1969, ARS, discirana enota I, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 5.

tako konkretno. Povedal je, da ima informacijo, da so nekateri tovariši v Bosni hoteli bojkotirati blago slovenskih podjetij oziroma preprečiti njegovo prodajo, vendar se je Cvijetin Mijatović temu odločno uprl.

Po mnenju Staneta Dolanca bi nekatere stvari v Sloveniji morali razjasniti že prej. Posledica tega so skupine, ki so obstajale že pred desetimi leti: Mačkova skupina, Avbljeva skupina. Kardelj se s tem ni strinjal, rekoč, da ti ljudje niso bili takšni. Dolanc je opozoril na nezaupanje med Popitom in Kavčičem. Kavčič (ki mu popularnost ugaja in ga to zanaša) naj bi si popularnost pridobil, ker je ustvarjen vtis, da se je samo on uprl nekaterim negativnim stvarim, denimo zgrešenim investicijam, kot je bilo investiranje v Energetski kombinat Velenje. Kardelj je pripomnil, da je bil tudi on proti investiciji, pa so ga potem skoraj razglasili za izdajalca slovenskih nacionalnih interesov. Šlo je tako daleč, da so od njega zahtevali, naj gre v Velenje in tam pojasni svoje stališče. Tudi Popit je pripomnil, da je bil proti investiciji.

Po Kavčičevi pripombi, da se je pripravljen umakniti z vodilnega položaja, če bi prišlo do ocene, da je za razmere v Sloveniji to boljše, so se kritike malo ublažile. Kardelj je menil, da to ne bi ničesar rešilo in da se je bolje o vsem dogovoriti, s čimer se je strinjal tudi Kavčič. Kardelj je ob tem spomnil na zgodovinske zasluge Marinkove ekipe, ki se bodo šele pokazale. Ne bi smeli nasedati na poceni teorije, ki jih nekateri namerno mečejo v javnost, da je šele Kavčič začel voditi pravilno politiko in uredil odnose. Slabost stare ekipe je bila v tem, da so bili nekateri tako dolgo na vodilnih položajih, da fizično niso zmogli opravljati odgovornih funkcij, sicer pa ima ekipa nesporne zasluge in vsako negiranje teh zaslug je zgrešeno in politično škodljivo. Na vodilna mesta so prišli mladi, kar je dobro, toda treba se je popolnoma zavedati, da so se pokazale tudi številne negativne tendence. Narobe bi bilo, če bi imeli nekritičen odnos do mlajših kadrov na vodilnih mestih.

Po Titovem mnenju je bilo zelo važno, da se revolucionarni duh starejših tovarišev v polnem smislu besede prenese na mlajše. Zato ne bi smelo biti vzporednega delovanja mladih in starih. Med njimi morata biti sodelovanje in zaupanje. Starejši tovariši lahko s svojimi dolgoletnimi izkušnjami tudi danes veliko pomagajo. Po njegovem se je treba tudi bolj odločno boriti proti vplivu tujih ideologij in filozofij. Tito je znova poudaril, kako ne misli, da Kavčič ni sposoben človek, in da verjame, da je sposoben premagati svoje slabosti. Ribičič je pripomnil, da bi bilo napačno razumevanje na sestanku izrečene kritike, kot da ima samo Kavčič svoje slabosti, ker da jih imajo vsi.

Rezultat sestanka na Brionih je bil dogovor, da se bo v Sloveniji najprej sestel ožji politični krog, nato pa naj bi bila tudi seja CK. Treba pa je vzpostaviti legalen forum za koordiniranje, ki bi bil lahko v CK ZK Slovenije (že do tedaj je deloval koordinacijski odbor, v katerem so bili predsednik izvršnega sveta, predsednik skupščine, predsednik RK SZDL, predsednik CK ZKS – op. B. R.).

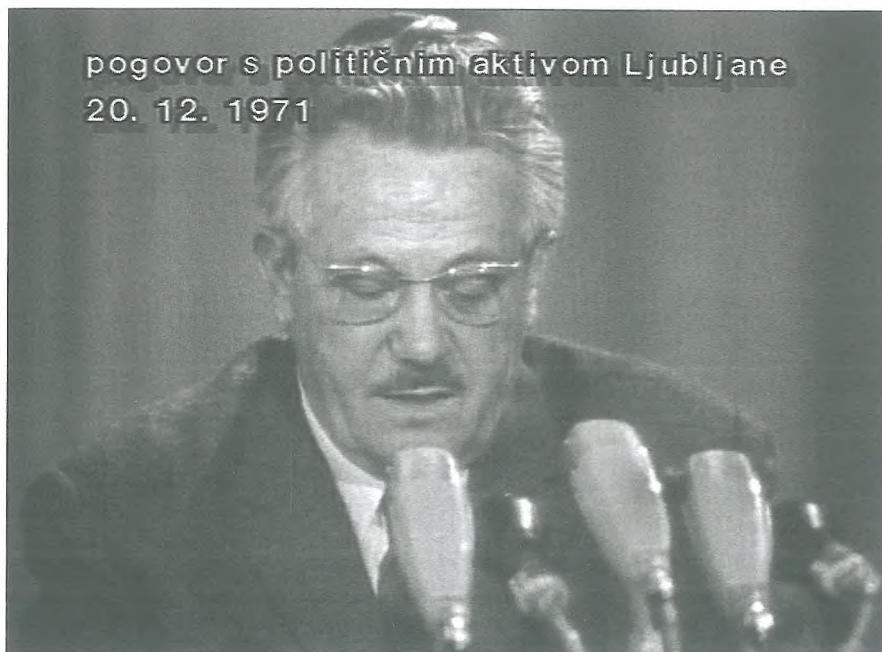
Odpravljanja konfliktnih razmer so se, vsak v skladu s svojim konceptom, lotili tudi slovenski politiki po vrnitvi z Brionov. Popit je še istega dne sklical novinarje in jih skušal pripraviti na novo usmeritev, v naslednjih dneh pa je intenzivna akcija – ki naj bi v Sloveniji na podlagi sklepov, sprejetih na obeh sestankih, prinesla politični preobrat – stekla tudi v uradnih forumih. V časopisih se je v naslednjih dneh pojavil komunike s seje izvršnega biroja, ki je v slovenski javnosti naletel na presenečenje, tako zaradi samega dejstva, da je bila seja sklicana, kot zaradi vsebine. Negativne reakcije so bile tako na terenu kot v novinarskih redakcijah. Zavrtela se je celotna »mašinerija« sestankov od najnižjih do najvišje ravni, vključno s t. i. republiškim aktivom (člani sveta federacije, predsednik CK ZKS, člani sekretariata CK ZKS, predsednik in člani izvršnega sveta SRS, republiški sekretarji, predstavniki republiških vodstev družbenopolitičnih organizacij, predstavniki JLA, zastopniki RTV in tiska ter gospodarske zbornice).⁵³ Čeprav naj bi dosegli enotnost, je v resnici vsaka od obeh strani, Kavčičeva in Popitova, »na terenu nabirala svojo vojsko«, kot je bilo slikovito rečeno v eni od razprav. Na dvodnevni razširjeni seji sekretariata CK ZKS 25. in 26. avgusta 1969 pa je Edvard Kardelj postavil novo politično smer, ki je potem postala uradna »linija«.⁵⁴

Več kot sedemdeset strani dolg referat je utemeljil na iskanju sovražnikov, ki jih je v podtonu povezal z zagovorniki »liberalizma«, to je vračanja kapitalističnih odnosov: »Kot komunisti pa moramo vedeti, da danes ne more in še dolgo časa ne bo obstajala družba, kakršna je naša, ki ne bo v družbeni strukturi, kakršna je pri nas, porajala socializmu in samoupravljanju sovražne sile. Tudi ne govorim o klerikalizmu kot nevarnosti sami zase, temveč o protislovjih našega političnega sistema, ki morajo ustvariti odpore revolucionarnemu razvoju socialistične družbe, kajti take odpore bo družba porajala vse dotlej, dokler ne bosta v njeni strukturi socializem in samo-

⁵³ Zapisnik sestanka republiškega aktiva, ki je bil 14. avgusta 1969, str. 2, ARS, dislocirana enota I, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 12.

⁵⁴ Razširjena seja sekretariata CK ZKS, 25. in 26. avgust 1969, prvi dan, dopoldne, str. 2, ARS, dislocirana enota I, fond CK ZKS, fascikel 132.

upravljanje edini mogoči obliki življenja. Dokler pa še ni tako – a v naši družbi so prav gotovo še vedno pogoji za eksistenco kapitalističnih odnosov in zlasti očitno več pogojev za menedžersko-tehnokratski monopol in državno-lastninski birokratizem kot pa za samoupravljanje – se moramo zavedati, da bodo sedanji pogoji in struktura z neizogibno nujnostjo porajali socializmu ter samoupravljanju in socialistični demokraciji sovražne tendence in sile, ne glede na to, v kakšnih oblikah, s kakšnimi imeni in pod kakšnimi zastavami se bodo pojavljale.«⁵⁵

Kardelj je po tej politični zmagi potrebo po obračunu z liberalizmom in tehnokratizmom v naslednjih letih sistematično nadgrajeval z analizo raznih afer, čeprav se v neposredne konflikte s Kavčičem ni več spuščal, operativno delo so opravili drugi. Po Titovem pismu je začel razvijati tezo o pluralizmu samoupravnih socialističnih interesov, ki naj bi nadomestila poraženi »liberalizem«. Čeprav sta bila s Kavčičem glede odnosa do federacije v marsičem podobnih pogledov, so prevladale osebne zamere. Kardelj se je v Sloveniji čutil odrinjenega. Bil je užaljen zaradi Kavčičeve popularnosti, saj je bil prepričan, da je po politični teži daleč nad njim. Njegovi privrženci so to Kavčiču tudi večkrat oponesli ter mu očitali, da »jaha« na valovih populizma in ljudem govori všečne zadeve, medtem ko morajo drugi nase jemati težke zadeve, povedati tudi neprijetne stvari in se soočiti s »sovražniki socializma«. V resnici je bil ravno Kavčič tisti, ki je brez dlake na jeziku govoril o problemih in si zato nakopal marsikatero zamero, še posebej v gospodarskih panogah, v katerih ni videl prihodnosti.

⁵⁵ Prav tam, str. 51, 52 (drugi dan, popoldne).

Kavčič je moral popustiti. V razpravi je sprejel Kardeljevo »osnovno politično oceno, horizont problemov, ki jih je dal, pristop, s katerim je stvari analiziral«. ⁵⁶ Končna ocena vseh razprav je bila, da je enotnost v slovenskem političnem vrhu dosežena. ⁵⁷

France Popit in Vinko Hafner na seji CK ZKS 9.–13. oktobra 1969, ki je po burnih razpravah in načrtni akciji na terenu zaključila »razčiščenje« v zvezi s cestno afero in jo obsodila. Slovenski politiki so se razdelili na »popitovce« in »kavčičevce«. Vinko Hafner se je opredelil za Popita, zagovarjal razredno politiko in razvoj težke industrije, v nequalificiranih delavcih je videl glavno silo, ki potiska družbo naprej. Postal je predsednik mestnega komiteja ZKS in v koordinaciji s Popitom leta 1972 napisal pismo, v katerem je zahteval razčiščenje s Kavčičem oziroma »kristalizacijo«, kot je poimenoval obračun, ki je sledil.

Discipliniranje, ki ga je zahteval izvršni biro, je v slovenskem vrhu vsaj na videz uspelo. Razlike v pogledih sicer niso bile odpravljene, vendar jih je del slovenskih (zlasti mlajših) politikov izražal mnogo bolj previdno, zavito v dolge govore, iz katerih je bilo misli mogoče prebrati le med vrsticami; del se je sprejeti liniji v celoti podredil; med Stanetom Kavčičem in njegovimi pristaši ter »novo« politiko se je jez v naslednjih letih povečeval

⁵⁶ Prav tam, razprava, str. 2/28 (drugi dan, popoldne).

⁵⁷ O podrobnostih razprave glej: Božo Repe: »Liberalizem« v Sloveniji, Ljubljana 1992.

vse do končnega obračuna leta 1972. V občinah tako hitre spremembe kot med nekaj vodilnimi komunisti ni bilo moč izpeljati, čeprav je tudi tu proces »normalizacije« po razširjeni seji sekretariata napredoval. Ponekod so ocenjevali, da je bila kritika izvršnega biroja v Sloveniji dostojanstveno sprejeta, in se spraševali, ali bodo tudi druge priznali svoj delež pri ustvarjanju političnih pritiskov. Ponekod so se kar odkrito pokesali zaradi ravnanja ob cestni aferi. Občutek, da je namen sestankov s politično akcijo spremeniti javno mnenje, pa je ostal. To se vidi npr. iz poročila Danice Jurkovič z razprave v Ljubljani, ki govori o položaju Slovenije v Jugoslaviji: »Stvarna slika položaja Slovenije v SFRJ: Odklanjajo besedno akcijo, ki naj bi zavrnila vtis o »izkoriščanju«, ker se je nekaj let govorilo ravno obratno in ljudje ne bi prenesli takih »naročenih« obratov.«⁵⁸ V zvezi s Kavčičem so ostala različna ugibanja. Nekateri so menili, da bo žrtev obračunavanja med slovenskim vodstvom, drugi so vsako javno potezo v njegov prid (npr. to, da so mu na Ptuju ob obletnici mesta podelili plaketo) štel za poskus rehabilitacije. Kar zadeva medije, še posebej televizijo, se je uveljavila teza, da so s senzacionalističnim poročanjem v resnici oni odgovorni za cestno afero. Vsi pomembnejši mediji so morali napisati poročila o tem, kako so spremljali cestno afero, nekaj urednikov je bilo postopoma zamenjanih, CK ZKS pa se je začel mnogo pozorneje ukvarjati z mediji. Ustanovil je informacijsko službo, začel sistematično analizirati pisanje medijev ter sklicevati redne posvete z novinarji in uredniki, prvega že 21. avgusta 1969.⁵⁹

Gljučni rezultat cestne afere je bil, da je položaj Staneta Kavčiča močno oslabil, temu pa so v naslednjih letih bolj ali manj načrtovano sledile še druge afere.

Obisk Cirila Žebota v Sloveniji

Obisk Cirila Žebota v Ljubljani, do katerega je prišlo pred afero, avgusta 1968, s cestno afero nima neposredne zveze, čeprav je Žebot pri predsedniku mednarodne banke za obnovo in razvoj skušal vplivati na notranjo razporeditev posojil, namenjenih Jugoslaviji.⁶⁰ Obisk je bil v povezavi z

⁵⁸ Informacija s posveta na medobčinskem svetu ZK Ljubljana, aktiv Ljubljana – okolica, prav tam, str. 2, ARS, dislocirana enota I, fond CK ZKS, IV, F 26, M 31, Seje predsedstva CK ZKS.

⁵⁹ Informacija s posveta, ARS, dislocirana enota I, fond CK ZKS, Tiskovne konference 1969, AE 484.

⁶⁰ Več o obisku in posledicah glej: Božo Repe: »Liberalizem« v Sloveniji, Ljubljana 1992, str. 179–190.

odnosom do klerikalizma oziroma »neoklerikalizma«, do razrednega sovražnika in do politične emigracije izrabljen za prvi poskus obračuna s Stanetom Kavčičem. Očitki Stanetu Kavčiču, da je dovolil obisk Cirilu Žebotu, ter povezovanje političnih konceptov obeh, ker je Žebot Kavčiča v svojih knjigah, zlasti v drugi knjigi Slovenija včeraj, danes, jutri (Družba sv. Mohorja, Celovec, 1969), hvalil, so bili tako ostri in številni tudi zato, ker je bilo to v prvi fazi cestne afere edino, kar so lahko očitali samo Stanetu Kavčiču, ne pa neposredno tudi drugim slovenskim politikom.

Ciril Žebot je bil rojen aprila 1914 v Mariboru. Njegov oče je bil državni poslanec in mariborski podžupan. V Ljubljani je doštudiral pravo in tudi doktoriral, nato pa se je dve leti specializiral v gospodarskih vedah v Milanu in Parizu. Do napada na Jugoslavijo je delal v Narodni banki v Beogradu kot sourednik mesečne gospodarske revije. Postati bi moral tajnik ministra Franca Kulovca, ki pa je ob bombardiranju Beograda umrl. Skupaj z Lambertom Ehrlichom se je maja vrnil v Ljubljano in nato jeseni kot privatni docent na pravni fakulteti začel predavati primerjalne gospodarske sisteme.

Že kot študent je bil Ehrlichov pristaš in eden izmed voditeljev t. i. Stražarjev ter eden najvidnejših sodelavcev lista Straža v viharju. Stražarji so bili agresivno protikomunistično naravnani, zavzemali so se za stanovsko ureditev družbe in državno-pravne spremembe v Srednji Evropi, ki naj bi okrepile položaj slovenskega naroda. Po okupaciji ter po začetku narodno-osvobodilnega gibanja so se kot skrajna frakcija Slovenske ljudske stranke takoj organizirali ter najprej podtalno nastopali proti osvobodilnemu gibanju, izdajali razne liste ter sestavljali nerealne politične programe, ki so vključevali tudi temu primerne ozemeljske zahteve za Slovence. Te programe so pošiljali tudi emigrantski vladi. Pri vsem tem je sodeloval tudi Žebot. Potem ko je VOS maja 1942 ustrelila Ehrlicha, je Žebot postal voditelj Stražarjev, ki so zelo trudili za organizacijo vaških straž (Prostovoljne protikomunistične milice MVAC) ter za njeno legalizacijo pri italijanskih oblasteh. Po kapitulaciji Italije je Žebot iz strahu pred gestapom zbežal v Rim in se nato zatekel v Washington. Po osvoboditvi Rima se je vključil v delo skupine slovenskih emigrantskih politikov, ki so si pod vodstvom ministra Mihe Kreka prizadevali preprečiti zmago Titovih sil v Sloveniji. Žebot je pri tem svojim pristašem v Ljubljani pošiljal navodila za preureditev Slovenske ljudske stranke (Stražarji naj bi v njej prevzeli kontrolo), krepitev domobranstva ipd. Žebot je postal tudi tajnik Zveznega kluba srednje Evrope, ki so ga ustanovili emigrantski politiki vzhodnoevropskih držav. Ta se je zavzemal za državno povezavo vseh narodov med nemškim in ruskim prostorom.

Obenem je vodil tudi Akcijski odbor za suvereno in neodvisno slovensko državo. Zato se je sprl s Krekom, v razreševanje tega in drugih podobnih sporov pa je bil pritegnjen tudi škof Gregorij Rožman. Žebot je po vojni tudi veliko obiskoval Slovence v begunskih taboriščih.

Avgusta 1947 se je na povabilo katoliške Duquesne University iz Pittsburga preselil v ZDA, kjer je začel predavati gospodarske vede. Postal je vodja oddelka in profesor politične ekonomije. Leta 1958 je postal profesor na najstarejši katoliški univerzi v ZDA, na Georgetown University v Washingtonu. Tam je predaval in proučeval primerjalne gospodarske sisteme s posebnim ozirom na gospodarske reforme v Vzhodni Evropi in Jugoslaviji. Kot slovenski politični emigrant se je vključil v gibanje za samostojno slovensko državo, kjer so sodelovali predvsem bivši Stražarji. Pri publicističnem pisanju je prihajala do izraza njegova protikomunistična naravnost. V besedilih pa se je zavzemal tudi za narodno spravo, čim večjo suverenost Slovenije (ki je bila po njegovem izkoriščana) v Jugoslaviji in dvo- oziroma večstrankarski sistem, pri čemer naj bi SZDL postala opozicija ZKS ali pa naj bi se ponovno osnovala Slovenska ljudska stranka. Na strokovnem področju se je pred vojno zavzemal za t. i. korporativno narodno gospodarstvo (Korporativno narodno gospodarstvo, Celje 1939), po vojni pa je izdal knjigo *The economics of competitive coexistence. Convergence through growth* (New York – London 1964) in knjigo *Slovenija včeraj, danes, jutri* (Celovec 1967 in 1969), kjer je v skladu s svojim političnim prepričanjem med drugim ocenjeval medvojno dogajanje ter povojni slovenski razvoj.

Njegovo zadnje delo (kmalu po objavi je umrl) je izšlo pod naslovom *Neminljiva Slovenija* leta 1988 v Celovcu (dve leti kasneje v ponatisu tudi v Sloveniji); v njem se v glavnem ukvarja z istimi vprašanji (ponavlja svoje poglede), dodani pa so spominski zapisi na vojna leta, v katerih zanika sodelovanje z Italijani in ovajanje, ki so mu ga očitali nekateri sodobniki iz vrst narodnoosvobodilnega gibanja.

Žebot je bil v času Kavčičevega vodenja vlade deležen posebne pozornosti. O njegovem pisanju je bila narejena posebna študija, na razširjeni seji sekretariata CK ZKS 25. in 26. avgusta 1969 pa ga ostro obdelal Edvard Kardelj, čigar avtorizirana razprava je bila objavljena tudi v časopisju.⁶¹

Žebotov obisk je sprva potekal po načrtu, Služba državne varnosti pa ga je ves čas nadzorovala.⁶² Tretji dan obiska so zanj izvedeli nekateri drugi

⁶¹ Žebot je na Kardeljev nastop, zlasti v zvezi z ocenami svoje predvojne in medvojne dejavnosti, reagiral s knjižico *Odgovor Edvardu Kardelju* (Washington – Celovec 1969).

⁶² Informacija RSNZ Žebot dr. Ciril – na obisku v Sloveniji, 8. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 29.

vodilni funkcionarji in bivši borci; zaradi protestov in intervencij je Kavčič nato ukazal, da mora Žebot takoj zapustiti državo. O tej odločitvi je Žebota obvestil namestnik sekretarja za informiranje Drago Čop. IS SRS je nato sklical tiskovno konferenco, na kateri je podpredsednik dr. France Hočevar novinarje prosil, naj o obisku ne pišejo. Kavčič neposrednih obojestranskih stikov z Žebotom ni imel, čeprav se je Žebot pisno večkrat obračal nanj tedaj in tudi kasneje. Žebot je Kavčiču pisal 23. julija 1968 iz Prage. V pismu je izrazil željo, da bi se med vrnitvijo s študijskega potovanja po Češkoslovaški za nekaj dni ustavil v Ljubljani ter govoril z nekaterimi gospodarstveniki. Z Žebotom je nato komuniciral namestnik sekretarja za informiranje, ki mu je tudi organiziral nekatere stike ter rezerviral sobo v hotelu. Kavčič je obisk ob soglasju še nekaterih političnih funkcionarjev dovolil, z Žebotom pa se ni srečal. Po enem od virov naj bi ga Žebot nenapovedano obiskal v Strunjanu in so zato počitniško hišico ves čas obiska opazovali, v Beograd pa celo že javili, da sta se srečala. Kavčičevi nasprotniki, zlasti Popit, ki Kavčiča tudi osebno ni prenesel, so si srečanja zelo želeli, saj bi ga tako lahko »stisnili«. Kavčič srečanja tudi brez tega ni želel, zato je naročil, naj vse stike opravi urad za informiranje. Žebotov obisk – v Jugoslavijo je prišel brez vize, ker je bilo mednarodno leto turizma in vize niso bile potrebne – je po pričevanju Nika Kavčiča potekal v aranžmaju Uprave državne varnosti in republiškega protokola. SDV naj bi tedaj imela dobre stike s politično emigracijo. Eden od pomočnikov sekretarja državne varnosti je bil Stane Bernik - Berti, brat dr. Jožeta Bernika, tedaj še emigranta v ZDA (kasneje predsednik Svetovnega slovenskega kongresa in poslanec v Državnem zboru Republike Slovenije). Brata, ki sta bila med vojno na različnih straneh, naj bi se pobotala v začetku šestdesetih let. Niko Kavčič, ki je tedaj vodil Ljubljansko banko in ga je o obisku obvestil Stane Bernik, je prepričan, da je bilo očitno, da »so Stanetu Kavčiču pripravljali zasedo in zanko, v katero naj bi se ujel« zaradi njegovega domnevnega nagnjenja k belogardizmu.⁶³ Tudi Kavčič sam je bil prepričan, da so mu zadevo »zarotniško podtaknili«⁶⁴, čeprav bi bila morda točnejša ocena, da so obisk zelo dobro izrabili najprej za slabitev političnega vpliva Staneta Kavčiča, potem pa kot eno od točk v obtožnici v obračunu z njim. Po Žebotovem obisku je prišlo do razprave o tem, kdo je za obisk odgovoren. Prvo razčiščevanje je potekalo v ozkem političnem krogu. Sprejeta je bila ugotovitev, da je Kavčič naredil napako (jo tudi priznal), vendar je ni treba javno razglašati. Razlogi za tako odločitev so bili v zunanjepolitičnih razmerah (agresija na Češko-

⁶³ Niko Kavčič: Pot v osamosvojitve, Ljubljana 2001, str. 285.

⁶⁴ Dnevnik, druga knjiga, spremna beseda, str. 593.

slovaško), prepričanju, da bi razkritje o obisku širši javnosti škodilo celotnemu slovenskemu vodstvu, pa tudi v tem, da razlike v slovenskem vodstvu še niso bile tako velike kot leto kasneje, o Kavčiču pa se je tedaj interno že govorilo kot o možnem bodočem kandidatu za zvezno funkcijo. Obisk je znova postal aktualen leto dni kasneje, ko se je ob cestni aferi začel delati spisek Kavčičevih političnih napak. Vprašanje Kavčičeve odgovornosti v zvezi z Žebotovim obiskom je ob cestni aferi prvi naravnost postavil Josip Broz - Tito na sestanku s slovenskimi politiki na Brionih 8. avgusta 1969. Kavčič je odgovoril, da mu je težko že samo zaradi suma, da je imel stike z reakcionarno emigracijo, saj mu je popolnoma jasno, kaj so kontrarevolucija in kontrarevolucionarne sile, ki bi – če bi prišle v Jugoslavijo – obešale komuniste, torej tudi njega. Titu so se v obtožbah pridružili slovenski politiki; Popit je zahteval, naj se Kavčič od Žebotove knjige javno distancira, posebej ostro pa naj napade teze, da je Kavčič demokratičen, vsi drugi slovenski politiki pa nedemokratični, s čimer se je Kavčič strinjal. Pogovor o tej temi je na sestanku zaključil Kardelj s pripombo, da je Kavčič za nekatere ljudi samo prehodna faza in da ga zato hvalijo, Kavčič pa je temu dodal, da prehodna faza h kapitalizmu.⁶⁵

Brionski sestanek je sprožil plaz razčiščevanj v Sloveniji, ki se niso omejila samo na Žebotov obisk in odgovornost zanj, temveč so se razširila tudi na vpliv njegovih idej v Sloveniji in vlogo klerikalizma ter vprašanje slovenskega separatizma. Pričevanja in interpretacije obiska so bili tedaj in tudi kasneje različni. France Hočevnar je mnogo let kasneje pričal, da je predstavnik Uprave državne varnosti na sestanku v IS SRS po Žebotovem obisku povedal, da so se za obisk z Žebotom dogovorili in sporazumno z njim do podrobnosti pripravili program, Žebot pa da se je obvezal, da se bo po njem ravnal in jih obvestil o vsakem nedogovorjenem stiku. Po tem pričevanju naj bi bila za obisk odgovorna UDV, ki »je imela na tem interes«.⁶⁶ Janez Vipotnik, ki je najbolj nastopal proti obisku (in Kavčiču), je tedaj v izjavi o dogajanju zapisal, da so obisk v Kavčičevih krogih razlagali kot izraz nove širine in tolerance. Sergej Kraigher je na razširjeni seji sekretariata 25. in 26. avgusta 1969 dejal, da je »bil to poskus, da se prihod Žebota v Slovenijo upraviči kot neka racionalna, višja metoda delovanja naše obveščevalne službe«.⁶⁷ Po Hafnerjevem pričevanju na isti seji pa je tudi Kavčič obisk še

⁶⁵ Zabeležka razgovora tovarišev Tita, Kardelja, Ribičiča, Popita in Dolanca, 8. avgust 1969, Brioni, ARS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afeta, št. 5.

⁶⁶ Naši razgledi, št. 10, 25. september 1987, str. 12.

⁶⁷ Razširjena seja sekretariata CK ZKS, 25. in 26. avgust 1969, str. 47, prvi dan, popoldne, ARS, fond CK ZKS, fascikel 132.

nekaj časa po njem zagovarjal kot izraz humanosti (obisk bolnega sorodnika) in kot dokaz, da Slovenija oziroma Jugoslavija ni policijska država. Sam Kavčič je na isti seji trdil, da je do določene mere sprejemal koncept UDV, da bi bilo dobro delati razdor med emigracijo na razne načine. Ob tem velja omeniti tudi to, da je Ciril Žebot (o čemer so tedaj na sestankih ravno tako razpravljali) skušal navezati stike s slovenskim vodstvom s pomočjo političnega emigranta, tedaj rimskega, zdaj pa goriškega hotelirja Vinka Levstika. Žebot je skušal stike navezati tudi z drugimi slovenskimi politikami, npr. z dr. Ernestom Petričem, ko je bil ta leta 1969 (ali 1970) na obisku v Washingtonu, vendar je ta srečanje iz previdnosti odklonil.⁶⁸

Kavčič se je v razpravah izvijal na različne načine. Dodatno je njegove zagovore zapletlo, ker je dal Žebotovo korespondenco uničiti, je pa RSNZ imel kopije, ki so jih naredili ob pregledu Žebotove sobe v hotelu.⁶⁹ Ker je Popit zahteval, da Kavčič pojasni odnos do Žebotovih teorij (sicer ni bil pripravljen več delati v CK ZKS), in se pri tem skliceval na Kavčičevo obljubo Titu, da se bo od Žebota ogradil še pred predvideno sejo CK ZKS o posledicah cestne afere, je Kavčič napisal osnutek članka z naslovom Neizprosen boj, o katerem so potem razpravljali na razširjeni seji sekretariata. V njem je napisal, »da je treba čvrsto paziti na črto, ki ločuje vse naše razprave, delovanja, dogajanja, predloge in stališča od namenov, poizkusov in delovanja sovražnikov našega današnjega socializma in včerajšnje revolucije. Katastrofalna napaka bi bila, če bi se izgubila črta ločnica med revolucijo in kontrarevolucijo, med socializmom in restavracijo kapitalizma. Belogardistična emigracija je začela menjati taktiko, oblačiti novo obleko, ne da bi pri tem kakorkoli menjala svoje protiljudske in s tem tudi protinacionalne cilje.« Kavčič je v tekstu obsodil ponujanje narodne sprave, ki naj bi politično in moralno izenačila partizane z belogardisti in plavogardisti, herojska dejanja prvoborcev z ogabnim izdajstvom in zločini črnorokcev; iztrgano citiranje njegovih izjav in izjav drugih slovenskih politikov ter dodajanje komentarjev, ki zabrišejo prvotni namen in cilj teh izjav; poskuse ustvarjanja razdora med politikami (delitev na staliniste in demokrate), zavzemanje za politični pluralizem in ponovno ustanovitev klerikalne stranke, zamolčevanje pomena razrednih odnosov (skrivanje svojih razrednih namenov za nacionalnimi

⁶⁸ Pismo dr. Ernesta Petriča piscu, 20. oktober 1990.

⁶⁹ Razširjena seja sekretariata CK ZKS, 25. in 26. avgust 1969, str. 2/18 in 2/19, zadnji dan, dopoldne. Po pričevanju Hafnerja (razgovor s piscem 15. januarja 1991), ki je bil v času Žebotovega obiska dežurni podpredsednik in so mu o obisku najprej sporočili, sam pa je nato obvestil RSNZ in sporočil Kavčiču, Kavčič Žebotu ni bil naklonjen, čeprav je ta prišel z njegovo vednostjo. Po njegovem je deloma šlo za površnost (Kavčič se ni potrudil, da bi dobil natančnejše podatke, če pa bi jih, obiska ne bi dovolil), deloma pa za ustvarjanje vtisa liberalnosti. Osebo se Kavčič po Hafnerjevem pričevanju z Žebotom ni imel namena sestati.

interesi). Pri tem pa belogardistična emigracija ne more in niti ne poskuša skriti antikomunističnega sovraštva in Zvezo komunistov napada v žargonu, ki ga je ustvarila že pred štiridesetimi leti, v Ehrlichovih časih.

Kavčič članek zaključuje z mislijo, da ta sovražna propaganda ne more in ne sme dobiti nobenega odmeva med poštenimi in zavednimi Slovenci, ker gre v najboljšem primeru za neoklerikalizem, ki bi bil – če bi se uveljavil – za Slovence prav tako usoden, kot je bil klerikalizem. Zato s tem početjem uradne emigrantske belogardistične politike ni bilo in ne more biti nikakršnega dialoga, popuščanja ali manevriranja. Vsi zavedni Slovenci, ustvarjalci in samoupravljavci imajo za to en sam odgovor, to je neizprosni boj zoper vse in vsakogar, ki na tujem ali doma skuša propagirati ali zagovarjati tako politiko politične belogardistične emigracije.⁷⁰

Na koncu so se v slovenskem političnem vrhu s Kavčičevim priznanjem pred političnim aktivom, da je »dal zeleno luč« za obisk, nekako zadovoljili in v političnem vrhu so bili tudi proti predlogu, da stvar raziskuje posebna komisija, in tudi proti temu, da se objavi Kavčičev članek o politični emigraciji, ker bi s tem dali prevelik poudarek emigraciji (jo priznali kot politični dejavnik).

Razprava o Kavčičevi odgovornosti v zvezi z Žebotovim obiskom je bila končana z ustnim poročilom Popita Titu na Brionih o razmerah v Sloveniji po cestni aferi, pri čemer je Kardelj Popita še posebej zadolžil, da mora povedati, da Kavčič osebnih stikov z Žebotom ni imel. Kljub očitni želji po obtoževanju Kavčiča je namreč obstajala tudi bojazen, da ne bi slovenskemu vodstvu v celoti znova naprtili separatizma, kot se je zgodilo leta 1958 ob trboveljskem štrajku, podobno pa tudi v začetku šestdesetih let. Zato je vzporedno z razčiščevanjem Žebotovega obiska tekla tudi polemika z Žebotovimi tezami. Ta se je po Kardeljevi razpravi na razširjeni seji sekretariata 25. in 26. avgusta 1969 začela s tem, da je predsednik CK ZKS medobčinskim sekretarjem poslal Žebotovo knjigo, da bi ti videli, kam meri, in se pripravili na protiakcijo. Tito je v času cestne afere imel obveščevalne informacije o tem, da so Slovenci separatisti (med drugim naj bi šlo za separatistične parole), zato je bilo ob razčiščevanju cestne afere njegovo prvo vprašanje namenjeno Žebotovemu obisku v Sloveniji. Razprave o tej temi so segle do občinskih organizacij, vendar so tudi tu ostale v okvirih zahtev, da se Žebotov obisk pojasni in da se Kavčič distancira od Žebotovih tez. Kjer so Žebotovo knjigo dobili, so razpravljali tudi o njeni vsebini, zlasti o tezah za izključitev ZK iz SZDL in o ustanovitvi nove Slovenske ljudske stranke.

⁷⁰ Neizprosni boj, koncept, AS, fond CK ZKS, fascikel Cestna afera, št. 29.

Akcija 25 poslancev

Akcija 25 poslancev se je formalno začela 28. maja 1971, ko je RK SZDL uradno objavila začetek razprave o kandidatih za dva člana novoustanovljenega predsedstva SFRJ. Poleg Mitje Ribičiča, ki je bil takrat še predsednik ZIS in so mu zaradi cestne afere najbolj nasprotovali, in Marka Bulca so vodstva družbenopolitičnih organizacij predlagala (javnega evidentiranja ni bilo) še Ivana Dolničarja, Staneta Dolanca in Staneta Kavčiča, vendar je predsedstvo RK SZDL (po obvezni kadrovski »koordinaciji«) objavilo imeni samo dveh možnih kandidatov. Rok za javno razpravo je bil kratek, do 15. junija, kljub temu pa so pripombe dale polovica občinskih konferenc ter precej republiških in mestnih političnih organizacij. Druge konference mnenj niso poslale, kar je v skladu z navodili pomenilo, da so soglasne s predlogom RK SZDL, vendar tudi iz tistih občinskih konferenc SZDL, ki so reagirale, postopki večinoma niso bili speljani pravilno (s sklicem kandidacijskih konferenc in tajnim glasovanjem). Bili pa so predlagani še dodatni kandidati, med njimi tudi Edvard Kardelj, vendar so po razgovoru vsi odklonili kandidaturo. Oba kandidata je republiška konferenca 9. julija 1971 tudi soglasno izvolila.

Dan pred to sejo (8. julija) je poslanec Tone Remc v dogovoru s poslanecema Ivanom Kreftom in Cenetom Matičičem analogno zvezni ustavi predlagal ustavni amandma k republiški, po katerem lahko kandidate za zvezno predsedstvo predlaga tudi najmanj dvajset republiških poslancev, kar je bilo v skupščini tudi sprejeto.

Omenjena skupina poslancev je to možnost hotela tudi izrabiti in so zato (v časovni stiski) začeli iskati kandidate. Generalni sekretar skupščine Jože Pacek, na katerega so se obrnili, da bi prek njega predlagali kandidaturo Kardelju, jim je dejal, da je Kardelj ne bo mogel sprejeti, vendar neposrednega odgovora od njega niso dobili takoj, zaradi bolezni pa jih tudi ni mogel sprejeti. Nato so sklenili, da bodo že na republiški konferenci SZDL predlagali Kardeljevo kandidaturo (če bo ta pristal), če odgovora še ne bo, naj bi vprašali, kaj je z njegovo kandidaturo, in kot možno kandidatko predlagali Maro Bešter (pri čemer bi Kardeljeva kandidatura ostala odprta). Vendar je predstavnik študentov Stanko Hočevar zamudil na sejo republiške konference, poslanec in član RK SZDL dr. Vojan Rus, ki je akcijo podpiral, pa je bil prav tako zadržan. Hočevar je tako le protestiral in vprašal, kako je s kandidaturo Kardelja.

Dvanajstega julija je Kardelj sporočil, da ne namerava kandidirati, ker se misli posvetiti delu v predsedstvu ZKJ in se mu zdi, da je bolje, če kan-

didira kdo mlajši (to je povedal že ob kandidaturi, ki mu jo je ponudila RK SZDL). Tudi Mara Bešter je iz zdravstvenih razlogov kandidaturo odklonila, poslanci pa so se 13. julija 1971 obrnili na Ernesta Petriča, ki pa si je vzel čas za premislek in posvetovanje s predsednikom IS Stanetom Kavčičem in predsednikom skupščine Sergejem Kraigherjem (s katerim se je dogovoril za naslednji dan.)

Petriča so za kandidaturo zaprosili v kavarni v Trziču, o njej se je posvetoval s Stanetom Kranjcem, ki je menil, naj kandidaturo sprejme. Petrič je nato telefoniral Kavčiču v Strunjan (Petrič je tedaj in kasneje vsakršno povezavo Kavčiča z afero 25 poslancev zanimal, tedaj seveda zato, da Kavčiču ne bi naprtili »zarote« – op. B. R.), ki je odločitev prepustil njemu (ni ga ne odvrčal in ne spodbujal). Za prvotni pristanek na kandidaturo se je Petrič (vedel je, da ne bo izvoljen, in se je v določeni fazi nameraval umakniti) odločil:

1. ker je menil, da mu bo pomagala pri »zaresni« in dogovorjeni kandidaturi za člana ZIS (s katero se je strinjal tudi tedanji predsednik Džemal Bijedić), kar bi mu – če bi postal bolj znan – olajšalo zastopanje slovenskih interesov;
2. ker je kandidaturo štel za popolnoma legitimno, v skladu z zakonom, pogojeval pa jo je tudi s soglasjem slovenskega političnega vrha. Na ta način so on in predlagatelj (čeprav se o tem niso dogovarjali) hoteli prispevati k večji vlogi skupščine v kadrovskih postopkih. Če bi se tako kandidiranje (namesto »koordinacije«) uveljavilo v tem primeru, bi to avtomatično pomenilo tudi več kandidatov za druge funkcije, politično težišče pa bi se bolj premaknilo k skupščini;
3. ker se mu je zdelo zanimivo poskusiti, kaj se bo iz tega izcimilo, menil je, da se nima česa bati, in nikakor ni pričakoval tako silovite politične gonje (pismo dr. Ernesta Petriča piscu, 20. oktober 1990). Ko je izvršni svet razpravljajal o akciji in pripravil izjavo »prekrasno skesane moje samokritike« (prav tam), je Petrič pristal le na kritiko tega, da »ni obvestil« predsednika IS, sicer pa je dejal, da bo pripravljeno izjavo, če bo objavljena, zanimal in pripravil svojo. Pri tem stališču ga je podprl Vinko Hafner.

Predlagatelj so medtem zbrali 25 podpisov v podporo njegovi kandidaturi (klicali so 29 poslancev). Kraigher je vsak pogovor v tej smeri energično zavrnil, Petrič pa je pogojno soglasje oziroma kandidaturo umaknil.

To je bilo tudi vse. Akcija se je z njegovim umikom kandidature končala, hkrati pa so predlog umaknili tudi poslanci. Na volitvah 21. julija 1971 sta bila oba uradna kandidata izvoljena (po položaju je bil član zveznega predsedstva tudi Sergej Kraigher), po volitvah pa se je razplamtela ostra

polemika, najprej v zaprtih partijskih krogih in poslanskih klubih, nato v SZDL in CK ZKS pa tudi v javnosti. Na partijskih forumih so akcijo ostro obsodili, jo z že vpeljanim izrazoslovjem povezovali z razrednimi sovražniki (liberalci so jo, nasprotno, zagovarjali in branili poslance, konflikt pa se je zlasti izrazil na 23. seji CK ZKS 29. septembra 1971).

Skupščina SRS 8. julija 1971, ko je bil sprejet amandma, da lahko svoje kandidate za člane zveznega predsedstva predlaga tudi najmanj dvajset republiških poslancev.

Za udeležence – tako na individualni ravni kot v odnosu do organizacij, ki so afero vsaj v začetku podprle oziroma se do nje niso opredelile tako, kot so »starokomunisti« pričakovali (univerzitetna konferenca, ZSMS, sindikati in mestna partijska organizacija) – je imela afera hude posledice (vključno z izključitvami iz ZK, odstopi in s težkimi eksistenčnimi težavami v naslednjih letih).⁷¹ Do politične rehabilitacije poslancev je prišlo leta 1988.

V kontekstu obravnave celotnega »liberalizma« je pomen akcije predvsem v tem, da je dregnila v najbolj občutljivo točko oblastnega monopola – kadrovske politiko, ali kot je dejal dr. Ernest Petrič: »Ob morebitnem uspehu bi prebili zid, za katerim se je kadrovska politika koordinirala v krogu petih,

⁷¹ Več o tem: Božo Repe: »Liberalizem« v Sloveniji, Ljubljana 1992, Akcija 25 poslancev, Časopis za kritiko znanosti 101/102, 1987; Ivan Kreft: Akcija 50 poslancev (Spori in spopadi, IV. knjiga, Ljubljana 1990, str. 7–98); dokumentarni prispevek Ljerke Bizilj Akcija 25 poslancev, arhiv RTV 1988; Ljerka Bizilj: Moč in nemoč slovenskega »liberalizma«, dokumentarni film, arhiv RTV 1988.

šestih ljudi, in bi kadrovske zadeve prenesli v skupščino.«⁷² Akcija je pomembna še zaradi nečesa: ob njej so zadnjič vsaj složno – če že ne koordinirano – nastopili liberalci v partijskih organih, zlasti na seji CK ZKS, pri čemer so še posebej izstopali Mojca Drčar - Murko, Ciril Zlobec in Milan Kučan.⁷³ Po akciji 25 poslancev dileme ni bilo več, interno je v vrhu konservativne struje dozorelo stališče, da je končni obračun neizogiben. Stališče nasprotnikov »liberalizma« je izhajalo iz prepričanja, da je CK ZKS z obsodbo akcije »utrdil nekatera načela našega političnega sistema, kot so vloga ZKS, SZDLS in sploh subjektivnih sil, demokratičen centralizem in podobno« in da ni šlo za slučajno akcijo, ampak »smo se tu ponovno srečali z ljudmi, ki so že večkrat – lahko bi celo rekli ponavadi – nastopali skupno z enotno idejno politično platformo, tako na primer v zahtevi po obnovi političnih procesov iz revolucije, po pretirani liberalizaciji odnosov do cerkve, ob dogodkih na Filozofski fakulteti, organiziranosti ZK v Ljubljani, v zahtevi po odsotnosti ZK in sploh socialističnih sil in socialističnih kriterijev v kulturi, filozofiji, znanosti itd. itd., da ne omenjamo še njihove enotnosti v idejnih diskusijah o vlogi delavskega razreda, o razmerju med razrednim in nacionalnim, v oceni revolucije (črno-belo slikanje, vloga Partije in drugih skupin v OF) itd. Ne gre prezreti, da gre za ljudi, ki imajo precejšen vpliv, saj so močno angažirani kot publicisti in predavatelji.«⁷⁴ Nasprotniki »liberalizma« so ob aferi 25 poslancev Kavčiča in njegove politične privrženice v skupščini, centralnem komiteju, mestnem komiteju ZKS ter drugih političnih organih ZKS definirali kot »malomeščansko-liberalno« in »nacionalno elitistično« skupino, ki naj bi se povezovala z menedžerskimi krogi, zbranimi okrog revije Slovenija⁷⁵, s skupino intelektualcev okrog Teorije in prakse ter s t. i. novo levico (kamor so prištevili predvsem nekatere profesorje ter študente), Kavčič in njegova skupina pa naj bi zaveznike iskala pri Cirilu Žebotu in politični emigraciji.⁷⁶ Nasprotniki Kavčiča so želeli preprečiti širjenje teze, da gre za politični boj med neostalinisti, ki jih vodi Popit in ki se opirajo na politični monopol ZK, in med nacionalno demokratičnimi silami, ki izhajajo iz mlajše inteligence, oporo pa iščejo pri Stanetu Kavčiču. Ustvarjanje take atmosfere bi lahko vodilo do izbruhov različnih razsežnosti, sklicevali so se na »opomin Madžarske,

⁷² Video posnetek razgovora Ljerke Bizilj z dr. Ernestom Petričem, TV Slovenija, 1990, Arhiv RTV.

⁷³ Magnetogram 23. seje CK ZKS, 29. september, AS, fond CK ZKS.

⁷⁴ ARS, dislocirana enota I, fond CK ZKS, Predsednikova dejavnost.

⁷⁵ Mišljena je revija »Slovenija – paralele«, ki jo je na prelomu desetletja izdajala Tobačna tovarna iz Ljubljane, kasneje pa so sodelovale tudi nekatere druge delovne organizacije. Namenjena je bila predvsem poslovnim krogom (politiki, zlasti France Popit, so ji večkrat očitali, da zanemarja samoupravljanje in družbeno dogovarjanje ter poudarja »čisto« tržno ekonomijo). V člankih so bili obravnavani tudi razvojni, politični, zgodovinski, kulturni in drugi problemi.

⁷⁶ ARS, fond CK ZKS, Predsednikova dejavnost.

Češke, Poljske – kjer je šlo dejansko za boj proti stalinizmu, vendar v atmosferi, ki se je ali bi se lahko obrnila proti socializmu.« Ob aferi 25 poslancev je postalo jasno, da bo neizogibno prišlo do političnega obračuna: »Ne gre tedaj za posamezni pojav, dogodek ali akcijo, marveč za dve politični platformi, ki sta se že oblikovali v ZKS, in zdi se, da tako ni več mogoče ustvariti temeljne politične enotnosti z argumenti in dialogom med protagonisti, marveč le z največjo akcijsko, politično in teoretično mobilizacijo baze.«⁷⁷

Vprašanje teritorialne obrambe v Sloveniji in akcija Vrh

Leta 1968, ob napadu varšavskih sil na Češkoslovaško, je v jugoslovanskem političnem vrhu prišlo do ugotovitve, da bi se obrambni sistem Jugoslavije v primeru agresije izkazal kot premalo učinkovit in da bi napadalci lahko okupirali Jugoslavijo. Oživiljen je bil koncept partizanskega načina bojevanja oziroma vseljidskega odpora. To je odprlo možnost za vzpostavitev teritorialne obrambe, posredno torej za obnovo (kolikor je bilo to v tedanjih razmerah mogoče) slovenske vojske. Ker pa so orožje za TO iz različnih razlogov nabavljali v tujini, je tudi vprašanje TO postala ena od »afer«, s katerimi so hoteli onemogočiti Staneta Kavčiča.

Razprave o » aferi z orožjem« na političnih sestankih, ki so obravnavali cestno afero v Sloveniji, ni bilo (z izjemo dveh ali treh sestankov, na katerih je Popit politični aktiv informiral o Titovih očitkih in o svojem razgovoru z njim 19. avgusta 1969 na Brionih, ko mu je poročal o »saniranju« razmer v Sloveniji po 16. seji izvršnega biroja). Kljub temu so se slovenski politiki potrudili, da bi stvar leta 1969 Titu pojasnili, in ta se je potem s takim načinom nabave orožja, načeloma pa tudi z organizacijo teritorialne obrambe, strinjal.

Za ožjo politično javnost (v okviru katere je tudi ostala) se je zadeva začela s Titovo pripombo na sestanku s slovenskimi politiki 8. avgusta 1969 na Brionih, da ima informacijo o tem, da SR Slovenija namerava v Franciji kupovati lahko pehotno orožje. Jugoslovanski vojaški predstavnik v Parizu je to izvedel iz razgovora z novoimenovanim francoskim vojaškim predstavnikom v Beogradu, ki se je zanimal, kako je z nabavo. Tito je slovenskim politikom dejal, da želi točno vedeti, za kaj gre. Znano je, da se tako orožje lahko dobi v Jugoslaviji in da je dogovor, da se zunaj kupuje samo nekatere najmodernejše vrste orožja, in to prek enega centra za celotne potrebe teritorialne obrambe.

Iz zapisnika ni razvidno, da bi imel Tito že na tem sestanku tudi pripombe na organizacijo teritorialne obrambe, čeprav jih je verjetno imel, kar

⁷⁷ Prav tam.

Kavčič med obrazložitvijo zakona o teritorialni obrambi

se vidi iz Popitove razprave na posvetovanju, ki ga je sklical sekretariat CK ZKS 11. avgusta 1969, na katerem je (ko je govoril o Titovih pripombah zaradi nabave orožja) rekel, da iz take politike »nujno nastaja ponoven sum o samosvoji slovenski politiki« in da »od vseh republik imamo samo v Sloveniji postavljen štab za narodno obrambo tako, kot je postavljen. Mislim, da je prav, da smo ga tako postavili, vendar pa to neprestano spodbuja vprašanja, kaj Slovenci mislijo, ali se hočejo odcepiti ipd.«⁷⁸ Podobno je Popit govoril na razširjeni seji sekretariata 25. in 26. avgusta, ko je bilo že jasno, da je Tito pojasnilo o orožju sprejel, postavil pa je vprašanje, ali je samo v Sloveniji vojska organizirana na tak način.

Slovenski politiki o nabavi orožja na sestanku niso vedeli ničesar. Popit je rekel, da prvič sliši za stvar, prav tako Kavčič, ki je zatrdil, da je bilo na sestanku Sveta za narodno obrambo SR Slovenije dogovorjeno, da gre nabava orožja za potrebe teritorialne obrambe prek JLA. Stanetu Dolancu je bilo znano, da so nekatera podjetja nameravala v tujini kupovati določene količine orožja za potrebe teritorialne obrambe. Stane Kavčič je obljubil, da bodo stvar takoj po vrnitvi raziskali.

To je Kavčič tudi storil in komisar štaba teritorialne obrambe Albert Jakopič je 15. avgusta 1969 pisal predsedniku republike o nameri delegacije,

⁷⁸ Zapisnik posvetovanja, ki ga je sklical sekretariat CK ZKS 11. avgusta 1969 ARS, fond CK ZKS, str. 2, fascikel Cestna afera, št. 12.

ki je v Pariz odšla kupovat orožje, in o drugi problematiki splošnega ljudskega odpora (SLO) posebej. S pismom je seznanil tudi državni sekretariat za narodno obrambo, ki je nato dal predsedniku dodatna pojasnila. Tito je bil s pojasnilom zadovoljen, kar je povedal tudi Popitu na razgovoru 19. avgusta 1969 na Brionih.⁷⁹ Vprašanje nabave orožja v Franciji za teritorialno obrambo v SR Sloveniji je imel za pojasnjeno. Menil je, da je dobro, če se po takih kanalih skušajo nabavljati določene vrste orožja v tujini, v tem konkretnem primeru v Franciji, ker bi lahko po tej poti dobili nekatere vrste najmodernejšega orožja, ki ga po normalni poti sicer morda ne bi mogli.

Popit se je s Titom tudi dogovoril, da bo ta sprejel komandanta in komisarja teritorialne obrambe, ko bo prišel v Slovenijo. Takrat naj bi mu tudi podrobneje pojasnila zasnovo teritorialne obrambe v Sloveniji. V razgovoru je Tito še menil, da mora biti teritorialna obramba urejena drugače, kot je organizirana JLA. Predvsem ne sme biti organizirana centralistično, ker bi se s tem izgubila pobuda delovnih organizacij in krajevnih skupnosti, prav ta pa je najpomembnejša. Njihove iniciative je bilo po Titovem mnenju treba podpirati. Poudaril je tudi, da je treba vse dotedanje izkušnje pretehtati ter oceniti konkretne predloge in sugestije, s čimer se je Popit strinjal.

Zadeva je bila s tem razgovorom začasno zaključena. Znova se je odprla novembra 1972, ko so organi za notranje zadeve SR Slovenije v Ljubljanski banki in štabu za SLO odkrili ilegalne fonde. Razčiščevanje je trajalo skoraj dve leti.⁸⁰ Akcija za nakup orožja se je začela v okviru prizadevanj

⁷⁹ Izvleček iz razgovora predsednika Tita s tovarišem Popitom, napisal Jože Smole, 21. avgust 1969, ARS, fond CK ZKS, fascikel Predsednikova dejavnost.

⁸⁰ Potek dogajanja – poleg neposredno citiranih drugih dokumentov – povzemamo po naslednjih virih: Informacija Staneta Markiča komisiji Izvršnega biroja Predsedstva ZKJ, 4. april 1974, Ljubljana; Poročilo posebne komisije izvršnega komiteja CK ZK Slovenije v zvezi z odgovornostjo tovarišev Bojana Polaka - Stjenke in Alberta Jakopiča - Kajtimira za nekatere prestopke v glavnem štabu za splošni ljudski odpor (člani komisije Stane Markič, Igor Uršič, Marjan Orožen), 11. oktober 1974; Informacija o ustvarjanju neregistriranih deviznih fondov v tujini za potrebe GŠ SLO SR Slovenije in o drugih negativnih pojavih v zvezi s tem (Informacija povzema vsebino zapisnikov komisije sekretariata CK ZKS, preiskave okrožnega sodišča v Ljubljani in druga gradiva; pripravila jo je analitska služba RSNZ); 175. razširjena interna seja sekretariata CK ZKS, 16. november 1973, Z 250, AS, fond CK ZKS; Pismo sekretariata CK ZKS predsedniku IS SRS za imenovanje komandanta republiškega štaba za SLO (pismo povzema sklepe v zvezi z odgovornostjo Jakopiča in Polaka, ki jih je sekretariat sprejel na seji 16. novembra 1973, AS, fond CK ZKS, Seje sekretariata 1973, AE 173; Informacija okrožnega javnega tožilstva v Ljubljani o kazenskem postopku zoper uslužbenca Ljubljanske banke, 18. december 1972 (priloga za 175. interno sejo sekretariata); Informacija o ustvarjanju neregistriranih sredstev v tujini in plačevanju posebnih deviznih obresti Ljubljanski banki, 16. november 1972 (prav tam); Izjave Bojana Polaka komisiji CK ZKS 20. aprila 1974, Nika Kavčiča komisiji CK ZKS 16. januarja 1974 in delavcem RSNZ septembra 1974; Oficialno sporočilo o razpravi na IK CK ZKJ in sklepi – Vrh – 1973 (sedem strani, brez datuma); Uvodna beseda Marjana Orožna na sestanku posebne komisije IB P ZKJ 3. aprila 1974 v vili Podrožnik v Ljubljani; Poročilo o preverjanju navedb v Zeleni knjigi na sestanku posebne komisije IB P ZKJ 3. aprila 1974 (vse ARS, fond CK ZKS, fascikel št. 45).

Glavnega štaba za SLO SR Slovenije, da zgradi učinkovit sistem SLO, ki bo deloval v najtežjih okoliščinah, to je pod začasno okupacijo. Izdelani so bili podrobni načrti, katerih uresničitev je terjala večja sredstva, kot pa jih je štab dobival iz proračuna. Zato so v štabu (komandant Albert Jakopič, komisar Bojan Polak in vodja obveščevalne službe štaba Miloš Ogrizek) začeli iskati finančna sredstva drugod. K razgovorom so pritegnili tudi takratnega generalnega direktorja Ljubljanske banke (LB) Nika Kavčiča in se načeloma dogovorili za sodelovanje LB pri zbiranju sredstev. Ta sredstva so bila nato s pomočjo banke in nekaterih delovnih organizacij zbrana in so presejala vsoto milijon švicarskih frankov in nekaj sto tisoč ameriških dolarjev.⁸¹ S tem denarjem so poskusili nabaviti čim več opreme in orožja, zlasti v Franciji, vendar je vrh JLA prek obveščevalnih krogov izvedel za to in o tem obvestil Tita. Kavčiču vpletenosti v te posle sicer niso mogli neposredno dokazati, so ga pa posredno naredili za politično odgovornega. Kavčič si je namreč močno prizadeval za ustanovitev in razvoj teritorialne obrambe. Izvršni svet je v ta namen predložil ustrezno zakonodajo, ki jo je Kavčič v skupščini sam obrazložil, le-ta pa jo je sprejela, enak motiv je pri celotni zadevi vodil tudi štab TO. Kasnejša nabava orožja za potrebe teritorialne obrambe v Sloveniji je potekala v sodelovanju z Zveznim sekretariatom za narodno obrambo, ki je bil za uvoz orožja edini pooblaščen. Konflikt med Glavnim štabom SLO Slovenije in Zveznim sekretariatom za ljudsko obrambo je bil za silo razrešen z dogovorom, da bodo odslej vsi stiki s tujimi armadami za nabavo orožja in opreme potekali prek ZSNO, ki ga bo GŠ za SLO tudi obveščal o svojih potrebah. Tega dogovora se je GŠ za SLO v glavnem držal in tako orožje in opremo tudi uvažal, nekaj opreme pa je bilo kljub temu še dodatno nabavljene ilegalno. Leta 1971 so nehali nakupovati v tujini in si prizadevali fonde prenesti v Jugoslavijo, konec leta 1972 pa so organi za notranje zadeve ob pojasnjevanju reekspornih poslov nekaterih delovnih organizacij (najprej Elektrotehne) naleteli na sled, ki je sprožila obsežno preiskavo. Ta se je za nekatere udeležence končala s političnimi posledicami, del izvajalcev celotne zadeve se je znašel v preiskovalnem zaporu, proti nekaterim (zlasti vodilnim delavcem v transakcije vpletenih delovnih organizacij in banke, vključno z Nikom Kavčičem) je bil sprožen kazenski postopek, vendar je slovenski politični vrh njegovo izpeljavo preprečil tako, da so pristojni organi gospodarski prestopek prekvalificirali v kršitev določb zakona o knjigovodstvu. Taka odločitev je bila sprejeta na 175. interni, razširjeni seji sekretariata CK ZKS 16. novembra 1973, na kateri so bili navzoči Franc Šetinc, Lojze Briški, Gojko Stanič, Igor Uršič,

⁸¹ Vse citirane številke povzemamo po informaciji, ki jo je pripravila analitska služba RSNZ.

Boris Majer, France Popit, Sergej Kraigher, Andrej Marinc, Mitja Ribičič, Milan Kučan, Janez Vipotnik, Albert Jakopič, Bojan Polak, Marjan Orožen, Stane Markič, Slavko Korbar, Jože Šteh (odsotni pa Janko Rudolf, Stane Dolanc, Vinko Hafner, Danica Jurkovič, Franc Šali in Vlado Janžič).

Do obravnave je (po obrazložitvi predsednika CK ZKS) prišlo zato, ker je javni tožilec prišel po nasvet k predsedniku vlade, ali naj stvar obravnava kot kazenski pregon ali kot gospodarski prekršek, v vsakem primeru pa bi stvar zajela »politične ljudi«. O tem, ali ostati le pri politični odgovornosti ali nadaljevati s kazenskim pregonom, so bila mnenja različna; na koncu je prevladalo stališče, da republiški štab ne sme priti pred sodišče, ker bi to povzročilo nedopustno politično škodo. Dilema je bila v razpravah precejšnja, saj je šlo tudi za načelna stališča do vloge sodstva, tožilstva, policije v sistemu, za odnos do »družbeno koristnih malverzacij« ipd.

Postrojene enote Teritorialne obrambe med veliko manevrsko vajo julija 1971

Kritiziranemu javnemu tožilcu (ki je bil po informacijah na seji tik pred upokojitvijo in so zato že razpravljali o »izostrenih« kriterijih za to funkcijo) so »priporočili«, da v postopku maksimalno zavaruje državno-varnostni in politični interes, saj v tedanjih zunanje- in notranjepolitičnih razmerah »zgolj formalno-pravna« razrešitev lahko privede (če bi padla senca na SLO) do političnih zlorab in špekulacij.

Po enotnem mnenju sekretariata bi se moral javni tožilec, kadar gre za posebno občutljiva vprašanja, obvezno posvetovati z odgovornimi političnimi dejavniki, in to njegove samostojnosti in odgovornosti pred zakonom ne bi slabilo, temveč, nasprotno, krepilo.

Se je pa sekretariat zato zavzel za »izostreno« politično odgovornost, posledica katere je bil odstop komandanta in komisarja štaba (po ocenah komisije za državno varnost pri skupščini SRS bi štab tako ali tako moral biti – v skladu z novim zakonom o ljudskem odporu, ki ga je skupščina sprejela 21. julija 1971 – že prej na novo imenovan).

Kljub temu pa nabava orožja ni bila pozabljena niti po Kavčičevi odstavitvi. Leta 1974 je izbruhnila t. i. afera Vrh. Šlo je za to, da so Slovenijo v letih 1972 in 1973 »sistematično obdelovali«. Akcija je tekla v Službi državne varnosti Srbije, predmet raziskovanja pa je bilo »oboroževanje Slovenije zaradi osamosvojitve v določenem trenutku«. Preiskave srbske SDV so zajele tudi najvišje slovenske voditelje. Vsa navedena dejavnost (akcija za oboroževanje teritorialnih enot, ustvarjanje nelegalnih sredstev za to, razhajanja med glavnim štabom za SLO v Sloveniji in JLA ipd.) naj bi bila po ocenah srbske SDV izraz težej po odcepitvi. To »obdelovanje« je trajalo eno leto, ne da bi kdo v Sloveniji o tem kaj vedel. Šele ko se je nekdo v SDV Srbije temu uprl, so v Sloveniji izvedeli za dogajanje. Večina obtožb na račun Slovenije je bila zbrana v t. i. Zeleni knjigi. Precejšen del obtožb je temeljil na »najdenih« ali »prestreženih« podatkih, ki naj bi jih vojaški ataše Avstrije iz Beograda pošiljal v svoje glavno mesto. Posebna komisija Izvršnega biroja Predsedstva ZKJ, ki je bila ustanovljena, da bi zadevo raziskala, je (na podlagi predhodnih raziskav Službe državne varnosti in kriminalistične službe RSNZ Slovenije, republiškega in okrožnega javnega tožilstva ter Okrožnega sodišča v Ljubljani ter s pomočjo jezikovnih, grafoloških in drugih ekspertiz) ugotovila, da gre za ponarejene dokumente in težke ter neresnične obtožbe o političnih razmerah in proti političnemu vodstvu v Sloveniji in njenim institucijam. Ugotovila je, da so obtožbe gradili predvsem na Kavčičevi politiki ter nekaterih aferah (Žebotov obisk, nakupi orožja za TO) ter to posplošili na celoten slovenski politični vrh tudi po Kavčičevi odstavitvi. Čeprav je šlo za jasno ugotovitev, da srbska obveščevalna služba deluje proti Sloveniji, so ugotovitve ostale zaprte, posledica česar je bila, da se je tovrstna dejavnost nadaljevala, v osemdesetih letih pa je sploh prišlo do podtalnega boja slovenske obveščevalne službe proti srbski (ki je na enak način kot v Sloveniji delovala tudi v Bosni in Hercegovini ter še v kakšnem delu Jugoslavije) in obveščevalni službi JLA.

GOSPODARSKI RAZLOGI ZA OBRAČUN

Gospodarska politika je bila področje, na katerem je CK ZKS posebej zavzeto iskal razloge za politični obračun in zamenjavo Staneta Kavčiča. Najbolj je bilo na udaru Kavčičevo razmišljanje, ali kot je dejal France Popit, »filozofiranje« o delnicah. Stane Kavčič ni bil prvi in ne edini, ki je v tem času iskal načine za potešitev velike lakote slovenskega gospodarstva po svežem kapitalu, tako potrebnem za nove naložbe in prestrukturiranje slovenskega gospodarstva. Pomanjkanje dolgoročnega kapitala je bila ena najšibkejših točk ne samo jugoslovanskega finančnega sistema, temveč celotne gospodarske ureditve. O tem problemu so že pred njim razglabljali slovenski ekonomisti. Lado Rupnik in Janez Bukovec sta leta 1968 po naročilu republiške skupščine izdelala študijo o obveznicah kot obliki dolgoročnega financiranja. Tudi načrtovalci nove gospodarske ureditve so leta 1970 dopustili možnost, da bi se v procesu proizvodnje in menjave del dohodka povečeval in dobil nekakšne »lastnosti kapitala«. Kardeljev zaupnik in uredničevalec njegovih ideoloških zamisli Roman Albreht je poročal, da »obstaja skupina predlogov«, da se v »združeno delo« uvede kategorija dobička in »nekatero prikrito oblike kombinacije rentništva ter delničarstva«. Dohodek naj bi se nato »na določeni točki« preoblikoval v kapital podjetja in zasebni kapital.¹ Leta 1972 je Večer objavil rezultate anketne, ki je pokazala, da so bili ljudje v glavnem mnenja, da ni nič narobe z večjimi zaslužki, če so pridobljeni na pošten način. Kavčič omenja v svojih spominih, da sta v tistem času tudi Popit in Šetinc govorila, da je s

Trgovina, bančništvo in turizem so bili najbolj na udaru kritike. Kavčiču so očitali, da želi Slovence spremeniti v narod trgovcev in natakarjev.

¹ Iz reforme v reformo, str. 229.

tem vse v redu, saj gre za poštene državljane, ki pošteno plačujejo davek. Iz povedanega lahko zaključimo, da so do začetka sedemdesetih let tako politični vrh kot tudi strokovna in splošna javnost izražali strpnost do bogatenja zasebnikov. Stane Kavčič je torej le nadgradil dotedanja dognanja.

Svoj pogled na uvedbo delnic je predstavil v pogovoru za Delo 3. novembra 1971. Zanj je bila to nujna oblika vlaganja zasebnih sredstev v družbeno lastnino, ki zagotavlja udeležbo pri dohodku. Tak način uporabe zasebnih sredstev se mu je zdel koristen in sprejemljiv tako s človeškega kot z gospodarskega in s politično-ideološkega vidika. Po njegovih besedah bo tisti, ki bo »milijon, namesto da ga porabi za dopust na otokih Fidži, investiral v neko podjetje, poleg vložka dobil obresti, in če bo naložba rentabilna, še nekaj zraven«. Socializem bo imel od takih delniških akcij samo koristi in treba se bo sprijazniti z »ustvarjanjem« različnih oblik združenega dela in širitve trga kapitala.

Republiško partijsko vodstvo se na Kavčičev intervju ni odzvalo neposredno. Namesto njega je Janko Liška v članku v Komunistu nanizal vrsto vprašanj, prepojenih z obilico političnega naboja: Ali naj postanejo delničarji tisti, ki imajo toliko denarja, da ne vedo, kam z njim? Od kod tistim, ki jih denar sili na otoke Fidži, tolikšna sredstva? Ali naj postanejo tisti, ki so si na nepravi način pridobili sredstva, socialistični rentniki? Kakšne pravice bodo imeli delničarji? Kaj pomeni »anonimni kapital«? Kavčičev odgovor je bil umirjen, stvaren in argumentiran. Slovenija postaja razvita družba, v kateri se večja število ljudi, ki zaslužijo več, kot je potrebno za golo preživetje. Odgovorna izvršna oblast mora odgovoriti na spremenjene razmere in ponuditi rešitve, pri čemer ima na voljo tri možnosti: omejitev zaslužka tistim, ki presegajo eksistenčni minimum, usmerjanje sredstev nazaj v proizvodnjo v obliki hranilnih vlog ali pa razvijanje možnosti za vlaganja v družbeno koristne namene. Slednje je sprejela tudi tretja konferenca ZKS, saj je sklenila, da je treba »ustvariti možnosti za ekonomsko spodbudna vlaganja«. Za Kavčiča z gospodarsko-političnega stališča ni bilo pomembno, kako se vrednostni papirji imenujejo. Kot je dejal, se lahko imenujejo tudi »socialistični prispevek«. Zanj je bilo pomembno, da se določijo pogoji, ki bodo preprečili razvoj klasičnih delničarsko-privatnih odnosov. To je pomenilo, da lastnik vrednostnih papirjev ne bo mogel pridobiti nobenih kapitalsko-delničarskih pravic do podjetja in ne bo imel nobenih možnosti, da se njegovo posojilo spremeni v finančni kapital. Stane Kavčič se je zavzel, naj občine in republika s svojimi dodatnimi prispevki spodbujajo nakup obveznic in tako pridejo do prepotrebni presežnih sredstev, ki jih bodo lahko preusmerile v posodobitev in hitrejši razvoj določenih panog.

Še večjo politično težo pa so imela Kavčičeva stališča do dolgoročnega razvoja Slovenije ter stališča do menjave Slovenije z državami tretjega sveta. Partijski funkcionarji so jih izpostavili na 136. razširjeni seji sekretariata CK ZKS 28. in 29. oktobra 1972, na kateri so dokončno obračunali s Stanetom Kavčičem in z njegovimi ožjimi sodelavci. Andrej Marinc je navajal, da so morali prvotno podlago dolgoročnega programa, ki jo je pripravil republiški izvršni svet, temeljito vsebinsko in konceptualno spremeniti, da so dobili ustrezen program. Kavčiču je očital predvsem zavzemanje za hitrejši razvoj terciarnih dejavnosti, ki bi Slovenijo spremenil v »nekakšen servis Evrope«, s čimer bi se slovenska družba spremenila v družbo »komijev« (tedanji politični izraz za servilnost, služenje drugim, v izvirnem pomenu besede trgovski vajenec ali pomočnik) in »uslužnostnih delavcev«. Podobne obsodbe je bilo deležno tudi Kavčičevo zavzemanje za večji razvoj trgovine in denarništva. Marinc je očital Kavčiču zavzemanje za uvedbo delnic in ob tem navedel več primerov pretoka družbenega kapitala v zasebne roke prek »najrazličnejših rafiniranih oblik, aranžmajev in metod«. Pritaknil je še po njegovem sporno Kavčičevo videnje hitrejšega razvoja kmetijstva, ki temelji, kot je dejal, »na rešitvah, ki bi na osnovi lastninskih odnosov razslojevale vas, namesto da se razvija dosledno naš specifičen koncept, kjer se formirajo nova proizvodnja in odnosi na bazi dela in družbenega kapitala«. Sergej Kraigher je Stanetu Kavčiču očital zavzemanje za take gospodarske odnose z državami v razvoju, ki so v nasprotju s politično usmeritvijo ter interesi Slovenije in Jugoslavije.

Na omenjeni seji so visoki partijski funkcionarji opozorili še na druge »spodrsrljaje«, ki so jih storili Stane Kavčič in njegovi sodelavci. Janez Vipotnik je obsodil Kavčičev sestanek z direktorji na Strmolu, kjer naj bi jim rekel, da je »pipca« odprta in naj pritaknejo svoje »piskrčke«. Kavčiču je očital, da republiški izvršni svet ni nikoli jasno povedal, kakšno stališče ima do tega, da se slovenska podjetja ne držijo zakonov. Vinko Hafner je obsodil Kavčičev liberalni odnos do privatizacije poslovne dejavnosti in zasebne lastnine, enostransko poudarjanje materialne stimulacije za družbeni napredek in neustrezno kadrovsko politiko. Mitja Ribičič pa je v svoji kritiki Kavčiča predstavil kot vodilno osebo med »tistimi silami«, ki se ne borijo za samoupravni socializem, temveč se postavljajo po robu samoupravnemu razvoju.

Stane Kavčič je zavrnil vse načelne in konkretne očitke kot neutemeljne. Tistim, ki so ga ostro napadli, je odgovoril, da je našel skupen jezik z vsemi »samoupravnimi skupnostmi«, s katerimi je sodeloval. Spomnil je, da je republiški izvršni svet od leta 1967 »neusmiljeno gnal poslovni kurz« ter

si odločno prizadeval za ustvarjanje učinkovitega in tržno naravnane gospodarstva. Glede povezave z direktorji je menil, da je v naravi izvršne oblasti, da tesno sodeluje z vodilnimi v podjetjih. Na večkrat postavljeno vprašanje, ali delavec proizvajalec lahko razpolaga s presežkom dela ali ne, je odgovoril, da so stvari idejno čiste, da pa v praksi ne morejo zaživeti, ker jim to preprečujejo »subjektivne« in materialne ovire.

Kavčič je kasneje v svojem dnevniku še dodatno odgovoril na nekatere obtožbe partijskega vodstva. Glede očitka, da se je zavzemal za večjo privatizacijo, to je vlogo zasebnega podjetništva v gospodarskem življenju, je zapisal, da so ga »privlekli namenoma zato, da bi ga obsodili nekakšne spogledljivosti s t. i. bogatenjem«², in ocenil očitek za izmišljotino. Prvič zato, ker je pri opredeljevanju odnosa do zasebnega sektorja vedno ravnal v skladu z duhom nove ustave in zakonodaje, po kateri je bilo glede privatne lastnine in osebne dela s proizvodnimi sredstvi v načelu vse dovoljeno. In drugič zato, ker je ta problem skušal »uravnati z umirjeno politiko in ne zahajati iz skrajnosti v skrajnost«. Prizadeval si je, da »dolgoročno ustvarijo neko pravno varnost in postavijo tak davčni in kontrolni sistem, ki bo to področje ohranjal v predvidenih okvirih«.³ S privatizacijo je bil povezan tudi očitek, da je bil Kavčič nekritičen do privatnega sektorja. Zavrnil ga je kot neutemeljenega, saj je podpiral le povečanje tiste dejavnosti zasebnikov, ki je bila nujno potrebna za izboljšanje zadovoljevanja storitev.⁴

Marinc je Kavčiča obdolžil tudi podpiranja nekritičnega prenašanja nekaterih drugih oblik kapitalizma. Kavčič je v dnevnik zapisal, da ne ve, kaj je s tem mislil, saj mu tega nikoli ni nihče očital, vsaj ne kot ideološki spodrseljaj. Na obtožbo, da je podcenjeval nevarnost tehnokratizma, je Kavčič odgovoril, da se je še kako zavedal nevarnosti, ki so jo za nadaljnji razvoj samoupravnih odnosov pomenili močni direktorji in okoli njih zbrana tehnična elita. Njegove dolgoletne izkušnje pa so mu govorile, da je treba imeti do te »nevarnosti« trezen pristop in voditi premišljeno politiko. Stališče političnega vodstva je bilo zanj protislovno, saj je po eni strani na vsa usta poudarjalo tehnološki napredek, po drugi strani pa preganjalo njegove nosilce.⁵

Leta 1973 je na obtožbe, da je glavni krivec za električni mrk, ker energetske bilanci ni namenil dovolj pozornosti, odgovoril, da so v času njegovega predsedovanja izvršnemu svetu zgradili več elektroenergetskih objektov, kot jih je katerikoli izvršni svet poprej; kot največja objekta je navedel ter-

² Dnevnik, str. 63.

³ Prav tam.

⁴ Dnevnik, str. 64.

⁵ Dnevnik, str. 65.

moelektrarno Šoštanj III in hidroelektrarno Zlatoličje. Poleg tega je izvršni svet poskrbel, da je bil izdelan in sprejet dolgoročni načrt gradnje elektroenergetskih objektov v Sloveniji.

Gradnja termoelektrarne Šoštanj, november 1971

30. oktobra 1972 je bila zadnja seja republiškega izvršnega sveta v stari sestavi. Na njej je Stane Kavčič obvestil člane, da je poslal predsedniku republiške skupščine odstopno izjavo. Tako se je končalo »viharno obdobje« v novejši slovenski zgodovini, ki se je začelo leta 1970. Po političnem obračunu s Stanetom Kavčičem in njegovimi somišljeniki je partijsko vodstvo znova prevzelo vse niti vodenja gospodarske politike v svoje roke. V prihodnji gospodarski politiki ni bilo več prostora za tržno gospodarstvo in nacionalni gospodarski interes. Vsa energija je bila usmerjena v samoupravno preobrazbo gospodarstva in v okrepitev povezav z gospodarstvi drugih jugoslovanskih republik.

KRISTALIZACIJA

Končni cilj različnih afer v času »liberalizma« je bil obračun s Kavčičem in z njegovimi najbolj odkritimi pristaši. Kavčič je bil po cestni aferi pri svojih nasprotnikih »odpisan« in so čakali le na primeren čas oziroma priložnost. Priložnosti so se sicer kazale večkrat. Tega se je, kot kaže, zavedal tudi Kavčič, ki je Francetu Popitu v razgovoru, do katerega je prišlo na Kavčičevo iniciativo 25. septembra 1971, ponudil neke vrste premirje oziroma delitev oblasti, češ, razlike niso nepremostljive, oba igrata veliko vlogo, od njiju je v marsičem odvisna usoda slovenskega naroda, za oba je dovolj slave in dela.¹ Da se pripravlja obračun, so Kavčič in njegovi somišljeniki vedeli: »Že več kot leto pred obračunom me je sošolka iz gimnazijskih let, ki je delala na CK ZKS, (zgrožena) informirala, da je dobila od nadrejenih nalogo, naj skrbno prouči vse Kavčičeve objavljene govore iz časa predsedovanja IS, vse njegove intervjuje, izjave, članke, in izpiše vse, kar bi se dalo uporabiti zoper njega!«²

Odgovor na vprašanje, zakaj obračun po »Pismu predsednika Zveze komunistov Jugoslavije in izvršnega biroja predsedstva ZKJ vsem organizacijam in članom Zveze komunistov Jugoslavije« z dne 19. septembra 1972, lahko – razumljivo – iščemo v dejstvu, da je bila takrat za to najboljša možnost, saj je lahko celotna zadeva potekala pod okriljem načelne, v vrhu ZKJ dogovorjene politike. Prvotno so v konservativni struji načrtovali, da bo Kavčič odšel »potihoma«, z iztekom mandata ob sprejemu nove ustave. Da priložnosti ne bodo zamudili, je (obenem z napovedjo politike socialne enakosti) napovedal France Popit dobrih štirinajst dni po pismu: »Imam celo vtis, da gre za odpor naši politiki, da se preveč filozofira o delnicah, privatni iniciativi itd., rezultatov pa ni. Filozofiranje o delnicah in privatni iniciativi je eno in isto in nič drugega kot želja vpeljati v našo družbo privatizacijo, odnosno zarodke kapitalizma. Če pa bi imeli ostrejši kurz, bi takšne

¹ Rokopisni zapisek Franceta Popita (brez podpisa), 2. oktober 1971, AS, fond CK ZKS, fascikel št. 29.

² Izjava Ivana Rudolfa, 28. 5. 2009, hrani pisec.

stvari lahko obvladovali.«³ Razlog, da do ostrejšega kurza do Kavčičeve politike ni prišlo prej, je bil poleg ravnotežja sil in jugoslovanske komponente v tem, da Kavčič in njegova politika nista bila edini cilj. Prav toliko je bil važen tisti del ljudi v partijskih organih, ki sicer niso (vsaj ne v celoti, zlasti pa ne na začetku »liberalizma«) veljali za »kavčičevce«, niso pa tudi bili naklonjeni politiki, kakršna se je oblikovala po cestni aferi (ki so jo zastopali »popitovci«). Če so v prvi fazi cestne afeře dosegali, da so njihovi ugovori ob posameznih stališčih vsaj deloma prišli tudi med sklepe organov, če so jih nekaj časa po tem še izražali znotraj partijskih in drugih organov, čeprav so se v skupnih izjavah in referatih »niane« izgubile, pa je bilo treba pred obračunom s Kavčičem (čemur so služile omenjene »afere«), najkasneje pa hkrati z njim, s temi razlikami (ali z ljudmi, če so pri njih vztrajali) dokončno »pomesti«. Proces »kristalizacije« (kot je obračun s Stanetom Kavčičem in njegovimi privrženci označil Vinko Hafner), se je začel s pismom mestne konference ZKS Ljubljana, ki ga je 25. oktobra 1972 poslala CK ZKS in v njem zahtevala opredelitev do škodljivih pojavov v duhu Titovega pisma. Mestna konferenca ZKS, ki jo je v času »liberalizma« vodil Franček Mirtič, je bila eno od Kavčičevih pomembnih oporišč, potem pa je Francetu Popitu v frakcijskih bojih uspelo zamenjati vodstvo, novi sekretar pa je postal Vinko Hafner. Ta je Kavčiču očitil nerazumevanje vloge delavskega razreda, forsiranje srednjih slojev, podcenjevanje vloge ZK, izbiranje kadrov po osebni okusu, nedoslednost pri socialni diferenciaciji, povzročitev republiške neenotnosti in še več drugih napak. Pismo je bilo povod za 136. interno, razširjeno sejo sekretariata CK ZKS 28. in 29. oktobra 1972, na kateri so Kavčiča prisilili k odstopu. Uvodni referat v imenu sekretariata je imel Andrej Marinc. Očitki v referatu in v razpravi Kavčiču in njegovim privržencem (zlasti predsedniku gospodarske zbornice Leopoldu Kresetu ter sindikatov Tonetu Kropušku ter intelektualnemu krogu na FSPN in okrog Teorije in prakse, ki ga je na seji predstavljal Stane Kranjc, pa tudi ZSMS in še nekaterim »odtujenim centrom moči«) so se na koncu zreducirali v vprašanje (že prvi dan ga je izrazil Sergej Kraigher, drugi dan pa je postalo večinsko), »ali bomo tak položaj izvršnega sveta lažje premagali s Kavčičem ali brez. Za mene je odgovor jasen, da lažje brez njega.«⁴ Nekateri člani sekretariata so nastopali bolj blago, v osnovi pa so se s Kavčičevo odstavitvijo strinjali. Kavčič se je ognjevitno zagovarjal, na koncu pa (tudi

³ Zapisnik 134. seje sekretariata, 16. oktober 1972, AS, fond ZKS, IV/44, AE 161, Seje sekretariata CK ZKS.

⁴ Avtorizirani magnetogram 136. interne, razširjene seje sekretariata CK ZKS 28. in 29. oktobra 1972, str. 79, ARS, fond CK ZKS.

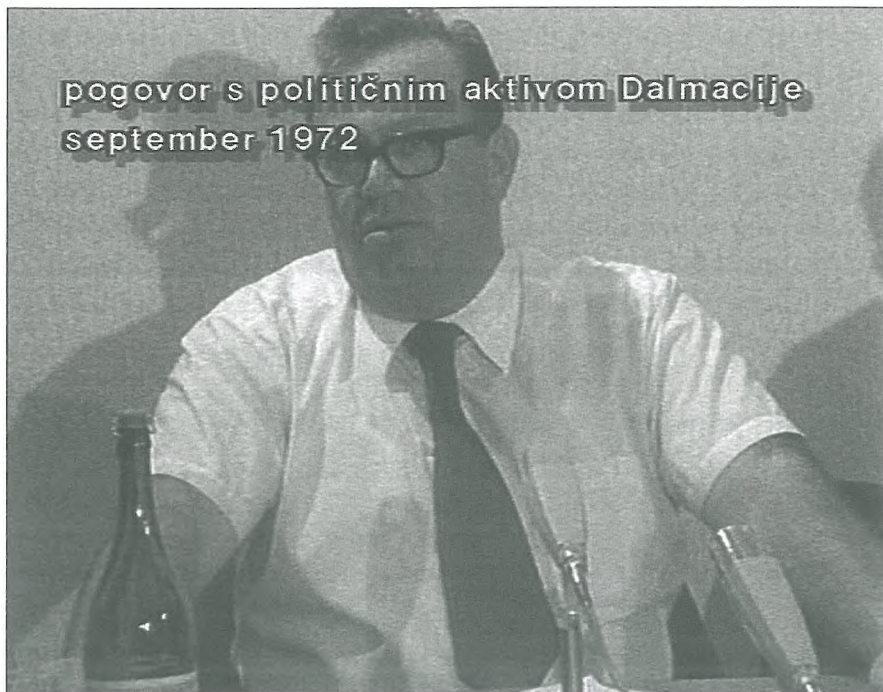
z mislijo na posledice razcepa, ki bi ga z vztrajanjem na funkciji povzročil pristal, da bo odstopil. To so z olajšanjem sprejeli in napisali komunike za javnost. Sledilo je nekaj tednov intenzivne politične kampanje, po utečeni praksi se je zavrtelo kolo političnega premlevanja nove usmeritve v bazi. Dvomov in kritik je bilo precej, saj je imel Kavčič veliko podpore, a na koncu je bil proces zaključen na 29. seji CK ZKS 4. novembra 1972. Ta je brez enega glasu proti podprl dopolnjeni referat s seje Izvršnega komiteja, ki je bil predstavljen kot poročilo o dveletnem mandatu sekretariata.⁵ Posamezni člani CK ZKS so dobili nalogo, da po segmentih kritizirajo Kavčiča in njegovo politiko. Kavčiča na seji ni bilo, prav tako ne nekaterih drugih obtoženih (Kreseta, Kropuška). Prebrali pa so njegovo odstopno izjavo na članstvo v predsedstvu ZKJ, ki jo je CK ZKS vzel na znanje. S funkcije predsednika IS SRS je odstopil že prej. S sejo CK ZKS se je obdobje partijskega »liberalizma« tudi formalno končalo.

Andrej Marinc med branjem obtožnice na račun Kavčiča in »liberalizma«, ki jo je pripravil sekretariat CK ZKS. Marinc je postal Kavčičev naslednik na mestu predsednika IS SRS, za Francetom Popitom pa leta 1982 predsednik Predsedstva CK ZKS. Na tej funkciji je – kljub poprejšnjemu aktivnemu sodelovanju v obračunu s Kavčičem – pripravljaj prehod v novo reformistično Kučanovo obdobje.

⁵ Magnetogram 29. seje CK ZKS, ki je bila 4. novembra 1972 ob 9. uri v sejni dvorani Izvršnega sveta skupščine SRS v Ljubljani, ARS, Dislocirana enota I, fond CK ZKS.

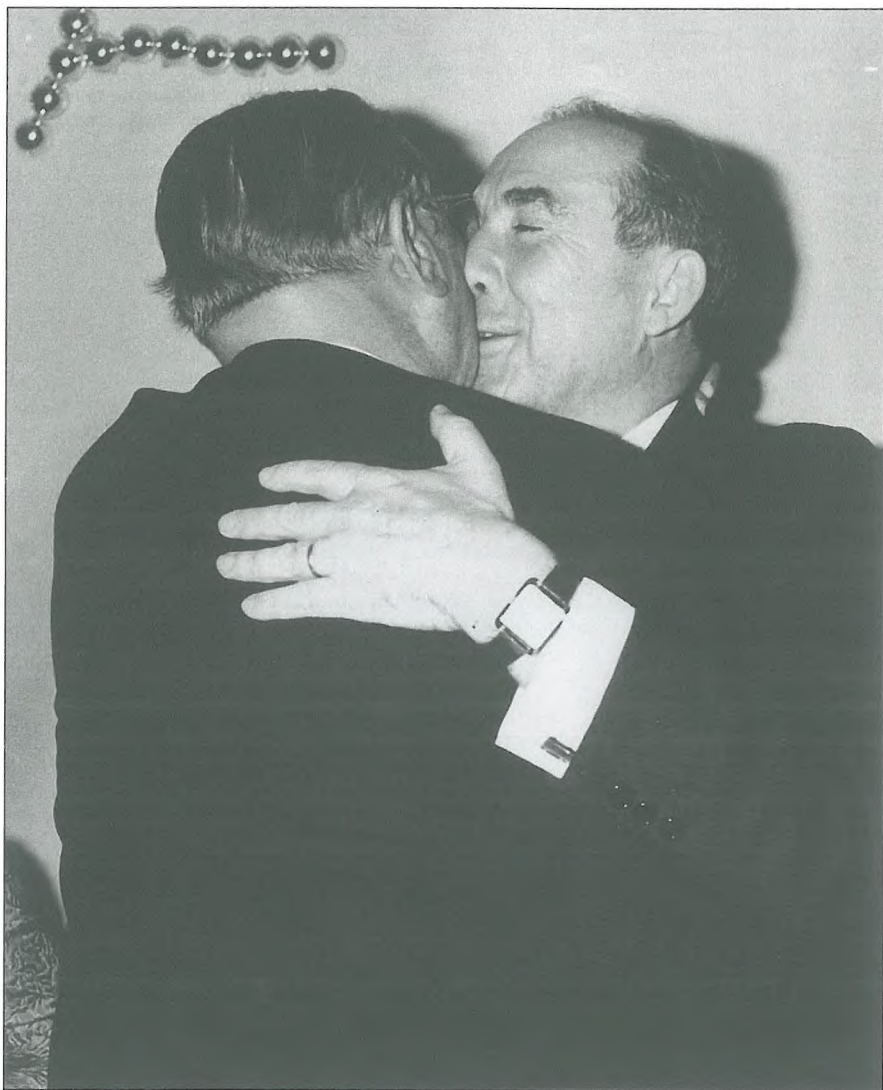
S Titovim pismom, ki je dokončno dalo politično moč konservativni struji, da je neposredno obračunala s Kavčičem, je bila izrečena napoved, da bo ZK znova prevzela neposredno vodenje in upravljanje družbe, v obračun z liberalnimi strujami pa se je Tito ponekod (na Hrvaškem in v Srbiji) vmešal tudi neposredno.

Znameniti nastop Staneta Dolanca pred političnim aktivom v Splitu po Titovem pismu. V govoru je med drugim dejal, da so v Jugoslaviji komunisti na oblasti in da bodo vedno tudi ostali.

Politični boj je bil končan s sprejetjem ustave leta 1974, ki je ZKJ kot edini politični sili zagotavljala neposredno vodilno vlogo. Vpeljan je bil delegatski sistem kot specifična oblika samoupravne socialistične demokracije. V njem so »klasične« poslance zamenjale delegacije, kar je delovanje sistema hromilo, izgubljala se je neposredna individualna odgovornost, vladanje iz ozadja je bilo lažje (»liberalci« so se pred tem zavzemali za močno skupščino, v kateri bi bili poslanci odgovorni volivcem, ne pa Zvezi komunistov, vlada pa bi imela resnična pooblastila in moč, da uresničuje politiko). V gospodarstvu je z zakonom o združenem delu (1976) prevladala t. i. dogovorna ekonomija: vase zaprt, nekonkurenčen sistem, v katerem so bila uspešna le podjetja, ki so izvažala in so se soočala s tržnimi razmerami na

zahodu. Ta sistem je Slovenijo znova oddaljil od zahodnih sosed, ki se jima je v času liberalizma ekonomsko že začela približevati. Slovenija je na nov proces demokratizacije, na novo generacijo reformnih politikov in vzpon civilne družbe morala čakati petindvajset let.

Poslednji objem Staneta Kavčiča s Titom, novo leto 1971/1972

Stane Kavčič sredi oktobra 1972 med obiskom na Štajerskem. Ogledal si je gradnjo modernega montažnega stanovanjskega naselja in obiskal vrtec. To so zadnji televizijski posnetki Staneta Kavčiča. Čeprav je formalno še ostal poslanec skupščine (ni pa razpravljal) in se je udeležil tudi slavnostne razglasitve nove slovenske ustave leta 1974, za televizijo ni več obstajal, kamera se ga je dosledno izogibala.

KAVČIČ PO PRISILNI UPOKOJITVI IN NJEGOVA GOSPODARSKA DEDIŠČINA

V naslednjih štirinajstih letih je Stane Kavčič od daleč in manj obremenjeno spremljal dogajanje na gospodarskem področju ter v dnevnik beležil svoja opažanja. Njegovi viri so bili omejeni na javne medije, objavljene članke in knjige ter občasne razgovore z nekdanjimi prijatelji. Čeprav pri obravnavanju gospodarske problematike ni dajal vedno prednosti strokovnim merilom, njegove ocene in opisi delujejo prepričljivo in logično. Najprej je ocenil vlogo vodilnih politikov v gospodarskem življenju druge jugoslovanske države. Po njegovi oceni je imel med vsemi edino Boris Kidrič vse pogoje za suvereno urejanje in usmerjenje zapletenih gospodarskih gibanj. Imel je politično moč, ugled, avtoriteto, podporo republiških vodstev in tudi znanje. Po Kidriču pa takega politika ni bilo več. Glede Josipa Broza je menil, da bi se gospodarstvo razvijalo drugače, če se gospodarskim temam ne bi tako izogibal in če njegovo gledanje na gospodarstvo ne bi bilo tako idealistično. Po Kavčiču je bilo Titovo razumevanje gospodarstva in njegovih zakonitosti zelo omejeno, zlasti pa ni nikoli dojel posledic prevelike obremenitve gospodarstva z družbenimi dajatvami. V prvem povojnem obdobju je Tito še potegnil nekaj potez, ki so vplivale usmeritev gospodarskega življenja. Odločilnega pomena je bila njegova podpora Kidričevim prizadevanjem za uveljavitev novega gospodarskega sistema, ki je nadomestil sovjetski centralistični planski sistem. Sredi šestdesetih letih je podprl Borisa Kraigherja in mu omogočil, da je začel uresničevati zasnovo gospodarske reforme. Po Kraigherjevi smrti pa se je začel umikati, zato je Edvard Kardelj s pomočjo stare »garde« spet uveljavil primat ideologije in politike nad gospodarstvom. V sedemdesetih letih je Tito živel v svojem vizionarskem svetu, zato je stvarne probleme vse težje razumel. Sledil je optimizmu birokratov in zablodam dogmatikov, na prave izzive pa ni več odgovoril.

Vladimirja Bakarića je uvrstil v tisto številno skupino vodilnih partijskih funkcionarjev, ki so do smrti ostali zvesti doktrini, ki so jo usvojili v predvojnem času. V svoji omejenosti niso bili sposobni zaznati, da je šel razvoj

na vseh področjih naprej in da je tudi delavski razred napravil korak naprej. Še posebej ga je motilo, da so v vsakem minulem in presežnem delu, ki se je pojavilo v proizvodnji, videli kapital.¹

V staro generacijo politikov, ki ni bila sposobna napraviti kakovostnega premika naprej in ki je bila preveč zaverovana v svoje ideale, da bi lahko zapustila katakombe svoje revolucionarne religioznosti,² je uvrstil Edvarda Kardelja. Označil ga je za arhitekta političnega obračuna in pogromov, saj je zato, da bi »zagospodaril nad vsakršno resnico v vrhu ZKJ«, odstranil vse tiste, ki so razmišljali kritično in drugače kot on.³ Do njegovih »dosežkov« je bil še posebej kritičen. Tako je o Kardeljevi knjigi *Smeri razvoja političnega sistema samoupravljanja* zapisal, da z izjemo pluralizma samoupravnih interesov delovnih ljudi v ideološko zakladnico jugoslovanskega socializma ni prinesla nič novega. Pa še ta novost ni bila rezultat njegovih razmišljanj, temveč jo je prevzel od tujih mislecev. Njegovi tako opevani in tolikokrat citirani teoriji o svobodni delitvi dohodka, ki je postala temelj nove ustave in dogovornega gospodarstva, je pripisal, da je združenemu delu prinesla samo škodo, in to veliko – najprej visoko stopnjo inflacije, nato pa dvig zadolženosti in padec produktivnosti. Samoupravna delitev dohodka, zaradi katere so lahko vsi živeli preko zmožnosti, je trajala le toliko časa, dokler so lahko najemali tuje kredite. Potem pa je bilo s to delitvijo konec,⁴ sledila sta kriza in razpad sistema.

Ostalim slovenskim politikom ni namenil večje pozornosti, saj niso uspeli rešiti nobenega od ključnih problemov. Z nastopom gospodarske krize vodilna politična skupina ni iskala pravih vzrokov za težave, temveč jih je pripisala federaciji. Sicer pa je bilo zanje značilno, da so se po Kardeljevi smrti samo še bolj odmikali od ljudi, se zavijali v »meglo svojih iluzij, doktrinarstva, religiozne mistike in verbalne demokracije«.⁵ Roman Albreht je večino časa namenil filozofiranju o dohodkovnih odnosih, ki naj bi zamenjali tržne odnose, Sergej Kraigher pa kritiki ostankov podjetniške miselnosti, ki so bili po njegovem tudi velik krivec za gospodarsko krizo. Predsednikom republiškega izvršnega sveta je namenil manj pozornosti. Antona Vratušo je opisal kot politika, ki ima znanje, srčno kulturo in politično širino, ni pa primeren za to funkcijo. Janez Zemljarič tega ni imel, zato pa je bil operativno sposobnejši in odločnejši.

¹ Dnevnik, str. 92.

² Dnevnik, str. 255.

³ Dnevnik, str. 275.

⁴ Dnevnik, str. 446.

⁵ Dnevnik, str. 169.

Drugi za proučevanje naše novejšje gospodarske zgodovine pomemben sklop Kavčičevih ocen in razmišljanj je bil namenjen samoupravljanju in dogovornemu gospodarstvu ter neuspehim poskusom za rešitev njihovih protislovij. Če strnemo njegova številna dnevniška razmišljanja, lahko rečemo, da je jugoslovansko samoupravno družbeno ureditev ocenil kot »papirnato in umetno konstrukcijo neke daljne vizije socializma«, ki ni dala in tudi ni mogla dati pričakovanih rezultatov, saj za to ni imela stvarne podlage, utrjene zavesti in domišljenega programa, ki so bili potrebni za pridobitev sredstev, znanja in ljudi.⁶ Kljub nespornim prizadevanjem se je z leti njeno težišče ustalilo na ideološkem področju, kar je omogočalo le spreminjanje njenih oblik, ne pa tudi vsebine. Kot na ostalih tudi na gospodarskem področju samoupravljanje ni dalo rezultatov. Dohodkovna ali dogovorna ekonomija je odpovedala na vsej črti, namesto rentabilnega poslovanja je spodbujala parazitstvo, neodgovornost, površnost, neznanje in uravnilovko. Samoupravno dogovarjanje ni moglo nadomestiti ekonomskih zakonov in prisile trga. Ekonomske funkcije je prevzela država. Zapostavljanje zasebne in favoriziranje družbene lastnine se je pokazalo kot usodna zmota z neizmerljivimi posledicami.⁷

Stane Kavčič je ugotovil, da so vsi poskusi, da bi sistem združenega dela izpopolnili in nadgradili, propadli, še preden so se dobro začeli. Če si sposodimo njegove besede, je leta 1974 zvezna ustava ponudila le »meglo in fraze, prepisano učenost in zmedeno modrost o najbolj napredni družbi združenega dela, o Marxovi republiki in o marksističnem čudežu, ki je pri nas postal dejstvo«. Čisto malo je manjkalo, da niso že tega leta »odkorakali v komunizem«. ⁸ Vse te puhle predstave pa so se kmalu razblinile, od obljub ni ostalo skoraj nič. Zato pa je vsa nova zakonodaja na čelu z ustavo zagotovila popolno obvladovanje delavčevega dohodka. Podobno usodo je doživel tudi Zakon o združenem delu. Ker je pospešil proces devalvacije ekonomskih zakonitosti in zagotovil, da načela solidarnosti »prevladajo nad nepravilno igro zakona vrednosti«, ⁹ je na široko odprl vrata inflaciji in drugim negativnim gospodarskim tokovom.

Dolgoročni program ekonomske stabilizacije, sprejet leta 1983, je bil za Kavčiča samo še eden v vrsti neuspešnih poskusov ubraniti napačno gospodarsko politiko, ki sta jo »skonstruirala« Kardelj in Bakarič in ki jo je praksa že odklonila, zavrgla in razbila. Člani in sodelavci Kraigherjeve komisije na

⁶ Dnevnik, str. 260.

⁷ Prav tam.

⁸ Dnevnik, str. 143.

⁹ Dnevnik, str. 224.

začetku niso bili »gluhi in slepi, temveč so mislili realno in predlagali učinkovita zdravila«. Kmalu pa so morali utihniti in se umakniti pred »neizprosnim pritiskom ideološko-politične šablone«. Tako je bil dolgoročni program le grmada popisane papirja, praznega samoupravnega leporečja in utopičnih načrtov, ali kot je zapisal Kavčič v svoj dnevnik, »vsiljena učenost brez učinka, utrujajoče jodlanje o stabilizaciji in nerazumno govorjenje o samoupravljanju«. ¹⁰

Kavčič je leta 1982 ugotavljal, da je slovenska politika ubirala podobna pota kot zvezna. Kljub napovedim deveti kongres ZKS ni dal pametnega odgovora na nobeno od nakopičenih težav in nesorazmerij. Politiki so sicer govorili, da je treba spoštovati ekonomske zakonitosti, nihče pa ni pojasnil, kaj to pomeni. Vsi brez izjeme pa so se trudili, da bi samoupravljanje predstavili kot religijo in kot edino pot k resnici. »Kongres ni videl življenja in življenje ni videlo kongresa,« ¹¹ je upravičeno zapisal Stane Kavčič.

Leta 1976 je Kavčič kot neverodostojne zanikal izjave nekaterih politikov, da si je prizadeval za odcepitev Slovenije od Jugoslavije. Sicer pa so bili medrepubliški odnosi tema, h kateri se je pogosto vračal. Najbolj so ga zanimali postopki in z njimi povezane težave pri sprejemanju pomembnejših odločitev. Ugotovil je, da v Jugoslaviji niso našli učinkovitega mehanizma za sporazumevanje, po njegovem zato, ker nacionalnih ekonomskih interesov niso legalizirali in o njih odkrito razpravljali. Zavedal se je, da je to težko uresničljivo, ker bi bilo treba spremeniti strukturo političnega odločanja in izboljšati »položaj nacionalnih zvez komunistov«. To problematiko je ponovno oživil ob vstopu v osemdeseta leta, ko so se mednarodni spori tako zaostri, da so postavili pod vprašaj tudi nadaljnji obstoj države. Ko je Kavčič takrat razmišljal o usodi skupne države, je prišel do zaključka, da jo drži skupaj nekaj idej, povezanih s socializmom in z NOB, prave skupne podlage pa nima več. Ta podlaga bi lahko bili realni gospodarski interesi.

Leta 1982 je razmišljal o možnosti preoblikovanja Jugoslavije v konfederacijo. Čez dobra tri leta je bil že prepričan, da je ta rešitev edina možna izbira. Razlike med republikami so bile že tolikšne, da je bilo vztrajanje pri konsenzu »absurd, zavora in izraz slabosti sistema«. Zanj je bila rešitev »posebna konfederativna skupnost jugoslovanskih republik«. ¹²

Kavčič je zavzel zanj značilno objektivno stališče do agresivne politike, ki jo je v osemdesetih letih vodilo novo srbsko politično vodstvo. Razumel

¹⁰ Dnevnik, str. 473.

¹¹ Dnevnik, str. 431.

¹² Dnevnik, str. 570.

je, da se je ta republika znašla v položaju, ko je morala izsiliti pogreb Titove Jugoslavije ali pa njeno ponovno rojstvo. Čudil se je, da slovensko politično vodstvo tega ni sprevidelo. Prebral je osnutek memoranduma SANU. Nekatero srbske zahteve in ocene so se mu zdele upravičene, mnoge pa ne. Na gospodarskem področju je zavračal srbske obtožbe, da je slab gospodarski položaj Srbije posledica hrvaško-slovenske koalicije. Krivca je videl v zvezni gospodarski politiki, ki je bolj ali manj prizadela vse republike. Zelo je bil kritičen tudi do tega, da je šel memorandum »molče mimo velikih srbskih gospodarskih spodrsrlajev«, predvsem Crvene zastave in Železarne v Smederevu, ki sta kot večna izgubarja najbolj bremenili srbsko finančno bilanco.¹³

Leta 1986 dnevnika ni več pisal tako redno. V letu 1987 je le nekaj zapisov, ki se končajo 10. februarja. Zadnja pomembna gospodarska tema, ki jo je obdelal, je bila nepripravljenost jugoslovanskega političnega vodstva, da se vključi v projekt Eureka. To je bilo zanj usodnega pomena, saj je s tem Jugoslavija izgubila stik z razvitim svetom še na tehnološkem področju. Napovedal je, da se bo zaradi tega njen tehnološki zaostanek še povečal. Imela bo dostop le do zastarele tehnologije. »Tako bomo,« je zapisal Kavčič, »mladim pustili slabo, zelo slabo dediščino.«¹⁴

10. januarja 1973, na dan, ko je bil povabljen na razgovor z vodilnimi v CK ZKS, je Kavčič v svoj dnevnik zapisal, da je trdno prepričan, da bo dočkal dan, ko bo prišel »njihov polom«.¹⁵ Tega ni doživel, vendar pa je poglobljanje krize v državi napovedovalo, da se bo to kmalu zgodilo. Leta 1987 je bilo konec upanja, da se bodo gospodarske razmere popravile. Jugoslovanska družba, ujeta v past lastnih idej, ideologij in utvar, je začela propadati in se vračati k družbi, v kateri »mora vsak poskrbeti zase, kakor ve in zna«.¹⁶ Slovenija je sicer gospodarila bolj preudarno kot druge republike, kljub temu pa je gospodarska kriza ni zaobšla, na nekaterih področjih jo je prizadela celo močnejše kot ostale dele države. V letih 1986 in 1987 je slovensko gospodarstvo nazadovalo, stopnje rasti družbenega proizvoda, industrijske proizvodnje in naložb v osnovna sredstva so bile negativne. Podjetja, ki so bila lokomotiva slovenskega razvoja in nadpovprečni izvozniki, so se znašla v hudih težavah. Razvojno krizo in upadanje gospodarske dejavnosti so spremljali še drugi negativni pojavi: večanje izgub v industriji in gradbeništvu, nizka storilnost, devizna nelikvidnost in naraščanje obremenitev gospodarstva.

¹³ Dnevnik, str. 579.

¹⁴ Dnevnik, str. 581.

¹⁵ Dnevnik, str. 79.

¹⁶ Iz reforme v reformo, str. 581.

Negativni pojavi so povzročili stečaje in rast nezaposlenosti ter so upočasnili proces posodabljanja. V naši republiki se je vse bolj krepilo spoznanje, da vedno bolj zaostaja za razvitim svetom in da mora zato čim prej poiskati izhod iz jugoslovanske gospodarske ureditve.

Obravnavo dediščine prizadevanj vlade oziroma Izvršnega sveta Skupščine SRS Staneta Kavčiča na gospodarskem področju je treba začeti s primerjavo njegove uspešnosti z uspešnostjo drugih slovenskih izvršnih svetov v letih 1945–1991. Po analizi gospodarske uspešnosti slovenskih vlad, ki jo je napravil dr. France Križanič, je bila vlada Staneta Kavčiča uvrščena v skupino najuspešnejših slovenskih vlad, v kateri sta tudi vladi Borisa Kraigherja in Viktorja Avblja. Ta analiza je pokazala, da so bile v času njihovih vlad gospodarska rast, zaposlenost, notranja in zunanja stabilnost najboljše. Glede povečanja zaposlenosti in s tem povezane gospodarske rasti je bila vlada Staneta Kavčiča v zgornji sredini slovenskih vlad. Rezultati difuznega indeksa pa so pokazali, da je največji preobrat na bolje (torej vsaj na manj negativne rezultate) v celoti uspel vladama Staneta Kavčiča in Janeza Drnovška.¹⁷

Če bi v to analizo vključili še dosežke na področju razvojne politike, torej zasnovanih, sprejetih in že začelih gospodarskih naložb, bi bil izvršni svet, ki ga je vodil Stane Kavčič, daleč pred vsemi. V njegovem času so začeli s številnimi projekti na področju prometne infrastrukture, energetike, turizma in na drugih področjih. Vse te naložbe so še danes podlaga slovenskemu gospodarskemu udejstvovanju.

Stane Kavčič se je moral še pred svojim odhodom iz politike sprijazniti s tem, da nekatera njegova prizadevanja na gospodarskem področju niso rodila sadov in da ne kaže, da bi se to lahko zgodilo v bližnji prihodnosti. Med najpomembnejšimi je bilo področje urejanja odnosov s federacijo. Leta 1972 je moral priznati, da Slovenija ne more zbrati dovolj moči, da bi diktirala smer ekonomske politike in družbenih tokov v državi.¹⁸ Tudi nekatere systemske rešitve in usmeritve, za katere se je tako zavzemal, so do oktobra 1972 že povsem spremenile svoje težišče ali so bile tik pred tem. To je veljalo za uvedbo dogovornega gospodarstva oziroma popolno prevlado politike v gospodarskem življenju, restavracijo razvojne politike ter politični obračun z uspešnimi direktorji, ki so bili po pravilu njegovi privrženci.

¹⁷ France Križanič: *Gospodarska uspešnost slovenskih vlad. Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju 1918–1945–1991*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, str. 37–47.

¹⁸ *Iz reforme v reformo*, str. 175.

**avtocesta Vrhnika-Postojna
december 1972**

Tito na avtocesti Vrhnika-Postojna takoj po Kavčičevi odstavitvi. Glavni projekt Kavčičeve vlade se je nadaljeval, do konca pa ni bil uresničen še petintrideset let.

Nekatere zamisli in njihove rešitve, ki jih je sprejel in uveljavil republiški izvršni svet, pa so Kavčiča preživele. Poleg že omenjenih naložb in razvojnih programov je bil to sistem pospeševanja razvoja manj razvitih območij v SRS. V naslednjih dveh desetletjih je opisana zasnova večje gospodarske pomoči manj razvitim območjem v Sloveniji ostala skorajda nespremenjena. Treba jo je bilo le večkrat prilagoditi spremembam družbenopolitičnega sistema in drugačni razporeditvi prednostnih nalog v srednjeročnih načrtih. Tretje pomembno področje gospodarskega delovanja, ki se je začelo v drugi polovici šestdesetih let in se je v naslednjih letih zlasti v Sloveniji samo še stopnjevalo in poglobljalo, je bilo proizvodno in poslovno povezovanje uspešnih slovenskih podjetij z vodilnimi družbami zahodnega sveta. Prav slednje je odločilno pripomoglo k temu, da je slovensko gospodarstvo lažje prebrodilo krizo v osemdesetih letih in tudi v prvih letih tranzicije.

Stane Kavčič se ni zadovoljil s kratkotrajnimi uspehi, ampak je vedno tehtno premislil posledice, ki jih bodo imeli posamezni ukrepi na gospodarska gibanja v prihodnosti. Zato ni bil samo produktiven predsednik, bil je tudi vizionar. Zanimivo je, da so se bolj uresničile tiste napovedi, ki jih je izrekel v času, ko je bil eden najpomembnejših politikov v Sloveniji in je moral biti v tej vlogi bolj pozoren na svoje izjave. Omenili bomo dve, ki sta po sporočilnosti posebej pomembni. Leta 1970, ko je predstavil načrt o odločilnem koraku pri razbremenitvi pristojnosti federacije tako na materialnem in normativnem kot na nekaterih drugih področjih družbenega življenja, je predstavitev zaključil z besedami, da je od uspešnosti uresničitve tega načrta odvisen ves nadaljnji razvoj tako v Sloveniji kot Jugoslaviji.

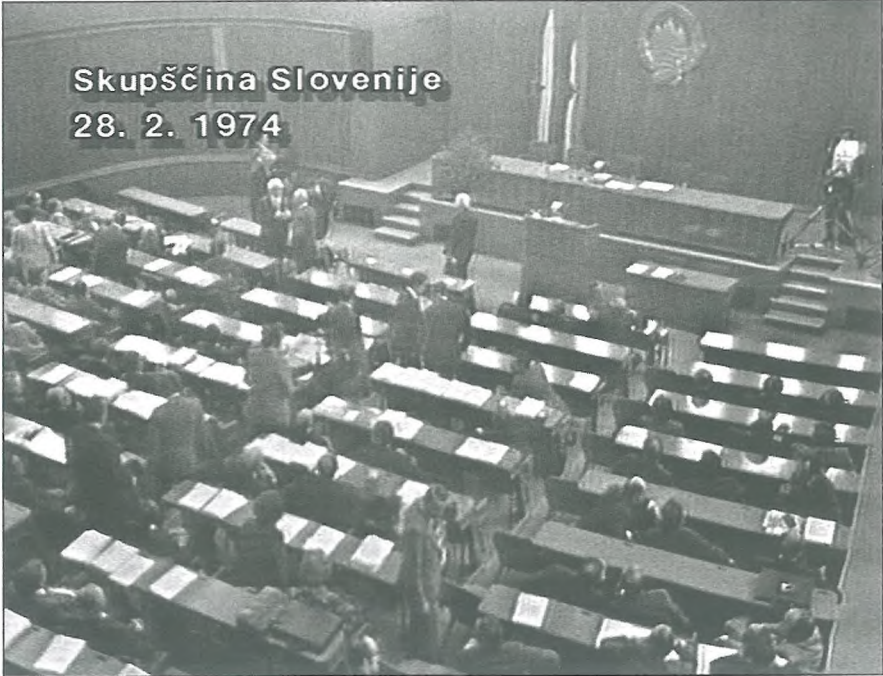
Julija 1971 je Kavčič na sestanku z direktorji vodilnih slovenskih gospodarskih organizacij zavrnil javne ocene o hitri rasti in uspešnosti jugoslovanskega gospodarstva ter jih označil za varljive in nerealne, ker sta se napajali iz inflacije in tujih kreditov. »In ko tujina ne bo več pripravljena napajati jugoslovanske ekspanzije,« je dejal, »se bo videz uspešnega gospodarstva razblinil kot milni mehurček.« Njegova ocena se je uresničila že čez dobrih osem let.

Vrsta napovedi, ki jih je izrekel po svojem odhodu iz politike, pa se ni uresničila. Tako je leta 1976 v dnevnik zapisal, da bi bili Slovenci zadnji, ki bi bili za razbitje Jugoslavije, in če bi do tega prišlo, potem bi bili zadnji, ki bi jo pokopali.¹⁹

Stane Kavčič ni doživel svoje rehabilitacije. Pravi pogoji za to so nastopili šele na začetku devetdesetih let preteklega stoletja s slovensko osamosvojit-

¹⁹ Dnevnik, str. 231.

vijo. Leta 2009, ko je od njegove smrti minilo že več kot dvajset let, pa lahko zapišemo, da ima zaradi karizmatičnosti, vizionarstva, odločnosti in doseženih rezultatov na gospodarskem področju veliko možnosti, da se v naš zgodovinski spomin zapiše kot eden od očetov naše nacionalne ekonomije.

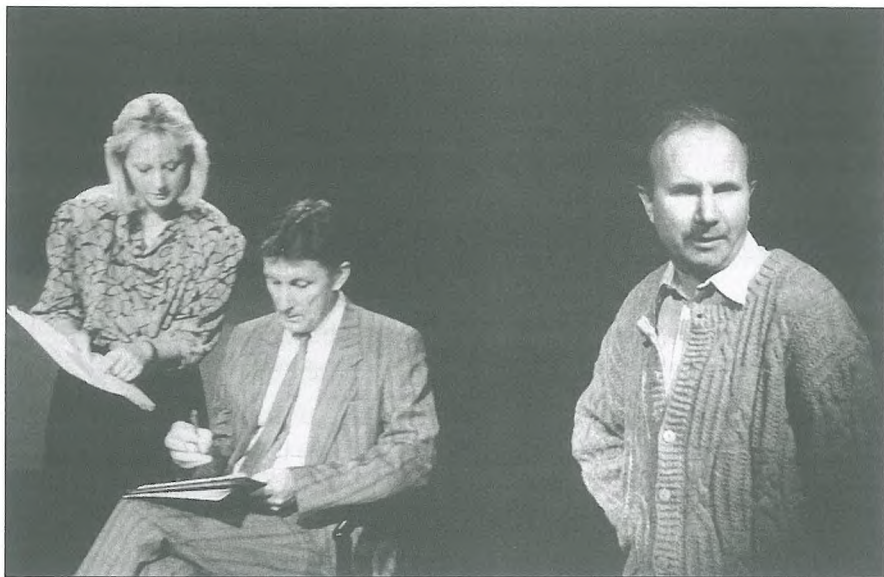
Sprejem nove slovenske ustave leta 1974. Slavnostne seje se je kot poslanec udeležil tudi Stane Kavčič. Ustava je bila rezultat prizadevanj liberalno usmerjenih politikov in je okrepila slovensko državnost, hkrati pa je bil na ekonomskem in političnem področju v njej zapisan poraz liberalne struje: od predstavniške demokracije k delegatskemu sistemu in od tržne k t. i. dogovorni ekonomiji.

STANE KAVČIČ V ZGODOVINI

Možnosti za raziskovanje partijskega »liberalizma« so se odprle po desetem kongresu ZKS aprila 1986, ko je vodstvo prevzel Milan Kučan in v reformistično ekipo uvrstil tudi pomembne Kavčičeve somišljenike. Tedaj sem to temo začel raziskovati tudi sam in na koncu, leta 1992, objavil knjigo o partijskem »liberalizmu«. Stane Kavčič in »liberalizem« sta med letoma 1987 in 1989 postajala vroča politična tema, ki jo je tedaj še neformalna opozicija dodobra izrabila za kritiko edine in vladajoče stranke, bila pa je tudi predmet znotrajpartijskih bojev. Vendar se tokrat delitev ni odrazila tako usodno kot v času obračuna z »liberalizmom«. Pomembni politiki, ki so se v tistem času postavili na stran Kardelja in Popita, so svoje ravnanje v kasnejših letih v sebi premislili in novemu reformizmu, ki se je potihoma navezoval na »liberalizem«, a brez omenjanja Kavčiča, niso izrazito nasprotovali, nekateri vplivni (Franc Šetinc, Andrej Marinc idr.) so postali celo njegovi sopotniki. To je Kučanu omogočilo izpeljati ovinkasto in negotovo prenoviteljsko pot. Njena cena pa je bila, da v ključnem času, ko je bilo to politično aktualno, Kavčič in »liberalizem« nista bila jasno, javno in nedvoumno rehabilitirana niti znotraj ZKS in njenih naslednic niti v družbi, čeprav je do tovrstnih predlogov prihajalo (kasneje je bilo sprejetih nekaj izjav v tej smeri, rehabilitirani pa so bili tudi udeleženci akcije 25 poslancev). Za nastajajočo opozicijo pa sta bila Kavčič in »liberalizem«, kot se kaže s časovne distance, samo orodje v boju z oblastjo, ne pa izhodišče za nadaljevanje in nadgraditev njegove politike. Po zmagi Demosa na volitvah je Kavčič hitro postal »komunist kot vsi drugi«, njegovi zagovorniki so ga pozabili, dr. Jože Pučnik pa je, tudi zaradi osebnih zamer, uspešno nasprotoval predlogu, da bi tedanji cestni sklad (današnji DARS) poimenovali po Stanetu Kavčiču, kar bi bilo glede na Kavčičeve zasluge za izgraditev avtocestnega omrežja poštena in korektna oddolžitvev njegovemu spominu.

Neuspešni poskusi Staneta Kavčiča, da bi odgovoril na javne napade, ter njegova nenadna smrt, še preden sem prek skupnih znancev uspel vzpostaviti stik z njim, ter nekateri objavljeni teksti (intervju Igorja Bavčarja

z njim, objavljen že po njegovi smrti v Časopisu za kritiko znanosti, št. 100/101-1987, zapisi o aferi 25 poslancev ter o cestni aferi), poskusi nekaterih politikov, da pojasnijo svoje ravnanje v šestdesetih in sedemdesetih letih, razne javne tribune na to temo, vse to je potrjevalo nujnost zgodovinske raziskave. V takem kontekstu je bil »liberalizem« detabuiziran, viri so postajali dostopnejši, udeleženci v dogajanju zgovornejši. A po drugi strani ni manjkalo tudi zaviranj pri raziskovanju in predstavljanju Kavčičeve vloge. Ko je Ljerka Bizilj z mojo pomočjo leta 1989 začela pripravljati dokumentarno oddajo Moč in nemoč slovenskega liberalizma, je temu na različne načine nasprotoval tedanji generalni direktor RTV Vlado Janžič, ki je kot kadrovik imel pomembno vlogo v času obračuna s partijskim »liberalizmom«. Oddaja je bila sicer narejena, vendar ob tihem odporu predvajana le enkrat oktobra 1989, o njej je izšel le en časopisni zapis v Dnevniku, pa še ta bolj negativen kot pozitiven.

Scenaristka in režiserka Ljerka Bizilj, napovedovalec Borut Mencinger in realizator študijskega dela oddaje Tone Robič med snemanjem dokumentarca Moč in nemoč slovenskega liberalizma

Kljub turbulentnim okoliščinam, v katerih je nastala moja knjiga o »liberalizmu« (ter vzporedno vrsta drugih študij iz tega obdobja: o partijski in izvenpartijski opoziciji, reviji Perspektive, mednacionalnih odnosih v Jugoslaviji idr.), je prestala zgodovinsko preizkušnjo in sodi med temeljno literaturo o tistem času. Ni pa v njej zajet celovitejši biografski opis Stane-

ta Kavčiča. To sem v preteklih desetletjih čutil kot neizpolnjeno obvezo, neke vrste moralni dolg, ker nisem imel možnosti, da bi ga srečal in intervjuval (čeprav sem o njem sicer objavil kar nekaj besedil). Zamisel kolege in prijatelja Jožeta Prinčiča, ki se je v zadnjih letih podrobneje ukvarjal s Kavčičevo gospodarsko politiko in z njegovimi teoretičnimi gospodarskimi koncepti, da o njem napiševa knjigo in ga z zadostne časovne distance postaviva v zgodovinski kontekst, je to dolgoletno podzavestno težnjo konkretizirala.

Kako torej oceniti zgodovinsko vlogo Staneta Kavčiča ter vpeti njegove osebne lastnosti, želje in hotenja v zgodovinski čas, ki ga današnje generacije komajda še razumejo – če sploh – zlasti ker je bil tedanji politični jezik zapleten in največkrat posreden, glavna misel reformnih politikov pa največkrat skrita za obveznimi zaklinjanji na revolucijo, samoupravni sistem in Tita? Ravno Kavčič je bil tisti, ki je v javne nastope in politično komunikacijo vnašal neposredno in odkrito besedo, na katero so ga med obračunavanjem njegovi nasprotniki tudi lovili. Sočen jezik in prisprodba, ki jih je uporabljal, so bili ljudem všeč. Stane Kavčič je bil v resnici sodoben politik, ki je obvladal svoj posel. Zavedal se je pomena medijev, nastopanja, podpore javnega mnenja, neposrednosti in stikov z ljudmi. Kljub prirojeni komunikativnosti pa v svojih nastopih ni dajal prednosti (samo)všečnosti in frazerstvu, temveč je bil v odnosu do javnosti jasen, prodoren, dovolj kritičen in tudi odgovoren. Zato je že prva v Sloveniji izvedena anketa javnega mnenja leta 1968 pokazala, da je mnogo bolj priljubljen kot ostali politiki, zlasti v primerjavi z Edvardom Kardeljem, kar je bilo v veliki meri vzrok ali vsaj povod za obračun z njim. V obračunu ni šlo samo za različne razvojne koncepte in različne poglede na vlogo federacije, temveč tudi za ljubosumje, zavist, prestiž in druge podobne pritlehnosti.¹ Nekateri sodobniki, npr. France Popit, Kavčiča in njegovega načina političnega delovanja preprosto niso »prenesli«, čeprav je kasnejši tok dogajanj prepričljivo zavrgel obtožbe, zaradi katerih so ga odstavili.

Kavčičeva komunikativnost se je izražala tudi v odnosu do tedaj najbolj modernega medija – televizije, ki ji je v nasprotju s tedanjimi politiki pripisoval velik informativni in kulturni pomen; kar zadeva politične odločitve, pa je imel največ zaslug za nastanek TV-dnevnikarja v slovenskem jeziku.

¹ Med drobne zamere je npr. sodilo tudi to, da so si v prvih povojnih letih nekateri politiki izposodili iz galerij umetniške slike za svoje domove, o čemer so bili sicer napisani reverzi. Kavčič pa je že kmalu potem, ko je prišel v IS, predlagal, da se vse te slike popišejo, da se tako vzpostavi evidenca, kje so. Seveda je dregnil v sršenje gnezdo in bil deležen hudih očitkov s strani »hraniteljev« (izjava Ivana Rudolfa, 28. 5. 2009, hrani pisec).

Z ženo Angelco na vrtu v Rožni dolini leta 1971

Kavčič je bil tako v zasebnem življenju kot v politiki človek močnih, tudi dramatičnih odločitev. Od njih ni odstopal in je bil pripravljen nositi posledice. Svojih čustev ni skrival. Če bi se uresničila njegova ljubezen do Slavke Becele, ki se je nato poročila z Aleksandrom Rankovičem, bi lahko

njegova življenjska pot tekla drugače, morda bi ostal v Beogradu in (ali) opravljaj kakšne druge funkcije. Posledica njegove ločitve od Ranke je bila, da se je ta odselila v Beograd (tja je kasneje odšel študirat tudi mlajši sin Gojko) in se vrnila šele po upokojitvi, boleče konfliktno razmerje s sinovoma pa je skušal na različne načine gladiti in zgladiti v kasnejših letih. V dnevniku je čustveno opisal srečanje z mlajšim sinom, potem ko mu je ta novembra 1974 prišel povedat, da je diplomiral: »Sinoči je prišel Gojko in povedal, da je diplomiral na pravni fakulteti v Beogradu. Dostojno smo v družinskem krogu slavili ta veseli dogodek. Ostala sva sama z Gojkom do jutranjih ur. Govorila sva o vsem: o bodočnosti, sedanjosti in prihodnosti, o politiki, pravu, filozofiji, gospodarstvu in književnosti; o Sloveniji, Jugoslaviji, Evropi, Ameriki in o kozmosu. Izliv čustev in navezanosti očeta do sina in sina do očeta; misel in izkušnja; zrelost in mladost; preteklost in bodočnost; znanje, intuicija in mladostni žar. Še nikoli nisva imela takega razgovora. Vesel in zadovoljen sem, ker čutim, da sva premerila in odstranila daljave, ki so včasih hotele dobiti prostor med nama. Srečen sem, ker je uspešno končal študij. Sedaj je njemu in mladim ljudem odprta drugačna, lepša in boljša pot v življenje, kot je bila nam. Prav je tako; za tako prihodnost smo se borili, garali in krvaveli. Zato sem pomirjen; samo da ne bi moja sinova morala prenašati zaradi svojega razuma, poguma in poštenja toliko žalitev, klevet, intrig in podlosti, kot sem jih moral jaz ...«²

Ozkosčna in konservativna slovenska politična elita, ki so ji moralne kriterije določale vplivne tovarišice ali soproge vodilnih politikov, tudi ni nikoli zares sprejela druge Kavčičeve žene Angelce, kar je oba posredno in neposredno izrivalo iz družbenega okolja, ki sta mu pripadala. To ju sicer ni preveč vznemirjalo, »na to sta se kmalu navadila in tiste družbe niti nista posebej pogrešala. Ustvarila sta si svoj svet intimnosti, ki je bil zelo prisrčen in napolnjen z veliko ljubeznijo, medsebojno vdanostjo in globokim razumevanjem, kar se je še povečalo po prisilni izolaciji.«³

Podobno načelno je ravnal v politiki. Čeprav je bila politika glavni smisel njegovega življenja in ga je mikala do smrti, občasno pa so mu dali vedeti, da bi se lahko vrnil, če bi priznal svoje zmote, se načelom ni hotel odreči. Pogled na svet si je oblikoval precej samorastniško in še v skojevskih letih je »razmišljal o antitezi neke dane politike. Vedno moraš imeti do nje neko razdaljo. To naj ne pomeni, da dvomiš vanjo, da ne verjameš v njen uspeh, ampak pomeni, da iz nje ne delaš dogme, vere, zakramenta. To je potem način, da nisi gluhi in slepi do stvarnosti, do dejstev, ki so, in mnogokrat so,

² Dnevnik, str. 167.

³ Izjava Ivana Rudolfa, 28. 5. 2009, hrani pisec.

drugačna, kot si mislil ali želel. Tega spoznanja pa se ni mogoče naučiti, ni ga mogoče predvideti. V neki osebnosti ali pri nekem jazu preprosto je ali pa ga ni. So torej ljudje, politiki, ki to nosijo s seboj in to jih dela človeške, stvarne in razumne. Njim je tuj vsak fanatizem in zlasti izrek *kdor ni z menoj, je zoper mene*. So pa tudi taki, ki tega kompasa, te lastnosti (imeti posluš in smisel za drugačno mnenje) nimajo. Vedno prisegajo samo na eno resnico, za njih pelje v zveličanje samo ena pot. Za vsako potjo, predlogom, prepričanjem ali trditvijo, ki je drugačna od njihove, so takoj pripravljene poslati tiralico, samo če je razmerje sil tako in število policajev dovolj veliko, da je to možno storiti brez večje nevarnosti. Tako ravnanje je na žalost slovenska politična tradicija. Zaradi nje so trpeli in bili preganjani skoraj vsi veliki možje na Slovenskem.«⁴

Odstop od prevladujoče »linije« oziroma »liberalizem« je pokazal že ob nastanku bele garde (vaških straž) v Št. Joštu, spomladi in poleti 1942. leta (ko so iz cerkvenega zvonika tudi streljali nanj): »Tedaj še nisem poznal ali študiral teorije o razrednem boju. Nisem poznal VKP-b in nisem razmišljal o taktiki in strategiji revolucije. Vendar sem poznal, doumel in odobral širine Osvobodilne fronte. Čutil sem, da nasilje ni naš cilj, ampak samo nujno sredstvo, ki preko solza, krvi in smrti vodi v svobodo in boljšo prihodnost slovenskega naroda. Sektaštvo mi je bilo tuje ne samo v političnem, ampak v človeškem smislu. Ne, nisem bil za to, da začnemo strahovati z rdečim terorjem vse od kraja, staro in mlado; nisem bil za to, da preudarno analizo nadomestimo z jezo, dobro besedo s strelom, usmiljenje z okrutnostjo. Zavedal sem se, da je cerkev s svojim izdajalskim stališčem imela največ zaslug za to, da je bela garda kot kontrarevolucija politično in vojaško šla daleč preko okvirov svoje socialno razredne podlage. Naše sektaštvo bi v takih razmerah to njeno podlago samo še bolj razširilo in utrdilo. Torej moja širina in »oportunizem« nista bila slabost ali omahovanje pred razrednim sovražnikom, ampak dosledna borba za čim širšo in možno podlago in delovanje revolucije. Tu in zaradi tega so se torej začele moje politične težave in še jim ni videti konca. Iz tega svojega prvega političnega spopada v Partiji in s komunisti sem prišel kot zmagovalec; še vedno upam in verjamem, da bom z zmago zaključil tudi svoj poslednji politični boj s Partijo in v življenju. Pretekla so leta, spremenile so se razmere in jaz z njimi. Toda bistvo smisla, odločitve, prepričanja in dejanja je ostalo isto. Torej: za večjo ali manjšo širino, za več ali manj demokracije, za več ali manj človečnosti, razuma, tolerance, »liberalizma«, »revizionizma« in ustvarjalnosti. In še: za več ali manj pritiska, ukazovanja, histerije ideološke strumnosti in hierarhične

⁴ Dnevnik, str. 107.

soodvisnosti in dogmatizma.«⁵ Njegovo iskanje kompromisa z nasprotno stranjo med vojno in po njej (ne za vsako ceno in ob jasnih stališčih, kdo je imel prav in kdo je zmagovalec ter ob zelo kritičnem stališču do Katoliške cerkve v Ljubljanski pokrajini, ki jo je imel za glavnega krivca slovenskega razcepa) so imeli za podporo belogardizmu. To so večkrat skušali izkoristiti, najbolj neposredno ob obisku Cirila Žebota v Ljubljani leta 1968.

Kljub kritičnosti in drugačnosti pa Stane Kavčič, kot je zapisal tudi v dnevniku, dvomov ni postavljajl alternativno, zunaj narodnoosvobodilnega boja, revolucije in preloma z informbirojem, temveč znotraj njih. V petdesetih letih, ko je prišlo do prvega večjega konflikta med njim in Kardeljem, so bili njegovi dvomi usmerjeni v mednacionalne odnose, Kardeljevo politiko do kmetov (ki jo je imel za sektaško in »oboroženo s strahom pred privatnim kmetom«) ter pretirano egalitarnost.

»Kardelj je bil alergičen na vsak najmanjši poskus opuščanja načel njegove doktrine. To je zatrl v kali. Če hočeš razumeti konflikt med Kavčičem in Kardeljem, se je treba Kardelju zazreti v dušo: bil je prepričan, da se v vsakem človeku, še posebej v kmetu, pa tudi v delavcu, takoj ko se mu ponudi priložnost, poraja kapitalistična tendenca, želja po dobičku. Vedel je, če se odpre luknjica, bodo na koncu volitve in kapitalizem. Zato je bila njegova reakcija na Kavčičeva razmišljanja tako ostra že leta 1957. Zahteval je, da članek (Pogumno naprej, op. B. R.) umakne. Zaradi tega sta morala v Beograd hoditi Miha Marinko in Vida Tomšič, imeli so posebne sestanke, dokler ni temu konca naredil Boris Kraigher. Rekel je: »Članek bo ostal, o stvari pa ne bomo več diskutirali.« To je bil ideološki razkol (pri Kavčiču drugi po zadevi v Št. Joštu): Kidrič-Kraigher-Kavčičeva linija na eni strani, Kardelj na drugi. Sovjetskega sistema ni maral, oba s Titom sta na Sovjetsko zvezo gledala z nezaupanjem, posnemala pa sta jo, kar zadeva oblast. Tudi ko je Kardelj pisal ustave, je z enim očesom vedno gledal tja, ves čas se je bal, kako bodo reagirali v Sovjetski zvezi. Pred očmi je imel, kako Titu ohraniti oblast, poznal ga je bolje kot kdorkoli drug. Ideološka kontrola je šla preko Partije, za kontrolo gospodarstva in denarnih tokov pa je še pred Kavčičevim obdobjem izumil Službo družbenega knjigovodstva, ki je bila neke vrste ekspozitura CK-ja. Študiral je, kako to počnejo na zahodu, bil je v ZDA, na Švedskem, potem smo celo leto delali na inštalacijah in obdelovalnih mehanizmih. Vsako leto smo se posodabljali, nabavljali nove stroje za izračune. S tem je centraliziral denarne tokove, rešil financiranje vojske in birokracije, saj so v SDK iz sredstev podjetij najprej zadostili državi, zato je občasno prihajalo do blokiranih žiro računov, ker za druge zadeve, včasih

⁵ Dnevnik, str. 245–246.

tudi za plače, niso imela sredstev; to so potem reševali lokalni politiki. Do ustanovitve SDK je plačilni promet šel skozi banke, to pa je bilo težje kontrolirati, že Kraigherja je s tem omejil pri gospodarski reformi.

Kavčič se sploh ni obremenjeval s Popitom, z Ribičičem in z drugimi. Njegov dialog je potekal s Kardeljem, tako je to dojemal. Natančno je vedel, da ga ne marajo, da bi se ga radi znebili, a se ni ukvarjal s tem niti se ni družil z njimi. Bil je študiozen človek, samotar in garač, ostajal je doma, sploh po ločitvi, bral in razmišljal, in tudi to ga je izoliralo. Še midva se v času aktivne politike zasebno nisva družila. Celo nobene skupne slike nimam, sva pa dobro sodelovala, vsak s svojim načrtom. Izpeljala sva številne investicijsko zahtevne zadeve, ki jih je podpirala Ljubljanska banka, od turističnih gradenj na obali do stanovanjske gradnje in drugih zadev. To je odpiralo nove procese v družbi in v Beogradu vzbujalo revolt. Nastala je teza o »centrih odtujene moči«, to je bil Kardeljev izraz. Bal se je namreč, da mu bodo pripisovali podporo slovenskemu nacionalizmu. Konflikt je bil še ob vprašanju pomoči nerazvitim, težki industriji, trgu kapitala, vse to je nakazal Popit v litostrojskem govoru septembra 1972, pred finalom obračuna. Mene je zaradi prijateljstva iz vojne nekdo hotel rešiti, prepričeval me je, naj se odpovem Stanetu Kavčiču in pristanem na Kardeljev koncept, a nisem pristal na to.«⁶

Čeprav ni bil človek, ki bi mu ležalo discipliniranje drugih, je v prvi polovici šestdesetih let kot predsednik ideološke komisije skušal prepričati uredništvo Perspektiv, naj ne izziva za vsako ceno (čeprav je bil ponekod, npr. pri kmečki politiki, blizu Pučnikovim stališčem in je »imel do njega afiniteto, ker je prišel iz revnih kmečkih razmer«).⁷ Ker ga uredništvo ni poslušalo, se je končalo z ukinitvijo revije in s Pučnikovo obsodbo. »Marsikaj sem delal in doživel v življenju. Vendar nikoli ni bil cilj mojega ravnanja v tako diametralnem nasprotovanju s posledicami kot v tem primeru. Žal mi je, da je bilo tako. Tolaži me, ker vem, da je za tak rezultat več vzrokov; jezi me, ker je očitno, da sem bil tudi jaz eden od njih.«⁸

Kavčičeva vlada se je med letoma 1968 in 1971 soočila tudi s študentskim uporom, ki je imel različne vzroke, med glavnimi pa je bilo nezadovoljstvo zaradi razslojevanja. Zato so pogoste ocene, da je bilo gibanje levičarsko egalitarno in usmerjeno proti Kavčičevemu »liberalizmu«, čeprav gre za kompleksen zgodovinski proces, ki ga je težko poenostaviti. Leta 1968 v

⁶ Razgovor z Nikom Kavčičem, 2. 6. 2009, hrani pisec.

⁷ Zvočni zapis razgovora z Janezom Kocijančičem, 21. 5. 2009.

⁸ Dnevnik, str. 248.

Ljubljani uličnih protestov in spopadov ni bilo, vlada je s študenti uspela najti skupen jezik. Dobili so nove stolpiče v študentskem naselju, svojega predstavnika v skupščini in prvi študentski radio v Evropi – radio Študent, ki je začel oddajati leta 1969. Spremenjena je bila tudi štipendijska politika. Leta 1971, ko je prišlo do zasedbe Filozofske fakultete in pohoda študentov do skupščine, pa je tudi v Ljubljani obstajala nevarnost spopada z dobro pripravljeno policijo, vendar do obračuna ni prišlo. Oblast je do študentov imela ambivalenten odnos; po eni strani je v njih videla uporniško generacijo svojih otrok, ki se bo sčasoma unesla in prevzela odgovorne naloge v družbi, po drugi pa je v gibanju zaznavala desnoopozicijske ali levoradikalne sile, ki jih je želela onemogočiti.

V šestdesetih letih so nekatere od teh dilem ostale in se polemično poglobile. V začetku sedemdesetih let je njegove nasprotnike najbolj razburila njegova pobuda za uvedbo delničarstva, označili so jo za »filozofiranje« in nanjo ostro in polemično reagirali. Kavčič je izhajal iz stališča, da Slovenija postaja razvita družba, v kateri narašča število ljudi, ki zaslužijo več, kot potrebujejo, in je ta kapital treba aktivirati. »V sedemdesetih letih je bil idealen čas, da bi v družbeno lastnino, ki je bila uzakonjena, spustili zasebni kapital ter tako ustvarili kombinacijo državne in zasebne lastnine večine prebivalstva, ki bi bila socialno uravnotežena in dolgoročna, saj se bo volens-nolens Slovenija po tej krizi in divji privatizaciji morala znova soočiti s tem vprašanjem. Sedaj bo umetnost najti pravo mero med etatizmom in trgom, tu se bo bila bitka. To bi storili kontrolirano, najprej v posameznih segmentih proizvodnje. Res pa je, da po drugi strani razmere v Sloveniji niso bile zrele za to, in tudi če bi Slovenija uspela, je bila tu še vedno Jugoslavija.«⁹

Kritike njegovih zamisli so bile absurdne. Kavčič je bil socialno izjemno občutljiv, v ničemer se ni razlikoval od političnih tovarišev s predvojnega socialnega dna, ki so izvedli revolucijo in v temeljih spremenili obupna predvojna socialna razmerja. Vse življenje je preživel z mislijo na mater, ki mu je z nečloveškim garanjem skušala omogočiti šolanje in boljšo prihodnost, ves čas je izražal globoko spoštovanje do očima, delavca in garača, čeprav je med vrsticami razbrati, da mu je ta povzročil tudi marsikaj hudega. Kavčič je bil pač bolj daljnoviden od svojih političnih sopotnikov, vedel je, da se socialna varnost lahko zagotovi le z ekonomsko učinkovitim gospodarstvom in s spoštovanjem sposobnosti in delavnosti ljudi, to pa prinese tudi razlike. Vse je delal z mislijo na zagotavljanje socialne varnosti kot

⁹ Razgovor z Nikom Kavčičem, 2. 6. 2009, hrani pisec.

temelja sistema in hkratne tržne učinkovitosti. To med drugim kažejo njegove zamisli o reševanju še danes enega najbolj ključnih vprašanj, to je stanovanjskega vprašanja. Njegov načrt je bil, da bi stanovanja postala osebna lastnina, da bi se družbeni fond razprodal, vzdrževanje bi prešlo na stanovalce, družba bi razvila sistem stanovanjskega varčevanja in s krediti pomagala ljudem, da pridejo do stanovanj, njeno kreditiranje in tudi neposredna finančna pomoč pa bi bili odvisni od socialnega položaja prosilcev. Stimulirala bi tudi popravilo starih hiš po slovenskih vaseh in naseljevanje v njih, kar naj bi, kot je zapisal, bolj povežalo mesta in vasi ter zmanjšalo razvojne razlike, s tako politiko pa bi tudi najbolje izkoristili slovensko »specifično stanovanjsko bogastvo«.

Podobno je gledal na jugoslovanstvo. Ves čas se je moral otresati očitkov o separatizmu, v očitkih na račun centralizma so v Beogradu, pa tudi nasprotniki doma, iskali nacionalizem in to izrabljali za osebne obračune. Kavčič je imel do Jugoslavije čustven odnos kot vsa njegova generacija, a ne brez zadržkov. Boril se je proti centralizmu in unitarizmu, ki ju je imel za glavno nevarnost, samoodločbe ni sprejemal kot nekaj že izkoriščenega, pač pa kot permanentno pravico, ki pa jo je priznaval tudi drugim. Sčasoma je pri njem prevladal pragmatizem tudi v odnosu do Jugoslavije. Proti koncu svojega mandata je prišel do spoznanja, da nacionalno vprašanje nikjer, niti v socialističnih državah in Jugoslaviji, ni rešeno enkrat za vselej, da so se jugoslovanske republike formirale kot države, ki zastopajo svoje interese, in da je treba zato na novo premisliti razmerje med razrednim in nacionalnim, saj v takih razmerah razredna lojalnost ne more biti več prioriteta. Delavec v Sloveniji in delavec v Mongoliji nimata enakih interesov, celo delavec v Sloveniji in delavec v Makedoniji ali na Kosovu ne, je rekel ob neki priložnosti. S tem je bilo povezano tudi prepričanje, da bo, če ne drugje, na ekonomskem področju enopartijski sistem povzročil konflikt med politično družbo (političnim razredom) in civilno družbo, po njegovem mnenju pa bi to lahko razrešilo samoupravljanje, če bi se razvilo v pluralistično smer. V času blokavske delitve sveta, rutinsko samoumevnih in že dve desetletji utečenih odnosov med obema velesilama, ki so vključevali tudi posebno, vmesno vlogo Jugoslavije, je bilo tako razmišljanje daljnovidno. Glede na razmere tudi največ, kar je lahko domislil nekdo, ki je bil v svojem bistvu ideolog (v dobrem pomenu te besede) in je znal osmišljati dolgoročne vizije, a se je kot politični pragmatik tudi zavedal meja možnega. Vse drugo bi bila fantazija. Tako razmišljanje in ravnanje pa sta v svojem bistvu ustvarjala prihodnje ekonomske in politične temelje samostojne slovenske države. Tu je Stane Kavčič s svojimi somišljeniki nadaljeval

in nadgrajeval politiko svojega predhodnika in političnega mentorja Borisa Kraigherja.

»Kavčiča je treba obravnavati v širšem jugoslovanskem kontekstu, danes se zgodovinske ocene dajejo, kot da bi bila Slovenija samostojna od nekdaj. Brez Jugoslavije bi si Avstrijci in Italijani že po prvi vojni Slovenijo razdelili po Savi. Slaba stran je bila, da je bila Slovenija potem ukleščena v Jugoslavijo, že Korošec je porabil dvajset let, da bi v bizantinskem okolju izboljšal njen položaj, vendar ga je čaršija pogoltnila. Kardelj je za izboljševanje položaja Slovenije porabil še precej več. Kavčič je v Jugoslaviji videl državo s posrečeno geografsko lego, kar pa je bilo hkrati povezano z velikimi kulturnimi in razvojnimi razlikami. Po njegovem je Jugoslavija imela dobre možnosti za uveljavljanje slovenskega gospodarstva, vendar tega ni mislil v smislu izkoriščanja. Zavzemal se je za to, da bi bila določena pravila igre, ki bi vsaj v osnovi zadostila vsem republikam. Bil je proti protekcionizmu in zaprtosti. Ni odklanjal pomoči manj razvitim delom Jugoslavije, vendar pod pogojem, da se Slovincem pusti možnost razvoja in pri tem niso ovirani. Druga smer, ki jo je začel že Kraigher z maloobmejnimi prometom, je šla na odpiranje meja na zahod, tu je treba razumeti pomen spora z informbirojem. To je bil dolgoročen psihološki preobrat, ljudje so se srečali s kapitalizmom.«¹⁰

Pomanjkanje formalne izobrazbe je Kavčič vse življenje občutil kot manko. Glede na svojo razgledanost, politični talent in izobrazbo drugih politikov je temi pripisoval precej večji pomen, kot bi bilo potrebno. Zato je veliko in strastno bral, tudi literarna dela, ki si jih je redno izposojal, največkrat pri Kocijančičevih (v prisilnem pokoju se je sistematično lotil tudi učenja angleščine). Prebrano je odsevalo v njegovih razmišljanjih, nastopih na sestankih, govorih. Veselje do pisanja odsevajo številne strokovne knjige in članki, ne nazadnje tudi Dnevnik in spomini, poskusil pa se je tudi v dramatik. Po odstitvi je napisal provokativno politično dramo z naslovom »Karambol«, v kateri je posredno obračunal z Edvardom Kardeljem, vendar je v upanju, da bo uprizorjena, vanjo izlil le del svojih pogledov in občutkov. »Bil sem prisiljen,« piše, »upoštevati cenzuro in odmev oblasti, računajoč, da bodo ljudje kljub temu razumeli, kaj sem hotel povedati.« Prek Mira Cerarja jo je pod psevdonimom Andrej Hrast izročil Zvonetu Šedlbauerju z namenom, da bi jo uprizorili v Mestnem gledališču. Za njegovega življenja drama ni bila uprizorjena, gledališče pa jo je dalo na program v sezoni 1989/1990.¹¹

¹⁰ Razgovor z Nikom Kavčičem, 2. 6. 2009, hrani pisec.

¹¹ Intervju s Tonetom Partljičem v reviji Playboy, december 2006, http://www.playboy.si/branje/intervju/tone_partljic-4228@6.aspx.

S konzuli Italije, Avstrije in Madžarske, 31. januar 1968

Obisk pri koroškem deželnem glavarju Hansu Simi leta 1969

Med obiskom Bavarske leta 1969

Stane in Angelca Kavčič med obiskom pri deželnem glavarju Gradiščanske Theodorju Keryju

Josip Broz - Tito, Stane Kavčič in slovensko vodstvo med sprejemom avstrijske delegacije pod vodstvom avstrijskega predsednika Franza Jonasa na Brniku, 12. oktober 1969

Otvoritev mejnega mostu na Muri v Radgoni, Tito, Jonas in Kavčič, 12. oktober 1969

Obisk turškega predsednika vlade Sulejmana Demirela, 3. september 1970

Permanentno izobraževanje je postalo Kavčičeva prednost in ga je uvrstilo v intelektualno strujo znotraj slovenske Partije, ki ji lahko sledimo od Kidriča prek Borisa Kraigherja do Kavčiča in ki je po prevladi delavske struje v sedemdesetih in prvi polovici osemdesetih let znova oživila pod Kučanom v drugi polovici osemdesetih let. Zaradi svojega intelektualističnega pristopa je okrog sebe zbral ljudi, ki so – tako kot on – pronicljivo analizirali razmere in sprevideli varljivost in nerealnost ocen o hitri rasti in uspešnosti jugoslovanskega (in slovenskega) gospodarstva. Kavčič je razmišljal strateško in dolgoročno. Med vizionarske projekte Kavčičeve ekipe je mogoče uvrstiti tudi začetke ekološke politike, koncept policentričnega razvoja in pospeševanje razvoja manj razvitih območij v SRS ter skrb za okolje. Osrednji (in pogosto tudi kritiziran) ekonomski projekt Kavčičeve ekipe tako v simbolnem kot v investicijskem smislu je bila gradnja avtocestnega križa čez Slovenijo, vendar se je začel uresničevati šele proti koncu Kavčičevega mandata. Največji zagovornik gradnje cest je bil na koncu vržen na cesto, je bil eden od žalostno-ciničnih komentarjev na Kavčičevo odstranitev.

Kavčič Slovenije ekonomsko ni videl le v Jugoslaviji. Njegov koncept, ki je izhajal iz prepričanja, da Slovenija pač ne more živeti od skromnih naravnih bogastev (jezo rudarjev si je nakopal z izjavo, da bo rudnike treba prej ali slej zapreti), je temeljil tudi na sodelovanju s sosednjimi državami. Bil je neke vrste začetnik slovenske »zunanje politike«, ki je konkretnejše

oblike dobila po sprejetju ustave leta 1974, ko je pri slovenskem izvršnem svetu nastalo tudi neke vrste ministrstvo za zunanje zadeve (Republiški komite oziroma Sekretariat za mednarodno sodelovanje). »Od samega začetka predsedovanja IS si je prizadeval, da bi navezal dejavne stike prek meje, v prvi vrsti z obmejnimi deželami: s Koroško, Štajersko, Furlanijo - Julijsko Krajino in celo z Gradiščansko, širše pa tudi z Bavarsko in Bremnom. Na Koroškem je bil v tistih letih deželni glavar Hans Sima, s katerim je bilo vzpostavljeno sodelovanje še za časa pred Kavčičem (predsednik IS je bil pred njim Janko Smole), Kavčič pa ga je uspešno nadaljeval. Glavar Sima je bil nekajkrat v Ljubljani (posebej rad je prihajal na vsakoletni vinski sejem). Kavčič je vzpostavil stike in začel sodelovanje s Štajersko (deželni glavar je bil takrat Joseph Krainer) in z Gradiščansko (glavar Theodor Kery). Na vseh teh srečanjih, bodisi v Sloveniji ali v Avstriji, je Kavčič postavljaval v prvi plan zlasti gospodarsko sodelovanje, v primeru Koroške pa zelo vneto tudi vprašanje manjšine.

Bil je prvi predsednik, ki je začel sodelovanje s Furlanijo - Julijsko Krajino. Pobudo je z velikim veseljem sprejel takratni predsednik deželne vlade Alfredo Berzanti in v središču pozornosti sta bila tudi tu gospodarsko sodelovanje in manjšina.

Pomembna nadgradnja omenjenega sodelovanja je bila navezava stikov z Bavarsko. Na Bavarskem je bila, kot zmerom, na oblasti Krščanskodemokratska unija (CDU), kar pa ni niti najmanj motilo Kavčiča, prav tako pa ne Bavarcev, da ne bi imeli za partnerja »komunističnega« premiera iz Slovenije. Najprej je bil na obisku na Bavarskem Kavčič z več člani IS, kasneje pa je bila v Sloveniji na obisku bavarska delegacija, ki jo je vodil predsednik vlade Alfons Goppel. Sodelovanje z Bavarsko je bila prelomnica v slovenskem sodelovanju s tujino in v Beogradu ni bilo sprejeto z navdušenjem, čeprav je IS o tem vnaprej informiral zvezni Sekretariat za zunanjo politiko in mu po obiskih tudi poročal. Kavčič se je dobro zavedal, da bo njegovo sodelovanje z Bavarsko zaradi njene »črne« vlade deležno kritik v domačih političnih krogih, zato je šel po Bavarski na obisk tudi v Bremen, kjer so bili na oblasti socialni demokrati. S tem je poskušal stvar uravnotežiti. Sodelovanje z Bavarsko je bilo tudi eden od njegovih grehov, ki so mu jih očitali v obračunu.

Vzporedno s tem je imel Kavčič veliko skrb za slovensko manjšino v Avstriji in Italiji. Temu je dajal velik pomen, ki morda ni toliko prisoten v dokumentih in pričevanjih. Kot nacionalist v najžlahtnejšem pomenu te besede je imel slovensko »občestvo« pogosto v mislih, in to ne le manjšine, temveč tudi diasporo. Mislim, da ga je motilo stališče slovenske uradne (in

tudi partijske) politike, da je ostro ločevala med desnimi in levimi manjšinici in da je finančno podpirala samo leve, »naše«. Kot v marsičem je bil tudi tu daleč bolj širok kot drugi slovenski politiki (mislim, da je bil podobnih misli pred njim tudi Boris Kraigher). Tudi tu je naredil Kavčič prelom s tedanjo uradno politiko. Ko smo bili z delegacijo na uradnem obisku na Koroškem, je vztrajal – kljub nekaterim pomislekom celo znotraj IS – da se sreča tudi s predstavniki Narodnega sveta koroških Slovencev, torej s »ta črnimi«. Živo se spomnim zamer »naših« Korošcev in neprikritega začudenja pa navdušenja predstavnikov NSKS. Med njimi je bil tudi oče nedavnega veleposlanika Avstrije v Ljubljani, dr. Inzka. Ko sem temu ob nekem srečanju omenil ta sestanek, mi je povedal, da se je oče vrnil z njega domov veselo vznemirjen, navdušen, rekoč, da je s tem sestankom in s Kavčičem nastopilo novo obdobje za manjšino. Žal so šle stvari po Kavčičevem padcu spet po svoji stari poti delitev.

Kar pa zadeva diasporo, emigracijo, vem, da je bilo to vprašanje, ki je ključevalo v Kavčičevih mislih. Želel si je neke vrste spravo, vsaj kar zadeva tisti del emigracije, ki ni imel krvavih rok (o tem daje slutiti med drugim to, da je vnaprej vedel za Žebotov obisk in mu ni nasprotoval), a se je dobro zavedal, da čas še ni zrel za to.¹²

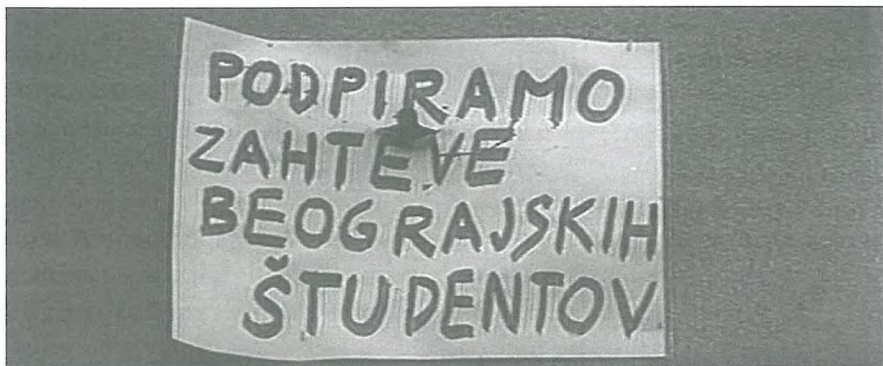
Ne nazadnje je treba poudariti še eno stalnico v Kavčičevem razmišljanju in delovanju, to je odnos do mladih: ker je sam že zelo mlad prevzemal odgovorne funkcije, je v mlado generacijo verjel, namenjal ji je veliko pozornosti, bil je prepričan, da bo uresničila njegove ideale, tudi še po njegovi odstavitvi. Zato ni imel nobenih predsodkov pred tem, da mladim zaupa odgovorne naloge v svoji vladi (nekateri ministri so bili mlajši od trideset let), in tudi sicer. Vedno znova se je spominjal svojega vodenja Zveze mladine Slovenije, članstva v CK SKOJ in aktivne vloge v vodstvu USAOJ (Združene zveze protifašistične mladine Jugoslavije), ki je bila, tako kot AVNOJ, ustanovljena decembra 1942 v Bihaću. Kavčič se je udeležil njenega drugega kongresa maja 1944 v Drvarju, na katerem se je v težkih vojnih razmerah zbralo 360 delegatov iz vseh delov Jugoslavije, organizacija pa je že tedaj imela kar pol milijona članov. S svojimi mladinskimi funkcijami je povezoval kritičnost, upornišтво in nekonvencionalen način razmišljanja.

Politična misel Staneta Kavčiča je dozorela v prepričanju o socialdemokratski ureditvi družbe kot optimalnem sistemu. V to ga je prepričal evrokomunizem, ki ga je podzavestno v Sloveniji udejanjal tudi sam. V njem je videl konkurenco, ki bo presešla jugoslovansko samoupravno izkušnjo, in model za novo, socialistično Evropo.

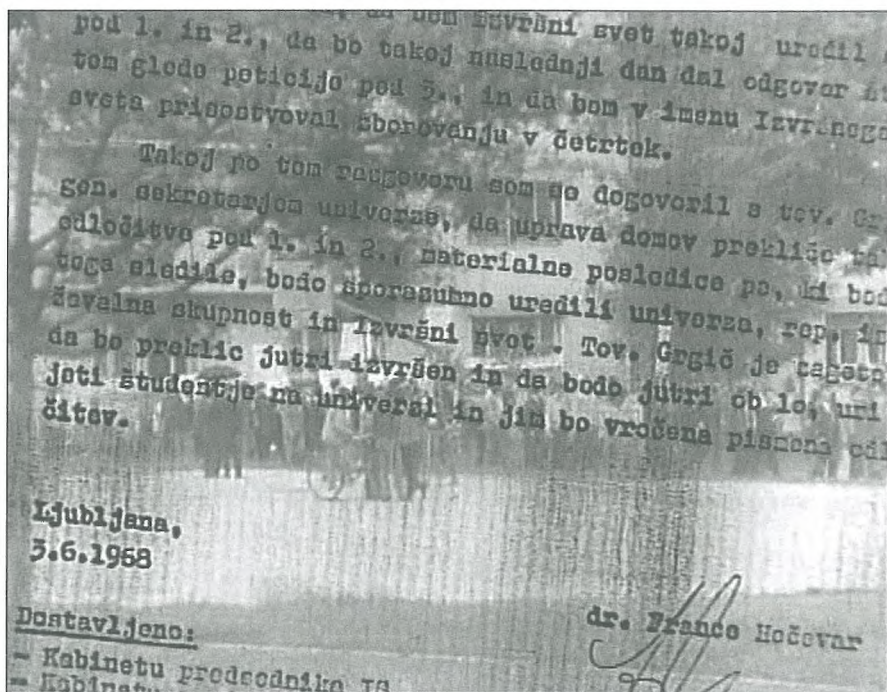
¹² Izjava Ivana Rudolfa, 28. 5. 2009, hrani pisec.

Med predavanjem študentom v Ankaranu leta 1962

Napisi s podporo beograjskim študentom v Ljubljani leta 1968

Poročilo podpredsednika vlade dr. Franca Hočevarja o dogovorih s študenti (Iz dokumentarnega filma Majde Širca Povečava – študentsko gibanje, 1996). Študentsko gibanje je povzročila nedorečena gospodarska reforma.

Zborovanje v študentskem naselju, 1968

Slavnostna seja ob 25. obletnici prvega kongresa Zveze mladine Slovenije, 11. oktober 1968. Stane Kavčič s predsednikom Zveze mladine Jugoslavije Janezom Kocijančičem in članom predsedstva ZMS Igorjem Žitnikom.

Predsednik francoske vlade Jacques Chaban Delmas in Stane Kavčič med razgovorom, 24. april 1971. Obisk golističnega politika, ki je sicer pripadal levoliberalnemu delu stranke in je razumel sporočilo študentskih demonstracij ter je v Franciji začel socialni dialog ter omejil državni nadzor nad mediji, je sovpadel z vrhom študentskega gibanja v Ljubljani. Študenti so proti obisku skušali organizirati demonstracije, vendar jih je policija uspešno preprečila.

Svoje prepričanje je jasno artikuliral štiri leta po prisilnem odhodu iz politike, ko se je, tudi na osnovi lastnih izkušenj, izostril njegov odnos do vprašanja demokracije:

»Komunistične partije Italije, Španije in Francije so postavile nov mejnik v zgodovinskem nastajanju in razvoju socializma. Dogodilo se jim je isto kakor nam v začetku 50-ih let. Čim so se začele osvobajati ideološke in politične odvisnosti od Sovjetske zveze, je bilo nujno, da so začele razmišljati in iskati lastno, specifično pot v socializem. Bilo je nujno, da so upoštevale konkretne razmere v svojih državah, in s tem je bil tudi položen temelj za postopno in očitno čedalje bolj temeljito, ne samo politično, ampak tudi ideološko in teoretično [prevetritev] vseh njihovih dosedanjih in tudi splošnih marksističnih stališč, spoznanj, doktrin. Zanimivo je opazovati, kako ta metamorfoza v teh partijah poteka. Najbistrejše glave v teh strankah (Togliatti) so verjetno že ob našem spopadu s Stalinom zaslutile, da tu nekaj ni v redu. Vendar je bila tedaj v teh strankah internacionalistična disciplina še tako močna in ideološka zaostalost in odvisnost od stalinizma tako velika, da so bile poskusna glasovalna mašina politike Sovjetske zveze. Dvajset let kasneje – ob vdoru na Češkoslovaško – že ni bilo več podpore in solidarnosti. Od rezerv, ki so jih te partije imele tedaj do politike Sovjetske zveze, so v dobrih petih letih prešle k ustvarjanju svojega lastnega programa revolucije in k drugačnemu pojmovanju socializma od tistih, ki so jih do sedaj ustvarili zgodovina, boj in praksa. Zdi se mi, da to dozorevanje v teh partijah sedaj napreduje iz dneva v dan; zelo hitro dobiva vedno nove teoretične in politične zasnove. Skratka, »revizionizem« je na pohodu v taki širini in s tako brzino, kot ni bil še nikoli. Ta ideološka in politična revizija se ne ustavi niti pod takimi »niti pred takim«, kot so razredni boj (italijanski zgodovinski kompromis), internacionalizem (Carrillo), diktatura proletariata (Marchais), delavski razred, vloga srednjih slojev, socializem in demokracija itd.

Tam, na Zahodu, v razvitih kapitalističnih državah nastajajo za socializem nove perspektive. Individualna svoboda človeka, ki jo je Stalin poteptal in podredil nekim splošnim koristim socializma in revolucije (in smo jo mi v dokajšnjem obsegu rehabilitirali, vendar ne popolnoma in do vseh njenih posledic in izpeljank, in to kljub samoupravljanju) – ta individualna svoboda človeka dobiva v revizionizmu omenjenih partij odločilen pomen in značaj. Ni socializma brez podružbljanja sredstev za proizvodnjo in brez sodelovanja delovnih ljudi v upravljanju. Vendar tudi ni socializma brez svobode v pravem, ne pa v popačenem pomenu besede.

Prave politične in osebne svobode pa ni in je ne bo vse dotlej, dokler bodo obstajale kakršnekoli administrativne ali ideološko-politične zapreke

za tisti boj mnenj, ki je podlaga iskanju najbolj ustreznih poti za rojstvo in napredek socializma. Torej med socializmom in družbeno lastnino nad sredstvi za proizvodnjo, med socializmom in samoupravljanjem in ne nazadnje med socializmom in demokracijo ni in ne more biti kompromisa. Bila so, so in bodo razna prehodna obdobja za daljši ali krajši čas; so in bodo različne poti, ki vodijo k omenjenemu brezkompromisnemu stanju; vendar pa mora končni cilj in model socializma od novega zgodovinskega sistema ustvariti in zagotoviti popolno skladnost, uravnoveženost in enakopravnost vseh treh zgoraj omenjenih činiteljev.

Skoraj bi lahko postavili sledeča pravila: kolikor bolj neka zmagovita socialistična revolucija poudarja samo eno ali dve od treh značilnosti socializma, toliko manj je razvita in toliko večja je nevarnost raznih napak in zablod pri graditvi nove družbe.

Oktobrska revolucija je bila totalna samo pri lastnini. Zanemarila je – po zaslugi in pod vplivom objektivnih in subjektivnih vzrokov – samoupravljanje in demokracijo. Rezultati in napake so znani.

Naši teorija in praksa sta samoupravljanje izenačili z družbeno lastnino oziroma sta državni lastnini dodali samoupravljanje in jo s tem spremenili ali jo spreminjata v družbeno. Naša podoba socializma je prav zato mnogo bolj humana in razvita od sovjetske. Vendar je očitno, da smo mi vse doslej – po zaslugi in pod vplivom tako objektivnih zgodovinskih okoliščin kakor tudi subjektivnih dejstev – zanemarili, podcenili pomen demokracije, boja mnenj, idejnega iskanja in snovanja, zato sedaj bivamo nekje na sredi poti med tistim, kar je v Sovjetski zvezi in drugih vzhodnoevropskih državah, in med tistim, kar nastaja sedaj na Zahodu, čeprav še vedno kot program, kot iskanje, kot vizija. Prav zaradi te pomanjkljivosti nismo in ne bomo izvršili tistega idejnega, teoretičnega, moralnopolitičnega vpliva na razviti evropski proletarijat, kot bi ga lahko, če bi naša domača demokracija bila bolj razvita in teoretično in praktično na višji stopnji. Trditev, da je samoupravljanje vsa demokracija oziroma najvišja in najboljša demokracija, seveda ni točna. Vsekakor vsebuje samoupravljanje tudi mnogo demokracije, političnih svoboščin in pravic. Vendar ne vseh. Mnoge klasične svoboščine in pravice, ki jih je razvila in gojila meščanska demokracija, tu niso vsebovane. Gre na primer za svobodo govora, tiska, gre za položaj sindikatov, za boj mnenj tudi v idejnem in političnem smislu. Gre za razne politične in družbene tabuje, gre za odprto politično kritiko vse do pravice obstoja socialistične in tudi druge opozicije. Ni seveda nujno, da se vse to pri nas izrazi v stari obliki, torej preko večstrankarskega sistema. Čeprav je očitno, da so ga omenjene stranke že sprejele kot dejstvo in zgodovinsko danost, ki bo (najbrž) v socializmu. Vendar ni bistvena

oblika. Bistveno je, da bi se morale vse te idejne, duhovne in moralne vrednote človeka in demokracije izraziti. Mi smo rekli, da se izražajo (ali da se bodo izrazile) pri nas v specifičnih oblikah: preko notranje demokracije v ZK; v socialistični zvezi kot tribuni javnega mnjenja; v demokratičnem tisku in v drugih celicah družbenega življenja. No, deloma se izražajo; vendar ne dovolj globoko, široko in svobodno. Smo torej še vedno na preizkušnji. Pri tem važnem vprašanju smo v stagnaciji že več let. Korak naprej – korak in pol nazaj, tu zopet naprej in zopet nazaj. Oklepa, ki ga glede tega nosimo, še nismo prebili. Ne znamo in ne moremo ga prebiti. Strah nas je – bolj pred samimi seboj kot pred tistimi nasprotniki, ki bi v taki demokraciji res dobili nekaj možnosti, da se pokažejo, da bi potem doživeli še en poraz, predno za vedno odidejo iz politične scene v preteklost. Vse dotlej, dokler tega ne prelomimo – in trdno sem prepričan, da to bomo prej ali slej, ker za to so objektivni pogoji in potrebe tu, subjektivnih pa še ni (mi smo to hoteli v začetku 70-ih let, pa smo doživeli poraz) – bo v našem socializmu nekaj nedograjenega. Enostavno in drugače povedano: manjkalo mu bo svobode! Če je ne bo ustvaril – ga bo oziroma nas bo čas prehitel. Ostali bomo nekje ob strani; v zgodovini nastajanja smo bili samo vmesna postaja – sicer važna in pomembna, vendar samo postaja. Socialistična vizija in stvarnost, ki sedaj nastajata v komunističnih partijah Italije, Španije in Francije, dodajata družbeni lastnini in samoupravljanju demokracijo. Osebna svoboda, prepričanje in mišljenje človeka dobiva tu enako mesto ob družbeni lastnini in pravici državljanov, da sodelujejo v upravljanju družb, torej nimajo nihilističnega odnosa do nekih činiteljev svobode in demokracije, ki jih je razvil meščanski sistem, ampak jih hočejo še bolj razviti in jim dati še večji pomen. Enostavno povedano: več socializma ne pomeni samo več kruha, ampak predvsem tudi več demokracije. Gotovo je, da je pot do evrosocializma še dolga in težka. Vendar je pred dvajsetimi leti bila skoraj edina perspektiva azijski socializem! Mi smo se ji odločno uprli in ponudili svojo varianto in model. Ostali smo sami! Sedaj so nas na Zahodu – ideološko, filozofsko in moralnopolitično sicer samo s programom in z začetki prakse – že dohтели. Ali nas bodo tudi prehiteli? Kdo ve! Eno je gotovo: Stalin je socializem strahotno poenostavil in kompromitiral. Prizadejal je težke udarce zlasti njegovi človečnosti. Verjetno je v njegovem času doživel svoja najtežja mlada leta. Njegova otroška leta so bila velika in plemenita; polna težke stvarnosti, junaških bojev, velikega upanja in pričakovanja. Bila so tudi surova in krvava! Zdi se mi, da je to za nami. Zdi se, da prihajajo novi časi in z njimi bolj človeški socializem od tistega, ki ga poznamo do sedaj. To je moje upanje in prepričanje v osamljenosti politične in ideološke internacije.«¹³

¹³ Dnevnik, str. 204–206.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije – Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo I (bivši Arhiv CK ZKS)

Fond CK ZKS

Fond Republiške konference SZDL Slovenije

Fond Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije

Fond Staneta Kavčiča

Fond Sveta Vlade LRS za industrijo

Fond Vlade Republike Slovenije

Zavod Republike Slovenije za družbeno planiranje

Zveza ekonomistov Slovenije (sejni zapisniki, poročila in prejeti dopisi)

Osebni arhiv Angelce Kavčič

Osebni arhiv Gojka Kavčiča

Osebni arhiv Nika Kavčiča

Arhiv RTV Slovenija

Dokumentarni filmi:

Ljerka Bizilj: Moč in nemoč slovenskega liberalizma, 1989, RTV Slovenija.

Ljerka Bizilj: Vzporedna ekonomija, 2006, RTV Slovenija.

Majda Širca: Povečava – Študentsko gibanje, 1996, RTV Slovenija.

Objavljeni viri, statistična poročila, poročila in pregledi

Neven Borak, Žarko Lazarević, Jože Prinčič (ur.): Od kapitalizma do kapitalizma.

Izbrane zamisli o razvoju slovenskega gospodarstva v XX. Stoletju, Cankarjeva založba, Ljubljana 1997.

Savka Dabčević - Kučar: '71 : hrvatski snovi i stvarnost, Interpublic, Zagreb 1997.

Jugoslavija 1945–1985. Statistički prikaz, Savezni zavod za statistiko, Beograd 1986.

Jugoslavija 1918–1988. Statistički godišnjak, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1989.

Boris Kidrič: Sabrana dela V, Komunist, Beograd 1985.

Privredni leksikon, Informator, Zagreb 1961.

Uradni list SFRJ

Uradni list SR Slovenije

Časopisi in revije

Delo

Ekonomska revija

Gospodarski vestnik

Teorija in praksa

Tovariš

Literatura

Akcija 25 poslancev, Časopis za kritiko znanosti, 101/102, 1987.

Ljerka Bizilj: Slikarji stvarnosti, Modrijan, Ljubljana 2008.

Niko Kavčič: Pot v samostojnost, Ljubljana 2001.

Stane Kavčič: Dnevnik in spomini 1972–1979, prva knjiga, in 1980–1987, druga knjiga, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana 1988. Druga izdaja: Dnevnik in spomini (1972–1987), Ljubljana 1988.

Stane Kavčič: Družbeno-ekonomska reforma in njen značaj, ČZP Komunist, Ljubljana 1969.

Stane Kavčič: Samoupravljanje I–IV, Delavska enotnost, Ljubljana 1964, 1967.

Boris Kidrič: Sabrana dela, Komunist, Beograd 1985.

France Križanič: Gospodarska uspešnost slovenskih vlad. Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju 1918–1945–1991, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, str. 37–47.

Latinka Perović: Zatvaranje kruga: ishod političkog rasepa u SKJ 1971/1972, Svjetlost, Sarajevo 1991.

France Perovšek: Pogled na nekaj osebnosti, ki so soustvarjale novejšo slovensko zgodovino (Kratek oris), samozaložba, Ljubljana 2007.

Milan Predan: Vse slovenske poveljne vlade, Založba za alternativno teorijo, Maribor 1990.

Jože Prinčič: V začaranem krogu. Slovensko gospodarstvo od nove ekonomske politike do velike reforme 1955–1970, Cankarjeva založba, Ljubljana 1999.

- Jože Prinčič, Neven Borak: *Iz reforme v reformo. Slovensko gospodarstvo 1970–1991*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2006.
- Jože Prinčič: *Pospeševanje gospodarskega razvoja manj razvitih območij v SR Sloveniji (1945–1990)*. Prispevki za novejšo zgodovino, Ljubljana 2004, št. 1, str. 113–124.
- Božo Repe: *Obračun s Perspektivami*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1990.
- Božo Repe: *Energokemični kombinat Velenje – primer socialističnega nepodjetništva*. Prispevki za novejšo zgodovino, 1994, št. 1, str. 119–132.
- Božo Repe: *»Liberalizem« v Sloveniji*, Borec, Ljubljana 1992.
- Božo Repe: *Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi iz obdobja socializma*, Sophia, Ljubljana 2003.
- Jože Smole: *Pripoved komunista novinarja, ČZP Enotnost*, Ljubljana 1994.
- Miko Tripalo: *Hrvatsko proljeće (tretja izdaja)*, NZMH, Zagreb 2001.

IMENSKO KAZALO

A

- Albreht, Roman 77, 78, 82, 91, 103,
183, 198
Arzenšek, Vladimir 88, 89
Avbelj, Viktor 161, 202

B

- Bajt, Aleksander 106
Bakarić, Vladimir 52, 149, 197, 199
Barbieri, Frane 81
Barsta, Danilo 90
Bavčar, Igor 42, 49, 207
Bavcon, Ljubo 26
Becele, Slavka 15, 210
Benko, Vlado 89
Berlinguer, Enrico 80
Bernik, Jože 168
Bernik, Stane - Berti 168
Berzanti, Alfredo 222
Bešter, Mara 172, 173
Bibič, Adolf 88
Bijedić, Džemal 173
Bizajl, Tomaž 97
Bizilj, Ljerka 29, 42, 139, 174, 175,
208, 231, 232
Blair, Tony 81
Bogoev, Ksente 149
Bojanić, Milenko 149
Borak, Neven 68, 231, 233
Božovič - Kavčič, Ranka 20, 79, 211
Bračić, Vladimir 96, 97
Brecelj, Marijan 159

Briški, Lojze 25, 179

- Broz, Josip - Tito 18, 19, 21, 22, 25,
30, 31, 32, 52, 73, 75, 77, 90, 99,
114, 133, 143, 149, 150, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 157, 158, 159,
160, 161, 163, 166, 169, 170, 171,
176, 177, 178, 179, 190, 192, 193,
197, 201, 203, 209, 213, 220

Bukovec, Janez 183

Bulc, Marko 82, 150, 172

C

- Carrillo Solares, Santiago 80, 227
Cerar, Miro 43, 44, 45, 217
Crvenkovski, Krste 30, 52, 149
Curk, Anton 14
Cvetković, Marijan 31

Č

- Čavoški, Kosta 90
Čemerski, Angel 149
Čop, Drago 168

D

- Dabčević - Kučar, Savka 30, 31, 52, 79,
149, 231
Delmas, Jacques Chaban 226
Demirel, Sulejman 221
Dermastija, Marijan 97
Dizdarević, Nijaz 149
Djuranović, Veselin 149
Dolanc, Stane 25, 31, 149, 155, 160,
161, 169, 172, 177, 180, 192

Dolenc, Marjan 97
 Dolničar, Ivan 172
 Doronjski, Stevan 149
 Dragan, Zvone 118, 145
 Drčar - Murko, Mojca 79, 175
 Drnovšek, Janez 202

Đ

Đorđević, Stevan 90
 Đukić, Slavoljub 90

E

Ehrlich, Lambert 166, 171

F

Flis, Drago 96, 97
 Florjančič, Jože 96
 Fortič, Dušan 29
 Furlan, Slavko - Dušan 157

G

Gabrič, Aleš 24
 Gams, Andrija 90
 Gantar, Pavel 96
 Gligorov, Kiro 52, 103, 149, 153
 Golubović, Zagorka 90
 Goppel, Alfons 222
 Gorjan, Bogo 41
 Grah, Stane 139
 Gramsci, Antonio 81, 82
 Grgič, Jožica 43
 Gromiko 152
 Gruden, Jože 8, 9
 Gruden, M. 157
 Grujić, Moma 149
 Guzina, Ružica 90

H

Hafner, Vinko 82, 88, 89, 91, 96, 97,
 164, 169, 170, 173, 180, 185, 190
 Haramija, Dragutin 75, 149
 Hitler, Adolf 10, 92
 Hočevar, Franc 35, 79, 80, 96, 97, 168,
 225

Hočevar, Stanko 172
 Hodža, Fadil 149
 Hoffman, Branko 26
 Hrast, Andrej (psevdonim Staneta
 Kavčiča) 217
 Hribar, Tine 88, 89
 Hvala, Beno 30
 Hvala, Ivan 88

I

Indić, Trivo 89, 90
 Inkret, Andrej 24
 Inzek, Valentin 223

J

Jakopič, Albert - Kajtimir 177, 178, 179,
 180
 Jana 50
 Janša, Janez 42, 49, 50
 Janžič, Vlado 27, 88, 180, 208
 Jerovšek, Janez 84, 88, 89
 Jojić, Branislava 90
 Jonas, Franz 220
 Jurkovič, Danica 86, 165, 180

K

Kardelj, Edvard 21, 22, 25, 26, 32, 52,
 69, 76, 77, 78, 82, 83, 84, 85, 87,
 99, 116, 143, 147, 149, 154, 155,
 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162,
 163, 164, 167, 169, 171, 172, 183,
 197, 198, 199, 207, 209, 213, 214,
 217, 221
 Kavčič, Angelca 36, 37, 39, 40, 43, 45,
 210, 211, 219, 231
 Kavčič, Daša 49
 Kavčič, Gojko 20, 36, 39, 43, 44, 45,
 47, 49, 79, 211, 231
 Kavčič, Marija 7, 36
 Kavčič, Niko 32, 37, 41, 42, 43, 45, 49,
 50, 168, 178, 179, 214, 215, 217,
 231, 232
 Kavčič, Stane (sin) 20, 41, 43, 47

- Kebe, Tone 15, 18
 Kemperle, Angelca (Manfreda) 20
 Keršič 17
 Kery, Theodor 219, 222
 Kidrič, Boris 17, 18, 56, 197, 213, 221, 232
 Kimovec, Franc - Žiga 147
 Klinar, Peter 84
 Knez, Jože 44
 Kobal, Sveto 131
 Kocijančič, Janez 35, 79, 80, 81, 214, 226
 Kocijančičevi 217
 Kočevar, Franc 97
 Korbar, Slavko 180
 Kornhauser, Aleksandra 34, 35, 97
 Korošec, Anton 217
 Korošec, Ivan 12
 Korsika, Bojan 49
 Kosovac, Dragutin 149
 Koštunica, Vojislav 90
 Kraigher, Boris 22, 23, 32, 52, 53, 62, 67, 69, 73, 103, 197, 202, 213, 214, 217, 221, 223
 Kraigher, Sergej 32, 77, 82, 83, 86, 91, 99, 145, 152, 155, 156, 159, 169, 173, 180, 185, 190, 198
 Krainer, Joseph 222
 Kranjc, Ivi 27
 Kranjc, Stane 31, 77, 78, 79, 82, 84, 85, 86, 159, 173, 190
 Kreft, Ivan 27, 172, 174
 Kreft, Lev 24
 Krek, Miha 166, 167
 Krese, Leopold 147, 148, 190, 191
 Križanič, France 202, 232
 Kropušek, Tone 79, 145, 190, 191
 Kržetova 7
 Kržičnik, Ermin 114, 115, 117
 Kučan, Milan 41, 79, 80, 145, 175, 180, 191, 207, 221
 Kulovec, Franc 166
- L**
 Lah, Avguštin 88
 Lazarevič, Žarko 231
 Lenin, Vladimir Iljič Uljanov 9, 55
 Levstik, Vinko 91, 170
 Lipužič, Boris 88
 Liška, Janko 184
 Logar, Cene 13, 14, 16, 17
 Lubej, Bojan 96, 97
- M**
 Maček, Ivan - Matija 14, 161
 Maja (vnukinja) 48
 Majer, Boris 88, 180
 Marchais, Georges René Louis 80, 227
 Marinc, Andrej 35, 89, 103, 145, 180, 185, 186, 190, 191, 207
 Marinko, Miha 65, 161, 213
 Markič, Stane 178, 180
 Marković, Mihajlo 90
 Marx, Karl 9, 55, 199
 Matičič, Cene 172
 Mejak, Miran 95, 96, 103
 Mencinger, Borut 208
 Mićunović, Dragoljub 90
 Mijatović, Cvijetin 149, 161
 Mikoš, Boris 97
 Mikulić, Branko 30, 52, 149
 Miljanič, Nikola 149
 Mirtič, Franček 79, 81, 82, 190
 Mlinar, Zdravko 91
- N**
 Nečak, Dušan 26
 Nikezić, Marko 52, 53, 79, 149
 Nina (vnukinja) 48
 Novinšek, Jože 96
- O**
 Ogrizek, Miloš 179
 Oman, Franc 49
 Omerza, Igor 49

Orožen, Marjan 34, 97, 178, 180
 Osolnik, Bogdan 88

P

Pacek, Jože 172
 Partljič, Tone 217
 Pavlič, Stane 95
 Pečujlić, Miroslav 31, 52, 149
 Perović, Latinka 79, 232
 Perovšek, France 13, 15, 232
 Petrič, Ernest 32, 79, 80, 81, 91, 96,
 97, 157, 170, 173, 174, 175
 Petrinja, Danilo 111
 Pleša, Bogdan 139
 Pleterski, Janko 41, 137
 Polak, Bojan - Stjenka 178, 179, 180
 Popit, France 25, 31, 32, 33, 34, 35,
 42, 77, 82, 83, 87, 91, 99, 100, 103,
 114, 143, 145, 147, 149, 152, 155,
 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162,
 164, 168, 169, 170, 171, 175, 176,
 177, 178, 180, 183, 189, 190, 191,
 207, 209, 214
 Popov, Nebojša 90
 Popović, Milentije 149
 Potočnik, Roman (Pezdir) 16
 Predan, Milan 98, 232
 Pregl, Živko 79
 Prinčič, Jože 68, 120, 209, 231, 232, 233
 Pučnik, Jože 24, 207, 214

R

Rajković, Dušanka 149
 Ranković, Aleksandar 15, 22, 73, 157,
 210
 Razdevšek, Franc 96
 Remc, Tone 144, 145, 172
 Repe, Božo 22, 24, 25, 26, 73, 100, 111,
 164, 165, 174, 233
 Repič, Viktor 95, 96
 Ribičič, Mitja 25, 31, 41, 52, 82, 91,
 103, 137, 143, 144, 149, 150, 151,

153, 154, 155, 157, 159, 160, 161,
 169, 172, 180, 185, 214

Robič, Tone 208
 Rojc, Emil 88
 Rok (vnuk) 48
 Roter, Zdenko 40, 76, 77, 79, 80, 82,
 84, 89, 91
 Rožman, Gregorij 167
 Rudolf, Ivan 32, 33, 36, 79, 189, 209,
 211, 223
 Rudolf, Janko 180
 Rupnik, Lado 183
 Rus, Veljko 88, 89
 Rus, Vojan 172

S

Sima, Hans 218, 222
 Simoneti, Rino 96
 Sirotković, Jakov 124, 150
 Sluga, Janez 88
 Smole, Janko 97, 125, 149, 150, 159,
 222
 Smole, Jože 31, 41, 149, 156, 178,
 233
 Stalin, Josip 9, 20, 26, 28, 227, 229
 Stanič, Gojko 179
 Stojanović, Aleksandar 90
 Stojanović, Svetozar 90
 Svarun 16

Š

Šali, Franc 87, 88, 180
 Šedlbauer, Zvone 217
 Šentjunc, Lidija 26
 Šetinc, Franc 27, 33, 34, 35, 89, 91,
 145, 147, 179, 183, 207
 Šinigoj, Dušan 41, 46
 Širca, Majda 225, 231
 Škerjanc, Janez 88
 Škrk, Bojan 97
 Šoškič, Budislav 149
 Špiljak, Mika 52, 102, 103

- Štakul, Aleks 139
 Šteh, Jože 180
 Štrukelj, Joško 79, 96, 97
 Šulin, Miloš 96
- T**
 Tadić, Ljubomir 90
 Tavčar, Ivo 79
 Todorović, Mijalko 149
 Togliatti 227
 Tomič, Zora 96, 97
 Tomšič, Vida 78, 213
 Torkar, Igor 26
 Toš, Niko 89
 Tribušon, Tone 96, 125
 Tripalo, Miko 30, 79, 149, 233
 Turk, Franjo - Gorazd 35, 97
- U**
 Uršič, Igor 178, 179
- V**
 Vadnjal, Boris 79, 96
 Vidmar, Josip 36, 40
 Vinski, Ivo 133
- Vipotnik, Janez 22, 82, 91, 152, 160,
 169, 180, 185
 Vlahović, Veljko 149
 Vračar, Stevan 90
 Vratuša, Anton 88, 198
 Vreg, France 89
- W**
 Winkler, Iztok 88
- Z**
 Zemljarić, Janez 198
 Zidar, Milovan 97
 Zihlerl, Boris 89
 Zlobec, Ciril 175
 Zupan, Ivan 97
- Ž**
 Žarković, Vidoje 149
 Žebot, Ciril 18, 32, 34, 75, 156, 157,
 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171,
 175, 181, 213, 223
 Žitko, Ivan 7, 36
 Žitnik, Igor 226
 Životić, Miladin 90

Božo REPE se je rodil leta 1956 v Spodnjih Gorjah pri Bledu. Je redni profesor za sodobno slovensko zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Njegovo raziskovalno področje so sodobna slovenska, južnoslovanska in srednjeevropska zgodovina. Ukvarja se tudi z vprašanji pouka zgodovine v šoli. Je avtor ali soavtor številnih knjig in učbenikov, *mdr. Obračun s Perspektivami* (Ljubljana 1990), »*Liberalizem*« *v Sloveniji* (Ljubljana 1992), *The Repluralization of Slovenia in the 1980s* (soavtor, University of Washington, Seattle 2000), *Slovenci v osemdesetih letih* (Ljubljana 2001), *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana 2002), *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije* (tri knjige, Ljubljana 2002–2004), *Oris sodobne obče in slovenske zgodovine* (soavtor, Ljubljana 2003), *Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi socializma* (Ljubljana 2003), *Sodobna zgodovina* (učbenik, več izdaj), *Prelom. Svet in Slovenci 1914–1918* (soavtor, Ljubljana 2005), *Kriza. Svet in Slovenci od konca prve svetovne vojne do srede tridesetih let* (soavtor, Ljubljana 2008), *Resistance, Suffering, Hope. The Slovene partisan Movement 1941–1945* (soavtor in sourednik, Ljubljana, Trst 2008).

Jože PRINČIČ se je rodil leta 1951 v Spodnjih Pirničah pri Medvodah. Je znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. V težišču njegovih dosedanjih raziskovalnih prizadevanj so bili temeljni procesi in prelomnice v gospodarskem življenju Slovencev v dvajsetem stoletju ter gospodarsko sodelovanje Slovenije s sosednjimi državami, razvoj posameznih panog, podjetij in mest ter življenjske poti uspešnih bančnikov in direktorjev. Je avtor ali soavtor desetih znanstvenih in šestih strokovnih monografij, *mdr. Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu* (Novo mesto 1992), *Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945–1963* (Novo mesto 1994), *V začaranem krogu* (Ljubljana 1999), *Zgodovina slovenskega bančništva* (soavtor, Ljubljana 2000), *Iz reforme v reformo* (soavtor, Ljubljana 2006), *Tovarna vijakov Plamen Kropa* (Radovljica 2007), *Biti socialistični direktor* (soavtor, Ljubljana 2008).

ISBN 978-961-241-370-5

21,90 €